คำปรารภ

พระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรม-ครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายที่ประทานแก่ชาวโลกนั้น ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า สัตถุศาสน์ จำแนกโดยลักษณะแล้วมี ๙ อย่าง ที่เรียกว่า นวังคสัตถุศาสน์ มีความละเอียดลึกซึ้งและวิจิตรพิสดารด้วยนัยหลากหลาย ตรัสไว้เพื่อส่องนำทางแก่มวลชนผู้มุ่งหวังประโยชน์สุขทั้งในชาตินี้และชาติต่อไป ตลอดจนอำนวยประโยชน์สูงสุดแก่ผู้แสวงหาความหลุดพ้นจากวัฏสงสาร

ในพระสุตตันตปิฎกมีพระสูตรจำนวนมากที่กล่าวถึงหลักการปฏิบัติธรรมไว้โดยตรง พระสูตรที่น่าสนใจมากคือพระสูตรแรกในพระพุทธศาสนาชื่อว่า ธัมมจักกัปปวัตนสูตร ในสมัยพุทธกาลนั้นมีชาวอินเดียบางกลุ่มบูชาเทพเจ้าเพื่อให้อาตมันของตนรวมกับปรมา-ตมันของเทพเจ้าหลังเสียชีวิตแล้ว บางกลุ่มก็ทรมานตนให้ลำบากเพื่อไถ่บาปอันจะนำไปสู่ความหลุดพ้นเมื่อหมดบาปแล้ว แต่พระพุทธองค์ทรงประกาศมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง อันเป็นแนวปฏิบัติที่หลีกเลี่ยงจากการปฏิบัติที่สุดโต่ง ๒ สาย คือ อัตตกิลมถานุโยค และกามสุขัลลิกานุโยค การแสดงพระสูตรนี้จึงเป็นการประกาศคำสอนอีกแนวหนึ่งที่ขัดแย้งกับคำสอนของบรรพชน แต่เป็นคำสอนที่ผู้ปฏิบัติตามสามารถพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง

โดยเหตุที่ธัมมจักกัปปวัตนสูตรเป็นพระธรรมเทศนากัณฑ์แรกของพระพุทธองค์ จึงมีเนื้อหาครอบคลุมการปฏิบัติธรรมไว้อย่างครบถ้วน โดยเฉพาะเรื่องอริยสัจ ๔ ที่มีแนวปฏิบัติคือมัชฌิมาปฏิปทา ผู้ที่เข้าใจพระสูตรนี้แล้วก็จะสามารถเข้าใจพระสูตรอื่นได้โดยง่าย เพราะพระสูตรทั้งหมดกล่าวถึงอริยสัจ ๔ ไว้โดยย่อบ้าง โดยพิสดารบ้าง โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเข้าใจของผู้ฟังธรรมในแต่ละโอกาส อย่างไรก็ตาม ในพระสูตรแรกนี้ได้แสดงอริยสัจ ๔ ไว้เป็นหลัก ดังนั้น อริยสัจ ๔ จึงเป็นหัวใจคำสอนทั้งหมด ซึ่งในสามัญญผลสูตรเป็นต้นเรียกว่า สามุกกังสิกเทศนา คือ เทศนาที่พระพุทธองค์ตรัสแสดงด้วยพระองค์เอง ไม่มีสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร หรือพรหม สามารถแสดงอริยสัจได้ก่อนพระพุทธเจ้า

อริยสัจมีเพียง ๔ ประการ เพราะไม่มีสภาพอื่นที่บุคคลพึงรู้เห็นซึ่งพ้นไปจากความเป็นไปของรูปนาม เหตุเกิดของรูปนาม ความดับรูปนาม และเหตุแห่งความดับรูปนาม ดังนั้น ความเข้าใจเรื่องอริยสัจจึงเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะเมื่อเข้าใจอริยสัจแล้วจะสามารถหลีกเลี่ยงจากทุกข์ด้วยการกำหนดรู้ หลีกเลี่ยงจากเหตุเกิดของทุกข์ด้วยการละ อีกทั้งสามารถรู้แจ้งความดับทุกข์โดยอาศัยการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น

การเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้นจัดว่าเป็นทางสายกลางที่อำนวยผลให้บรรลุพระนิพพานในปัจจุบันชาติได้ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจะให้บรรลุผลสำเร็จจะต้องเดินให้ถูกทาง และต้องเดินไปตามลำดับขั้นตอนเพื่อเป็นการอบรมบ่มอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ให้แก่กล้า จึงจะสามารถเดินไปตามทางจนบรรลุจุดหมายปลายทางได้สำเร็จ

ท่านผู้ประพันธ์ธัมมจักกัปปวัตนสูตรที่ออกสู่สายตาของท่านผู้อ่านนี้ คือ พระอาจารย์มหาสีสยาดอ (พระโสภณมหาเถระ) อัครมหาบัณฑิต อดีตเจ้าอาวาสวัดมหาสี จังหวัดย่างกุ้ง ประเทศเมียนม่าร์ ท่านมีเกียรติคุณเลื่องลือว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎกและแตกฉานภาษาบาลีสันสกฤต ได้ร่วมชำระพระไตรปิฎกในสมัยสังคายนาครั้ง ๖ (ฉัฏฐสังคีติ) และดำรงตำแหน่งผู้ถามพระไตรปิฎก (สังคีติปุจฉกะ) อีกด้วย นอกจากนั้น ท่านยังเป็นวิปัสสนาจารย์ที่ผ่านการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังเป็นเวลานาน และมีประสบการณ์ในการสอนกรรมฐานหลายสิบปี หนังสือธรรมบรรยายเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาซึ่งได้รับการถอดเทปและจัดพิมพ์เป็นหนังสืออีกราว ๗๐ เล่ม โดยส่วนใหญ่ได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษไว้แล้ว ท่านได้รับการยกย่องว่าเป็นหนึ่งในบุคคลสำคัญระดับโลก ชีวประวัติโดยย่อของท่านได้รับการบันทึกไว้ในหนังสือ Who's Who in the World ซึ่งบันทึกชีวประวัติของบุคคลสำคัญระดับโลกไว้

โดยเหตุที่ท่านผู้ประพันธ์มีความแตกฉานเชี่ยวชาญทั้งในปริยัติและปฏิบัติจากตำราและประสบการณ์ตรง ดังนั้น ข้อเขียนของท่านจึงเจาะลึกถึงแก่นแท้ของธัมมจักกัปปวัตนสูตรที่ได้นำมาอธิบายอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ที่จริงแล้วแม้หนังสืออธิบายพระสูตรนี้จะมีมากหลายฉบับที่เขียนโดยท่านผู้รู้ แต่หนังสือเหล่านั้นมิได้เทียบเคียงหลักการปฏิบัติธรรมเข้ากับทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้ประพันธ์จึงนำเสนอผลงานที่เทียบเคียงปริยัติเข้ากับปฏิบัติเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจหลักการปฏิบัติอย่างถูกต้อง อันจะนำไปสู่ความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมตามลำดับ

ในวงวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ยากนักที่จะหาหนังสือที่มีชีวิตชีวาและความสำคัญต่อชีวิตได้ และเป็นการยากเช่นเดียวกันที่จะหาหนังสือชวนให้เกิดพลังดึงดูดจิตใจให้สว่างไสว และมีอำนาจพอที่จะช่วยขจัดความมืดบอดแห่งความระทมทุกข์ และช่วยนำความหวังและความสุขมาให้แก่มวลเวไนยสัตว์ได้ ถึงกระนั้น ข้าพเจ้ายังมีความปรารถนาอยู่เสมอว่า เมื่อไรหนอจึงจะมีหนังสือที่เป็นสื่อการศึกษาวิเคราะห์พระพุทธพจน์ในรูปของภาษาไทยอย่างกระจ่างแจ้งทั้งในเชิงปริยัติและปฏิบัติ เพื่อให้สมกับคำสวดสรรเสริญกันอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันว่า สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ (พระพุทธองค์ทรงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิงพร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ) ซึ่งจะก่อให้เกิดศรัทธาและความเคารพเทิดทูนว่า พระพุทธ-ดำรัสที่ตรัสไว้นั้นช่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ทั้งอรรถและพยัญชนะ ต่อเมื่อ

ข้าพเจ้าได้พบหนังสือธัมมจักกัปปวัตนสูตรซึ่งประพันธ์โดยพระอาจารย์มหาสีสยาดอ (พระโสภณมหาเถระ) เป็นหนังสือที่มีความสมบูรณทั้งในแง่มุมวิชาการและแนวทางปฏิบัติซึ่งท่านอธิบายไว้อย่างกระจ่างแจ้งชัดเจนทั้งในด้านภาษา สภาวธรรม และขั้นตอนการปฏิบัติ เป็นหนังสือที่เหมาะสำหรับพุทธศาสนิกชนชาวไทยควรมีไว้เป็นแนวทางในการศึกษาพระสูตรอื่นๆ ที่กล่าวถึงหลักการปฏิบัติ

ด้วยเหตุดังกล่าว ข้าพเจ้าจึงเชิญชวนแกมขอร้องให้พระคันธสาราภิวงศ์แห่งวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง ดำเนินการแปลหนังสือ "ธัมมจักกัปปวัตนสูตร" ที่แปลและอธิบายโดยพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) ทั้งนี้เพื่อให้ศาสนิกชนชาวไทยได้เข้าใจหลักการปฏิบัติอย่างถ่องแท้ตรงตามพุทธาธิบาย และเป็นหลักสูตรเรียนของนิสิตปริญญาโทหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ณ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ท่านผู้แปลนี้ได้ศึกษาบาลีใหญ่ที่วัดท่ามะโอตั้งแต่เป็นสามเณรอายุ ๑๕ ปี และได้ไปศึกษาต่อที่ประเทศเมียรม่าร์เป็นเวลา ๑๐ ปีจนจบการศึกษาระดับธรรมาจริยะ (เทียบเปรียญธรรม ๙ ประโยคในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย) จาก ๒ สถาบัน คือ สถาบันรัฐบาล และสถาบันเอกชน จังหวัดย่างกุ้ง โดยสอบชั้นนักศึกษาได้เป็นอันดับหนึ่งของจังหวัดแปร และสอบชั้นธรรมาจริยะของสถาบันเอกชนได้เป็นอันดับสองของประเทศ อีกทั้งมีผลงานเขียนและแปลคัมภีร์กว่า ๓๐ เล่ม ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าท่านเป็นผู้เหมาะสมที่จะดำเนินการแปลหนังสือ

เล่มนี้ เพื่อให้เป็นมรดกธรรมฝากไว้ในพระพุทธศาสนา และนำผู้อ่านสู่ความลุ่มลึกในธรรมได้

ข้าพเจ้าได้อ่านตรวจทานแก้ไขสำนวนแปลเป็นตอนๆ ไปตั้งแต่ต้นจนจบ เห็นว่าท่านผู้แปลได้ดำเนินการแปลและเรียบเรียงไว้โดยละเอียด มีหลักฐานอ้างอิงจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาอย่างสมบูรณ์ จึงขออนุโมทนากุศลจิตของพระคันธสาราภิวงศ์ผู้แปลหนังสือเล่มนี้ และหวังว่าท่านผู้อ่านจะได้รับประโยชน์ตามสมควร

(พระพรหมโมลี)

ธันวาคม ๒๕๕๑

คำนำ

ราว ๒,๕๐๐ ปีก่อน เจ้าศากยะพระนามว่าสิทธัตถะเสด็จออกผนวชแสวงหาโมกษะเป็นเวลา ๖ ปี เมื่อทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้วประสงค์จะให้ผู้อื่นตรัสรู้ตาม จึงทรงแสดงพระสูตรแรกในพระพุทธศาสนาชื่อว่า ธัมมจักกัปปวัตนสูตร ได้หมุนกงล้อแห่งธรรมอันยอดเยี่ยม ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี นับแต่นั้นเป็นต้นมา จักรรัตนะของพระธรรมจักรพรรดิราชก็ดำเนินไปจวบจนถึงปัจจุบัน ท่านอัญญาโกณฑัญญะพร้อมด้วยเหล่าเทวดาและพรหมที่ติดตามจักรรัตนะในวันแสดงธัมมจักกัปปวัตนสูตรเป็นครั้งแรกได้บรรลุความดับทุกข์พบศานติสุขชั่วนิรันดร แม้ผู้ที่ติดตามจักรรัตนะนั้นแล้วบรรลุความดับทุกข์พบศานติสุขในภายหลังก็มีมากนับประมาณมิได้

ท่านอาจารย์มหาสีสยาดอ (พระโสภณมหาเถระ) อดีตเจ้าสำนักมหาสียิตตา จังหวัดย่างกุ้ง ประเทศเมียนม่าร์ เห็นความสำคัญของพระสูตรนี้ จึงบรรยายไว้ที่สำนักของท่าน ๘ ครั้งเริ่มตั้งแต่วันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๐ พ.ศ. ๒๕๐๕ จบในวันเพ็ญเดือน ๕ พ.ศ. ๒๕๐๖ หลังจากนั้นได้นำฉบับบรรยายมาขัดเกลาให้อ่านง่าย แล้วจัดพิมพ์โดยมีชื่อว่า ธรรมจักรเทศนา ฉบับแปลนี้ใช้ต้นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๔ โดยสมาคมพุทธศาสนานุเคราะห์ พ.ศ. ๒๕๓๗

โดยเหตุที่พระสูตรนี้เป็นที่รู้จักโดยทั่วไปของชาวพุทธจึงมีตำราแปลและอธิบายธรรมจักรเป็นภาษาพม่าหลายฉบับ โดยเป็นตำราที่แปลคำต่อคำ (นิสสัย) บ้าง แปลและอธิบายตามปกติบ้าง หรืออธิบายแบบถามตอบบ้าง แต่ตำราเหล่านั้นมิได้เทียบเคียงหลักการปฏิบัติธรรมเข้ากับทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ดังนั้นผู้ที่ประพันธ์จึงนำเสนอผลงานที่เทียบเคียงปริยัติเข้ากับปฏิบัติ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจหลักการปฏิบัติอย่างถูกต้องอันจะนำไปสู่ความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมตามลำดับ

เมื่อผู้แปลเดินทางไปศึกษาปริยัติธรรม ณ ประเทศเมียนม่าร์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๘-๒๕๓๘ ได้พบตำราเล่มนี้และอ่านศึกษาดู เห็นว่ามีประโยชน์มากต่อการปฏิบัติธรรม เหมือนแผนที่เดินทางนำไปสู่จุดหมายปลายทางคือศานติสุข จึงคิดว่าควรแปลเป็นภาษาไทย เพื่อให้กุลบุตรชาวไทยมีโอกาสติดตามจักรรัตนะที่ทรงคุณค่าตามที่กล่าวไว้ในตำราเล่มนี้ และเมื่อตรวจสอบหนังสือทางฝ่ายไทยพบว่าก็ยังไม่มีตำราเกี่ยวกับธรรมจักรที่เทียบเคียงปริยัติและปฏิบัติเช่นนี้ จึงดำเนินการแปลในปีนี้ และจะแปลเรื่องปฏิจจสมุปบาทของท่านอาจารย์มหาสีสยาดอในปี พ.ศ. ๒๕๕๒ เป็นลำดับต่อไป

หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาที่น่าสนใจหลายอย่าง อาทิ

๑. แปลบาลีอย่างสละสลวย

๒. อธิบายหลักธรรมให้เข้าใจง่าย

๓. แยกแยะการปฏิบัติแบบอัตตกิลมถานุโยค กามสุขัลลิกา-นุโยค และมัชฌิมาปฏิปทาอย่างชัดเจน

๔. แสดงการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ตามหลักการที่ปฏิบัติได้จริง

๕. จำแนกอริยสัจ ๔ โดยละเอียด

๖. แสดงถึงญาณ ๓ คือ สัจจญาณ กิจญาณ และกตญาณ พร้อมกับเวลาเกิดญาณนั้นๆ โดยประจักษ์

๗. อธิบายศัพท์ว่า ทิฏฺฐธมฺโม เป็นต้นอย่างชัดเจน

๘. แสดงถึงการบรรลุธรรมของท่านอัญญาโกณฑัญญะและผู้บรรลุธรรมในขณะฟังธรรมอื่นๆ

ในการแปลครั้งนี้ ผู้แปลมอบหมายให้คุณอุดมพร สิรสุทธิ แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษชื่อว่า The Wheel of Dhamma ซึ่งแปลมาจากภาษาพม่าอีกทอดหนึ่ง แล้วให้ ผศ. นงค์นุช ศรีธนาอนันต์ ขัดเกลาคำแปลให้สละสลวยขึ้น หลังจากนั้นจึงตรวจดูต้นฉบับภาษาพม่าและปรับเนื้อหาให้ตรงกับต้นฉบับเป็นครั้งสุดท้าย นอกจากนั้น เพื่อให้หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาสาระพร้อมมูล ผู้แปลจึงเพิ่มเชิงอรรถที่เกี่ยวกับหลักภาษาและหลักธรรมโดยอ้างอิงหลักฐานกว่า ๒๐๐ แห่งจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และไวยากรณ์ฝ่ายบาลีและสันสกฤต หวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านตามสมควร

ผู้แปลได้แปลหนังสือเล่มนี้ตามคำเชิญชวนของพระเดชพระคุณพระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม, ปธ. ๙ Ph.D) เพื่อเผยแพร่หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาที่แสดงถึงความสอดคล้องกันของหลักปริยัติและปฏิบัติ ทั้งนี้เพื่อให้ชาวพุทธเข้าใจหลักการเจริญวิปัสสนาอย่างถูกต้อง และเป็นการสืบทรงพระพุทธศาสนาที่บริบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะไปตราบนานเท่านาน และพระเดชพระคุณรับช่วยตรวจชำระอีกด้วย

ขออนุโมทนาขอบคุณผู้ช่วยดำเนินการแปลในครั้งนี้ คือ คุณอุดมพร สิรสุทธิ ผู้แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษ ผศ. นงค์นุช ศรีธนาอนันต์ ผู้ช่วยขัดเกลาคำแปลให้สละสลวย และคุณมณฑาทิพย์ คุณวัฒนา คุณสุพรรณา ธรรมศรี พร้อมทั้งคุณสินีรัตน์ ศรีประทุม ผู้ช่วยตรวจต้นฉบับแก้คำผิด นอกจากนั้น ขออนุโมทนากุศลจิตของคุณสิทธิโชค ก้อนนาค เจ้าของภาพลายเส้นที่อนุญาตให้นำภาพมาลงในหนังสือเล่มนี้

การบริจาคร่วมสร้างหนังสือธรรมะมีอานิสงส์มาก ทั้งนี้เพราะหนังสือธรรมะก็คือพระพุทธเจ้าผู้สามารถเทศน์และสั่งสอนเวไนยชนได้ จัดว่าเป็นการธำรงรักษาพระศาสนาและจุดประกายแห่งปัญญาแก่ปวงชน เหมือนการจุดประทีปในที่มืด และบอกทางแก่คนหลงทาง เพื่อประโยชน์แก่มวลชนชั่วกาลนาน หนังสือที่ท่านทั้งหลายจัดพิมพ์เผยแพร่นี้จะนำไปมอบให้สำนักเรียน ห้องสมุด และประชาชนทั่วไปที่สนใจใฝ่รู้ธรรมะ โดยไม่มีการจำหน่ายแต่อย่างใด

ขออนุโมทนากุศลจิตของท่านเจ้าภาพผู้บริจาคทรัพย์ เพื่อจัดทำต้นฉบับ และจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ไว้เป็นสมบัติในบวรพระพุทธศาสนา ขอให้ทุกท่านที่ได้บำเพ็ญบุญร่วมกันในครั้งนี้จงมีความสุขสวัสดี เจริญรุ่งเรืองในธรรมของพระอริยเจ้าทั้งปวง และบรรลุศานติสุขอันเป็นจุดมุ่งหมายของชาวพุทธโดยพลันเทอญ

พระคันธสาราภิวงศ์

(พระคันธสาราภิวงศ์)

ธันวาคม ๒๕๕๑

วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง
www.wattamaoh.com
tamaoh24@gmail.com

อานาปานสฺสตี ยสฺส ปริปุณฺณา สุภาวิตา
อนุปุพฺพํ ปริจิตา ยถา พุทฺเธน เทสิตา
โสมํ โลกํ ปภาเสติ อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมา.

ขุ. เถร. ๒๖.๕๔๘.๓๕๐

ผู้ใดเจริญสติในลมหายใจเข้าออกอย่างบริบูรณ์ สั่งสมไว้ตามลำดับดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ เขาย่อมยังโลกนี้ให้สว่างไสว เพียงดังพระจันทร์พ้นจากกลีบเมฆ

วจนารัมโภ

๑. สนฺตึ ปาเปสิ ยํ จกฺกํ　　จกฺกํว จกฺกวตฺตินํ
ปวตฺติตํ มุนินฺเทน　　เกนาปิ อปฺปฏิวตฺติยํ.

๒. พาราณสิยํ มิคทาเย　　อาสาฬฺหิปุณฺณเม ทิเน
นรา เทวา จ โกณฺฑญฺญ-　　ปมุขา อุคฺฆฏิตญฺญุโน

๓. อนุวตฺตึสุ ตํ จกฺกํ　　มุจฺจึสุ มารพนฺธนา
ปจฺฉาปิ ตาทิสา เนกา　　อปฺปเมยฺยา หิเตสิโน.

๔. เฉตารํ ภวจกฺกสฺส　　ธมฺมจกฺก'มวตฺตยี
จกฺกวตฺติวโร นาโถ　　นรานเรหิ ปูชิโต.

๕. *มหาสี* เถเรน ตํ จกฺกํ　　จกฺกญฺญุนา สุธีมตา
ปริยตฺติปฏิปตฺติ-　　กุสเลน ปกาสิตํ.

๖. สฏีกาฏฺจกถาปาฬิ-　　อนุโลเมน ตํ กตํ
อุชุ พฺยตฺตํ อลํ ทาตุํ　　ปฏิปตฺตินยํ สุภํ.

๗. คุณูปการตํ ตสฺส　　*พระพรหมโมลี*ติ วิสฺสุโต
เถโร ทิสฺวาน อชฺเฌสิ　　มมํ ตํ ปริวตฺติตุํ.

๘. เตน พุทฺธสฺส ธมฺมสฺส　　สงฺฆสฺส ครุนญฺจ เม
นโม กตฺวา สภาสาย　　ปริวตฺตยามิ สาธุกํ.

คนฺธสาราภิวํโส

พจนารัมภ์

๑. ธรรมจักรใดอันพระจอมมุนีทรงหมุนแล้ว ใครๆ [ในโลก] ไม่สามารถเหนี่ยวรั้งให้หมุนกลับได้ เหมือนดั่งจักรแก้วของพระจักรพรรดิราช ยังมหาชนให้บรรลุศานติสุขแล้ว

๒-๓. เหล่ามนุษย์และเทวดามีท่านอัญญาโกณฑัญญะเป็นประธานผู้เป็นอุคฆฏิตัญญู ดำเนินไปตามจักรนั้นในวันเพ็ญเดือน ๘ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสีแล้ว ได้พ้นจากบ่วงมาร แม้เหล่ามนุษย์และเทวดาผู้แสวงหาประโยชน์เช่นนั้นในภายหลังก็มีมากนับไม่ถ้วน

๔. พระนาถะผู้เป็นจักรพรรดิราชอันประเสริฐ ทรงหมุนธรรมจักรที่ทำลายกงล้อแห่งภพได้ เป็นผู้ที่เหล่ามนุษย์และทวยเทพบูชา

๕-๖. พระเถระชื่อว่า มหาสี ผู้ทรงปัญญาเชี่ยวชาญในปริยัติและปฏิบัติ เข้าใจธรรมจักรเป็นอย่างดี ได้อธิบายธรรมจักรนี้ไว้ ธรรมจักรนั้นประพันธ์ไว้โดยคล้อยตามพระบาลี อรรถกถา และฎีกา ตรงประเด็น ชัดเจน และแสดงวิธีปฏิบัติอันดีงาม

๗-๘. พระเถระผู้ปรากฏสมณศักดิ์ว่า พระพรหมโมลี ได้เห็นว่าธรรมจักรนั้นอำนวยคุณประโยชน์ จึงมอบหมายให้ข้าพเจ้าแปลคัมภีร์นั้น ด้วยเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และครูของตนแล้ว จักแปลด้วยภาษาไทยเป็นอย่างดี

พระคันธสาราภิวงศ์

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

(พระไตรปิฎก = เล่ม/ข้อ/หน้า, อรรถกถาและฎีกา = เล่ม/หน้า)

พระวินัยปิฎก

วิ. มหาวิ.	วินยปิฏก มหาวิภงฺค
วิ. ภิกฺขุนี.	วินยปิฏก ภิกฺขุนีวิภงฺค
วิ. มหา.	วินยปิฏก มหาวคฺค
วิ. จูฬ.	วินยปิฏก จูฬวคฺค
วิ. ป.	วินยปิฏก ปริวารวคฺค

พระสุตตันตปิฎก

ที. สี.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย มหาวคฺค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค
ม. มู.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาส
ม. ม.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาส
ม. อุ.	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาส
สํ. ส.	สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺค
สํ. นิ.	สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺค
สํ. ข.	สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวคฺค
สํ. สฬา.	สํยุตฺตนิกาย สฬายตนวคฺค
สํ. มหา.	สํยุตฺตนิกาย มหาวคฺค
องฺ. เอกก.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาต
องฺ. ทุก.	องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิปาต
องฺ. ติก.	องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาต
องฺ. จตุกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาต
องฺ. ปญฺจก.	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาต
องฺ. ฉกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาต
องฺ. สตฺตก.	องฺคุตฺตรนิกาย สตฺตกนิปาต
องฺ. อฏฺฐก.	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกนิปาต
องฺ. นวก.	องฺคุตฺตรนิกาย นวกนิปาต
องฺ. ทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาต
องฺ. เอกาทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกาทสกนิปาต
ขุ. ขุ.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐ
ขุ. ธ.	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท
ขุ. อุ.	ขุทฺทกนิกาย อุทาน
ขุ. อิติ.	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก
ขุ. สุ.	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต
ขุ. วิ.	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุ
ขุ. เป.	ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุ
ขุ. เถร.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา
ขุ. เถรี.	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา
ขุ. ชา.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก
ขุ. มหา.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทส
ขุ. จูฬ.	ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทส
ขุ. ปฏิ.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค
ขุ. อป.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน
ขุ. พุทฺธ.	ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํส
ขุ. จริยา	ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฏก
เนตฺติ.	เนตฺติปกรณ
มิลินฺท.	มิลินฺทปญฺห

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ. ธ. อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณี
อภิ. วิ. อภิธมฺมปิฏก วิภงฺค
อภิ. ธา. อภิธมฺมปิฏก ธาตุกถา
อภิ. ปุ. อภิธมฺมปิฏก ปุคฺคลปญฺญตฺติ
อภิ. ก. อภิธมฺมปิฏก กถาวตฺถุ
อภิ. ย. อภิธมฺมปิฏก ยมก
อภิ. ป. อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน

คัมภีร์อรรถกถา

วิ. อ. วินยปิฏก อฏฺฐกถา
ที. อ. ทีฆนิกาย อฏฺฐกถา
ม. อ. มชฺฌิมนิกาย อฏฺฐกถา
สํ. อ. สํยุตฺตนิกาย อฏฺฐกถา
องฺ. อ. องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกถา
ขุ. อ. ขุทฺทกนิกาย อฏฺฐกถา
ธมฺม. อ. ธมฺมปท อฏฺฐกถา
อุทาน. อ. อุทาน อฏฺฐกถา
อิติวุตฺ.อ. อิติวุตฺตก อฏฺฐกถา
สุตฺตนิ. อ. สุตฺตนิปาต อฏฺฐกถา
วิมาน. อ. วิมานวตฺถุ อฏฺฐกถา
เปต. อ. เปตวตฺถุ อฏฺฐกถา
เถร. อ. เถรคาถา อฏฺฐกถา
เถรี. อ. เถรีคาถา อฏฺฐกถา
ชา. อ. ชาตก อฏฺฐกถา
มหานิ. อ. มหานิทฺเทส อฏฺฐกถา
จูฬนิ. อ. จูฬนิทฺเทส อฏฺฐกถา
ปฏิสํ. อ. ปฏิสมฺภิทามคฺค อฏฺฐกถา
อป. อ. อปทาน อฏฺฐกถา
พุทฺธวํ. อ. พุทฺธวํส อฏฺฐกถา
จริยา. อ. จริยาปิฏก อฏฺฐกถา
เนตฺติ. อ. เนตฺติ อฏฺฐกถา
วิสุทฺธิ. วิสุทฺธิมคฺค
อภิ. อ. อภิธมฺมปิฏก อฏฺฐกถา
สงฺคห. อภิธมฺมตฺถสงฺคห

คัมภีร์ฎีกา

วชิร. วชิรพุทฺธิ
สารตฺถ. สารตฺถทีปนี
วิมติ. วิมติวิโนทนี
กงฺขา. ฎี. กงฺขาวิตรณีฎีกา
กงฺขา. นวฎี. กงฺขาวิตรณีอภินวฎีกา
ที. ฎี. ทีฆนิกาย ฎีกา
สี. ฎี. สีลกฺขนฺธวคฺค อภินวฎีกา
ม. ฎี. มชฺฌิมนิกาย ฎีกา
สํ. ฎี. สํยุตฺตนิกาย ฎีกา
องฺ. ฎี. องฺคุตฺตรนิกาย ฎีกา
วิสุทฺธิ. ฎี วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา
มณิมญฺชู. มณิสารมญฺชูสา
ขุทฺท. ฎี. ขุทฺทสิกฺขาฎีกา

สารบัญ

บทที่ ๑

บทที่ ๒

บทที่ ๓

บทที่ ๔

บทที่ ๕

บทที่ ๖

บทที่ ๗

บทที่ ๘

บทที่ ๙

บทที่ ๑

บทนำ

บทนำ

ธัมมจักกัปปวัตนสูตร หมายถึง พระสูตรที่หมุนวงล้อธรรมให้เคลื่อนไป พระสูตรนี้เรียกสั้นๆ ว่า ธรรมจักร เนื่องจากพระสูตรนี้เป็นพระธรรมเทศนาครั้งแรกในพระพุทธศาสนา จึงมีเนื้อหาเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นโดยตรง เป็นการประกาศแก่นแท้ของพระศาสนาอย่างอาจหาญ ชาวพุทธทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในประเทศใดมักรู้จักพระสูตรนี้ และมีจำนวนมากที่ท่องจำสาธยายได้ ในประเทศพม่ามีการจัดตั้งชมรมผู้สาธยายธรรมจักรในเมืองและในหมู่บ้านแทบทุกหัวระแหง เพื่อร่วมกันสาธยายและฟังพระสูตรนี้ ชาวพุทธที่แท้จริงจะเคารพเลื่อมใสในพระสูตรนี้เป็นอย่างสูง

แม้คัมภีร์แปลและอธิบายพระสูตรนี้ที่ท่านผู้รู้ประพันธ์ไว้เป็นภาษาพม่าจะมีอยู่หลายฉบับ แต่ดูเหมือนไม่มีเล่มใดแสดงวิธีการปฏิบัติตามนัยของพระสูตรที่ผู้ปฏิบัติธรรมผู้ปรารถนาบรรลุมรรคผลจะนำไปใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติธรรมได้อย่างจริงจัง ดังนั้น อาตมาจึงบรรยายพระสูตรนี้ในสำนักกรรมฐานแห่งนี้และศูนย์วิปัสสนาอื่นโดยเน้นประโยชน์เพื่อนำไปใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนา และได้มอบหมายให้ถอดเทปธรรมบรรยายเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่คนทั่วไป

ในลำดับแรก เราควรรู้จักที่มาของพระสูตรนี้ในพระไตรปิฎกก่อน พระไตรปิฎกซึ่งเป็นที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น แบ่งออกเป็น ๓ ปิฎก หรือ ๓ ตะกร้า คือ

๑. พระวินัยปิฎก กล่าวถึงศีลของภิกษุและภิกษุณีที่เป็นการฝึกหัดพัฒนาพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายและวาจา

๒. พระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงหลักธรรมที่เป็นแนวปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา

๓. พระอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงสภาวธรรมที่ละเอียดประณีตลึกซึ้งโดยยกขึ้นมาวิเคราะห์วิจัยเป็นการเน้นเนื้อหาทางวิชาการล้วนๆ

พระสูตรที่จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎก แบ่งออกเป็น ๕ นิกาย

๑. ทีฆนิกาย ชุมนุมพระสูตรขนาดยาว

๒. มัชฌิมนิกาย ชุมนุมพระสูตรขนาดกลาง

๓. สังยุตตนิกาย ชุมนุมพระสูตรที่จัดกลุ่มตามหัวข้อเรื่องที่เกี่ยวข้อง

๔. อังคุตตรนิกาย ชุมนุมพระสูตรที่จัดเป็นหมวดตามจำนวนข้อธรรม

๕. ขุททกนิกาย ชุมนุมพระสูตร ภาษิต คำอธิบายและเรื่องราวเบ็ดเตล็ด

ธัมมจักกัปปวัตนสูตรนับเข้าในสังยุตตนิกายที่แบ่งย่อยเป็น ๕ วรรค คือ สคาถวรรค นิทานวรรค ขันธวรรค สฬายตนวรรค และมหาวารวรรค สำหรับมหาวารวรรคยังแบ่งออกเป็น ๑๒ กลุ่มย่อย เช่น มรรคสังยุตต์ โพชฌังคสังยุตต์ สติปัฏฐานสังยุตต์ จนถึงสัจจสังยุตต์อันเป็นสังยุตต์สุดท้าย แต่ละสังยุตต์ยังแบ่งออกเป็นวรรคย่อย และธัมมจักกัปปวัตนสูตรนี้ก็เป็นพระสูตรแรกในวรรคที่ ๒ ของสัจจสังยุตต์

บทนำธัมมจักกัปปวัตนสูตร

เอวํ เม สุตํ. เอกํ สมยํ ภควา พาราณสิยํ วิหรติ อิสิปตเน มิคทาเย. ตตฺร โข ภควา ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขู อามนฺเตสิ.

"ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วดังนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุปัญจวัคคีย์"

บทนำข้างต้นนี้เป็นถ้อยคำที่พระอานนท์ตอบคำถามของพระมหากัสสปะในการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๑ ซึ่งมีขึ้นเมื่อประมาณ ๓ เดือนเศษหลังพุทธปรินิพพาน พระมหากัสสปะได้ถามพระอานนท์ว่า "ธรรมจักรแสดงไว้ที่ไหน ใครเป็นผู้แสดง แสดงแก่ใคร และแสดงอย่างไร" พระอานนท์จึงได้ตอบว่า "ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วดังนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤค-ทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุปัญจวัคคีย์"

วันที่ทรงแสดงพระสูตรนี้

ในบทนำมิได้กล่าวถึงวันที่แน่นอน เพียงแต่กล่าวว่า “สมัยหนึ่ง” เช่นเดียวกับพระสูตรอื่นทั่วไป อาจเป็นเพราะจะทำให้ยากแก่การทรงจำและนำมาสาธยายก็เป็นได้ แต่อาจคำนวณได้จากข้อมูลในพระวินัยปิฎกและพระสูตรอื่นๆ[๑] ที่ระบุว่าพระสูตรนี้เป็นพระธรรมเทศนากัณฑ์แรกที่ทรงแสดงในคืนวันเพ็ญเดือน ๘ หลังจากทรงตรัสรู้แล้ว ขณะที่ธรรมบรรยายนี้มีขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๐๖ เมื่อรวมเวลาที่ทรงจาริกประกาศพระศาสนาอยู่อีก ๔๕ ปีก่อนปรินิพพาน ก็สรุปได้ว่าพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมจักรมาแล้ว ๒๕๕๑ ปี

ป่ามฤคทายวันในสมัยพุทธกาลคงเป็นไพรสณฑ์ที่เหล่ากวางสามารถท่องเที่ยวหากินโดยไม่มีภัย จึงได้ชื่อว่า ป่ามฤคทายวัน (ป่าให้อภัยแก่เนื้อ) แต่ในปัจจุบันบริเวณนี้เป็นเพียงพื้นที่ราบลุ่ม มีชาวบ้านอยู่อาศัยทำไร่นา กล่าวกันว่าสมัยก่อนพุทธกาล พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย มักเหาะจากภูเขาคันธมาทน์มายังป่าแห่งนี้ และพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ก็เหาะมาลงในป่านี้เพื่อแสดงธรรมจักรซึ่งเป็นพระธรรมเทศนากัณฑ์แรกของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ป่านี้จึงได้ชื่อว่า อิสิปตนะ (สถานที่เหาะลงมาของท่านผู้ประเสริฐ)[๒]

---

[๑] วิ. มหา. ๔.๑๓-๗.๑๓-๖, สํ. มหา. ๑๙.๑๐๘๑.๓๖๙-๗๐, ขุ. ปฏิ. ๓๑.๑๐.๓๕๘-๖๑

[๒] สํ. อ. ๓.๓๗๙

บทนำพระสูตรสามประเภท

บทนำพระสูตร (นิทาน) ซึ่งกล่าวชี้แจงเหตุที่แสดงพระสูตรว่าแสดงเพื่อใคร หรือมีอะไรเป็นเหตุแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท

๑. เล่าเรื่องที่เกิดในสมัยดึกดำบรรพ์ ตั้งแต่สมัยพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า เริ่มตั้งแต่สุเมธดาบสได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าทีปังกร จนกระทั่งถึงเมื่อพระโพธิสัตว์ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต พระนามว่า เสตเกตุเทพบุตร (ทูเรนิทาน คือ บทนำไกล)

๒. เล่าเรื่องที่เกิดขึ้นในช่วงต่อมา หลังจากที่พระโพธิสัตว์ได้จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต จนกระทั่งทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ (อวิทูเรนิทาน คือ บทนำไม่ไกล)

๓. เล่าเรื่องที่เกิดขึ้นหลังจากตรัสรู้ตั้งแต่ก่อนที่จะทรงแสดงธรรมจักร ซึ่งเป็นที่มาของข้อความว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วดังนี้ว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาค ฯลฯ (สันติเกนิทาน คือ บทนำใกล้)

บัดนี้ จะกล่าวถึงบทนำประเภทที่ ๒ โดยถอดเนื้อความมาจากพระสูตรต่างๆ คือ

- สุขุมาลสูตร ในอังคุตตรนิกาย ติกนิปาต[๓]
- อริยปริเยสนสูตรที่เรียกว่า ปาสราสิสูตร ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์[๔]
- มหาสัจจกสูตร ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์[๕]
- โพธิราชกุมารสูตร ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์[๖]
- สังคารวสูตร ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์[๗]
- ปัพพัชชาสูตร ในขุททกนิกาย สุตตนิปาต[๘]
- ปธานสูตร ในขุททกนิกาย สุตตนิปาต[๙]

---

[๓] องฺ. ติก. ๒๐.๓๙.๑๓๘

[๔] ม. มู. ๑๒.๒๗๒.๒๓๗

[๕] ม. มู. ๑๒.๓๖๔.๓๓๑

[๖] ม. ม. ๑๓.๓๒๔.๓๐๖

[๗] ม. ม. ๑๓.๔๗๓.๔๖๗

[๘] ขุ. สุ. ๒๕.๔๐๗.๔๑๒

[๙] ขุ. สุ. ๒๕.๔๒๗.๔๑๕

พระโพธิสัตว์เสวยโลกิยสุข

พระโพธิสัตว์ได้จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต ถือเอาปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายา อัครพระมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะ เจ้าผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ ประสูติในวันศุกร์ ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๖ ในปีที่ ๖๘ แห่งมหาศักราช ณ ป่าสาละ ในสวนลุมพินี ทรงพระนามว่า เจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อมีพระชนม์ ๑๖ พรรษาได้อภิเษกสมรสกับพระนางยโสธรา พระธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะเจ้าผู้ครองกรุงเทวทหะ ทรงเพลิดเพลินอยู่ในราชสมบัติ แวดล้อมไปด้วยพระสนมจำนวน ๔ หมื่น

วันหนึ่ง เจ้าชายสิทธัตถะมีพระประสงค์จะเสด็จประพาสอุทยาน ในระหว่างทางที่เสด็จนั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นชายชรา ทำให้ทรงสลดพระทัย จึงเสด็จกลับวัง ในวันรุ่งขึ้นพระองค์มีพระประสงค์จะเสด็จประพาสอุทยานอีก ระหว่างทางได้ทอดพระเนตรเห็นคนเจ็บนอนร้องครวญครางอยู่ ทรงสลดพระทัยแล้วจึงเสด็จกลับวัง ในวันที่สามได้ทอดพระเนตรเห็นคนตายระหว่างทางที่จะเสด็จไปประพาสอุทยาน ทำให้เกิดความสลดสังเวชยิ่งขึ้น และยังเป็นเหตุให้ทรงพิจารณาการแสวงหาที่ประเสริฐและไม่ประเสริฐ ดังที่บรรยายไว้ในอริยปริเยสนสูตร

ทรงพิจารณาการแสวงหา ๒ อย่าง

ในอริยปริเยสนสูตรนั้น[๑๐] พระโพธิสัตว์ได้พิจารณาว่า

"เราเองเป็นผู้มีความแก่ชราเป็นธรรมดา ยังมัวแสวงหาสิ่งที่มีความแก่ชราเป็นธรรมดา คือ บุตรภรรยา ข้าทาสบริวาร แพะ แกะ เป็ด ไก่ สุกร ช้าง ม้า วัว ควาย เงินทอง ตลอดจนสิ่งของที่น่าเพลิดเพลินยินดีต่างๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เมื่อเรายังไม่หลุดพ้นจากความแก่ชรา มัวแต่แสวงหาความเพลิดเพลินจากสิ่งที่มีความแก่ชราเป็นธรรมดา ย่อมเป็นสิ่งไม่สมควรอย่างยิ่ง

ในทำนองเดียวกัน เราเองเป็นผู้มีความป่วยไข้และความตายเป็นธรรมดา ถ้ายังมัวแสวงหาความเพลิดเพลินยินดีในสิ่งที่มีความป่วยไข้และความตายเป็นธรรมดา ก็เป็นการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ

ในทางตรงกันข้าม เมื่อเราเป็นผู้มีความแก่ชรา ความป่วยไข้และความตายเป็นธรรมดา เห็นทั้งสิ่งที่มีความแก่ชรา ความป่วยไข้และความตายเป็นธรรมดา จึงควรแสวงหาสิ่งที่ไม่แก่ ไม่ป่วย และไม่ตาย การแสวงหาเช่นนี้ จึงจะเรียกว่าเป็นการแสวงหาที่ประเสริฐ"

ที่จริงแล้วพระโพธิสัตว์ได้ทรงแสวงหาสิ่งที่ไม่ประเสริฐมาก่อนด้วยความเพลิดเพลินในชีวิตที่พรั่งพร้อมไปด้วยความสำราญในวังดังที่ตรัสไว้ในอริยปริเยสนสูตร[๑๑] ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย ก่อนที่เราจะตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ เป็นผู้มีการเกิดเป็นธรรมดา ยังแสวงหาสิ่งที่มีการเกิดเป็นธรรมดาอยู่ เราเป็นผู้มีความแก่ชราเป็นธรรมดา ยังแสวงหาสิ่งที่มีความแก่ชราเป็นธรรมดาอยู่ ฯลฯ"

---

[๑๐] ม. มู. ๑๒.๒๗๔.๒๓๘

[๑๑] ม. มู. ๑๒.๒๗๖.๒๔๐

หลังจากนั้น ได้ตรัสถึงความดำริในการแสวงหาพระนิพพานที่หลุดพ้นจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตายว่า

"เราเป็นผู้มีการเกิดเป็นธรรมดา ได้รู้โทษของความเกิด จึงควรแสวงหาพระนิพพานอันประเสริฐ ปราศจากความเกิด ปลดเปลื้องเครื่องผูกมัด เราเป็นผู้มีการแก่เป็นธรรมดา ได้รู้โทษของความแก่ จึงควรแสวงหาพระนิพพานอันประเสริฐ ซึ่งปราศจากความเกิดและปลดเปลื้องเครื่องผูกมัด ฯลฯ"

นี่คือสาเหตุที่ทำให้พระโพธิสัตว์ทรงดำริที่จะแสวงหานิพพานอันเป็นอิสระจากความแก่ชรา ความป่วยไข้ และความตาย ซึ่งเป็นจุดหมายที่น่าชื่นชม ต่อไปเราจะมาศึกษากันว่าน่าชื่นชมด้วยเหตุใด

สมมุติว่าชายชราคนหนึ่งมีสังขารทรุดโทรมควรหรือที่เขาจะคบหากับเพื่อนชายหญิงที่แก่ชราพอ ๆ กัน ถึงบางคนจะอายุน้อยกว่าแต่ก็เห็นได้ชัดว่าอีกไม่นานก็จะแก่ชราลงไปเหมือนกัน คู่สมรสบางคู่หวังจะใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันไปจนแก่เฒ่า อุตส่าห์แต่งงานเพื่อสร้างหลักปักฐานร่วมกัน แต่โชคร้ายเพราะฝ่ายหนึ่งกลับล้มป่วยนอนซมอยู่แต่บนเตียง เป็นภาระให้อีกฝ่ายหนึ่งเฝ้ารักษาพยาบาล จนกระทั่งตายจากกันไป ความหวังที่จะอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุขก็พังทลาย และเมื่อฝ่ายหนึ่งตายไป ผู้ที่ยังอยู่ก็เศร้าโศกอาลัยอาวรณ์ ผลสุดท้ายไม่ว่าใครก็ไม่สามารถหนีพ้นความแก่ ความเจ็บ และความตายไปได้

ดังนั้น จึงเป็นความโง่เขลาที่เราจะแสวงหาความสุขและความเพลิดเพลินจากสิ่งซึ่งไม่พ้นไปจากความแก่ ความเจ็บป่วย และความตาย แต่ควรแสวงหาสิ่งที่ไม่แก่ ไม่เจ็บ และไม่ตาย ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งที่เป็นพระภิกษุและฆราวาสที่มาปฏิบัติวิปัสสนาในสำนักแห่งนี้ จัดว่ากำลังแสวงหาทางอันประเสริฐที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากความแก่ ความเจ็บ และความตาย

ทรงออกผนวช

พระโพธิสัตว์ได้เสด็จประพาสอุทยานในวันที่ ๔ ทอดพระเนตรเห็นนักบวช เมื่อทรงสดับว่านักบวชเป็นผู้ที่สละบ้านเรือน ออกบวชเพื่อแสวงหาความหลุดพ้นก็ทรงพอพระทัย และมีดำริจะออกบรรพชาเพื่อแสวงหาธรรมที่ไม่แก่ ไม่เจ็บ และไม่ตาย โดยต้องการจะหลุดพ้นเองและช่วยผู้อื่นให้หลุดพ้นจากทุกข์ที่เกิดจากความชรา ความป่วยไข้และความตาย

ในวันเดียวกันนั้น พระนางยโสธราได้ประสูติพระโอรส เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะทรงทราบข่าวได้ตรัสว่า “ห่วงได้เกิดขึ้นแล้ว เครื่องจองจำได้เกิดขึ้นแล้ว” เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทรงได้ยินดังนั้น จึงรับสั่งให้ตั้งชื่อพระนัดดาว่า ราหุล (ห่วง) โดยหวังว่าพระกุมารจะเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งไม่ให้พระโพธิสัตว์ออกผนวช

อย่างไรก็ตาม พระโพธิสัตว์ทรงเบื่อหน่ายในโลกิยสุขเสียแล้ว ไม่ทรงสนพระทัยในเหล่าสตรีที่มาขับร้องฟ้อนรำถวายตอนค่ำ และได้บรรทมหลับไป บรรดาสตรีนักร้องและนักฟ้อนรำทั้งหลายก็พากันนอนหลับไปบ้าง ครั้นพระองค์ทรงตื่นบรรทมตอนดึกได้ทอดพระเนตรเห็นอาการต่างๆ ที่ไม่น่าดูของสตรีที่นอนหลับอยู่ ก็ยิ่งบังเกิดความเบื่อหน่ายอย่างรุนแรงเหมือนเห็นซากศพในป่าช้า

ดังนั้น จึงเสด็จออกจากพระราชวังในยามเที่ยงคืน โดยประทับบนหลังม้ากัณฐกะ มีนายฉันนะ มหาดเล็กเป็นผู้ติดตามไปแต่เพียงผู้เดียว เมื่อมาถึงฝั่งแม่น้ำอโนมา ได้เสด็จลงจากหลังม้าประทับยืนที่หาดทรายริมฝั่งแม่น้ำ แล้วใช้พระขรรค์ตัดพระเมาลีและพระมัสสุออก หลังจากนั้น ทรงถอดเครื่องทรงกษัตริย์ที่สวมใส่อยู่มอบให้นายฉันนะ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ที่ฆฏิการพรหมน้อมนำมาถวาย ทรงถือเพศเป็นบรรพชิตพระองค์มีพระชนมายุเพียง ๒๙ พรรษาในขณะที่เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์นั้น วัยของพระองค์นับเป็นวัยที่คนทั่วไปยังหมกมุ่นอยู่ในกามสุข การที่ทรงสละความสุขที่เพียบพร้อมทุกอย่างเพื่อออกบวชในวัยที่ยังหนุ่มแน่นแข็งแรง จึงเป็นสิ่งที่น่าชื่นชมสรรเสริญยิ่งนัก

เสด็จไปสู่สำนักของอาฬารดาบส

ในขณะนั้นพระโพธิสัตว์ไม่เคยศึกษาเกี่ยวกับการปฏิบัติของนักบวช จึงได้เสด็จไปยังสำนักของอาฬารดาบสผู้สามารถเจริญฌาน-สมาบัติจนถึงอากิญจัญญายตนสมาบัติที่ ๗ ในฌานสมาบัติที่มีทั้งหมด ๘ อย่าง ซึ่งนับเป็นความสำเร็จขั้นสูงในสมัยนั้น อาฬารดาบสเป็นอาจารย์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังมีศิษยานุศิษย์จำนวนมาก ในคัมภีร์ทางเถรวาทไม่ได้กล่าวถึงสำนักและจำนวนศิษย์ของท่าน แต่ในคัมภีร์พุทธวงศ์ของนิกายสายเหนือชื่อลลิตวิสตระ[๑๒] กล่าวว่า อาฬารดาบสมีสำนักอยู่ในแคว้นเวสาลี มีศิษย์ราว ๓๐๐ คน

พระพุทธองค์ตรัสถึงการเรียนวิชาของพระโพธิสัตว์ในสำนักของอาฬารดาบสว่า

"หลังจากที่ได้ออกบวชเพื่อแสวงหาพระนิพพานอันเป็นความสงบอันประเสริฐสุด เราได้ไปยังสำนักของอาฬารดาบสเพื่อขอเรียนวิชา และอาฬารดาบสได้ตอบว่าสหายโคตมะ ข้าพเจ้ายินดีรับท่านเป็นศิษย์ธรรมะของข้าพเจ้า ผู้มีสติปัญญาสามารถเรียนจบได้ในเวลาไม่นาน และจะสามารถประจักษ์แจ้งผลของการปฏิบัติได้เช่นเดียวกับอาจารย์ทีเดียว"

---

[๑๒] เตน ขลุ ปุนะ สมเยนาราฑะ กาลาโป ไวศาลีมุปนิสฺฤตฺย ปฺรติวสติ สฺม มหตา ศฺราวกสํเฆน สารฺธํ ตฺริภิะ ศิษฺยศไตะ. (ลลิตวิสฺตร. เล่ม ๑ หน้า ๒๖๒)

"ในสมัยนั้นแล ดาบสชื่ออาราฑะ กาลาปะ อาศัยมหานครไวศาลีอยู่กับสาวกหมู่ใหญ่ พร้อมด้วยศิษย์ ๓๐๐ คน"

เมื่อได้ฟังคำรับรองจากอาจารย์ว่าผู้ที่เรียนจบแล้วจะสามารถเข้าใจและปฏิบัติให้เห็นผลได้ด้วยตนเอง พระโพธิสัตว์จึงตกลงเข้าเป็นศิษย์โดยคิดว่า อาฬารดาบสไม่ได้สอนตามความเชื่อของตน ไม่ได้สอนตามคัมภีร์ที่ตนอ้างอิง และไม่ได้สอนตามคำที่ได้ยินสืบทอดกันมา แต่สอนตามประสบการณ์ที่ตนรู้แจ้งมาแล้ว และทำให้ผู้เรียนรู้แจ้งได้โดยเร็ว

ในสมัยนี้ ถ้าอาจารย์สอนกรรมฐานยังไม่เคยปฏิบัติธรรมจนประจักษ์แจ้งด้วยตนเองแล้ว ก็ไม่ควรสอนหรือเขียนหนังสือเกี่ยวกับการปฏิบัติ โดยอาศัยเพียงความรู้จากตำราเท่านั้น เพราะเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องเป็นอย่างยิ่ง เหมือนกับแพทย์ที่สั่งยาให้คนไข้ โดยที่ยานั้นยังไม่ได้ผ่านการทดลองความปลอดภัย และตัวนายแพทย์เองก็ยังไม่กล้าใช้ยานั้น การสอนเช่นนั้นย่อมไม่น่าเชื่อถือได้อย่างแท้จริง

พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำรับรองของอาฬารดาบสอย่างนี้แล้วก็เกิดความเชื่อมั่น ดำริว่าพระองค์มีศรัทธาเหมือนดาบสนี้ อีกทั้งมีวิริยะ สติ สมาธิ และปัญญาเหมือนดาบสนี้เช่นเดียวกัน จึงเจริญฌานตามที่อาฬารดาบสแนะนำจนบรรลุสมาบัติ ๗ ถึงขั้นอากิญจัญญายตน-ฌาน อาฬารดาบสก็กล่าวรับรองว่าพระองค์มีความรู้เท่ากับอาจารย์แล้ว และชักชวนให้ร่วมเป็นอาจารย์สอนในสำนัก แต่พระโพธิสัตว์ทรงเห็นว่าคำสอนนี้ยังไม่ใช่ทางหลุดพ้น เพราะอากิญจัญญายตนฌานเพียงส่งผลให้ไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นอากิญจัญญายตนภูมิที่มีอายุ ๖ หมื่นกัป จึงลาอาฬารดาบสออกเดินทางเพื่อแสวงหาโมกษะต่อไป

เสด็จสู่สำนักของอุทกดาบส

เมื่อพระโพธิสัตว์หลีกออกจากสำนักของอาฬารดาบสแล้ว ได้ยินกิตติศัพท์ของอุทกดาบสรามบุตร จึงเดินทางไปฝากตัวเป็นศิษย์ของอุทกดาบส เหตุการณ์ทั่วไปก็คล้ายกับครั้งที่เรียนกับอาฬารดาบส แต่อุทกดาบสนั้นท่านเป็นทั้งศิษย์และบุตรของรามดาบสอีกทอดหนึ่ง รามดาบสสำเร็จฌานสมาบัติ ๘ ได้บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน แต่ได้เสียชีวิตไปแล้ว ส่วนอุทกดาบสถึงแม้ยังไม่สำเร็จถึงขั้นนั้นก็สามารถบอกวิธีการปฏิบัติให้แก่พระโพธิสัตว์จนสามารถเจริญฌานได้สำเร็จ อุทกดาบสจึงต้องการยกตำแหน่งเจ้าสำนักให้แก่พระโพธิสัตว์ เพราะถือว่าพระองค์สำเร็จฌานขั้นสูงสุดระดับเดียวกับรามดาบส

คัมภีร์ทางเถรวาทไม่ได้ระบุว่าอุทกดาบสมีสำนักอยู่ที่ไหนและมีศิษย์เท่าใด แต่ในคัมภีร์ลลิตวิสตระ[๑๓] กล่าวว่า สำนักของอุทกดาบสอยู่ในกรุงราชคฤห์ มีศิษย์ราว ๗๐๐ คน

---

[๑๓] เตน ขลุ ปุนรฺภิกฺษวะ สมเยน รุทฺรโก นาม รามปุตฺโร ราชคฤหํ นาม มหา-นครมุปนิสฺฤตฺย ปฺรติวสติ สฺม มหตา ศิษฺยคเณน สารฺธํ สปฺตภิะ ศิษฺยศไตะ. (ลลิตวิสฺตร. เล่ม ๑ หน้า ๒๗๑)

“ภิกษุทั้งหลาย ในสมัยนั้นแล ดาบสชื่ออุทรกะ รามบุตร อาศัยมหา-นครราชคฤห์อยู่กับศิษย์หมู่ใหญ่ พร้อมด้วยศิษย์ ๗๐๐ คน”

มีข้อสังเกตว่า ในขณะที่พระโพธิสัตว์มาพบกับอุทกดาบสนั้น อุทกดาบสเองยังไม่สำเร็จสมาบัติ ๘ แต่สามารถอธิบายให้พระโพธิสัตว์ทราบได้ว่า รามดาบสสำเร็จถึงขั้นใด และเมื่อพระโพธิสัตว์สามารถทำได้ถึงขั้นเดียวกับรามดาบส อุทกดาบสจึงมอบตำแหน่งเจ้าสำนักให้ และในคัมภีร์ฎีกาของมัชฌิมปัณณาสก์ได้กล่าวว่า อุทกดาบสได้เห็นตัวอย่างจากพระโพธิสัตว์ จึงเพียรปฏิบัติจนบรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติเช่นเดียวกัน[๑๔]

---

[๑๔] ปาฬิยํ รามสฺเสว สมาปตฺติลาภิตา อาคตา, น อุทกสฺส, ตํ ตสฺส โพธิสตฺเตน สมาคตกาลวเสน วุตฺตํ. โส หิ ปุพฺเพปิ ตตฺถ ยุตฺตปฺปยุตฺโต วิหรนฺโต มหาปุริเสน ขิปฺปญฺเญว สมาปตฺตีนํ นิพฺพตฺติตภาวํ สุตฺวา สํเวคชาโต มหาสตฺเต ตโต นิพฺพิชฺช ปกฺกนฺเต ฆเฏนฺโต วายมนฺโต นจิรสฺเสว อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพตฺเตสิ. เตน วุตฺตํ "เนวสญฺญานาสญฺญายตเน นิพฺพตฺโตติ อทฺทสา"ติ. (ม. ฏี. ๒.๑๗๓-๗๔)

"ในพระบาลีปรากฏเรื่องที่รามะบรรลุสมาบัติไม่ปรากฏเรื่องของอุทกะ คำนั้นกล่าวไว้โดยเนื่องด้วยเวลาที่อุทกะพบกับพระโพธิสัตว์ เพราะอุทกะนั้นเพียรพยายามในอรูปฌานที่ ๔ นั้นอยู่ก่อน เมื่อสดับว่าพระมหาบุรุษได้บรรลุสมาบัติโดยเร็วก็เกิดความสลดใจ ครั้นพระโพธิสัตว์เบื่อหน่ายแล้วหลีกไป หลังจากนั้นก็พากเพียรปฏิบัติอยู่ จึงยังสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้นต่อกาลไม่นาน ฉะนั้นพระธรรมสังคาหกาจารย์จึงกล่าวว่า เนวสญฺญานาสญฺญายตเน นิพฺพตฺโตติ อทฺทส (ทรงเห็นว่าอุทกะไปเกิดในพรหมชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ"

พระโพธิสัตว์ทรงเป็นหัวหน้าสำนักอยู่ได้ไม่นานก็ทรงดำริว่า คำสอนนี้ก็ยังไม่ใช่ทางไปสู่นิพพานเช่นเดียวกัน เมื่อตายไปก็จะต้องไปเกิดอยู่ในพรหมโลกชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนภูมินาน ๘ หมื่น ๔ พันกัป ครั้นตายจากพรหมโลกก็จะต้องมารับทุกข์ในโลกมนุษย์อีก ไม่ใช่ทางแห่งความหลุดพ้นที่ทรงแสวงหา จึงทรงสละฌานที่บรรลุแล้วโดยไม่ใส่ใจอีก แล้วออกจากสำนักของอุทกดาบส

ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาที่อุรุเวลาเสนานิคม

เมื่อออกจากสำนักของอุทกดาบสแล้ว พระโพธิสัตว์ทรงเที่ยวจาริกไปในดินแดนแคว้นมคธ ทั้งนี้เพื่อค้นหาทางสู่ความไม่ตายคือพระนิพพานด้วยตนเอง จนกระทั่งมาถึงป่าอุรุเวลา ตำบลเสนานิคม ซึ่งมีแม่น้ำเนรัญชราไหลผ่าน ทรงเห็นว่าเป็นที่สงบสงัดน่ารื่นรมย์ เหมาะสำหรับการบำเพ็ญเพียร อีกทั้งมีหมู่บ้านอยู่ไม่ไกลสำหรับการบิณฑบาต จึงหยุดพักอยู่ในป่าแห่งนั้น

ในขณะนั้นพระโพธิสัตว์ยังไม่ทราบชัดว่าจะบำเพ็ญเพียรด้วยวิธีใด เนื่องจากในสมัยนั้นนิยมการทรมานตนเพื่อเผากิเลส พระองค์จึงทรงดำริถึงผู้บำเพ็ญเพียรที่อุปมาเหมือนไม้ ๓ ชนิด คือ[๑๕]

๑. ไม้สดที่ชุ่มด้วยยางแช่อยู่ในน้ำ เมื่อนำมาเสียดสีกันเข้าจะไม่สามารถทำให้เกิดไฟขึ้นได้ เปรียบได้กับผู้ที่ยังติดข้องอยู่ในกาม-คุณทั้ง ๕ แวดล้อมด้วยบุตร ภรรยา และญาติพี่น้อง เป็นต้น เพลิดเพลินยินดีในกามสุข บุคคลพวกนี้แม้จะเพียรพยายามสักเพียงใด ปัญญาก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้

---

[๑๕] ม. ม. ๑๓.๓๒๙-๓๑.๓๑๒-๑๓

๒. ไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง แม้ไม่แช่อยู่ในน้ำ เมื่อนำมาสีกันก็ไม่อาจทำให้เกิดไฟขึ้นได้ เพราะไม้นั้นยังชุ่มด้วยยาง เปรียบได้กับผู้ที่สละบ้านเรือนออกบวช แต่จิตใจก็ยังติดข้องอยู่กับกามคุณทั้ง ๕ ผู้นั้นก็ยังไม่อาจทำให้ปัญญาเกิดขึ้นได้

ในคัมภีร์อรรถกถา[๑๖] กล่าวถึงอุปมาทั้ง ๒ ข้อนี้ว่าเป็นการปฏิบัติของพวกพราหมณ์ธรรมิก (พราหมณ์ประพฤติวัตร) พราหมณ์พวกนี้ใช้ชีวิตนักบวชตั้งแต่ยังหนุ่มจนกระทั่งอายุ ๔๘ ปี แล้วกลับไปแต่งงานมีครอบครัวเพื่อสืบทอดวงศ์ตระกูล ดังนั้น ในขณะที่บวชอยู่ พวกเขาก็ยังมีความคิดข้องเกี่ยวอยู่กับกามคุณ

๓. ไม้แห้งปราศจากยาง ไม่ตั้งอยู่ในน้ำ เมื่อนำมาเสียดสีกันก็จะทำให้เกิดไฟขึ้นได้โดยง่าย ซึ่งเปรียบได้กับผู้ที่สละความยินดีในกามคุณแล้วย่อมสามารถทำสติปัญญาให้เกิดขึ้นได้โดยง่าย ไม่ว่าการบำเพ็ญเพียรของเขาจะประกอบด้วยการทรมานตนหรือไม่ก็ตาม

---

[๑๖] อฏฺจตฺตาลีสํ วสฺสานิ พฺรหฺมจริยํ จริตฺวา พฺราหฺมณา กญฺญาภิกฺขํ อาหิณฺฑนฺติ “อหํ อฏฺจตฺตาลีส วสฺสานิ จิณฺณพฺรหฺมจริโย. ยทิ วยปฺปตฺตา ทาริกา อตฺถิ, เทถ เม” ติ. ตโต ยสฺส วยปฺปตฺตา ทาริกา โหติ, โส ตํ อลงฺกริตฺวา นีหริตฺวา ทฺวาเร ฐิตสฺเสว พฺราหฺมณสฺส หตฺเถ อุทกํ อาสิญฺจนฺโต “อิมํ เต พฺราหฺมณ ภริยํ โปสาวนตฺถาย ทมฺมี”ติ วตฺวา เทติ. (สุตฺตนิ. อ. ๒.๑๒๙-๓๐)

“พราหมณ์ทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์ ๔๘ ปีแล้วเที่ยวขอหญิงสาวโดยกล่าวว่า เราได้ประพฤติพรหมจรรย์ครบ ๔๘ ปีแล้ว ถ้ามีหญิงสาวที่เจริญวัยก็จงให้แก่เราเถิด ต่อจากนั้นผู้ที่มีหญิงสาวที่เจริญวัยแล้วก็ประดับหญิงสาวนั้นนำออกมาหลั่งน้ำในมือของพราหมณ์ผู้ยืนที่ประตูเรือน มอบให้โดยกล่าวว่า พราหมณ์ เรามอบภรรยานี้แก่ท่านเพื่อให้เลี้ยงดู”

ตามนัยของอุปมาข้อที่ ๓ นี้นั้น พระโพธิสัตว์อาจเลือกที่จะบำเพ็ญเพียรได้ ๒ วิธี แต่ได้ทรงเลือกวิธีที่จะบำเพ็ญทุกรกิริยาตามที่นิยมทำในสมัยนั้น เช่น ขบฟันแน่นเอาลิ้นดุนที่เพดาน การบำเพ็ญทุกรกิริยาเช่นนี้ทำให้พระองค์ประสบกับทุกขเวทนาแรงกล้าจนกระทั่งพระเสโทไหลออกจากพระกัจฉะ

ในวิตักกสัณฐานสูตร[๑๗] ได้กล่าวถึงการขับไล่ความคิดให้หมดไปด้วยวิธีเดียวกันนี้ แต่พระพุทธองค์ได้แสดงพระสูตรนี้หลังจากที่ได้ตรัสรู้แล้ว เป็นวิธีปฏิบัติวิปัสสนาอย่างหนึ่งเพื่อขจัดความทะยานอยากที่เกิดขึ้น และยังได้ตรัสไว้ในสติปัฏฐานสูตรพร้อมทั้งพระสูตรอื่นอีกด้วย ดังนั้นจึงอนุมานได้ว่า วิธีปฏิบัติขณะบำเพ็ญทุกรกิริยานั้นจะต้องแตกต่างจากวิธีการปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิปทาที่ได้ทรงตรัสรู้ในภายหลัง ซึ่งก็คือการฝึกฝนจิตไม่ให้เป็นทุกข์เมื่อรู้สึกเจ็บปวดทรมานทางร่างกาย

หลังจากนั้น พระโพธิสัตว์ได้ใช้วิธีกลั้นลมหายใจซึ่งทำให้เกิดทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัสจนถึงกับสิ้นสติล้มลง เหล่าเทวดาบางตนกล่าวว่าพระองค์สิ้นพระชนม์แล้วบางตนก็ว่ายังไม่สิ้นพระชนม์ แต่จวนเจียนเต็มทีแล้ว บางตนก็กล่าวว่าพระองค์กำลังเสวยสุขอยู่ในอรหัตตผล แม้จะต้องทนทุกข์ทรมานถึงเพียงนี้ พระองค์ก็ยังไม่ได้บรรลุญาณทัศนะอะไรเลย

---

[๑๗] ม. มู. ๑๒.๒๑๖.๑๘๓

ต่อมาได้ทรงดำริว่าจะต้องพยายามให้ยิ่งขึ้นอีก โดยการอดอาหาร เหล่าเทวดาก็พากันทูลทัดทานว่า หากพระองค์ทรงอดอาหาร พวกข้าพระองค์ก็จะชโลมพระวรกายด้วยอาหารทิพย์ เพื่อให้พระองค์ดำรงพระชนม์ชีพอยู่ได้ พระโพธิสัตว์จึงเลิกล้มความคิดที่จะอดอาหาร เพราะถ้าเทวดาทำเช่นนั้น การอดอาหารของพระองค์ก็เป็นการหลอกลวง และได้เปลี่ยนจากการอดอาหารมาเป็นการลดอาหารลงทีละน้อย จนในที่สุดเหลือเพียงแกงถั่ววันละหนึ่งอุ้งมือเท่านั้น เป็นเหตุให้พระวรกายซูบผอมเหลือแต่หนังหุ้มกระดูก เช่นที่เราเห็นในภาพพระโพธิสัตว์ปางบำเพ็ญทุกรกิริยา ดวงตาทั้งสองลึกโบ๋ลงไปในเบ้าเหมือนบ่อน้ำ หนังศีรษะเหมือนน้ำเต้าที่ตากแดดจนเหี่ยวแห้ง เมื่อจะทรงลูบท้องก็ไปถูกกระดูกสันหลัง เมื่อจะลูบกระดูกสันหลังก็ไปถูกท้อง เวลาจะลุกขึ้นไปอุจจาระหรือปัสสาวะ ก็หมดแรงล้มคว่ำลงไป

บางคนมาเห็นพระโพธิสัตว์ในสภาพเช่นนั้น บ้างก็ว่า “พระสมณโคดมมีผิวดำ” บ้างก็ว่า “พระสมณโคดมมีผิวสีน้ำตาล” อีกคนก็กล่าวว่า “พระสมณโคดมมีผิวสีน้ำตาลแกมน้ำเงินเหมือนหนังปลา” พระฉวีวรรณอันผุดผ่องเปล่งปลั่งดั่งสีทองได้เปลี่ยนแปลงไปถึงเพียงนี้ เพราะการอดอาหารนั่นเอง

พญามารมาหลอกล่อ

ในขณะที่พระโพธิสัตว์กำลังบำเพ็ญเพียรอย่างอุกฤษฏ์อยู่นั้น พญามารก็มาปรากฏตัวแล้วกล่าวแสดงความเห็นใจ ขอให้พระองค์รักษาพระชนม์ชีพไว้ดีกว่า เพราะจะได้อยู่เพื่อสร้างบุญกุศลต่อไป ดังข้อความว่า

กิโส ตฺวมสิ ทุพฺพณฺโณ สนฺติเก มรณํ ตว
สหสฺสภาโค มรณสฺส เอกํโส ตว ชีวิตํ
ชีว โภ ชีวิตํ เสยฺโย ชีวํ ปุญฺญานิ กาหสิ.[๑๘]

"ท่านผู้ซูบผอม มีผิวพรรณเศร้าหมอง ความตายอยู่ใกล้ท่าน ความตายของท่านมีตั้งพันส่วน ความเป็นอยู่มีส่วนเดียว ท่านผู้เจริญ ท่านจงเป็นอยู่เถิด ชีวิตของท่านดีกว่าความตาย ถ้าท่านยังเป็นอยู่ ก็จักทำบุญได้"

บุญกุศลที่พญามารกล่าวถึงนั้น มิได้หมายถึง การให้ทาน การรักษาศีล หรือการปฏิบัติวิปัสสนาเพื่อเจริญมรรคให้เกิดขึ้นอย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน เพราะพญามารไม่รู้จักสิ่งเหล่านี้ หากแต่หมายถึง การรักษาพรหมจรรย์คือการงดเว้นจากการเสพกาม และการบูชาไฟตามวิธีของพราหมณ์ที่เชื่อกันว่าดีเลิศ ทำให้เจริญมั่งคั่งและได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดี ดังคำกล่าวของพญามารต่อไปว่า

---

[๑๘] ขุ. สุ. ๒๕.๔๒๘-๒๙.๔๑๕

จรโต จ เต พฺรหฺมจริยํ อคฺคิหุตฺตญฺจ ชุหโต
ปหูตํ จียเต ปุญฺญํ กึ ปธาเนน กาหสิ.[๑๙]

"ท่านประพฤติพรหมจรรย์และบูชาไฟอยู่ ย่อมสั่งสมบุญได้มาก ท่านจักทำอะไรด้วยความเพียร"

อย่างไรก็ตาม พระโพธิสัตว์มิได้ปรารถนาสิ่งเหล่านั้น จึงตอบพญามารว่า เราไม่ต้องการบุญกุศลของท่านแม้แต่นิดเดียว จงบอกทางแสวงบุญของท่านให้แก่คนอื่นที่ต้องการเกิด ดังคำกล่าวว่า

อณุมตฺโตปิ ปุญฺเญน อตฺโถ มยฺหํ น วิชฺชติ
เยสญฺจ อตฺโถ ปุญฺเญน เต มาโร วตฺตุมรหติ.[๒๐]

"เราไม่ต้องการบุญกุศลของท่านแม้เพียงเล็กน้อย ท่านควรบอกบุญของท่านแก่ผู้ที่ต้องการเกิด"

บางคนอาจเข้าใจผิดว่า ผู้ที่เป็นพระโพธิสัตว์ปรารถนาจะพ้นจากสังสารวัฏ ควรเลิกละแม้กระทั่งการทำบุญกุศล ที่จริงแล้วการทำบุญกุศลตามที่พญามารพูดถึงนั้น ไม่ได้หมายถึงการให้ทาน การรักษาศีล การเจริญวิปัสสนาและมรรค ซึ่งเป็นบุญกุศลที่เกื้อกูลต่อพระนิพพาน แต่หมายถึงบุญกุศลตามที่เข้าใจกันทั่วไปในสมัยนั้นว่าเป็นแนวปฏิบัติเพื่อความสุขในชีวิตภายหน้า[๒๑]

---

[๑๙] ขุ. สุ. ๒๕.๔๓๐.๔๑๕

[๒๐] ขุ. สุ. ๒๕.๔๓๓.๔๑๕

[๒๑] ตตฺถ ปุญฺเญนาติ วฏฺฏคามึ มาเรน วุตฺตํ ปุญฺญํ สนฺธาย ภณติ. (สํ. อ. ๒.๒๐๘)

"ในพากย์นั้น คำว่า ปุญฺเญน บุญ หมายถึง บุญที่พญามารพูดถึงซึ่งดำเนินไปในวัฏฏะ"

ด้วยเหตุนี้จึงสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์มิได้เลิกละการทำบุญกุศลประเภทที่จะนำไปสู่พระนิพพาน อนึ่ง ในขณะนั้น แม้พระโพธิสัตว์เองยังเชื่ออยู่ว่าการทรมานตนเป็นวิธีที่จะทำให้เกิดญาณปัญญารู้แจ้งได้ จึงตรัสว่า "แม้ลมยังพัดให้น้ำในแม่น้ำเหือดแห้งไปได้ ฉันใด เมื่อเราพยายามอย่างยิ่งยวดเช่นนี้ เลือดในกายของเราก็อาจเหือดแห้งไปได้ ฉันนั้น เมื่อเลือดของเราเหือดแห้งไป น้ำดีและน้ำเสลดก็จะแห้งไปด้วย เมื่อเนื้อหนังแห้งเหี่ยวไปจิตของเราก็จะกระจ่างแจ้ง สติ สมาธิ และปัญญาก็จะตั้งมั่น"[๒๒]

พญามารเองก็เข้าใจผิดว่า การอดอาหารจะนำไปสู่การตรัสรู้และความหลุดพ้น จึงพยายามเกลี้ยกล่อมพระโพธิสัตว์ให้เลิกอดอาหาร แม้พวกภิกษุปัญจวัคคีย์ก็เชื่ออย่างเดียวกัน จึงได้พากันมาเฝ้าปรนนิบัติด้วยความหวังว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พวกตนก็จะได้เป็นพวกแรกที่ได้ฟังคำสั่งสอนจากพระพุทธเจ้า จะเห็นได้ว่าคนทั่วไปในสมัยนั้นเชื่อว่าการทรมานตนเป็นหนทางสู่การตรัสรู้

---

[๒๒] นทีนมปิ โสตานิ อยํ วาโต วิโสสเย
กิญฺจ เม ปหิตตฺตสฺส โลหิตํ นุปสุสฺสเย
โลหิเต สุสฺสมานมฺหิ ปิตฺตํ เสมฺหญฺจ สุสฺสติ.
มํเสสุ ขียมาเนสุ ภิยฺโย จิตฺตํ ปสีทติ
ภิยฺโย สติ จ ปญฺญา จ สมาธิ มม ติฏฺฐติ.
(ขุ. สุ. ๒๕.๔๓๕-๓๖.๔๑๖)

"ลมนี้พึงพัดกระแสน้ำให้แห้งได้ เลือดในกายพึงแห้งไป ก็จะเป็นไรมี เราได้อุทิศตัวแล้ว เมื่อเลือดแห้งไปแล้ว ดีและเสลดย่อมแห้งไป เมื่อเนื้อหมดไปแล้ว จิตย่อมผ่องใสมาก การระลึกรู้ ปัญญา และสมาธิของเรา ย่อมตั้งมั่นยิ่งขึ้น"

มัชฌิมาปฏิปทา

หลังจากที่ได้ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่ถึง ๖ ปีโดยไม่ประสบผลสำเร็จ พระโพธิสัตว์ก็ได้เริ่มตระหนักว่า

"การทรมานตนของสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ที่จะก่อให้เกิดทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัสยิ่งไปกว่าที่เรากำลังประสบอยู่นี้เป็นอันไม่มี บัดนี้เรารู้แล้วว่าการบำเพ็ญทุกรกิริยานั้นไม่ก่อให้เกิดคุณวิเศษแต่อย่างใด เรานั้นยังมิได้บรรลุญาณทัศนะที่จะทำลายกิเลสได้เลย ทางอื่นเพื่อการตรัสรู้คงพอจะมีอยู่บ้าง"[๒๓]

ครั้นแล้ว พระองค์ทรงหวนระลึกถึงเมื่อยังเยาว์วัยได้ประทับอยู่ตามลำพังที่ใต้ต้นหว้า และเข้าสมาธิบรรลุปฐมฌาน ในขณะที่พวกพี่เลี้ยงมัวแต่สาละวนอยู่กับงานราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญใกล้ ๆ กันนั้น พระองค์จึงทรงพิจารณาว่าฌานจิตนี้อาจจะเป็นหนทางที่นำไปสู่การตรัสรู้อริยสัจได้

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าพระโพธิสัตว์ทรงประสูติในคืนวันเพ็ญเดือน ๖ (พฤษภาคม) ส่วนการประกอบพิธีจรดพระนังคัลนั้นจัดขึ้นในเดือนมิถุนายนหรือกรกฎาคม เป็นเวลาประมาณ ๑-๒ เดือนหลังจากทรงประสูติ เมื่อเหล่าข้าราชบริพารได้พากันไปดูงานพิธีจรดพระนังคัลอยู่นั้น พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรไปโดยรอบไม่เห็นพวกพี่เลี้ยง จึงนั่งคู้บัลลังก์ และด้วยอุปนิสัยที่พระองค์ได้สั่งสมมาหลายภพหลายชาติ

---

[๒๓] ม. ม. ๑๓.๓๓๕.๓๑๘

พระองค์จึงได้เจริญอานาปานสติจนบรรลุปฐมฌาน อันประกอบด้วย วิตก (สภาวะน้อมจิตสู่อารมณ์) วิจาร (สภาวะติดตามอารมณ์) ปีติ (ความอิ่มใจ) สุข (ความสุขใจ) และเอกัคคตา (ความที่จิตตั้งมั่นมีอารมณ์เดียว)

ครั้นเหล่าข้าราชบริพารกลับมาก็เป็นเวลาบ่ายคล้อยมากแล้ว แต่เงาของต้นหว้ากลับไม่ได้เคลื่อนไปจากที่เดิม เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์นั่งสมาธิอยู่ใต้เงาต้นหว้าเช่นนั้น ทรงเกิดความเลื่อมใสถึงกับถวายความเคารพแก่พระโอรส[๒๔]

เมื่อพระโพธิสัตว์ระลึกถึงเหตุการณ์ในครั้งนั้นก็ตระหนักว่า การบำเพ็ญฌานด้วยอานาปานสติน่าจะเป็นวิธีที่ถูกต้องที่นำไปสู่การตรัสรู้ได้ แต่ร่างกายที่ซูบผอมนี้ไม่สามารถเจริญฌานได้ พระองค์จึงกลับมาเสวยพระกระยาหารอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้ร่างกายมีกำลังพอจะปฏิบัติธรรมได้โดยสะดวก

ฝ่ายภิกษุปัญจวัคคีย์เมื่อได้พบเห็นพระโพธิสัตว์กลับมาเสวยพระกระยาหาร ก็เข้าใจผิดคิดว่าพระโพธิสัตว์เลิกล้มความเพียร หันมาบำรุงร่างกายเพื่อความร่ำรวยและชื่อเสียง จึงพากันจากไป และได้ไปพำนักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสีในเวลาต่อมา

---

[๒๔] คัมภีร์อรรถกถาพุทธวงศ์ (หน้า ๓๙๙) และอรรถกถาชาดก (เล่ม ๑ หน้า ๘๖) มิได้ระบุว่าพระโพธิสัตว์มีพระชนมายุครบ ๗ ปีในพิธีจรดพระนังคัลเหมือนที่กล่าวไว้ในหนังสือปฐมสมโพธิและพุทธประวัติ (เล่ม ๑) ท่านอาจารย์มหาสีสยาดอจึงเห็นว่าพิธีดังกล่าวมีขึ้นหลังประสูติไม่นาน เพราะพระโพธิสัตว์สามารถเดินและพูดได้ทันทีหลังประสูติ ข้อความในหนังสือปฐมสมโพธิและพุทธประวัติ เล่ม ๑ น่าจะมีเค้ามูลมาจากคัมภีร์ลลิตวิสตระ (เล่ม ๑ หน้า ๖๒๖) ที่กล่าวว่าพิธีข้างต้นมีขึ้นเมื่อพระกุมารเจริญวัยแล้ว

การตรัสรู้

หลังจากภิกษุปัญจวัคคีย์ได้จากไปในวันแรม ๑๔ ค่ำเดือน ๕ พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญเพียรอยู่ตามลำพังเพียง ๑๕ วัน จึงได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในวันเพ็ญเดือน ๖[๒๕]

ในเวลานั้น พระโพธิสัตว์มีพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษา กำลังอยู่ในวัยฉกรรจ์ มีพลานามัยสมบูรณ์ เมื่อกลับมาเสวยพระกระยาหารก็กลับมามีพละกำลัง ถึงพร้อมด้วยมหาปุริสลักษณะดังเดิม และสามารถเจริญสมาธิบรรลุปฐมฌานจนถึงจตุตถฌานตามลำดับ

ในวันเพ็ญเดือน ๖ ปีที่ ๑๐๓ แห่งมหาศักราช ซึ่งเป็นเวลา ๒๕๕๑ ปีมาแล้ว พระโพธิสัตว์ประทับนั่งใต้ต้นไทรใกล้หมู่บ้านเสนานิคม เพื่อรอเวลาออกบิณฑบาตยังหมู่บ้าน ในขณะนั้น นางสุชาดาซึ่งเป็นธิดาของเศรษฐีในหมู่บ้านกำลังเตรียมอาหารเพื่อนำมาบวงสรวงเทวดาประจำต้นไทรนั้น นางได้ให้สาวใช้ไปทำความสะอาดบริเวณต้นไทรเพื่อทำพิธี เมื่อสาวใช้มองเห็นพระโพธิสัตว์ซึ่งประทับอยู่ใต้ต้นไทรก็เข้าใจว่าเป็นเทวดามารอรับเครื่องบวงสรวง จึงรีบวิ่งกลับมาบอกนายหญิงด้วยความตื่นเต้นดีใจ

---

[๒๕] โพธิสตฺโต เตสุ คเตสุ อทฺธมาสํ กายวิเวกํ ลภิตฺวา โพธิมณฺเฑ อปราชิตปลฺลงฺเก นิสีทิตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌิ. (ม. อ. ๒.๑๙๙)

“เมื่อปัญจวัคคีย์เหล่านั้นจากไปแล้ว พระโพธิสัตว์ได้รับความสงัดกายครึ่งเดือน ประทับนั่งเหนือบัลลังก์แห่งชัยชนะที่ควงไม้โพธิ์ ได้แทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณ”

นางสุชาดาได้นำข้าวมธุปายาสที่หุงเตรียมไว้แต่เช้า บรรจุลงในถาดทองคำมูลค่าหนึ่งแสนกหาปณะ แล้วเอาถาดทองอีกใบหนึ่งครอบไว้ จากนั้นนำไปยังบริเวณใต้ต้นไทรที่พระโพธิสัตว์ประทับนั่งอยู่ นางได้น้อมกายเข้าไปถวายข้าวมธุปายาสพลางกล่าวว่า “ความหวังของดิฉันสำเร็จแล้ว ฉันใด แม้ความหวังของท่านก็จงสำเร็จ ฉันนั้น” เมื่อนางถวายข้าวมธุปายาสพร้อมถาดทองเสร็จแล้วก็ลากลับไป

เมื่อคราวที่นางสุชาดายังแรกรุ่นนั้นได้มาอธิษฐานต่อเทวดา ณ ต้นไทรนั้นว่า “หากดิฉันได้สามีที่มีวรรณะเสมอกัน และได้บุตรคนแรกเป็นชาย จะถวายข้าวมธุปายาสแก่ท่าน” ต่อมานางได้สามีที่มีวรรณะเสมอกันและได้บุตรคนแรกเป็นชายสมปรารถนา จึงได้มาทำพลีกรรมต่อเทวดาตามคำอธิษฐานนั้น ภายหลังเมื่อนางได้ทราบว่า พระโพธิสัตว์ได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณหลังจากที่ได้เสวยข้าวมธุปายาสนั้น นางจึงเกิดปีติยินดีในการถวายทานครั้งนั้นยิ่งนัก

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ได้เสด็จลงสรงสนานในแม่น้ำเนรัญชราแล้ว ทรงแบ่งข้าวมธุปายาสออกเป็น ๔๙ ก้อนแล้วจึงเสวย เมื่อเสวยเสร็จแล้วได้เสด็จไปริมฝั่งแม่น้ำอธิษฐานว่า “ถ้าเราจะได้บรรลุธรรมเป็นพระพุทธเจ้าในวันนี้ ขอให้ถาดทองนี้จงลอยทวนน้ำขึ้นไป” แล้วทรงวางถาดทองลงบนกระแสน้ำ ถาดนั้นได้ลอยทวนกระแสน้ำไปจนถึงวังวนซึ่งเป็นที่อยู่ของพญานาคชื่อกาฬนาคราช แล้วจึงจมลงไปทับถาดทองของพระพุทธเจ้าในอดีตอีกสามพระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกณาคมน์ และพระกัสสปะ

พระโพธิสัตว์ประทับพักผ่อนพระอิริยาบถอยู่ที่ชายป่าริมฝั่งแม่น้ำจนกระทั่งถึงเย็น จึงได้เสด็จไปยังต้นอัสสัตถพฤกษ์ (ต้นโพธิ์) ในระหว่างหนทางที่ทรงดำเนินไปนั้น ได้พบกับพราหมณ์คนหนึ่ง[๒๖] ซึ่งได้ถวายหญ้าคา ๘ กำเพื่อใช้ปูลาดบนที่จะประทับนั่ง พระโพธิสัตว์

---

[๒๖] ต้นฉบับภาษาพม่ากล่าวถึงคนตัดหญ้าชื่อโสตถิยะได้ถวายหญ้าคา ๘ กำ คนไทยมักใช้เป็นพราหมณ์ชื่อโสตถิยะ เพราะฉบับไทยทั้งหมดและฉบับพม่าบางฉบับมีรูปว่า โสตฺถิเยน จึงทำให้แปลเช่นนั้น แต่ฉบับแปลนี้แปลว่า "พราหมณ์" หมายถึง พราหมณ์คนหนึ่งที่ไม่ปรากฏชื่อและโคตรซึ่งดายหญ้าอยู่แถวต้นโพธิ์นั่นเอง คำแปลข้างต้นคล้อยตามฉบับฉัฏฐสังคีติที่มีรูปว่า โสตฺติเยน (พราหมณ์) แม้ในภาษาสันสกฤตก็พบรูปว่า โศฺรตฺริย (พราหมณ์) ซึ่งใกล้เคียงกับภาษาบาลี คำว่า โสตฺติย เป็นคำไวพจน์ของ พฺราหฺมณ (พราหมณ์) ดังคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกากล่าวว่า

พฺรหฺมพนฺธุ ทฺวิโช วิปฺโป　　พฺรหฺมา โภวาที พฺราหฺมโณ
โสตฺติโย ฉนฺทโส โสถ　　สิสฺสนฺเตวาสิโน ปุเม.
(อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๔๑๘)

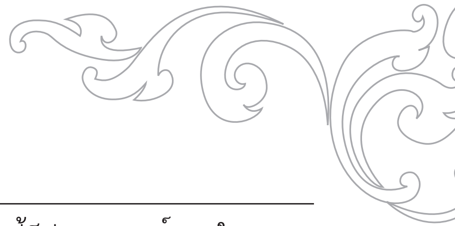
"พราหมณ์ = พฺรหฺมพนฺธุ, ทฺวิช, วิปฺป, พฺรหฺม, โภวาที, พฺราหฺมณ, โสตฺติย, ฉนฺทส เป็นปุงลิงค์

ศิษย์ = สิสฺส, อนฺเตวาสี เป็นไปในปุงลิงค์"

ฉบับไทยและฉบับพม่าบางฉบับมีรูปอื่นว่า สุทฺทิเยน บ้าง โสตฺถิเยน บ้าง สุทฺธิเยน บ้าง รูปเหล่านี้ไม่ตรงตามหลักภาษา คำว่า โสตฺติย สำเร็จรูปมาจาก สุตฺต ศัพท์ + ณิก ปัจจัย แปลง ก เป็น ย มีรูปวิเคราะห์ว่า สุตฺตํ อธีเต โสตฺติโย (โสตติยะ คือ ผู้สาธยายพระเวท) สุตฺต ศัพท์ในที่นี้เป็นคำไวพจน์ของ ฉนฺทส, เวท (พระเวท) ดังคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา (คาถา ๔๐๘) กล่าวว่า โสตฺติโย ฉนฺทโส โสถ (พระเวท = โสตฺติย, ฉนฺทส

เสด็จไปยังโคนต้นโพธิ์ด้านทิศตะวันออก แล้วลาดหญ้าคาทั้ง ๘ กำนั้นลงบนพื้นดิน เสร็จแล้วทรงตั้งปณิธานว่า “เราจะไม่ลุกจากบัลลังก์นี้จนกว่าจะได้บรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ” แล้วจึงประทับนั่งคู้บัลลังก์ ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก[๒๗]

เป็นปุงลิงค์) แม้จะมีสังโยคอยู่เบื้องหลัง รูปนี้ก็มีการพฤทธิ์ อุ ใน สุตฺต เป็น โอ จัดเป็นข้อยกเว้นทางไวยากรณ์ เพราะไวยากรณ์เป็นกฎที่กล่าวตามวิธีที่ใช้โดยมาก จึงอาจมีข้อยกเว้นในบางที่ ดังนั้น ข้อห้ามที่ปฏิเสธไว้ด้วย น ศัพท์ในคัมภีร์ไวยากรณ์จึงไม่แน่นอน พบในสูตรของกัจจายน-ไวยากรณ์ (สูตร ๔๐๐) ว่า วุทฺธาทิสรสฺส วาสํโยคนฺตสฺส สเณ จ (อนึ่ง ให้พฤทธิ์สระต้นและสระของพยัญชนะต้น ที่มิได้ลงท้ายด้วยพยัญชนะสังโยคในเพราะปัจจัยที่ประกอบด้วย ณ อนุพันธ์ได้บ้าง) ดังคัมภีร์ปริภาเษนทุเศขระข้อที่ ๙๘ กล่าวไว้ว่า เนน นิทฺทิฏฺฐมนิจฺจํ. (วิธีที่แสดงไว้ด้วย น ปฏิเสธไม่แน่นอน)

ปริภาษาข้างต้นมีรูปตามสันสกฤตว่า นญฺฌฏิตมนิตฺยมฺ ซึ่งอาจปริวรรตตรงตัวเป็นบาลีว่า นฌฏิตมนิจฺจํ (วิธีที่เชื่อมด้วย น ปฏิเสธ ไม่แน่นอน) ส่วนคำปริวรรตข้างต้นกล่าวตามคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา (คำอธิบายคาถา ๓๑๓, ๔๐๘) ซึ่งได้ปริวรรตตามรูปสันสกฤตว่า นญา นิรฺทฺทิษฺฏมนิตฺยมฺ พบในวุตติของสูตร ๔๑ ในคัมภีร์กาตันตระว่า น วฺยญฺชเน สฺวราะ สนฺเธยาะ (ในเพราะพยัญชนะ ไม่พึงเชื่อมสระ)

[๒๗] การประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกนั้น เป็นธรรมเนียมของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าพระองค์จะประทับอยู่ที่ไหนก็มักผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ตั้งแต่สมัยโบราณจวบจนถึงปัจจุบันนี้ ชาวพุทธจึงมักประดิษฐานพระพุทธรูปให้ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกเช่นกัน

พญามารที่คอยติดตามขัดขวางได้ทราบพระปณิธานดังนั้น ก็พยายามจะทำให้พระโพธิสัตว์ลุกจากบัลลังก์ที่ประทับ แต่พระองค์ก็สามารถเอาชนะพญามารได้ด้วยบารมีที่ได้ทรงสั่งสมมา เมื่อพญามารพ่ายแพ้หลบหนีไปนั้น พระอาทิตย์ยังไม่อัสดง[๒๘]

[๒๘] ปัจจุบันมักกล่าวกันว่า พระโพธิสัตว์นำเอาแม่พระธรณีมาเป็นสักขีพยาน พอนางขึ้นมาจากพื้นดินแล้วบีบมวยผม ทำให้เกิดน้ำท่วมจนพญามาร และกองทัพจมน้ำแพ้พ่ายไป ข้อนี้น่าสงสัยว่าทำไมพวกพญามารจึงไม่เหาะสูงๆ หรือถ้าน้ำท่วมสูงขนาดพญามารและบริวารยังเหาะไม่พ้นแล้ว เหตุใดเล่าพระโพธิสัตว์จึงไม่ได้ถูกน้ำท่วม เรื่องที่เกี่ยวกับแม่พระธรณีนี้ไม่พบในคัมภีร์ทางฝ่ายเถรวาท คาดว่าคงจะมาจากฝ่ายมหายานซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์อีกทอดหนึ่ง

เรื่องของเทวดารักษาปฐพีพบในฎีกาของทีฆนิกาย แต่ไม่ปรากฏชื่อและเพศ ที่จริงแล้วพญามารและไพร่พลไม่ได้หนีไปเพราะแม่พระธรณี แต่ตกใจกลัวเพราะเห็นพื้นดินแยกออกจากกันและม้วนกลบพวกตนโดยคิดกลัวว่าจะถูกธรณีสูบ จึงเหาะหนีไปหมด ในคัมภีร์ชาดกมีเรื่องที่ธรณีสูบทุสีมารผู้ทำร้ายพระอรหันต์จนเสียชีวิต ถ้าพญามารและไพร่พลไม่ยอมหนีก็อาจถูกธรณีสูบจริงๆ เนื่องเพราะเบียดเบียนผู้ทรงคุณธรรมสูง ดังสาธกในคัมภีร์ฎีกานั้นว่า

ตถา หิ วิสาขปุณฺณมายํ อภิสมฺโพธตฺถํ โพธิรุกฺขมูเล นิสินฺนสฺส โลกนาถสฺส อนฺตรายกรณตฺถํ อุปฏฺฐิตํ มารพลํ วิธมิตุํ

อเจตนายํ ปถวี อวิญฺญาย สุขํ ทุขํ
สาปิ ทานพลา มยฺหํ สตฺตกฺขตฺตุํ ปกมฺปถาติ.

วจนสมนนฺตรํ มหาปถวึ ภิชฺชิตฺวา สปริสํ มารํ ปริวตฺเตสิ. (ที. ฏี. ๒.๑๙๔)

“โดยแท้จริงแล้ว มหาปฐพีแยกออกแล้วม้วนกลบพญามารพร้อมทั้งบริษัทเพื่อกำราบกองทัพมารที่เข้ามาใกล้เพื่อทำอันตรายแก่พระโลกนาถผู้ประทับนั่ง ณ ควงไม้โพธิ์ เพื่อการบรรลุธรรมในวันเพ็ญเดือน ๖ ในลำดับถัดจากพระดำรัส[ของพระโพธิสัตว์]ว่า

‘ปฐพีนี้ไม่มีเจตนา ไม่รู้สุขทุกข์ แม้ปฐพีนั้นได้หวั่นไหวแล้ว ๗ ครั้ง ด้วยทานานุภาพของเรา’”

พระโพธิสัตว์ประทับนั่งที่ใต้ต้นโพธิ์ด้วยจิตที่ตั้งมั่นเป็นสมาธิ ในยามแรกเกิดปัญญาหยั่งรู้อดีตชาติ (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) ในยามที่สองเกิดปัญญาหยั่งรู้การเกิดการตายของสัตว์ทั้งหลาย (ทิพย-จักษุญาณ) และในยามสุดท้ายได้ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท แล้วเจริญวิปัสสนาหยั่งเห็นการเกิดขึ้นและดับไปของอุปาทานขันธ์ ๕ บรรลุโลกุตตรมรรค ๔ ตามลำดับ (อาสวักขยญาณ) และตรัสรู้เป็นพระสัมมา-สัมพุทธเจ้าในยามสุดท้ายของคืนวันเพ็ญเดือน ๖ นั่นเอง

หลังจากตรัสรู้แล้ว พระพุทธองค์ประทับนั่งอยู่ ณ บัลลังก์ที่โคนต้นโพธิ์นั้นอีก ๗ วัน แล้วเสด็จไปประทับ ณ สถานที่อื่นๆ อีก ๖ แห่งๆ ละ ๗ วัน รวมเป็น ๔๙ วัน ได้เสวยวิมุตติสุข (สุขในอรหัตตผล) และพิจารณาธรรมที่ได้บรรลุแล้ว

ในสัปดาห์ที่ ๕ นั้น พระองค์ประทับนั่งใต้ต้นอชปาลนิโครธ (ต้นไทร) ทรงพิจารณาว่าการบำเพ็ญทุกรกิริยาหาประโยชน์มิได้ และการพ้นไปจากทุกรกิริยาของพระองค์เป็นการพ้นที่ดี [๒๙] พญามารที่คอยเฝ้าดูอยู่จึงถือโอกาสกล่าวโทษว่า "พระองค์เป็นผู้ย่อหย่อนในการปฏิบัติ เพราะนอกจากการบำเพ็ญเพียรด้วยการทรมานตนแล้ว

---

[๒๙] มุตฺโต วตมฺหิ ตาย ทุกฺกรการิกาย. สาธุ มุตฺโต วตมฺหิ ตาย อนตฺถสํหิตาย ทุกฺกรการิกาย. สาธุ วตมฺหิ มุตฺโต โพธึ สมชฺฌคํ. (สํ. ส. ๑๕.๑๓๗.๑๒๓)

"เราเป็นผู้พ้นจากทุกรกิริยานั้นแล้วหนอ เราเป็นผู้พ้นแล้วจากทุกร-กิริยาอันไม่ประกอบด้วยประโยชน์นั้น เป็นการดีหนอ เราพ้นแล้วได้บรรลุโพธิญาณ เป็นการดีหนอ"

ไม่มีวิธีอื่นใดที่จะทำให้คนบริสุทธิ์จากกิเลสได้ พระสมณโคดมได้หันเหไปจากหนทางแห่งความบริสุทธิ์ แล้วกลับมาอ้างว่าตนเองละกิเลสได้แล้ว"[๓๐]

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า "การปฏิบัติที่สุดโต่งทั้งหลายล้วนไม่ใช่ทางที่จะนำไปสู่ความเป็นอมตะ เช่นเดียวกับพายและถ่อที่ไร้ประโยชน์เมื่ออยู่บนบก เรารู้ว่าการทรมานตนเป็นสิ่งเปล่าประโยชน์ จึงได้ละเลิกการทรมานตนทุกชนิด"[๓๑]

---

[๓๐] ตโปกมฺมา อปกฺกมฺม เยน น สุชฺฌนฺติ มาณวา
อสุทฺโธ มญฺญสิ สุทฺโธ สุทฺธิมคฺคา อปรทฺโธ.
(สํ. ส. ๑๕.๑๓๗.๑๒๓)

"ท่านหลีกจากตบะที่ทำให้เหล่าสัตว์บริสุทธิ์ได้ เป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ มาสำคัญตนว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ ท่านพลาดจากมรรคาแห่งความบริสุทธิ์เสียแล้ว"

[๓๑] อนตฺถสํหิตํ ญตฺวา ยํ กิญฺจิ อมรํตปํ
สพฺพํ นตฺถาวหํ โหติ ผิยาริตฺตํว ธมฺมนิ.
(สํ. ส. ๑๕.๑๓๗.๑๒๔)

"เรารู้แล้วว่าตบะที่มุ่งถึงความไม่ตายอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตบะทั้งหมดหาอำนวยประโยชน์ให้ไม่ ดุจไม้แจวหรือไม้ถ่อไม่อำนวยประโยชน์บนบก จึงเลิกละเสีย"

ในคัมภีร์อรรถกถา[๓๒]อธิบายว่าตบะที่มุ่งถึงความไม่ตายดังกล่าว ก็คือทุกรกิริยาที่เรียกว่า อัตตกิลมถานุโยค คือ การเบียดเบียนตนให้ลำบากด้วยการอดอาหาร เป็นต้น ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปในพระสูตรนี้

ทรงดำริเรื่องการแสดงธรรม

หลังจากที่ได้ประทับอยู่ในสถานที่ทั้ง ๗ แห่งๆ ละ ๗ วันแล้ว พระพุทธองค์ได้เสด็จไปประทับที่ใต้ต้นอชปาลนิโครธอีกในวันที่ ๕๐ ทรงพิจารณาว่าควรแสดงธรรมครั้งแรกแก่ผู้ใด ใครจะเกิดดวงตาเห็นธรรมได้โดยง่าย ครั้นแล้วทรงระลึกถึงอาฬารดาบสกาลามโคตร เพราะเป็นผู้ทรงปัญญาและมีกิเลสธุลีในดวงตาน้อย เนื่องจากได้อบรมจิตจนบรรลุฌานระดับสูงแล้ว

การที่พระพุทธองค์ทรงพิจารณาหาผู้ที่จะเข้าใจธรรมะของพระองค์ได้อย่างรวดเร็วถือเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่ง ในปัจจุบันการเปิดสำนักวิปัสสนาแห่งใหม่นั้น จำเป็นจะต้องมีผู้ปฏิบัติธรรมที่จริงจัง มีศรัทธา วิริยะ สติ และปัญญา บุคคลที่มีคุณสมบัติดังกล่าวเท่านั้นจึงจะประสบความก้าวหน้าในการปฏิบัติ สามารถบรรลุญาณขั้นต่างๆ อันจะเป็นตัวอย่างและกำลังใจให้ผู้ปฏิบัติธรรมคนอื่นได้ปฏิบัติตาม

---

[๓๒] อมรํตปนฺติ อมรตปํ อมรภาวตฺถาย กตํ ลูขตปํ, อตฺตกิลมถานุโยโค. (สํ. อ. ๑.๑๖๑)

“พระดำรัสว่า อมรํตปํ ตบะที่มุ่งถึงความไม่ตาย มีรูปเดิมว่า อมรตปํ [ลงนิคคหิตอาคมเพื่อให้ต้องคณะฉันท์] หมายความว่า ตบะที่เศร้าหมองที่บุคคลประพฤติเพื่อประโยชน์แก่ความไม่ตาย หมายถึง อัตตกิลมถานุโยค”

ส่วนผู้ที่ขาดศรัทธา วิริยะ สติ และปัญญา หรือพวกที่มีจิตใจไม่เข้มแข็ง มีร่างกายอ่อนแอด้วยวัยชรานั้น ไม่อาจเป็นตัวอย่างที่ดีแก่เพื่อนผู้ปฏิบัติธรรมอื่น

เมื่อพระพุทธองค์ทรงพิจารณาถึงผู้ที่จะเข้าใจธรรมะได้นั้น มีเทวดาตนหนึ่งได้กราบทูลว่า อาฬารดาบส ถึงแก่กรรมไปแล้วเมื่อ ๗ วันก่อน ในทันทีนั้นพระองค์ก็ทรงทราบด้วยพระญาณว่า อาฬารดาบสได้มรณภาพไป ๗ วันแล้วไปบังเกิดในพรหมโลกชั้นอากิญจัญญายตนะด้วยอำนาจของฌานสมาบัติของท่าน พระองค์จึงตรัสอย่างเสียดายว่า "อาฬารดาบสกาลามโคตรมีความเสื่อมอย่างใหญ่หลวง" ถ้าหากท่านดาบสยังมีชีวิตอยู่ก็จะได้ฟังธรรมแล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์โดยพลัน แต่เนื่องจากไปบังเกิดในอากิญจัญญายตนพรหมที่เป็นอรูปพรหมซึ่งมีแต่นามไม่มีรูป จึงไม่สามารถได้ยินคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ และอายุของพรหมในชั้นนี้ก็ยาวนานถึงหกหมื่นกัป เมื่อจุติจากพรหมโลกมาบังเกิดในโลกมนุษย์ก็จะไม่ได้พบพระพุทธเจ้า ต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏต่อไปอีกนานแสนนาน ยิ่งถ้าไปเกิดในอบายภูมิก็จะได้รับทุกข์แสนสาหัสเป็นเวลาช้านาน

แม้คนในยุคปัจจุบันนี้ก็เช่นกัน อาจมีหลายคนที่ควรได้บรรลุธรรมขั้นสูงหากได้มีโอกาสฟังธรรมะและลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง แต่บางคนไม่มีโอกาสฟังธรรมะ บางคนแม้จะเคยได้ฟังธรรมะมาบ้างก็ไม่คิดจะพยายามนำไปปฏิบัติ ดังนั้น ท่านผู้ฟังธรรมบรรยายนี้อยู่จึงไม่ควรปล่อยโอกาสในการปฏิบัติธรรมเพื่อให้เกิดความก้าวหน้าผ่านไปโดยเปล่าประโยชน์

ครั้นแล้วพระพุทธองค์ทรงระลึกถึงอุทกดาบสรามบุตรเป็นคนต่อไป เทวดาจึงได้กราบทูลอีกว่า อุทกดาบสรามบุตรถึงแก่กรรมไปแล้วเมื่อคืนที่ผ่านมา แม้พระพุทธองค์ก็ทรงทราบด้วยพระญาณว่า อุทกดาบสถึงแก่กรรมไปแล้วเมื่อคืนก่อน แล้วไปบังเกิดเป็นพรหมในชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะด้วยอำนาจฌานสมาบัติของท่าน พรหมในภูมินี้ก็ปราศจากรูปเช่นเดียวกัน มีอายุยืนนานถึง ๘ หมื่น ๔ พันกัป จึงเป็นที่น่าเสียดายที่อุทกดาบสไม่ได้มีโอกาสฟังธรรมจากพระพุทธองค์ และเมื่อจุติจากพรหมโลกมาบังเกิดในมนุษยโลก ก็จะเป็นช่วงที่ไม่มีพระพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติ ต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏต่อไปอีก

พระพุทธองค์จึงทรงระลึกถึงภิกษุปัญจวัคคีย์เป็นลำดับต่อมา ทรงทราบด้วยทิพยจักษุญาณว่า พวกเขาพักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตเมืองพาราณสี จึงได้ออกเดินทางไปหา แม้พระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ มักจะทรงเหาะไปด้วยฤทธิ์ แต่พระพุทธองค์นั้นประสงค์จะโปรดอาชีวกผู้หนึ่งซึ่งเป็นนักบวชเปลือยชื่ออุปกะ จึงมิได้ทรงเหาะไป

ในอรรถกถาพุทธวงศ์และอรรถกถาชาดก[๓๓] ระบุว่า พระผู้มี-พระภาคเริ่มเสด็จออกเดินทางในวันเพ็ญเดือน ๘ (กรกฎาคม) แต่เนื่องจากป่าอิสิปตนมฤคทายวันอยู่ห่างจากตำบลอุรุเวลาเป็นระยะทาง ๑๘ โยชน์ (๒๘๘ ก.ม. ๑ โยชน์ = ๑๖ ก.ม.) ถ้าไม่เหาะไปด้วยฤทธิ์ก็คงจะต้องใช้เวลาเดินทางมากกว่าหนึ่งวันแน่นอน จึงสันนิษฐานว่าทรงเริ่มออกเดินทางในวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๘

ทรงพบอุปกาชีวก

ในระหว่างทางพระพุทธองค์ได้ทรงพบอุปกาชีวก นักบวชเปลือยในลัทธิเชน สาวกของนิครนถ์นาฏบุตร อุปกาชีวกทูลถามว่า “ผิวพรรณของท่านผ่องใสนัก ท่านบวชในสำนักของใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน ท่านเลื่อมใสธรรมของใคร” พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

สพฺพาภิภู สพฺพวิทูหมสฺมิ
สพฺเพสุ ธมฺเมสุ อนูปลิตฺโต
สพฺพญฺชโห ตณฺหกฺขเย
วิมุตฺโต สยํ อภิญฺญาย กมุทฺทิเสยฺยํ.[๓๔]

“เราเป็นใหญ่กว่าสิ่งทั้งปวง เป็นสัพพัญญูผู้รู้แจ้ง ไม่ยึดติดในธรรมทั้งหมด ละกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นในความสิ้นตัณหา เรารู้เองแล้วจะเรียกใครเป็นศาสดาของเราเล่า”

---

[๓๓] พุทฺธวํ. อ. หน้า ๒๖, ชา. อ. ๑.๑๑๙

[๓๔] วิ. มหา. ๔.๑๑.๑๑

น เม อาจริโย อตฺถิ สทิโส เม น วิชฺชติ
สเทวกสฺมึ โลกสฺมึ นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล.[๓๕]

"อาจารย์ของเราไม่มี ผู้ที่เสมอเหมือนเราไม่มี ผู้ที่ทัดเทียมกับเราไม่มีในโลกพร้อมทั้งเทวดา"

อหญฺหิ อรหา โลเก อหํ สตฺถา อนุตฺตโร
เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ สีติภูโตสฺมิ นิพฺพุโต.[๓๖]

"เราเป็นพระอรหันต์ เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยม เป็นผู้ตรัสรู้ชอบด้วยตนเองเพียงผู้เดียว เป็นผู้สงบดับกิเลสได้"

อุปกาชีวกถามต่อไปว่าจะเสด็จไปไหน ได้ตรัสตอบว่า "เราจะไปเมืองกาสีเพื่อยังวงล้อธรรมให้หมุนไป เราจักย่ำกลองอมฤตในโลกที่มืดบอด"[๓๗] เมื่ออุปกาชีวกทูลถามว่า "เหตุใดท่านจึงปฏิญาณตนว่าเป็นพระชินเจ้า" จึงตรัสตอบว่า

"ผู้ที่ดับกิเลสได้หมดสิ้นแล้วจึงได้ชื่อว่าชินะเหมือนเรา อุปกะเราไม่มีความคิดที่เป็นบาปชั่วอีกต่อไป จึงชื่อว่า ชินะ"[๓๘]

---

[๓๕] วิ. มหา. ๔.๑๑.๑๑

[๓๖] วิ. มหา. ๔.๑๑.๑๑

[๓๗] ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตตุํ คจฺฉามิ กาสินํ ปุรํ
อนฺธีภูตสฺมึ โลกสฺมึ อาหญฺฉํ อมตทุนฺทุภึ.
(วิ. มหา. ๔.๑๑.๑๑)

[๓๘] มาทิสา เว ชินา โหนฺติ เย ปตฺตา อาสวกฺขยํ
ชิตา เม ปาปกา ธมฺมา ตสฺมาหมุปก ชิโน.
(วิ. มหา. ๔.๑๑.๑๑)

อุปกาชีวกซึ่งเป็นนักบวชในนิกายของนิครนถ์นาฏบุตร เรียกศาสดาของตนว่า ชินะหรือเชน เมื่อพระพุทธองค์ตรัสตอบอุปกาชีวกนั้นได้ทรงอธิบายว่า ผู้ที่เอาชนะกิเลสและบาปชั่วทั้งปวงได้แล้วเท่านั้นจึงควรได้ชื่อว่า ชินะ

เมื่อได้ยินดังนั้น อุปกาชีวกกล่าวว่า "คงจะเป็นเช่นนั้น" แล้วส่ายศีรษะก่อนจะจากไป

มีข้อควรสังเกตว่า แม้อุปกาชีวกจะได้พบพระพุทธองค์เฉพาะหน้าก็ยังไม่รู้ตัว และเมื่อพระองค์ทรงประกาศตนเป็นพระอรหันต์ก็ยังไม่ปลงใจเชื่อ เพราะยึดมั่นถือมั่นความเชื่อที่ผิดของตน แม้คนในปัจจุบันที่หลงผิดไปในทำนองเดียวกันก็มีไม่น้อย เมื่อได้ฟังธรรมะเกี่ยวกับการปฏิบัติที่ถูกต้องก็ไม่ยอมเชื่อและยังดูถูกพูดจาลบหลู่อีก เราควรจะระมัดระวังไม่หลงผิดไปอย่างนั้น

แม้อุปกาชีวกจะไม่เชื่อถือโดยสนิทใจก็ตาม แต่คงจะมีความประทับใจอยู่บ้าง ครั้นแยกทางไปแล้ว ต่อมาได้แต่งงานกับบุตรสาวนายพรานชื่อจาปา และหลังจากที่ได้อยู่กินกันจนได้บุตรชายหนึ่งคนแล้วก็เบื่อหน่ายในการครองเรือน จึงมาบวชเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าได้ปฏิบัติธรรมสำเร็จเป็นพระอนาคามี เมื่อสิ้นชีวิตลงได้ไปบังเกิดในสุทธาวาสพรหมชั้นอวิหา ในที่สุดจึงได้สำเร็จอรหัตตผลในพรหมโลกนั้นเอง พระพุทธองค์ทรงทราบล่วงหน้าอย่างนั้นจึงเสด็จดำเนินไปเมืองพาราณสีเพื่อโปรดอุปกาชีวก

เสด็จถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์เห็นพระพุทธองค์เสด็จมาแต่ไกล จึงพูดกันว่า “ท่านสมณโคดมเป็นผู้ตามใจตัวเองคลายความเพียรกลับไปใช้ชีวิตที่สุขสบายกำลังเสด็จมา พวกเราไม่ต้องไหว้หรือลุกขึ้นต้อนรับ ไม่ต้องรับบาตรจีวร แต่จะปูอาสนะไว้หากทรงประสงค์จะนั่ง”

ครั้นเมื่อพระพุทธองค์เสด็จเข้ามาใกล้แล้ว พวกปัญจวัคคีย์ก็พากันลืมข้อที่นัดหมายกันด้วยพุทธานุภาพ คนหนึ่งลุกขึ้นไปรับบาตร คนหนึ่งรับจีวร คนหนึ่งปูอาสนะ คนหนึ่งหาน้ำมาล้างพระบาท ส่วนอีกคนหนึ่งหาตั่งมารองพระบาท แต่พวกเขากล่าวเรียกพระองค์อย่างผู้เสมอกันว่า อาวุโส (สหาย) พระพุทธองค์ประทับนั่งแล้วจึงตรัสว่า “พวกท่านอย่าเรียกเราโดยระบุนามและใช้คำเรียกว่า สหาย เราเป็นพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง จงตั้งใจฟังอมตธรรมที่เราได้บรรลุ เราจะแสดงธรรมแก่พวกท่าน หากพวกท่านปฏิบัติตามก็สามารถบรรลุอรหัตตผลรู้แจ้งพระนิพพานได้ในเวลาไม่นาน”

แม้พระพุทธองค์ได้ทรงรับรองผลการปฏิบัติถึงเพียงนี้ พวกปัญจวัคคีย์ก็ยังไม่เชื่อ กลับคัดค้านด้วยถ้อยคำว่า "สหายโคดม เมื่อท่านได้เพียรบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างหนัก ท่านก็ยังไม่สามารถบรรลุธรรมวิเศษที่จะทำให้เกิดญาณทัศนะเพื่อขจัดกิเลสได้เลย บัดนี้ท่านได้ละความเพียรนั้นเสียแล้ว กลายมาเป็นผู้มักมาก ท่านจะสามารถบรรลุคุณวิเศษอะไรได้"

มีข้อที่น่าสังเกตบางอย่างคือ ภิกษุปัญจวัคคีย์บางท่าน[๓๙] เคยเป็นโหรหลวงผู้ทำนายไว้อย่างเชื่อมั่นว่า พระโพธิสัตว์จะได้ออกบวชและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เมื่อพระโพธิสัตว์ละจากการบำเพ็ญทุกรกิริยาก็พากันลงความเห็นว่า พระองค์จะไม่สามารถบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าได้อย่างแน่นอน ซึ่งก็หมายความว่า พวกเขากลับไม่เชื่อมั่นในคำพยากรณ์ของตนเอง และยังไม่ยอมเชื่อแม้พระพุทธองค์จะทรงประกาศรับรองว่าได้ทรงรู้แจ้งอมตธรรมแล้ว กลับยังคงยึดมั่นอยู่กับความเชื่อที่ผิดว่า การทรมานตนเป็นวิธีเดียวเท่านั้นที่จะนำไปสู่การตรัสรู้

---

[๓๙] คัมภีร์อรรถกถาของมูลปัณณาสก์ (เล่ม ๒ หน้า ๙๕) กล่าวว่า พราหมณ์ ๓ ท่านพยากรณ์พระโพธิสัตว์เป็น ๒ นัยว่า พระองค์จะครองเรือนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ หรือออกบวชแล้วตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ส่วนพราหมณ์ ๕ ท่านพยากรณ์ว่าจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ต่อมาพราหมณ์ทั้ง ๕ ท่านได้สละเรือนออกบวช ส่วนคัมภีร์อรรถกถาของพุทธวงศ์ (หน้า ๓๙๘-๙๙) กล่าวว่า พราหมณ์ ๗ ท่านพยากรณ์เป็น ๒ นัย ส่วนท่านโกณฑัญญะที่มีอายุน้อยที่สุดได้พยากรณ์ว่าพระโพธิสัตว์จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน และพราหมณ์ ๔ ท่านนอกจากท่านโกณฑัญญะก็เป็นบุตรของพราหมณ์ ๔ ท่านที่พยากรณ์พระโพธิสัตว์

แม้ภิกษุปัญจวัคคีย์จะกล่าวโต้แย้งอย่างนี้ พระพุทธองค์ก็ยังตรัสย้ำเช่นนั้นถึง ๓ ครั้งด้วยพระมหากรุณา แต่ปัญจวัคคีย์ก็ยังไม่ยอมเชื่อ พระพุทธองค์จึงตรัสถามว่า "พวกท่านจำได้หรือไม่ว่าตลอดเวลา ๖ ปีที่ได้อุปัฏฐาก เราเคยพูดอย่างนี้หรือไม่" พวกปัญจวัคคีย์ก็ตอบว่า "ไม่เคยเลย พระพุทธเจ้าข้า" พระพุทธองค์จึงตรัสยืนยันอีกครั้งหนึ่งว่า "เราเป็นพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง จงตั้งใจฟังอมตธรรมที่เราได้บรรลุ เราจะแสดงธรรมแก่พวกท่าน หากพวกท่านปฏิบัติตามก็จะบรรลุอรหัตตผลรู้แจ้งพระนิพพานได้ในเวลาไม่นาน" พวกปัญจวัคคีย์จึงยอมเชื่อและเตรียมตัวฟังพระธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงด้วยความเคารพ

เนื้อหาที่ได้บรรยายมาแล้วนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนที่จะทรงแสดงพระธรรมเทศนา และต่อไปนี้ก็คือบทนำที่ท่านพระอานนท์กล่าวว่า "ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วดังนี้" เป็นต้น ซึ่งกล่าวถึงเนื้อความของพระสูตรนี้อันเป็นพระธรรมเทศนาครั้งแรกที่ทำให้กงล้อแห่งธรรมเคลื่อนไป

ขณะที่ทรงแสดงธรรมจักรนั้นเป็นเวลาย่ำค่ำของวันเพ็ญเดือน ๘ ซึ่งล่วงมาแล้ว ๒๕๕๑ ปีหลังวันตรัสรู้ ดวงอาทิตย์ใกล้จะอัสดง ยังคงปรากฏเป็นดวงไฟสีแดงที่ขอบฟ้าด้านทิศตะวันตก ส่วนบนท้องฟ้าด้านทิศตะวันออกนั้น ดวงจันทร์สีเหลืองนวลเพิ่งโผล่พ้นขอบฟ้า ในอรรถกถาของสังยุตตนิกายกล่าวว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงปฐมเทศนาในขณะที่มีทั้งดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ส่องสว่างอยู่บนท้องฟ้า[๔๐]

นอกจากภิกษุปัญจวัคคีย์ ๕ รูปแล้ว ในคัมภีร์มิลินทปัญหา[๔๑] กล่าวว่า พรหม ๑๘ โกฏิและเทวดาจำนวนมากมาฟังธรรม ท่านเหล่านั้นได้บรรลุธรรมมากมายจนนับไม่ถ้วน และในขณะที่มนุษย์ เทวดา และพรหม เงี่ยโสตลงสดับโดยเคารพ พระพุทธองค์ได้เริ่มแสดงธรรมจักรดังที่จะกล่าวในบทต่อไป

---

[๔๐] ปจฺฉิมทิสาย สูริโย อตฺถเมติ, ปาจีนทิสาย อาสาฬฺหนกฺขตฺเตน ยุตฺโต ปุณฺณจนฺโท อุคฺคจฺฉติ. (สํ. อ. ๓.๓๗๙)

"พระอาทิตย์อัสดงทางทิศตะวันตก พระจันทร์เพ็ญที่ประกอบด้วยดาวอาสาฬหะ (ดาวราชสีห์) ย่อมขึ้นมาทางทิศตะวันออก"

[๔๑] ภควติ โข มหาราช พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตนฺเต อฏฺฐารสนฺนํ พฺรหฺมโกฏีนํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ. เทวตานํ ปน ธมฺมาภิสมโย คณนปถํ วีติวตฺโต. สพฺเพ เต คิหิภูตา, น ปพฺพชิตา. (มิลินฺท. หน้า ๒๐)

"มหาบพิตร เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมจักร ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี การรู้แจ้งธรรมได้มีแล้วแก่พรหม ๑๘ โกฏิ ส่วนเหล่าเทพได้รู้แจ้งธรรมนับไม่ถ้วน ทั้งหมดนั้นเป็นคฤหัสถ์ มิใช่บรรพชิต"

บทที่ ๒

การปฏิบัติที่สุดโต่ง ๒ สาย

การปฏิบัติที่สุดโต่ง ๒ สาย

พระพุทธองค์ทรงคัดค้านการปฏิบัติที่สุดโต่ง ๒ สายที่ชาวอินเดียในสมัยนั้นคิดว่าเป็นทางหลุดพ้น และทรงประกาศจุดยืนของพระองค์ว่าเป็นทางสายกลางที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ดังข้อความว่า

เทฺวเม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพา.

“ภิกษุทั้งหลาย การปฏิบัติที่สุดโต่ง ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่ควรข้องเกี่ยว”

คำว่า ภิกฺขเว (ภิกษุทั้งหลาย) เป็นคำเรียกให้ผู้ฟังตั้งใจฟังคำที่จะกล่าวต่อไป ตามหลักภาษาบาลีเรียกว่า อาลปนะ คือ คำร้องเรียกในเบื้องแรกพระปัญจวัคคีย์ยังไม่ใช่ภิกษุผู้บวชในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เป็นแต่เพียงนักบวชที่ออกบวชตามพระโพธิสัตว์ที่เสด็จออกผนวชเหมือนพระมหากัสสปะที่ออกบวชเองโดยอุทิศถึงพระศาสดาเนื่องจากท่านเหล่านั้นไม่ใช่นักบวชปริพาชกหรือดาบสในศาสนาอื่น

ที่มักทำตัวเป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์จึงตรัสเรียกว่า ภิกษุ (ผู้เห็นภัยในวัฏสงสาร)[๑]

คำว่า อนฺตา ในคัมภีร์อรรถกถา[๒] แสดงคำแปลว่า "ส่วน" (โกฏฺฐาส หรือ ภาค) แต่เมื่อเทียบเคียงกับคำว่า มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) ก็ควรแปลว่า "ที่สุดโต่ง" จะชัดเจนมากกว่า หรือมิฉะนั้น คำว่า "ส่วน" ก็ควรหมายถึง ส่วนที่อยู่ปลายสุดทั้งสองข้าง ไม่ใช่ส่วนทั่วไป ก็ชัดเจนเหมือนกัน

---

๑ คำว่า ภิกษุ หมายถึง นักบวชในพระพุทธศาสนา ใช้ในพระวินัย มีรากศัพท์มาจาก ภิกฺข ธาตุ + รู ปัจจัยในกัตตุสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ภิกฺขตีติ ภิกฺขุ (ภิกษุ คือ ผู้ขอ) หมายถึง ผู้เที่ยวบิณฑบาตด้วยการขอที่ประเสริฐ คือสงบนิ่งไม่เอ่ยปาก (วิ. อ. ๑.๒๕๓) แต่คำว่าภิกษุในพระสูตร หมายเอาทั้งภิกษุ ภิกษุณี บุรุษ สตรี เทวดา และพรหม โดยระบุถึงภิกษุเป็นประธาน การใช้คำในลักษณะนี้เรียกว่า ปธานนัย คือ นัยที่กล่าวถึงสิ่งที่เป็นประธาน แต่มุ่งให้หมายเอาสิ่งอื่นๆ ทั้งหมด ดังคำว่า ราชา อาคจฺฉติ (พระราชาเสด็จมา) แม้คำนี้จะกล่าวถึงพระราชาพระองค์เดียวก็หมายรวมถึงราชองครักษ์และข้าราชบริพารที่ติดตามพระราชามาด้วย อีกนัยหนึ่ง แม้บุคคลอื่นนอกจากพระภิกษุก็ได้ชื่อว่า ภิกษุ เพราะเป็นผู้เห็นภัยในวัฏฏะ ตามนัยนี้แปลว่า "ผู้เห็นภัยในวัฏสงสาร" โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า สํสาเร ภยํ อิกฺขตีติ ภิกฺขุ (ภิกษุ คือ ผู้เห็นภัยในวัฏสงสาร) ดังข้อความในคัมภีร์อรรถกถาว่า

ปฏิปนฺนโก หิ เทโว วา โหตุ มนุสฺโส วา, ภิกฺขูติ สงฺขํ คจฺฉติเยว. (ที. อ. ๒.๓๗๐)

"ที่จริงแล้ว เทวดาหรือมนุษย์ก็ตามผู้เพียรปฏิบัติอยู่ ย่อมถึงการนับว่าเป็นภิกษุโดยแท้"

๒ เทฺวเม ภิกฺขเว อนฺตาติ เทฺว อิเม ภิกฺขเว โกฏฺฐาสา. (สํ. อ. ๓.๓๗๙)

"พระดำรัสว่า เทฺวเม ภิกฺขเว อนฺตา แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย ส่วนทั้ง ๒ อย่างนี้"

พระพุทธองค์ทรงแสดงที่สุดโต่งทั้งสองอย่างว่า

กตเม เทฺว. โย จายํ กาเมสุ กามสุขลฺลิกานุโยโค หีโน คมฺโม โปถุชฺชนิโก อนริโย อนตฺถสญฺหิโต, โย จายํ อตฺตกิลมถานุโยโค ทุกฺโข อนริโย อนตฺถสญฺหิโต.

"การปฏิบัติที่สุดโต่งสองอย่างนั้นคืออะไร คือ ความเพลิดเพลินยินดีในกามคุณ เป็นสิ่งทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของคนส่วนใหญ่ มิใช่ของพระอริยะ หาประโยชน์มิได้ และการเบียดเบียนตนให้ลำบากเป็นทุกข์ มิใช่ของพระอริยะ หาประโยชน์มิได้"

เมื่อเราเพลิดเพลินยินดีในกามสุข เราก็จะพยายามแสวงหาให้ตนได้รับอยู่เสมอ การแสวงหาเช่นนี้เป็นการปฏิบัติที่สุดโต่งอย่างที่หนึ่งเรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค เป็นของทราม เป็นของชาวบ้าน ไม่มีประโยชน์ บรรพชิตผู้สละชีวิตแบบชาวโลกแล้วไม่ควรปฏิบัติ

แม้การทรมานตนให้เจ็บปวดและลำบาก เช่น การอดน้ำ การอดอาหาร เปลือยกาย ที่เรียกว่า อัตตกิลมถานุโยค ก็ให้ผลเป็นทุกขเวทนาเท่านั้น ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ที่ควรแสวงหา เป็นการปฏิบัติที่สุดโต่งอีกอย่างหนึ่งที่บรรพชิตควรหลีกเลี่ยง

เหตุที่นักบวชไม่ควรข้องเกี่ยวกับการปฏิบัติที่สุดโต่ง ๒ อย่างนี้ ก็เพราะว่าผู้ที่สละชีวิตแบบชาวโลก เพื่อขัดเกลากิเลสอันเศร้าหมอง คือความโลภและความโกรธนั้นไม่อาจสำเร็จธรรมที่ปรารถนาได้เมื่อยังพัวพันอยู่กับการปฏิบัติทั้ง ๒ อย่างนี้ เพราะความเพลิดเพลินยินดีในกามสุขจะทำให้ความอยากเพิ่มพูนขึ้น และการทรมานตนให้เจ็บปวดลำบากก็จะทำให้เกิดความโกรธสะสมอยู่ในใจ

กามสุขัลลิกานุโยค

กามคุณหรืออารมณ์ที่น่าปรารถนานั้น ประกอบด้วยรูปสวย เสียงเพราะ กลิ่นหอม รสอร่อย และสัมผัสที่นุ่มนวล ที่จริงแล้วกามคุณนั้นหมายรวมเอาวัตถุสิ่งของต่างๆ ทั้งหมดไม่ว่าจะมีชีวิตหรือที่ไม่มีชีวิต ซึ่งชาวโลกเห็นว่าน่าชื่นชมยินดี ความเพลิดเพลินยินดีในกามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ที่น่าปรารถนา จึงชื่อว่ากามสุขัลลิกานุโยค

การเพลิดเพลินกับรูปที่น่าดูจัดเป็นการแสวงหากามสุขอย่างหนึ่ง รูปที่สวยงามน่าดูไม่ได้หมายเอาเฉพาะรูปที่เห็นทางตาเท่านั้น แต่หมายรวมถึงสิ่งของที่ทำให้เกิดรูปนั้นด้วย และในทำนองเดียวกันเสียงที่ไพเราะ กลิ่นที่หอม รสที่อร่อย และสัมผัสที่น่าพอใจ ก็ยังหมายรวมถึงสิ่งที่ทำให้เกิดเสียง กลิ่น รส และสัมผัสด้วย ไม่ว่าจะเป็นผู้ชาย ผู้หญิง หรือวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งหมด เช่น เมื่อเราคิดถึงรสที่อร่อย เราไม่ได้นึกถึงเพียงกับข้าว ขนม ผลไม้ หรือของขบเคี้ยวเท่านั้น แต่รวมถึงแม่ครัวและคนที่ยกอาหารมาเสิร์ฟด้วย กามสุขนอกจากจะหมายถึงการคบหากับเพศตรงข้ามอย่างที่เข้าใจกันทั่วไปแล้วก็ยังหมายถึงการเห็นรูปสวย ได้ยินเสียงไพเราะ ได้กลิ่นหอม ลิ้มรสอร่อยถูกปาก และสัมผัสอันอ่อนนุ่มอีกด้วย

กามสุขเป็นสิ่งทราม

การเพลิดเพลินติดใจในอารมณ์ที่น่าปรารถนาเป็นสิ่งทราม เพราะทำให้กิเลสอย่างหยาบเพิ่มพูนขึ้นมา เช่น เกิดความยินดีพอใจ (กามตัณหา) ความเย่อหยิ่งลำพอง (มานะ) ความตระหนี่หวงแหน (มัจฉริยะ) ไม่อยากแบ่งปันทรัพย์สิ่งของให้คนอื่นโดยคิดว่าตนเองสมควรจะได้รับสิ่งที่น่าปรารถนายิ่งกว่าใครๆ ต่อมาก็เกิดความอิจฉาริษยาเมื่อเห็นคนอื่นได้รับสิ่งที่น่าชอบใจ (อิสสา) บางครั้งก็เกิดความไม่พอใจหากมีใครมาขัดขวางหรือแย่งชิงไป (โทสะ) ผู้ที่ประสบความสำเร็จในการสะสมทรัพย์สมบัติก็มักจะโลภอยากได้มากขึ้น และทำทุกทางที่จะให้ได้มาโดยไม่กลัวหรือละอายว่าจะเป็นการกระทำที่ผิดทำนองคลองธรรมหรือไม่ (อหิริกะและอโนตตัปปะ) เขาก็จะหลงผิดหลอกตนเองว่าเป็นความสุข เป็นความเจริญก้าวหน้าทางโลก (โมหะ) ผู้ที่เป็นปุถุชนที่ยังหนาด้วยกิเลสก็อาจจะมีความเห็นผิด ยึดมั่นในอัตตาตัวตน หรือเห็นว่ากรรมที่ทำไปไม่มีผลบ้าง (ทิฏฐิ) สิ่งเหล่านี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากความเพลิดเพลินในกามคุณอารมณ์เป็นต้นเหตุ จึงกล่าวว่าความเพลิดเพลินในกามคุณเป็นสิ่งทราม

ยิ่งไปกว่านั้น การปล่อยตามใจตัวเองในการหาความสุขจากกามคุณอารมณ์เป็นวิสัยของสัตว์ในทุคติ เช่น สัตว์ดิรัจฉาน และเปรต เป็นต้น จะเห็นได้ว่า แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานก็ชอบสิ่งที่ตนเห็นว่าดีงาม และอยากรู้สึกเป็นสุขเหมือนมนุษย์ทั่วไป ความรู้สึกของสัตว์ที่ทรามที่ต้องการกามสุขจึงเหมือนกับความรู้สึกของมนุษย์ ดังนั้น นักบวชผู้ดำรงชีวิตอย่างประเสริฐ จึงไม่ควรลดตัวไปยุ่งเกี่ยวกับกามสุขเยี่ยงสัตว์ในภูมิที่ต่ำกว่า

กามสุขเป็นของชาวบ้าน

กามสุขเป็นของชาวบ้านโดยเฉพาะ จึงไม่ใช่สิ่งที่นักบวชพึงข้องเกี่ยว โดยทั่วไปชาวบ้านมักชื่นชมยินดีในกามสุขว่าเป็นความสุขที่เยี่ยมยอด ยิ่งมีมากเท่าไรก็ยิ่งดี พวกเขามักพยายามแสวงหาสิ่งที่อำนวยความสุขเหล่านี้อย่างไม่มีวันพอเพียง ในสมัยก่อนพระราชาและเศรษฐีมักแสวงหาเสพกามสุขเท่าที่ตนต้องการ ถึงกับทำสงครามรบพุ่งกันเพื่อแย่งชิงสิ่งที่คิดว่าจะนำสุขมาให้

แม้ในสมัยปัจจุบันก็เช่นเดียวกัน และไม่ได้จำกัดวงอยู่แต่ผู้มีอำนาจวาสนาหรือเศรษฐีเท่านั้น แม้แต่คนยากจนเข็ญใจก็มิเว้นที่จะพยายามอย่างแข็งขันในการที่จะแสวงหากามสุขเช่นกัน เราจะเห็นตัวอย่างได้จากคนในวัยหนุ่มสาวที่มีสัญชาตญาณในการหาคู่ครองที่จริงแล้ว ชาวบ้านทั่วไปที่ไม่ได้ศึกษาธรรมะในพระพุทธศาสนานั้นมักจะถือว่าการหาความเพลิดเพลินจากรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสนั้น เป็นความสุขอย่างสุดยอดในชีวิตทีเดียว

ในสมัยก่อนพุทธกาล มีคนบางพวกเชื่อว่ากามสุขเป็นสุขที่เยี่ยมยอด ควรเสพในชาตินี้ การเสพกามสุขเป็นความดับทุกข์ในชาตินี้ เรียกว่า ทิฏฐธรรมนิพพาน คือ นิพพานในปัจจุบันชาติ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือลัทธิจารวากนั่นเอง เพราะพวกเขาเชื่อว่าตายแล้วขาดสูญชาติหน้าไม่มีความเห็นดังกล่าวจึงเป็นมิจฉาทิฏฐิอย่างหนึ่งในทิฏฐิ ๖๒ อย่างที่ตรัสไว้ในพรหมชาลสูตรของทีฆนิกาย สีลักขันธวรรค[๓]

ดังนั้น บรรพชิตผู้สละชีวิตอย่างชาวโลกออกบวช จึงไม่ควรข้องเกี่ยวกับการแสวงหากามสุข เพราะเหมือนกับเป็นการกลับไปสู่การปฏิบัติแบบชาวบ้านทั่วไป ไม่ใช่วิสัยของสมณะ ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือนักบวชเพราะเชื่อว่าเป็นผู้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ประเสริฐไม่หวั่นไหวไปกับสิ่งที่เย้ายวนทางโลก พวกเขาสรรหาสิ่งที่ดีที่สุดมาถวายพระภิกษุ ไม่ว่าจะเป็นอาหารหรือว่าเครื่องนุ่งห่ม บางครั้งต้องเสียสละสิ่งจำเป็นสำหรับตนเองและครอบครัว พระภิกษุจึงไม่ควรที่จะแสวงหาความสุขแบบชาวโลกในเมื่อยังดำรงชีวิตอยู่ด้วยทานที่ชาวบ้านบริจาคให้

---

[๓] อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เอวํวาที โหติ เอวํทิฏฺฐิ “ยโต โข โภ อยํ อตฺตา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคีภูโต ปริจาเรติ, เอตฺตาวตา โข โภ อยํ อตฺตา ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ ปตฺโต โหตี”ติ. อิตฺเถเก สโต สตฺตสฺส ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ ปญฺญเปนฺติ. (ที. สี. ๙.๙๔.๓๖)

“ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ มีวาทะความเห็นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อัตตานี้เอิบอิ่มพรั่งพร้อมเพลิดเพลินอยู่ด้วยกามคุณ ๕ ดังนั้น จึงเป็นอันบรรลุนิพพานในปัจจุบันภพอย่างยิ่งด้วยเหตุเพียงเท่านั้น สมณะหรือพราหมณ์บางคนย่อมบัญญัตินิพพานในปัจจุบันภพอย่างยิ่งของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่อย่างนี้”

นอกจากนั้น การบวชของพระภิกษุก็มีวัตถุประสงค์เพื่อการประพฤติพรหมจรรย์อันจะส่งผลให้บรรลุพระนิพพาน พ้นจากทุกข์ภัยในวัฏสงสาร ตามคำขอบวชที่กล่าวปฏิญาณว่า "เพื่อพ้นไปจากทุกข์ในสังสารวัฏ เพื่อรู้แจ้งพระนิพพาน" (สํสารวฏฺฏทุกฺขโต โมจนตฺถาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกรณตฺถาย) แต่ผู้ที่ยังเพลิดเพลินในกามสุขเช่นเดียวกับฆราวาสย่อมไม่อาจหลุดพ้นไปได้ พระภิกษุจึงไม่ควรข้องเกี่ยวกับกามสุขโดยสิ้นเชิง

กามสุขเป็นของคนส่วนใหญ่

คนส่วนใหญ่ในโลกนี้มักใช้ชีวิตให้หมดไปในการหาเลี้ยงชีพและหาความสุขในการมีครอบครัว เพลิดเพลินกับรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสที่น่าปรารถนา มีน้อยคนนักที่ได้เข้าถึงธรรมะ และเลือกที่จะใช้ชีวิตอย่างบรรพชิต เพราะการแสวงหาความสุขแบบชาวบ้านทั่วไปนั้นไม่ใช่การปฏิบัติของพระอริยเจ้า ความเพลิดเพลินในกามสุขจึงเป็นของคนส่วนใหญ่ที่ไร้ปัญญา (โปถุชฺชนิโก)

กามสุขมิใช่ของพระอริยะ

กามสุขมิใช่ของพระอริยะ คือ ไม่ใช่ข้อประพฤติของผู้ประเสริฐ เพราะไม่ก่อให้เกิดคุณวิเศษใดๆ แก่พระอริยะผู้ประเสริฐ อย่างไรก็ตาม พระอริยสาวกผู้บรรลุเป็นพระโสดาบันแล้ว เช่น นางวิสาขา อนาถ-ปิณฑิกเศรษฐี และท้าวสักกะ ยังยินดีในกามสุขอยู่ เพราะยังไม่ได้กำจัดกามฉันทะให้หมดสิ้นไป จึงสำคัญว่ากามสุขน่ายินดีพอใจด้วยสุขสัญญา คือ ความจำได้หมายรู้ว่าเป็นสุข ท่านเหล่านั้นจึงยังเสพกามสุขอยู่ด้วยสัญญาดังกล่าว เปรียบเหมือนบุคคลทั่วไปที่แม้จะรักความสะอาด ก็ต้องเข้าไปหลบภัยอยู่ในหลุมอุจจาระที่สกปรกด้วยความกลัวช้างตกมัน[๙]

กามสุขหาประโยชน์มิได้

การแสวงหากามสุขซึ่งเป็นสิ่งที่ต่ำทรามและมิใช่ของพระอริยะนี้ ไม่เป็นประโยชน์อย่างแท้จริงแก่ผู้ปฏิบัติ ถึงแม้ว่าคนทั่วไปจะเห็นว่า การสะสมทรัพย์สมบัติ สร้างครอบครัวที่อบอุ่น มีญาติมิตรที่พร้อมพรั่งนั้น เป็นความสำเร็จในชีวิต ซึ่งควรจะเป็นสิ่งดีมีประโยชน์ แต่ความเป็นจริงแล้วสิ่งเหล่านี้ไม่ได้นำประโยชน์สุขที่แท้จริงมาให้เลย

---

[๙] ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตจิตฺเตน ปน อริยสาวโก ปริฬาหาภิภูโต ปริฬาหวูปสมตฺถํ มตฺตหตฺถิปริตฺตาสิโต วิย โจกฺขพฺราหฺมโณ คูถํ กญฺจิ สงฺขารํ สุขโต อุป-คจฺฉติ. (องฺ. อ. ๑.๔๐๒)

"ส่วนพระอริยสาวกเป็นผู้ถูกความเร่าร้อนครอบงำ ย่อมเข้าใกล้สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยความเป็นสุขด้วยจิตที่ไม่ประกอบด้วยทิฏฐิ (ทิฏฐิคต-วิปปยุตต์) เพื่อระงับความเร่าร้อน เหมือนพราหมณ์ผู้สะอาดถูกช้างตกมันคุกคามให้ตกใจ จึงเข้าไปสู่หลุมคูถ"

ประโยชน์สุขที่แท้จริงนั้นอยู่ที่การแสวงหาหนทางที่จะเอาชนะความชรา ความป่วยไข้ และความตาย เพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งหลาย และวิถีทางเดียวที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ ก็คือการรักษาศีล เจริญสมาธิ และอบรมปัญญาเท่านั้น[๕]

การแสวงหากามสุขดังกล่าว ไม่สามารถเอาชนะความแก่ ความเจ็บ และความตายได้ ซ้ำยังอาจจะเป็นสาเหตุให้ทำผิดศีล เช่น ฆ่าสัตว์ ลักขโมย เป็นชู้กับสามีหรือภรรยาของผู้อื่น เป็นต้น การล่วงละเมิดศีลและมัวเมาในกามสุขจึงเป็นอุปสรรคขัดขวางการพัฒนาสมาธิและปัญญา ทำให้ไม่สามารถรู้แจ้งพระนิพพานได้

ผู้ที่ไม่รักษาศีล เมื่อตายแล้วจะตกไปสู่อบายภูมิที่เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมาน แต่การรักษาศีลอย่างเดียวโดยไม่มีการเจริญสมาธิและปัญญาพร้อมกันไปนั้น ก็ไม่สามารถนำให้ไปสู่นิพพานได้ เพียงแต่ให้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีกว่า แต่ก็ยังไม่พ้นจากความแก่ ความเจ็บ และความตายไปได้ ดังนั้น ภิกษุผู้สละความสุขในทางโลก เพื่อแสวงหาพระนิพพานซึ่งเป็นทางพ้นทุกข์จึงไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้องกับการแสวงหากามสุข เพราะเป็นสิ่งขัดขวางต่อศีล สมาธิ และปัญญา อันเป็นประโยชน์ตนอย่างแท้จริง

---

[๕] สีลํ สมาธิ ปญฺญา จ วิมุตฺติ จ อนุตฺตรา
อนุพุทฺธา อิเม ธมฺมา โคตเมน ยสสฺสินา. (ที. มหา. ๑๐.๑๘๖.๑๐๙)
"ธรรมเหล่านี้ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ อันยอดเยี่ยม พระโคดมผู้มียศได้ตรัสรู้แล้ว"

กล่าวโดยสรุปแล้ว กามสุขัลลิกานุโยคคือการพัวพันกับกามสุข เป็นสิ่งทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของคนส่วนใหญ่ มิใช่ของพระอริยะ และหาประโยชน์มิได้ กล่าวคือ เป็นทางเสื่อมของศีล สมาธิ และปัญญา ดังนั้น จึงไม่เหมาะแก่บรรพชิตผู้ประสงค์จะแสวงหาทางสู่ความไม่แก่ ไม่เจ็บ และไม่ตาย อันได้แก่พระนิพพาน

ความเพลิดเพลินในกามสุขสำหรับผู้ครองเรือน

ในพระสูตรนี้กล่าวว่า "กามสุขัลลิกานุโยคเป็นสิ่งที่บรรพชิตไม่ควรข้องเกี่ยว" จึงอาจจะมีผู้สงสัยว่า ผู้ครองเรือนซึ่งยังพัวพันอยู่ในชีวิตทางโลกนั้นควรจะแสวงหากามสุขเพียงใด ความจริงแล้วการแสวงหาความสุขในสิ่งที่น่าปรารถนาเป็นเรื่องสำคัญสำหรับชาวบ้านทั่วไป จึงเป็นไปไม่ได้ที่จะบังคับให้พวกเขาละทิ้งความสุขเหล่านั้นไป แต่ผู้ครองเรือนที่ประสงค์จะปฏิบัติธรรมตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา ควรหลีกเลี่ยงการแสวงหากามสุขที่ผิดครรลองคลองธรรม เช่น ควรรักษาศีลโดยการไม่แสวงหาทรัพย์สิน ด้วยการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ลักขโมย หรือหลอกลวง และไม่ยุ่งเกี่ยวกับสามีหรือภรรยาของคนอื่น เป็นต้น

ในปาสาทิกสูตร ทีฆนิกาย ได้กล่าวถึงกามสุขัลลิกานุโยค ๔ ประเภทว่า

"ดูก่อนจุนทะ คนโง่เขลาในโลกนี้แสวงหาความร่ำรวยด้วยการฆ่าสัตว์ เช่น วัว ควาย สุกร ไก่ และปลา การปฏิบัติเช่นนี้เป็นการแสวงหาความสุขอย่างหนึ่ง ฯลฯ"[๖]

การลักขโมยและปล้นชิงทรัพย์เป็นการแสวงหาความสุขประเภทที่สอง การหาเลี้ยงชีพโดยการฉ้อฉลหลอกลวงเป็นการแสวงหาความสุขประเภทที่สาม และการแสวงหาความสุขประเภทที่สี่หมายรวมเอาการแสวงหาความร่ำรวยโดยวิธีที่ผิดศีลธรรมอย่างอื่น

ในพระสูตรข้างต้นได้กล่าวไว้ว่า ฆราวาสที่รักษาศีล ๘ และศีล ๑๐ จะต้องหลีกเลี่ยงจากกามสุขด้วยการรักษาพรหมจรรย์ และไม่บริโภคอาหารหลังเที่ยงวัน รวมไปถึงการไม่ขับร้องฟ้อนรำ ฯลฯ ฆราวาสผู้ปฏิบัติธรรมโดยเจริญสมาธิหรือวิปัสสนาจะต้องสละกามสุขเช่นเดียวกับพระภิกษุ เพราะกามสุขเป็นอุปสรรคขัดขวางการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา

---

๖ อิธ จุนฺท เอกจฺโจ พาโล ปาเณ วธิตฺวา วธิตฺวา อตฺตานํ สุเขติ ปีเณติ. อยํ ปฐโม สุขลฺลิกานุโยโค. (ที. ปา. ๑๑.๑๘๓๑๑๓)

"จุนทะ คนเขลาบางคนในโลกนี้ ฆ่าสัตว์แล้วยังตนให้เอิบอิ่มเป็นสุขอยู่ ข้อนี้เป็นการประกอบตนให้ติดเนื่องในความสุขข้อที่ ๑"

อัตตกิลมถานุโยค

อัตตกิลมถานุโยคเป็นทางปฏิบัติที่สุดโต่งอีกอย่างหนึ่งด้วยการทรมานตนให้เจ็บปวด ไม่ใช่ทางของพระอริยะ ไม่เป็นประโยชน์ต่อการอบรมจิต ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยง

การทรมานตนเกิดจากความเชื่อว่า ความเป็นอยู่ที่สุขสบายหรูหราจะทำให้เรายึดติดอยู่กับความสุขทางร่างกายและเพิ่มพูนกิเลสมากขึ้น ดังนั้น จึงต้องละเว้นการบริโภคอาหารและการปกปิดร่างกายด้วยเสื้อผ้า เพื่อทำลายความพอใจในกามสุขให้หมดสิ้นไปและนำมาซึ่งความสุขชั่วนิรันดร์ เข้าสู่ภาวะที่ไม่มีความชรา ความป่วยไข้ และความตาย

พระภิกษุใช้เครื่องนุ่งห่มเพื่อปกปิดความละอาย ป้องกันความร้อนหนาวและเหลือบยุง แต่ผู้ทรมานตนกลับไม่ปกปิดร่างกาย ยิ่งกว่านั้น เมื่ออากาศหนาว พวกเขาก็จะลงไปแช่ในน้ำเย็น และเมื่ออากาศร้อนก็ยังไปยืนกลางแดด หรือก่อไฟรอบๆ ตัวทั้ง ๔ ทิศโดยมีพระอาทิตย์อยู่เหนือศีรษะซึ่งเรียกว่า ปัญจาตปพรต (พรตที่ใช้ความร้อน ๕ ชนิด) พวกเขาไม่นอนบนเตียงแต่นอนบนพื้นดินหรือนอนบนกิ่งไม้มีหนาม บางคนนั่งขัดกระโหย่งโดยไม่ขยับตัวเป็นวันๆ บางคนยืนอย่างเดียวโดยไม่เปลี่ยนอิริยาบถ บางคนผูกขาไว้กับกิ่งไม้ห้อยหัวลงมา และบางคนก็เอาศีรษะยืนต่างเท้า เป็นต้น

ในขณะที่พระภิกษุฉันอาหารเพื่อบรรเทาความหิว แต่พวกที่ทรมานตนอาจอดอาหารและน้ำ เช่น บางคนกินอาหารวันเว้นวัน หรือเว้นสองวัน บางคนก็จะอดอาหารทีละ ๔-๗ วัน บางคนอดอาหารถึง ๑๕ วัน บางคนกินอาหารเพียงวันละหนึ่งคำข้าว บางคนก็กินแต่ผักใบเขียวหรือหญ้าเท่านั้น

ในคัมภีร์อรรถกถาของเอกนิบาต โลมหังสชาดก[๗] ได้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ว่า เมื่อ ๙๑ มหากัปมาแล้ว พระองค์เสด็จออกบวชเป็นอเจลกไม่นุ่งผ้า บำเพ็ญทุกรกิริยาในป่าชัฏ แต่ได้เห็นคตินิมิตที่จะไปเกิดในนรกเมื่อใกล้เสียชีวิต จึงเข้าใจว่าเป็นทางผิด และได้เลิกการบำเพ็ญทุกรกิริยา สุดท้ายได้ไปบังเกิดในเทวโลก

อัตตกิลมถานุโยครวมถึงการทรมานตนเพื่อล้างบาปทุกชนิด ดังเช่นการปฏิบัติของสาวกนิครนถ์นาฏบุตรที่มีมาแต่สมัยก่อนพุทธกาลซึ่งได้รับความนิยมนับถือกันมากในสมัยนั้น ซึ่งเป็นเหตุให้พวกปัญจวัคคีย์พากันทอดทิ้งพระโพธิสัตว์เมื่อทรงเลิกการบำเพ็ญทุกรกิริยา เพราะคิดว่าเมื่อทรงเลิกการบำเพ็ญทุกรกิริยาก็ไม่อาจตรัสรู้ได้ คำสอนของนิครนถ์นาฏบุตรยังสืบทอดมาให้เห็นจนถึงปัจจุบันคือศาสนาเชนนั่นเอง

---

[๗] เอวํ จตุรงฺคสมนฺนาคตํ พฺรหฺมจริยํ จริตฺวา โพธิสตฺโต มรณกาเล อุปฏฺฐิตํ นิรยนิมิตฺตํ ทิสฺวา “อิทํ วตสมาทานํ นิรตฺถกนฺ”ติ ญตฺวา ตงฺขณญฺเญว ตํ ลทฺธึ ภินฺทิตฺวา สมฺมาทิฏฺฐึ คเหตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติ. (ชา. อ. ๒.๒๐๔)

“พระโพธิสัตว์ประพฤติพรหมจรรย์ที่ถึงพร้อมด้วยองค์ ๔ อย่างนี้แล้ว เห็นนิมิตแห่งนรกที่ปรากฏในเวลาใกล้ตาย จึงเข้าใจว่าการสมาทานพรตนี้ไม่มีประโยชน์ แล้วทำลายความเห็นดังกล่าวในขณะนั้นนั่นแหละ ถือเอาสัมมาทิฏฐิแล้วไปเกิดในเทวโลก”

คำสอนของนิครนถ์นาฏบุตร

คำสอนของลัทธินิครนถ์กล่าวว่า การหลุดพ้นจากวัฏสงสารมีได้ด้วยการปฏิบัติ ๒ อย่างเท่านั้น คือ

- การสำรวมระวัง (สังวร) คือ การปิดกั้นเพื่อไม่ให้อารมณ์ภายนอกอันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ผ่านเข้ามาในร่างกายทางทวารต่างๆ ได้ พวกเขาเชื่อว่ารูปที่ปรากฏทางตาเป็นต้นจะกลับไปรวมกับอาตมัน (อัตตา) เพื่อสร้างกรรมใหม่ แล้วจะมีชีวิตใหม่เกิดขึ้น

- การไถ่ถอนกรรมเก่าด้วยการบำเพ็ญทุกรกิริยา (นิชชรา) พวกเขาเชื่อว่าวิบากของอกุศลกรรมที่ได้ทำไว้ในอดีตจะถูกไถ่ถอนให้หมดไปได้ด้วยการทรมานตนอย่างอุกฤษฏ์

ในสมัยพุทธกาล ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จไปสนทนากับพวกนิครนถ์ ได้ตรัสถามว่า “พวกท่านกล่าวว่าได้บำเพ็ญทุกรกิริยาเพื่อล้างบาปอกุศลที่ได้ทำไว้ในอดีต แต่พวกท่านรู้หรือไม่ว่าได้เคยทำบาปอะไรไว้ในอดีตชาติบ้าง” เมื่อพวกนิครนถ์ตอบว่าไม่ทราบ ก็ตรัสถามต่อไปว่า “พวกท่านทราบหรือไม่ว่าได้ทำบาปไว้มากน้อยเพียงใด และการบำเพ็ญทุกรกิริยาของท่านได้ล้างบาปไปแล้วเท่าใด ยังเหลือบาปอยู่เท่าใด” พวกนิครนถ์ก็ตอบว่าไม่ทราบอีก

---

[๘] ม. ม. ๑๒.๑๘๐.๑๔๒

พระพุทธองค์จึงทรงอธิบายว่า "การบำเพ็ญทุกรกิริยาโดยไม่ทราบว่าได้ทำบาปอะไรไว้บ้าง และได้ล้างบาปไปแล้วเพียงใดนั้น เป็นการกระทำที่เปล่าประโยชน์ ผู้ที่ทรมานตนเหล่านั้นต้องเคยทำบาปไว้มากในชาติก่อน จึงมารับผลกรรมอย่างทุกข์ทรมานในชาตินี้" การตรัสสอนอย่างนี้ของพระพุทธองค์มีประโยชน์เพื่อให้พวกนิครนถ์เข้าใจหนทางที่ถูกต้องอันจะเป็นบารมีแก่พวกเขาต่อไป

การบำเพ็ญทุกรกิริยาของพระโพธิสัตว์ต่างจากการปฏิบัติของลัทธินิครนถ์ เพราะมิได้มีจุดประสงค์เพื่อไถ่ถอนบาปที่ทำไว้ในอดีต หากแต่เชื่อว่าจะเป็นหนทางนำไปสู่ปัญญาเพื่อการตรัสรู้ แต่เมื่อพระองค์ปฏิบัติไปถึง ๖ ปี ก็ยังไม่ได้บรรลุญาณทัศนะแต่อย่างใด จึงทรงเห็นว่าน่าจะมีทางปฏิบัติอย่างอื่นที่ดีกว่า จึงได้ทรงเลิกการบำเพ็ญทุกรกิริยา

การบำเพ็ญทุกรกิริยาเป็นการปฏิบัติที่ให้ผลเป็นความทุกข์ทรมานอย่างเดียว ไม่มีประโยชน์แต่อย่างใด แต่เนื่องจากนักบวชจำนวนมากนิยมนับถือว่าเป็นการปฏิบัติที่ดีงาม พระพุทธองค์จึงมิได้ประณามว่าเป็นการปฏิบัติที่ต่ำทราม (หีโน) เพื่อที่จะถนอมน้ำใจของนักบวชโดยทั่วไป และเนื่องจากไม่ใช่ข้อประพฤติปฏิบัติของชาวบ้านและคนส่วนใหญ่ จึงมิได้ตรัสว่า เป็นของชาวบ้าน (คมฺโม) เป็นของคนส่วนใหญ่ (โปถุชฺชนิโก) แต่ทรงใช้คำว่า เป็นทุกข์ มิใช่ของพระอริยะ หาประโยชน์มิได้ (ทุกฺโข อนริโย อนตฺถสญฺหิโต)[๙]

นอกจากนี้ การบำเพ็ญอัตตกิลมถานุโยคไม่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติเพื่อความเจริญในศีล สมาธิ และปัญญาแต่อย่างใด และไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แม้ในทางโลก และยังอาจจะเป็นอันตรายถึงชีวิตหากผู้ปฏิบัติจริงจังมากเกินไป จึงกล่าวได้ว่าการทรมานตนนี้ไม่มีประโยชน์อย่างสิ้นเชิง พระพุทธองค์จึงตรัสโทษของการปฏิบัติแบบนี้ว่า เป็นทุกข์ มิใช่ของพระอริยะ หาประโยชน์มิได้ (ทุกฺโข อนริโย อนตฺถสญฺหิโต)

---

[๙] ตปสฺสีหิ “อุตฺตมํ ตโป”ติ คหิตตฺตา เตสํ จิตฺตานุรกฺขนตฺถํ อิธ “หีโน”ติ น วุตฺตํ, ปพฺพชิตานํ ธมฺมตฺตา “คมฺโม”ติ จ, คิหีหิ อสาธารณตฺตา “โปถุชฺชนิโก”ติ จ น วุตฺตํ. (ปฏิสํ. อ. ๒.๒๕๑)

“พระพุทธองค์มิได้ตรัสว่า หีโน (เป็นสิ่งทราม) ในพระสูตรนี้เพื่อถนอมจิตของนักบวชเหล่านั้น เพราะนักบวชทั้งหลายยึดมั่นว่าเป็นตบะอันสูงสุด และมิได้ตรัสว่า คมฺโม (เป็นของชาวบ้าน) เพราะเป็นข้อประพฤติของบรรพชิต อีกทั้งไม่ตรัสว่า โปถุชฺชนิโก (เป็นของคนส่วนใหญ่) เพราะไม่ใช่ข้อประพฤติทั่วไปกับคฤหัสถ์”

ในประเทศอินเดียสมัยก่อนพุทธกาล คนส่วนใหญ่เชื่อกันว่า การบำเพ็ญทุกรกิริยาเป็นการปฏิบัติที่ประเสริฐสูงส่งน่ายกย่อง เพราะจะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากวิบากกรรมทั้งหลาย แม้แต่ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็เคยมีความเชื่อเช่นนั้น พระพุทธองค์จึงต้องทรงย้ำอย่างหนักแน่นว่า อัตตกิลมถานุโยคหรือการทรมานตนนั้นมีผลเป็นความทุกข์ ไม่ใช่การปฏิบัติของพระอริยะ ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ เป็นทางปฏิบัติที่บรรพชิตไม่ควรดำเนินไป

พระพุทธองค์มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องปฏิเสธการบำเพ็ญทุกรกิริยาอย่างสิ้นเชิง เพราะในขณะนั้นเชื่อกันโดยทั่วไปว่า การทรมานตนจะนำไปสู่ญาณปัญญาขั้นสูงซึ่งก็เป็นความเชื่อของภิกษุปัญจวัคคีย์ด้วย หากยังไม่ทิ้งความเชื่อที่ผิดๆ นี้ พวกเขาก็จะไม่เปิดใจรับหลักปฏิบัติแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘

ทางสุดโต่งอย่างแรก คือ กามสุขัลลิกานุโยค เป็นการปล่อยกายปล่อยใจไปตามสบาย จิตที่ไม่มีการควบคุมด้วยการฝึกสมาธิหรือวิปัสสนา ก็มักจะไหลลงไปสู่ที่ต่ำ ซึ่งหมายถึงความลุ่มหลงมัวเมาในกามสุข อาตมาเคยได้ยินว่ามีอาจารย์บางคนสอนให้ปฏิบัติโดยการปล่อยใจให้ล่องลอยไปอย่างไร้การควบคุม แต่ธรรมชาติของจิตนั้นเป็นสิ่งที่ต้องควบคุมป้องกันไว้ตลอดเวลา แม้แต่ในขณะที่กำลังกระทำสมาธิอยู่ จิตก็ยังพยายามแล่นไปหาอารมณ์ที่เป็นกามสุขครั้งแล้วครั้งเล่า จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่า หากปล่อยจิตให้เป็นอิสระไม่ป้องกันไว้ด้วยการทำสมาธิ จิตก็จะต้องแล่นไปสู่อารมณ์ที่น่าปรารถนาต่างๆ อย่างแน่นอน

ทางสุดโต่งอย่างที่สอง คือ อัตตกิลมถานุโยค เป็นการทรมานร่างกายด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การอดอาหาร ไม่ใส่เสื้อผ้า ก็เป็นการปฏิบัติที่เข้มงวดบังคับตัวเองจนเกินพอดี จัดเป็นสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยงอีกเช่นกัน

ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับอัตตกิลมถานุโยค

อาจารย์บางท่านได้เผยแพร่ความเข้าใจผิดซึ่งเกี่ยวกับอัตตกิลมถานุโยค เช่น กล่าวว่า การบำเพ็ญเพียรเพื่อเจริญสมาธิและวิปัสสนาเป็นการทรมานตนอย่างหนึ่ง ความเห็นอย่างนี้นั้นจัดเป็นการคัดค้านคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงสรรเสริญการปฏิบัติอย่างเด็ดเดี่ยวแน่วแน่ แม้จะต้องสละชีวิตและอวัยวะเพื่อแลกกับสมาธิและญาณทัศนะก็ตาม ดังจะเห็นได้จากการที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้อธิษฐานจิตอย่างมั่นคงว่า "แม้เนื้อและเลือดจะเหือดแห้งไป เหลือแต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตามที ถ้าเรายังไม่บรรลุมรรคผลที่แสวงหาเราก็จะไม่ละความพยายาม"[๑๐]

---

๑๐ สทฺธสฺส ภิกฺขเว สาวกสฺส สตฺถุสาสเน ปริโยคาหิย วตฺตโต อยมนุธมฺโม โหติ "กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตุ. สรีเร อุปสุสฺสตุ มํสโลหิตํ. ยํ ตํ ปุริสถาเมน ปุริสวีริเยน ปุริสปรกฺกเมน ปตฺตพฺพํ, น ตํ อปาปุณิตฺวา วีริยสฺส สณฺฐานํ ภวิสฺสตี"ติ. (ม. ม. ๑๓.๑๘๔.๑๖๐)

"สภาพนี้ ย่อมมีแก่สาวกผู้มีศรัทธาหยั่งลงในคำสอนของพระศาสดาแล้วประพฤติ โดยตั้งใจว่า เนื้อและเลือดในสรีระของเรา จงเหือดแห้งไป จะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตามที เมื่อเรายังไม่บรรลุถึงอิฐผลที่จะพึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่คลายความเพียรนั้น"

ดังนั้น การบำเพ็ญเพียรอย่างหนักเพื่อให้เกิดสมาธิและวิปัสสนาญาณจึงไม่จัดว่าเป็นอัตตกิลมถานุโยค แม้การรักษาศีลซึ่งบางครั้งจะทำให้เกิดความลำบากทางกายบ้าง ก็ไม่จัดว่าเป็นอัตตกิลมถานุโยค เช่น เด็กวัดหรือสามเณรอาจจะเกิดความหิวโหยบ้างในตอนเย็นเพราะต้องรักษาศีล ๘ หรือศีล ๑๐ แต่การงดเว้นการบริโภคในยามวิกาลเป็นการรักษาศีลให้บริบูรณ์ จึงไม่ถือว่าเป็นการทรมานตนโดยเปล่าประโยชน์

แม้การละเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ก็ถือเป็นการเสียสละอย่างหนึ่งสำหรับบางคน เพราะทำให้เขาลำบาก หรือเสียผลประโยชน์บางอย่างไป แต่เนื่องจากการรักษาศีลเป็นกุศลกรรม จึงไม่จัดเป็นอัตตกิลมถานุโยค ในคัมภีร์มูลปัณณาสก์ มหาสมาทานสูตร พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่า การเสียสละเช่นนี้เป็นการทำที่จะให้ผลเป็นกุศลวิบากในภายภาคหน้า จึงได้ตรัสว่า

"บางคนในโลกนี้ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตแล้ว ทำให้ต้องลำบากทั้งทางกายและทางใจ การรักษาศีลของเขาทำให้เขาต้องทนทุกข์ทรมานในปัจจุบัน แต่เมื่อตายไปแล้ว เขาจะไปบังเกิดในเทวโลก กุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ อย่างนี้แม้จะก่อให้เกิดความทุกข์ในชาติปัจจุบัน แต่จะให้ผลเป็นความสุขในเบื้องหน้า"[๑๑]

ด้วยเหตุดังกล่าว การปฏิบัติที่เกื้อกูลต่อศีล สมาธิ และปัญญา ไม่เป็นของเปล่าประโยชน์ไม่เป็นอัตตกิลมถานุโยค แต่เป็นไปตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา เป็นสิ่งควรปฏิบัติ ส่วนการปฏิบัติที่ไม่เป็นไปเพื่อศีล สมาธิ และปัญญา แต่ก่อให้เกิดความทุกข์เพียงอย่างเดียว จัดว่าเป็นอัตตกิลมถานุโยค

---

[๑๑] กตมญฺจ ภิกฺขเว ธมฺมสมาทานํ ปจฺจุปฺปนฺนทุกฺขํ อายตึ สุขวิปากํ. อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ สหาปิ ทุกฺเขน สหาปิ โทมนสฺเสน ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหติ. ปาณาติปาตา เวรมณีปจฺจยา จ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทติ ฯเปฯ สหาปิ ทุกฺเขน สหาปิ โทมนสฺเสน สมฺมาทิฏฺฐิ โหติ. สมฺมาทิฏฺฐิปจฺจยา จ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทติ. โส กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ. อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ธมฺมสมาทานํ ปจฺจุปฺปนฺนทุกฺขํ อายตึ สุขวิปากํ. (ม. มู. ๑๒.๔๘๐.๔๓๒)

"ภิกษุทั้งหลาย การประพฤติธรรมที่มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นวิบากต่อไป เป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนงดเว้นจากปาณาติบาต พร้อมด้วยทุกข์บ้าง พร้อมด้วยโทมนัสบ้าง ย่อมเสวยทุกข์โทมนัสเพราะการเว้นจากปาณาติบาตเป็นปัจจัย ฯลฯ เป็นคนมีความเห็นชอบ พร้อมด้วยทุกข์บ้าง พร้อมด้วยโทมนัสบ้าง ย่อมเสวยทุกข์โทมนัสเพราะสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์หลังจากตายเพราะกายพินาศไป ภิกษุทั้งหลาย การประพฤติธรรมนี้เรากล่าวว่ามีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นวิบากต่อไป"

ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับการกำหนดรู้เวทนา

มีนักปฏิบัติบางคนเห็นว่าการกำหนดรู้ความรู้สึกที่เป็นสุข (สุขเวทนา) เป็นการกระทำทางฝ่ายกามสุขัลลิกานุโยค และการกำหนดรู้ความรู้สึกที่เป็นทุกข์ (ทุกขเวทนา) จัดเป็นการกระทำทางฝ่ายอัตตกิลมถานุโยค ดังนั้น จึงควรหลีกเลี่ยงการกำหนดรู้ทั้งสุขเวทนาและทุกขเวทนา และควรที่จะกำหนดรู้เพียงความรู้สึกที่ไม่สุขไม่ทุกข์ คือ อุเบกขาเวทนาเท่านั้น แต่ความเห็นนี้ไม่ถูกต้อง ไม่ได้รับการยืนยันในพระไตรปิฎกแต่อย่างใด

พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้อย่างชัดเจนในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า ทั้งสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา เป็นสภาวะที่ควรจะกำหนดรู้ทั้งสิ้น[๑๒] และยังมีแสดงไว้ในพระสูตรอื่นๆ อีกหลายสูตรในทำนองเดียวกันอย่างนี้ว่า ควรหยั่งเห็นเวทนาทั้ง ๓ อย่างนั้น

---

๑๒ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สุขํ วา เวทนํ เวทยมาโน สุขํ เวทนํ เวทยามีติ ปชานาติ. ทุกฺขํ วา เวทนํ เวทยมาโน ทุกฺขํ เวทนํ เวทยามีติ ปชานาติ. อทุกฺขมสุขํ วา เวทนํ เวทยมาโน อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวทยามีติ ปชานาติ. (ที. มหา. ๑๐. ๓๘๐.๒๖๕)

"ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อเสวยสุขเวทนา ย่อมรู้ว่าเสวยสุขเวทนาอยู่ เมื่อเสวยทุกขเวทนา ย่อมรู้ว่าเสวยทุกขเวทนาอยู่ เมื่อเสวยอุเบกขาเวทนา ย่อมรู้ว่าเสวยอุเบกขาเวทนาอยู่"

ว่าไม่เที่ยง[๑๓] ดังนั้นจึงควรเข้าใจว่า อารมณ์ที่จัดอยู่ในอุปาทานขันธ์ คือ ขันธ์ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น ๕ อย่าง อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นอารมณ์ที่ควรกำหนดรู้ทั้งหมด

นอกจากนี้ มีวิปัสสนาจารย์บางคนสอนว่า ในขณะที่กำลังเจริญภาวนา ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใดก็ตาม หากเกิดความรู้สึกที่เจ็บปวด เมื่อย หรือชาตามร่างกาย ผู้ปฏิบัติธรรมควรที่จะเปลี่ยนอิริยาบถทันที หากยังฝืนปฏิบัติต่อไปทั้งๆ ที่มีความเจ็บปวดอยู่นั้น จะเป็นการทรมานตนที่จัดเป็นอัตตกิลมถานุโยค

การที่วิปัสสนาจารย์สอนเช่นนั้น อาจจะมีเจตนาที่ดี มีความห่วงใยสุขภาพของผู้ปฏิบัติธรรม แต่การสอนเช่นนี้ก็เป็นสิ่งไม่ถูกต้อง เพราะผู้ที่ก้าวหน้าในการเจริญสมาธิหรือวิปัสสนาได้ จะต้องฝึกความอดทนที่เรียกว่าขันติสังวรให้เข้มแข็งเสียก่อน สมาธิจึงจะเกิดขึ้นได้ด้วยการยอมอยู่กับความเจ็บปวดไม่สบายด้วยความอดทน ผู้ที่ได้เคยปฏิบัติอย่างจริงจังมาแล้วจะรู้ดีว่า การพลิกเปลี่ยนอิริยาบถอยู่ตลอดเวลานั้นไม่เกื้อกูลต่อการตั้งมั่นของจิตเลย ผู้ที่ปฏิบัติจะต้องกำหนดรู้ความไม่สบายกายด้วยความอดทน ซึ่งในกรณีเช่นนี้ไม่ถือว่าเป็นการ

---

[๑๓] ยมฺปิทํ จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, ตมฺปิ อนิจฺจนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ. (สํ. สฬา. ๑๘.๙๙.๗๖)

"เธอย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า เวทนาที่เป็นสุข ทุกข์ หรือวางเฉย ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็ไม่เที่ยง"

ทรมานตน เพราะไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ร่างกายเจ็บปวดทรมาน แต่เป็นการเสริมสร้างศีล สมาธิ และปัญญาให้เจริญขึ้นตามหลักธรรมคำสอนของพระบรมศาสดา ขันติสังวรนี้เป็นองค์คุณอย่างหนึ่งของการปฏิบัติเพื่อทำให้สามารถกำจัดกิเลสได้ [๑๔]

พระพุทธองค์ยังได้ทรงสรรเสริญความเพียรพยายามที่มีความแน่วแน่ในการปฏิบัติ เพื่อบรรลุอรหัตตผลด้วยการนั่งคู้บัลลังก์โดยไม่ขยับเขยื้อนร่างกาย ซึ่งทรงแสดงไว้ในคัมภีร์มูลปัณณาสก์ มหาโคสิงคสูตรว่า

---

[๑๔] กตเม จ ภิกฺขเว อาสวา อธิวาสนา ปหาตพฺพา. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปฏิสงฺขา โยนิโส ขโม โหติ สีตสฺส, อุณฺหสฺส, ชิฆจฺฉาย, ปิปาสาย, ฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผสฺสานํ, ทุรุตฺตานํ ทุราคตานํ วจนปถานํ, อุปฺปนฺนานํ สารีริกานํ เวทนานํ ทุกฺขานํ ติพฺพานํ ขรานํ กฏุกานํ อสาตานํ อมนาปานํ ปาณหรานํ อธิวาสกชาติโก โหติ. ยญฺหิสฺส ภิกฺขเว อนธิวาสยโต อุปฺปชฺเชยฺยุํ อาสวา วิฆาตปริฬาหา, อธิวาสยโต เอวํส เต อาสวา วิฆาตปริฬาหา น โหนฺติ. (ม. มู. ๑๑.๒๔.๑๔-๕)

“ภิกษุทั้งหลาย อาสวะเหล่าไหนจะพึงกำจัดได้เพราะความอดกลั้น ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เป็นผู้อดทนต่อหนาวร้อน หิวกระหาย สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เป็นผู้มีชาติของผู้อดกลั้นต่อถ้อยคำที่ผู้อื่นกล่าวชั่ว ต่อเวทนาร้ายแรงที่มีอยู่ในตัว ซึ่งบังเกิดขึ้นแล้ว เป็นทุกข์ กล้าแข็งเผ็ดร้อน ไม่เป็นที่ยินดี ไม่เป็นที่ชอบใจ อาจคร่าชีวิตเสียได้

ภิกษุทั้งหลาย อาสวะ ความทุกข์ และความเร่าร้อนเหล่าใด พึงบังเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ไม่อดกลั้นอยู่นั้น อาสวะ ความทุกข์ และความเร่าร้อนเหล่านั้น ย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้นผู้อดกลั้นอยู่อย่างนี้”

"สารีบุตร ภิกษุในศาสนานี้ ฉันภัตตาหารแล้ว นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่น ตั้งใจว่าตราบที่จิตของเรายังไม่พ้นจากอาสวะ เราจักไม่เลิกละการนั่งคู้บัลลังก์นี้ สารีบุตร ภิกษุผู้มีความอดทนเช่นนี้ พึงยังป่าสาละให้งดงาม"[๑๔]

สรุปความว่า การปฏิบัติธรรมที่ไม่ส่งเสริมให้เกิดศีล สมาธิ และปัญญา แต่มีจุดประสงค์เพียงเพื่อให้เกิดความทุกข์ทรมาน จัดเป็นอัตตกิลมถานุโยค ส่วนในทางตรงข้าม ความพยายามอย่างแน่วแน่เพื่อให้เกิดศีล สมาธิ และปัญญา แม้จะก่อให้เกิดความเจ็บปวดทรมานสักเพียงไร ก็ไม่จัดเป็นอัตตกิลมถานุโยค หากแต่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง อันได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอน และเป็นการปฏิบัติที่ทำให้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ

---

[๑๕] อิธ สาริปุตฺต ภิกฺขุ ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต นิสีทติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อุชุํ กายํ ปณิธาย ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา "น ตาวาหํ อิมํ ปลฺลงฺกํ ภินฺทิสฺสามิ ยาว เม นานุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจิสฺสตี"ติ. เอวรูเปน โข สาริปุตฺต ภิกฺขุนา โคสิงฺคสาลวนํ โสเภยฺย. (ม. มู. ๑๒.๓๔๕.๓๐๘)

มัชฌิมาปฏิปทา

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมหลีกเลี่ยงการปฏิบัติที่สุดโต่งทั้ง ๒ อย่างนี้ ก็จะพบทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา อันก่อให้เกิดดวงตาเห็นธรรมเพื่อความสงบกิเลสและการตรัสรู้ ดังข้อความว่า

เอเต โข ภิกฺขเว อุโภ อนฺเต อนุปคมฺม มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณี ญาณกรณี อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ.

“ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตได้ตรัสรู้ทางสายกลางโดยไม่เข้าถึงการปฏิบัติที่สุดโต่ง ๒ อย่างนั้น อันทำให้เกิดจักษุ ทำให้เกิดปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้แจ้ง และเพื่อความดับทุกข์”

ตามพุทธประวัติ พระโพธิสัตว์ทรงเพลิดเพลินกามสุขัลลิกานุโยคเป็นเวลา ๑๓ ปีตั้งแต่พระชนมายุ ๑๖ - ๒๙ พรรษา และเมื่อทรงผนวชก็ได้บำเพ็ญอัตตกิลมถานุโยค ๖ ปี โดยไม่ได้เกิดปัญญาอะไรเลย จึงทรงสรุปว่าการปฏิบัติทั้งสองทางนี้เป็นทางผิด

ด้วยเหตุนั้น จึงทรงยกเลิกการปฏิบัติที่เป็นอัตตกิลมถานุโยค แล้วกลับมาเสวยพระกระยาหารอีกครั้งหนึ่ง เพื่อที่จะให้มีกำลังวังชา สามารถเจริญอานาปานสติ (สติที่ระลึกรู้ลมหายใจเข้าออก) จนเกิดฌาน การเสวยพระกระยาหารอย่างมีสติและในปริมาณที่พอดีไม่ถือว่าเป็น กามสุขัลลิกานุโยค และเมื่อไม่อดอาหารก็ไม่จัดเป็นอัตตกิลมถานุโยค ดังนั้นจึงเป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางปฏิบัติสายกลาง

เมื่อพระองค์ทรงกลับมีพละกำลังแล้ว จึงได้เจริญสมาธิจนถึง ฌาน ๔ แล้วใช้ฌานเป็นฐานของสัมมาสมาธิ ซึ่งเป็นหนึ่งในองค์ ๘ ของอริยมรรค และด้วยสัมมาสมาธินี้เอง พระองค์ได้เจริญวิปัสสนา จนกระทั่งตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ ทรงค้นพบอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วย มัชฌิมาปฏิปทา มิใช่ด้วยกามสุขัลลิกานุโยคหรืออัตตกิลมถานุโยค หลีกเลี่ยงการปฏิบัติที่สุดโต่งทั้งสอง

ผู้ปฏิบัติธรรมไม่จำเป็นจะต้องหลีกเลี่ยงกามสุขไปเสียทั้งหมด ยังสามารถเกี่ยวข้องกับรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสได้ หากไม่ทำให้ศีลด่างพร้อย และกิจวัตรบางอย่าง เช่น การบริโภคอาหาร หรือ การสวมใส่เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มที่เหมาะสม ก็ยังเป็นประโยชน์ต่อการ ปฏิบัติ และเป็นการหลีกเลี่ยงจากการทรมานตน

การบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิต คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค จะต้องพิจารณาถึงประโยชน์และความจำเป็นในการใช้สอยทุกครั้ง หรือมิฉะนั้นแล้วก็ต้องระลึกรู้ให้เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาทุกๆ ครั้ง เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นลิ้มรส หรือกายกระทบสัมผัสกับสิ่งต่างๆ การระลึกรู้เช่นนี้จะทำให้เราไม่หลงเพลิดเพลินยินดีไปกับอารมณ์ที่น่าปรารถนา เพื่อจะได้ไม่หลงติดอยู่ในกามสุขัลลิกานุโยค

นอกจากนี้ การพิจารณาประโยชน์หรือการเจริญวิปัสสนาในขณะบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ยังช่วยในการพัฒนาสติ สมาธิ และก็ปัญญา ซึ่งเป็นองค์ของอริยมรรคอีกด้วย อุปมาเหมือนกับการกินยาเพื่อช่วยย่อยอาหารที่ย่อยยาก ธรรมดาผู้ป่วยจะต้องระมัดระวังไม่กินอาหารรสจัดหรือย่อยยาก แต่ถ้าหักห้ามใจไว้ไม่อยู่แล้วไปรับประทานอาหารแสลงเข้าไป ก็จะต้องรับประทานยาช่วยย่อย การพิจารณาถึงความจำเป็นในการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ หรือระลึกรู้เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาก็เช่นเดียวกัน เพราะจะช่วยป้องกันไม่ให้เราเพลิดเพลินไปกับปัจจัย ๔ เหล่านั้น

ผู้ปฏิบัติธรรมที่ระลึกรู้สภาวธรรมปัจจุบัน โดยเนื่องด้วยการเห็นรูปเป็นต้น[๑๖] จนกระทั่งรู้เห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และความไม่มีแก่นสารของสภาวธรรมที่เกิดและดับอยู่เป็นปกติ ก็จะไม่เกิดการตอบสนองในเชิงลบหรือบวก ปราศจากความพอใจหรือความไม่พอใจต่อสิ่งที่พบเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส หรือกระทบสัมผัส และถ้าเขาพิจารณาอย่างแยบคายทุกครั้งที่บริโภคอาหาร ใช้เสื้อผ้าที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค กิเลสก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ เขาจะไม่มีความยินดีผูกพันกับปัจจัย ๔ ข้อนี้เป็นการปฏิบัติตามแนวมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง

---

[๑๖] สภาวธรรม คือ ธรรมชาติที่มีจริงของทุกรูปนามที่ปรากฏในปัจจุบันขณะ ไม่ขึ้นกับบัญญัติตามที่เรียกขานอย่างสมมุติ คล้ายกับที่นักวิทยาศาสตร์ ระบุว่า H_2O เป็นองค์ประกอบที่มีจริงในสิ่งที่บัญญัติว่าเป็น "น้ำ" สภาวธรรมจึงเป็นธรรมชาติจริง เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดตามเหตุปัจจัย ไม่แปรเปลี่ยนตามการตีค่าของผู้ใดผู้หนึ่ง เช่น อุณหภูมิเป็นลักษณะของธาตุไฟที่เป็นความเย็นหรือร้อน ทุกคนที่รับรู้อุณหภูมิเหมือนกัน ก็อาจบอกเล่าต่างกันตามความรู้สึก อุณหภูมินั้นไม่ว่าจะปรากฏกับใคร ในวันใด และที่ใด ก็ยังคงลักษณะของธาตุไฟอย่างเดียวกัน

สภาวะแข็งหรืออ่อนซึ่งจัดเป็นลักษณะของธาตุดิน เป็นธรรมชาติที่มีอยู่จริงไม่ขึ้น อยู่กับเวลา บุคคล หรือสถานที่ แต่คนทั่วไปมักจะเข้าใจธาตุดินในลักษณะของบุคคลสิ่งของ โดยเรียกว่าคน สัตว์ แก้ว พื้น ไม้ อิฐ ปูน สิ่งเหล่านี้ต่างกันไปตามบัญญัติของชาวโลก ลักษณะแข็งอันปรากฏที่ฝ่าพระหัตถ์ของพระราชาในขณะกำเหรียญทอง ไม่ต่างจากความแข็งที่ปรากฏในฝ่ามือของยาจกในขณะกำเศษเงินที่คนโยนให้ ความโลภของคนไม่ต่างจากความโลภของสัตว์ ความโกรธของคนไทย ฝรั่ง จีน หรือแขก เป็นแบบเดียวกันหมด

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมดำเนินไปตามทางสายกลางเช่นนี้ แล้วตั้งสติระลึกรู้สภาวธรรมปัจจุบันที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ ก็จะรู้เห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริง เกิดญาณปัญญาที่รู้แจ้งพระนิพพาน ดังพระพุทธพจน์ในพระสูตรนี้ว่า "ทางสายกลางอันทำให้เกิดจักษุ ทำให้เกิดปัญญา" (มชฺฌิมา ปฏิปทา จกฺขุกรณี ญาณกรณี)

สภาวธรรมทุกประการย่อมเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เช่น สภาวะได้ยินเกิดจากเสียงมากระทบกับโสตประสาท จึงมีจิตที่ได้ยินเกิดขึ้น ถ้าไม่มีเสียงมากระทบสภาวะได้ยินก็ปรากฏไม่ได้ เช่น ถ้าไม่ตีระฆัง ก็ไม่มีเสียงระฆังให้ได้ยิน แม้สภาวะเดินก็เกิดจากการมีร่างกายทำหน้าที่เคลื่อนไหวและจิตทำหน้าที่ควบคุมการเดิน เมื่อร่างกายและจิตสัมพันธ์กัน สภาวะเดินจึงเกิดขึ้นได้ ดังนั้น ความปรากฏของสภาวธรรมจึงขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่ทำไว้ในอดีตหรือปัจจุบัน โดยไม่ขึ้นอยู่กับการบังคับบัญชาของอำนาจเหนือมนุษย์ใดๆ

สภาวธรรมนั้นยังแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือรูปกับนาม หรือกายกับจิต สิ่งที่ไม่มีชีวิตทุกชนิดล้วนประกอบขึ้นจากรูปเท่านั้น เช่น โต๊ะตัวหนึ่งประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ คือ มีธาตุดินปรากฏเป็นลักษณะแข็ง มีธาตุน้ำปรากฏเป็นลักษณะเกาะกุมกันเป็นรูปโต๊ะ มีธาตุไฟเป็นลักษณะเย็น และธาตุลมเป็นลักษณะตึง แม้ในของเหลวที่เป็นน้ำ เลือด หรือแสง ต่างก็มีองค์ประกอบเป็นธาตุดินที่มีสภาวะอ่อน ธาตุน้ำทำหน้าที่ไหล ธาตุไฟเป็นอุณหภูมิ ธาตุลมที่ทำให้หย่อน ส่วนสิ่งมีชีวิตเป็นโครงสร้างที่มีรูปกับนามประชุมกัน

การพัฒนาจักษุและปัญญา

จักษุและปัญญาจะเจริญขึ้นได้นั้น ก็ด้วยการปฏิบัติตามแนวทางสายกลาง หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ความจริงแล้ว จักษุกับปัญญาหมายถึงสิ่งเดียวกัน[๑๗] คือ การเห็นแจ้งธรรมะอย่างประจักษ์แจ้งเหมือนมาปรากฏต่อสายตาจริงๆ

---

[๑๗] จกฺขุกรณีติอาทีสุ ปญฺญาจกฺขุํ กโรตีติ จกฺขุกรณี. ญาณกรณีติ ตสฺเสว เววจนํ. (ปฏิสํ. อ. ๒.๒๕๒)

"ในพระดำรัสว่า จกฺขุกรณี (ทำให้เกิดจักษุ) เป็นต้น บทว่า จักขุกรณี คือ กระทำให้เกิดปัญญาจักษุ บทว่า ญาณกรณี (ทำให้เกิดปัญญา) เป็นคำไวพจน์ของบทแรกนั้นนั่นแหละ"

ตามหลักภาษา คำว่า จกฺขุ (จักษุ) ในบทว่า จกฺขุกรณี เป็นสำนวนทางภาษาที่เรียกว่า สทิสูปจาระ คือ สำนวนที่กล่าวถึงสิ่งที่คล้ายคลึงกันด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังคำว่า สีโห คายติ (นายสีหะขับร้องอยู่) คำว่า สีโห (นายสีหะ) เป็นชื่อเรียกคนที่มีความแกล้วกล้าเหมือนราชสีห์ ซึ่งในที่นี้เป็นการเปรียบปัญญาที่รู้เห็นสัจจะ ๔ ว่าเหมือนจักษุที่สามารถเห็นประจักษ์สิ่งต่างๆ ส่วนคำว่า ญาณกรณี (ทำให้เกิดปัญญา) นี้เป็นคำไวพจน์ของบทแรก การใช้คำไวพจน์ของพระพุทธเจ้ามีประโยชน์ ๘ ประการ (เนตฺติ. อ. ๑๒๗) ดังนี้ คือ

๑. ทำให้บุคคลบางคนเข้าใจข้อความนั้นในเวลาแสดงธรรมและในเวลาอื่นที่ผู้ฟังธรรมนึกทบทวน

๒. ทำให้คนที่มีจิตฟุ้งซ่านคิดเรื่องอื่นในขณะฟังธรรมได้เข้าใจเนื้อความด้วยปริยายอื่น

๓. ทำให้ผู้ที่มีปัญญาน้อยไม่สับสนในการกำหนดรู้เนื้อความของพระ-เทศนา

๔. หลีกเลี่ยงการดำริเนื้อความอื่น เพราะเนื้อความจำนวนมากมีศัพท์เหมือนกัน

๕. แสดงเนื้อความนั้นๆ ด้วยความหมายรู้นั้นๆ จำนวนมาก เหมือนข้อความที่พบในคัมภีร์นิฆัณฑุ (อภิธานัปปทีปิกา)

๖. ทำให้ผู้แสดงธรรมสามารถแสดงให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย

๗. แสดงความเป็นผู้บรรลุธรรมปฏิสัมภิทาและนิรุตติปฏิสัมภิทา

๘. บ่มเมล็ดพันธุ์แห่งปฏิสัมภิทาญาณทั้งสองนั้นแก่เวไนยชน

จักษุและปัญญาจะเจริญไม่ได้ด้วยการปล่อยตัวปล่อยใจให้ไปพัวพันอยู่กับกามสุข หรือด้วยการทรมานตนให้ลำบาก แต่ย่อมเจริญได้ด้วยการปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิปทาหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ เท่านั้น กล่าวคือ ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องระลึกรู้สภาวะที่แท้จริงของรูปและนามตามความเป็นจริง โดยปราศจากรูปร่างสัณฐานที่เป็นสมมุติบัญญัติ [๑๘]

---

[๑๘] การรู้เห็นเช่นนี้จัดเป็นการหยั่งเห็นสภาวลักษณะ คือ ลักษณะพิเศษของรูปนาม หมายถึง ลักษณะเฉพาะตัวของรูปนามแต่ละอย่างที่รูปนามอื่นไม่มี ลักษณะพิเศษของรูปกับนามนั้น เหมือนรูปร่างหน้าตาทางกายภาพของสัตว์แต่ละพันธุ์ เช่น ลิง มีหัวมีตัวอย่างลิง เสือมีหัวมีตัวมีหางมีลายอย่างเสือ ช้างก็มีหัวมีตัวมีงวงมีงาอย่างช้าง ฯลฯ สัตว์แต่ละตัวมีลักษณะเฉพาะทางพันธุกรรมของตนเป็นเอกลักษณ์ที่บ่งบอกว่าต่างจากสัตว์ประเภทอื่นๆ

ในทำนองเดียวกันนี้ รูปนามที่เกิดทางทวารทั้ง ๖ กล่าวคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็มีลักษณะเฉพาะของตัวเอง เช่น ลักษณะเฉพาะของสี ไม่เหมือนลักษณะเฉพาะของเสียง ลักษณะเฉพาะของเสียง ไม่เหมือนลักษณะเฉพาะของกลิ่น ลักษณะเฉพาะของกลิ่น ไม่เหมือนลักษณะเฉพาะของรส ลักษณะเฉพาะของรส ไม่เหมือนลักษณะเฉพาะของสัมผัสคือความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ความโลภมีลักษณะทะยานอยาก แต่ศรัทธามีลักษณะผ่องใส ความโกรธมีลักษณะไม่พอใจ แต่เมตตามีลักษณะอ่อนโยนปรารถนาดี ความฟุ้งซ่านมีลักษณะซัดส่าย แต่สมาธิมีลักษณะตั้งมั่น เป็นต้น

ความจริงรูปนามเหล่านี้ไม่มีชื่อเรียกโดยตรง เกิดดับตามเหตุปัจจัยทางทวารทั้ง ๖ ต่อมาเพื่อให้สามารถสื่อความหมายกันได้ มนุษย์ได้คิดตั้งชื่อให้กับธรรมชาติเหล่านี้ว่า สี เสียง กลิ่น รส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง โลภ โกรธ รัก ชัง เป็นต้น ถึงแม้ว่าแต่ละภาษาจะตั้งชื่อไว้ต่างกัน แต่รูปนามเหล่านี้จะคงสภาพเดิมของมันอยู่เสมอไม่เปลี่ยนแปร ดังนั้น รูปนามทุกอย่างที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ จึงมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัวตามสภาวะของตน

ตลอดจนรู้เห็นลักษณะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีแก่นสารของรูปนาม[๑๙] ซึ่งเป็นการเห็นแจ้งด้วยตนเอง ไม่ใช่จากการอ่านหรือการฟังจากผู้อื่น จนในที่สุดจะบรรลุพระนิพพานดับรูปนามโดยสิ้นเชิง พ้นจากความทุกข์และการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร

ผู้ซึ่งปฏิบัติวิปัสสนาที่ระลึกรู้รูปนามในปัจจุบันขณะตามความเป็นจริงด้วยการกำหนดรู้สภาวะพองยุบของท้อง สภาวะนั่ง สภาวะกระทบสัมผัส สภาวะเห็น และสภาวะได้ยิน เป็นต้น ในเบื้องแรกนั้นสภาวะของรูปนามอาจไม่ปรากฏชัด เพราะต้องรับรู้รูปนามที่ผสมกันไปกับสมมุติบัญญัติ เหมือนข้าวสารที่ยังไม่ได้ฝัดให้ดีย่อมระคนไปด้วยสิ่งสกปรก อีกทั้งผู้ปฏิบัติก็ไม่อาจแยกแยะความแตกต่างระหว่างรูป คือ สภาวะที่ถูกรู้ และนาม คือ สภาวะรู้ โดยเห็นว่าทั้งสองอย่างเป็นสิ่งเดียวกันจนแยกกันไม่ออก แต่เมื่อปฏิบัติไปได้สักระยะหนึ่ง

---

๑๙ การรู้เห็นเช่นนี้เป็นการหยั่งเห็นสามัญญลักษณะ คือ ลักษณะทั่วไปของรูปนาม หมายถึง ความไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์ (ทุกขัง) ไม่ใช่ตัวตน (อนัตตา)

ลักษณะทั่วไปนั้นมีปรากฏอยู่ในรูปนามทุกอย่างที่เกิดในทุกทวาร ที่เป็นภายในและภายนอก มีชีวิตและไม่มีชีวิต สรรพสิ่งในสากลจักรวาลล้วนตกอยู่ในลักษณะทั่วไปอันได้แก่ ความไม่เที่ยง คือความเกิดขึ้นแล้วดับไปไม่จีรังยั่งยืน ความทุกข์ กล่าวคือ ความทนอยู่ไม่ได้ในสภาพเดิมที่เริ่มเกิดขึ้น ความไม่ใช่ตัวตน คือ ความไม่อยู่ในอำนาจของตนที่ต้องการจะให้เที่ยงทนถาวรและเป็นสุขเสมอ ลักษณะทั่วไปนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ไตรลักษณ์ คือ ลักษณะ ๓ ประการเหล่านั้น

แล้วสมาธิเริ่มจะแนบแน่นอยู่กับรูปนาม อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา จิตของนักปฏิบัติย่อมเข้าสู่ความสงบ ไม่ฟุ้งซ่านแล่นไปหาอารมณ์อื่น เขาย่อมเห็นประจักษ์ว่า สภาวะรู้นั้นต่างจากสิ่งที่ถูกรู้ เป็นคนละอย่าง ไม่ปะปนกันและกัน เช่น สภาวะพองเป็นคนละอย่างกับจิตที่ตามรู้ และสภาวะยุบก็เป็นคนละอย่างกับจิตที่รู้นั้น การรู้เห็นอย่างนี้ทำให้เข้าใจว่า ร่างกายนี้ประกอบด้วยรูปกับนามเท่านั้น ไม่มีอัตตาตัวตน ปัญญาที่รู้เห็นดังกล่าวไม่ใช่เป็นเพียงการนึกคิด แต่เป็นการเห็นโดยประจักษ์เหมือนมองเห็นสิ่งที่มาปรากฏต่อหน้า ดังนั้นจึงเรียกปัญญานี้ว่า จักษุ หรือญาณ

เมื่อพลังของสมาธิแก่กล้ามากขึ้น ผู้ปฏิบัติธรรมจะเข้าใจได้ว่า การเห็นเกิดขึ้นได้เพราะมีตาและรูป การได้ยินมีได้เพราะมีหูและเสียง การคู้เข้าเกิดขึ้นเพราะมีความต้องการจะคู้เข้า การเหยียดออกเกิดขึ้นเพราะมีความต้องการจะเหยียดออก ความชอบใจเกิดขึ้นเพราะมีความโง่เขลาไม่รู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง ความยึดมั่น (อุปาทาน) มีขึ้นได้เพราะมีความชอบใจ และความยึดมั่นนี้เองเป็นต้นเหตุของการกระทำต่างๆ ที่ก่อให้เกิดผล หรือวิบากที่เป็นความสุขบ้าง เป็นความทุกข์บ้าง

เมื่อปฏิบัติต่อไปและจิตตั้งมั่นยิ่งขึ้น ผู้ปฏิบัติจะเห็นการเกิดขึ้นแล้วดับไปของอารมณ์ที่ระลึกรู้อยู่ เช่น รู้เห็นว่าสภาวะพองเกิดขึ้นตั้งอยู่เพียงชั่วขณะหนึ่ง แล้วจึงดับไป หลังจากนั้นจึงเกิดสภาวะยุบ แม้สภาวะยุบก็มีลักษณะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเหมือนกัน เขาได้รู้เห็นระยะเริ่มต้นกับสิ้นสุดของสภาวะพองยุบ ทำให้เข้าใจว่าสภาวะ

ทั้งสองนี้เป็นคนละส่วนกัน หรือผู้ที่รู้เห็นว่า สภาวะยก ย่าง และเหยียบ เป็นคนละส่วนกัน โดยรู้เห็นระยะเริ่มกับระยะสุดของสภาวะเหล่านั้น จัดว่าได้หยั่งเห็นลักษณะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปขณะเดิน ในขณะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจะเห็นประจักษ์ด้วยตนเองว่า ทุกสิ่งในโลกไม่มีความเที่ยงแท้ถาวร ไม่น่าพอใจ บังคับบัญชาไม่ได้ เมื่อปัญญาหยั่งเห็นไตรลักษณ์แก่กล้าแล้ว เขาก็จะรู้แจ้งพระนิพพานที่ดับรูปนามทั้งหมดด้วยมรรคญาณอันเป็นปัญญาสูงสุด

ปัญญาขั้นสูงนี้ไม่อาจเกิดขึ้นได้ด้วยการศึกษาท่องจำตำรา มีอภิธรรมเป็นต้น เพราะเมื่อเวลาผ่านไป ความรู้จากตำราก็จะเลือนหายไปจากความทรงจำเพราะเป็น เพียงการจำได้หมายรู้ด้วยสัญญาเท่านั้น ไม่ใช่ปัญญาที่มาจากการเห็นประจักษ์ถึงสภาวธรรมด้วยประสบการณ์ตรงจากการปฏิบัติ

ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมอันเป็นความเข้าใจที่ได้มาจากประสบการณ์โดยตรงนั้น จะค่อยๆ หยั่งลึกและพัฒนาขึ้นไปเรื่อยๆ เมื่อได้ปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่อง ครั้งหนึ่งท่านพระอานนท์ได้ไปเยี่ยมสำนักภิกษุณี มีภิกษุณีรูปหนึ่งเล่าให้ท่านฟังว่า เธอได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างต่อเนื่อง เมื่อเวลาผ่านไป ความรู้ของเธอก็ค่อยๆ ลึกซึ้งไปโดยลำดับ ท่านพระอานนท์ก็ได้ตอบว่า ตามปกติก็เป็นเช่นนั้น

ต่อมาท่านพระอานนท์ได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระพุทธองค์ตรัสว่า "เป็นความจริง อานนท์ ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดเจริญสติปัฏฐาน ๔ อยู่เป็นนิจ ก็หวังผลได้ว่าจะรู้เห็นปัญญาขั้นสูงได้มากขึ้นเรื่อยๆ"[๒๐]

ข้อความว่า "จะรู้เห็นปัญญาขั้นสูงได้มากขึ้นเรื่อยๆ" นั้น ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายความไว้ว่า ปัญญาที่เกิดขึ้นในตอนต้นย่อมรู้เห็นมหาภูตรูป ๔ (ธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม) ที่ประกอบกันขึ้นในร่างกายก่อน ลำดับต่อมาจึงรู้เห็นอุปาทายรูปซึ่งเป็นรูปที่ละเอียดขึ้น หลังจากนั้นจะรู้เห็นรูปทั้งหมด และตามด้วยการเห็นอีกหลายอย่าง คือ การรู้เห็นนาม การรู้เห็นรูปนามทั้งสองอย่าง การรู้เห็นความเป็นปัจจัยซึ่งกันและกันของรูปกับนาม การรู้เห็นรูปนามพร้อมทั้งเหตุปัจจัย ลำดับต่อจากนั้นจะเกิดปัญญาหยั่งเห็นความ

[๒๐] เอวเมตํ อานนฺท, เอวเมตํ อานนฺท. โย หิ โกจิ อานนฺท ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สุปฺปติฏฺฐิตจิตฺโต วิหรติ, ตสฺเสตํ ปาฏิกงฺขํ อุฬารํ ปุพฺเพนาปรํ วิเสสํ สญฺชานิสฺสตีติ. (สํ. มหา. ๑๙.๓๗๖.๑๓๕)

"อานนท์ ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง มีจิตตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน ๔ อยู่ ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังอานิสงส์นี้ว่า เธอจักรู้เห็นปัญญาอันวิเศษได้ในภายหลังต่อจากกาลก่อน"

ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีแก่นสารของสิ่งทั้งหลาย[๒๑] จะเห็นได้ว่า ปัญญาขั้นต้นเป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญาในขั้นต่อไปจนถึงปัญญาระดับมรรคญาณ

ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมจึงควรที่จะเจริญสติระลึกรู้กองรูปตามหลักกายานุปัสสนา(การตามรู้กองรูป) เป็นเบื้องแรก โดยเริ่มจากการตามรู้อิริยาบถต่างๆ ในขณะเดิน ยืน นั่ง นอน คู้ เหยียดนั่นเอง วาโยธาตุหรือธาตุลมนั้นเป็นปัจจัยให้เกิดการคู้ การเหยียด หรือการเคลื่อนไหวทั้งหลาย เมื่อผู้ปฏิบัติเข้าใจลักษณะเฉพาะของธาตุทั้ง ๔ อย่างดีแล้ว โดยรู้เห็นว่าธาตุไฟมีสภาวะเบา ธาตุลมมีสภาวะผลักดัน ธาตุน้ำมีสภาวะหนัก และธาตุดินมีลักษณะกระทบที่เป็นความแข็งหรือ

---

[๒๑] ตตฺถ มหาภูตปริคฺคโห ปุพฺพวิเสโส, อุปาทารูปปริคฺคโห อปรวิเสโส นาม. ตถา สกลรูปปริคฺคโห ปุพฺพวิเสโส, อรูปปริคฺคโห อปรวิเสโส นาม. รูปารูปปริคฺคโห ปุพฺพวิเสโส, ปจฺจยปริคฺคโห อปรวิเสโส นาม. สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนํ ปุพฺพวิเสโส, ติลกฺขณาโรปนํ อปรวิเสโส นาม. เอวํ ปุพฺเพนาปรํ อุฬารวิเสสํ ชานาตีติ อตฺโถ. (สํ. อ. ๓.๒๗๗-๗๘)

"ในเรื่องนั้น การกำหนดมหาภูตรูปเป็นปัญญาพิเศษก่อน การกำหนดอุปาทายรูปเป็นปัญญาพิเศษต่อมา

เช่นเดียวกันนี้ การกำหนดรูปทั้งหมดเป็นปัญญาพิเศษก่อน การกำหนดนามเป็นปัญญาพิเศษต่อมา

การกำหนดรูปนามเป็นปัญญาพิเศษก่อน การกำหนดปัจจัยเป็นปัญญาพิเศษต่อมา

การกำหนดรูปนามพร้อมทั้งปัจจัยเป็นปัญญาพิเศษก่อน การยกสู่พระไตรลักษณ์เป็นปัญญาพิเศษต่อมา

ความหมายก็คือ เธอย่อมรู้เห็นปัญญาอันวิเศษที่ยิ่งใหญ่ได้ในภายหลังต่อจากกาลก่อน"

ความอ่อน[๒๒] เขาก็สามารถที่จะกำหนดรู้อุปาทายรูป เช่น ตาและรูป หูและเสียง เป็นต้น ด้วยการกำหนดรู้สภาวะเห็น หรือสภาวะได้ยินว่า "เห็นหนอ" หรือ "ได้ยินหนอ"[๒๓] เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้รูปธรรมได้เป็นอย่างดีแล้ว ก็จะกำหนดรู้นามธรรมคือสภาวะเห็นเป็นต้นได้ในลำดับต่อมา[๒๔]

---

[๒๒] ตสฺเสว อภิกฺกมโต เอเกกปาทุทฺธรเณ ปถวีธาตุ อาโปธาตูติ เทฺว ธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา. อิตรา เทฺว อธิมตฺตา อธิมตฺตา โหนฺติ พลวติโย. ตถา อติหรณวีติหรเณสุ. โวสฺสชฺชเน เตโชวาโยธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา. อิตรา เทฺว อธิมตฺตา โหนฺติ พลวติโย. ตถา สนฺนิกฺเขปนสนฺนิรุมฺภเนสุ. (ที. อ. ๑.๑๗๓)

"เมื่อเขาก้าวอยู่ ในขณะยกเท้าข้างหนึ่ง ธาตุ ๒ อย่าง คือ ปฐวีธาตุและอาโปธาตุ มีกำลังน้อย ส่วนธาตุ ๒ อย่างอื่น[คือ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ] มีกำลังมาก แม้ในขณะย่างและก้าวไปข้างหน้าก็เช่นกัน แต่ในขณะเหยียบ เตโชธาตุและวาโยธาตุมีกำลังน้อย ส่วนธาตุทั้ง ๒ ที่เหลือ [คือปฐวีธาตุ และอาโปธาตุ] มีกำลังมาก ในขณะวางและกดก็เช่นเดียวกันนี้"

วาโยธาตุยา อนุคตา เตโชธาตุ อุทฺธรณสฺส ปจฺจโย. อุทฺธรณคติกา หิ เตโชธาตูติ. เตโชธาตุยา อนุคตา วาโยธาตุ อติหรณวีติหรณานํ ปจฺจโย. ติริยคติกาย หิ วาโยธาตุยา อติหรณวีติหรเณสุ สาติสโย พฺยาปาโรติ. ปถวีธาตุยา อนุคตา อาโปธาตุ โวสฺสชฺชนสฺส ปจฺจโย. ครุตรสภาวา หิ อาโปธาตูติ. (ที. ฏี. ๑.๓๐๑)

"ธาตุไฟที่มีธาตุลมตามไป ย่อมเป็นปัจจัยแก่การยก เพราะธาตุไฟมีสภาวะพุ่งขึ้นสูง

ธาตุลมอันมีธาตุไฟตามไป ย่อมเป็นปัจจัยแก่การย่างและก้าวไปข้างหน้า เพราะความขวนขวายยิ่งในการย่างเท้าและดันเท้าย่อมมีแก่ธาตุลมที่มีสภาวะไปทางขวาง

ธาตุน้ำอันมีธาตุดินตามไป ย่อมเป็นปัจจัยแก่การเหยียบ เพราะธาตุน้ำมีสภาวะหนักกว่า[ธาตุดิน]"

[๒๓] คนเราปกติชอบพูดหรือรำพึงกับตัวเองอยู่เสมอ เสียงพูดที่มีในหัวของเรานี้ก็คือความฟุ้งซ่านนั่นเอง การบริกรรมเป็นการใช้คำพูดแทนที่เสียงพูดซึ่งมีอยู่เป็นประจำ จึงส่งผลให้เราคิดฟุ้งซ่านน้อยลง และจดจ่อกับสภาวธรรมปัจจุบันได้ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม ผู้ปฏิบัติธรรมไม่ควรเพ่งคำบริกรรมโดยการกระดกลิ้นหรือขยับปาก แต่ควรที่จะมุ่งรับรู้สภาวธรรมเป็นหลักโดยถือว่าคำบริกรรมเป็นเหมือนฉากหลัง

ในปัจจุบันมีบุคคลบางท่านปฏิเสธการใช้คำบริกรรมว่าไม่ถูกต้องเพราะถือว่าเป็นการรับรู้สมมุติบัญญัติ แต่ในขณะเดินจงกรมและเคลื่อนไหวอิริยาบถย่อยผู้ปฏิบัติธรรมก็ลืมตามองเห็นทางเดินจงกรม ฯลฯ อยู่ตลอดเวลา ถ้าจะหลับตาเดินก็จะทำให้เดินเซและชนผนังหรือสิ่งอื่นได้ อันที่จริงแล้วแม้ว่าในขณะบริกรรมนั้นจิตจะรับรู้คำบัญญัติก็ตาม แต่เนื่องจากจิตเกิดดับเร็วมากถึงแสนโกฏิขณะในชั่วลัดนิ้วมือเดียว การรับรู้สภาวธรรมและคำบัญญัติจึงอาจเกิดร่วมกันได้ใน ๑ วินาที ดังนั้น การกำหนดจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นในการปฏิบัติธรรม เพราะเป็นการเพิ่มพูนความเพียรทางใจ (เจตสิกวิริยะ) อันที่จริงแล้ว ความเพียรทางกายและใจนี้เป็นเหมือนดั่งล้อคู่ของรถที่มุ่งหน้าสู่พระนิพพาน (สํ. มหา. ๑๙.๔.๕.) การเจริญสติโดยไม่มีคำบริกรรมกำกับก็เปรียบได้กับการขว้างก้อนหินไปปะทะกับผนังดินเหนียวด้วยกำลังอ่อน ก้อนหินย่อมไม่ฝังแน่นอยู่ในผนังดินเหนียวนั้น

แม้การกำหนดโดยใช้คำบริกรรมจะช่วยกำกับให้การปฏิบัติธรรมก้าวหน้าได้เร็ว แต่ก็เหมือนกับยาระงับไข้ที่ต้องใช้ให้เหมาะสม ไม่น้อยหรือมากเกินไป การใช้คำบริกรรมมากไป อาจส่งผลให้รับรู้คำบริกรรมเป็นหลักโดยไม่รับรู้สภาวธรรม จึงควรกำหนดรู้อย่างเหมาะสมในขณะเดิน นั่ง ทำอิริยาบถย่อย และกำหนดความฟุ้งซ่าน

พึงสังเกตว่า แม้พระพุทธคุณจะเป็นปรมัตถ์ที่มีจริงไม่แปรปรวน หาใช่เกิดจากการบัญญัติของชาวโลกไม่ การเจริญพุทธานุสสติภาวนาที่รับรู้ปรมัตถ์นั้นต้องอาศัยคำบริกรรมว่า นโม ตสฺส ภควโต หรือ อิติปิ โส ภควา เป็นต้น จึงจะเจริญภาวนานี้ได้ ถ้าไม่กล่าวคำบริกรรมก็จะเจริญภาวนานี้ไม่ได้เลย (วิสุทฺธิ. ๑.๒๑๖) การเจริญวิปัสสนาจึงต้องมีคำบริกรรมเป็นองค์ประกอบร่วมด้วย ดังมีข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

มนสา สชฺฌาโย ลกฺขณปฏิเวธสฺส ปจฺจโย โหติ. ลกฺขณปฏิเวโธ มคฺคผลปฏิเวธสฺส ปจฺจโย โหติ. (อภิ. อ. ๒.๒๔๓, วิสุทฺธิ. ๑.๒๖๕)

“การสาธยายทางจิต เป็นปัจจัยแก่การแทงตลอดไตรลักษณ์ การแทงตลอดไตรลักษณ์ เป็นปัจจัยแก่การแทงตลอดมรรคผล”

นนุ จ ตชฺชาปญฺญตฺติวเสน สภาวธมฺโม คยฺหตีติ? สจฺจํ คยฺหติ ปุพฺพภาเค. ภาวนาย ปน วฑฺฒมานาย ปญฺญตฺตึ สมติกฺกมิตฺวา สภาเวเยว จิตฺตํ ติฏฺฐติ. (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๓๑๖)

“ถามว่า บุคคลย่อมรับรู้สภาวธรรมโดยเนื่องด้วยนามบัญญัติได้หรือ ตอบว่า จริงอยู่ ในเบื้องแรกย่อมรับรู้โดยเนื่องด้วยนามบัญญัติ (คือมีคำบริกรรมสลับกันไป) แต่เมื่อการภาวนาเจริญขึ้นแล้ว จิตย่อมล่วงบัญญัติแล้วดำรงอยู่ในสภาวะอย่างเดียว (คือไม่มีคำบริกรรมประกอบร่วม)”

นอกจากนี้ พระดำรัสในมหาสติปัฏฐานสูตร (ที. มหา. ๑๐.๓๗๕.๒๖๐) ว่า คจฺฉนฺโต วา คจฺฉามีติ ปชานาติ (เมื่อเดินอยู่ ย่อมกำหนดรู้ว่า เดินอยู่) ก็เป็นสาธกที่ดีในเรื่องนี้ เพราะคำตรัสว่า คจฺฉามิ (เดินอยู่) เป็นคำบัญญัติที่แสดงไว้โดยตรง เหมือนกับคำบริกรรมว่า "ยก" "ย่าง" "เหยียบ" ถ้าพระพุทธองค์ทรงประสงค์จะให้สักแต่รู้ตัวโดยไม่ต้องบริกรรม ก็พึงตรัสว่า คจฺฉนฺโต วา ปชานาติ (เมื่อเดินอยู่ ย่อมกำหนดรู้)

[๒๔] การกำหนดรู้ คือ การระลึกรู้สภาวธรรมโดยมีคำบริกรรมกำกับหรือพูดในใจเพื่อให้จิตจดจ่อมากขึ้น เช่น การกำหนดว่า "พองหนอ" "ยุบหนอ" "ยก" "ย่าง" "เหยียบ" เป็นต้น โดยเหตุที่จิตของทุกคนเคยชินต่อคำบัญญัติ ดังนั้นผู้ปฏิบัติธรรมจึงควรจะใช้คำบริกรรม เพื่อให้รู้ตัวว่ากำลังตามรู้ปัจจุบันอยู่ คำบริกรรมนั้นเหมือนห่วงยางที่คนว่ายน้ำไม่เก่งควรเกาะไว้ ต่อมาเมื่อจิตพัฒนามีคุณภาพละเอียดขึ้นจนสามารถรู้เห็นความเกิดดับหรือความดับไปของสภาวธรรมได้แล้ว คำบริกรรมจะหายไปเอง ในขณะนั้นผู้ปฏิบัติธรรมมักรู้สึกว่าคำบริกรรมรุ่มร่ามไม่จำเป็นและต้องการจะรู้เห็นสภาวธรรมอย่างต่อเนื่องโดยไม่มีคำบริกรรมเหมือนคนที่ว่ายน้ำเก่งแล้วมักปล่อยตัวเป็นอิสระจากห่วงยางแล้วว่ายน้ำไปเอง

ผู้ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับลักษณะและคำจำกัดความของรูปนามจากตำราอภิธรรม ก็อาจจะเริ่มศึกษาเกี่ยวกับอุปาทายรูปเลย โดยไม่ต้องเรียนรู้เกี่ยวกับมหาภูตรูปทั้ง ๔ หรือเขาอาจจะเรียนเกี่ยวกับนามก่อนจะเรียนเรื่องรูปก็ได้ หรือมิฉะนั้นก็อาจจะข้ามไปศึกษาเกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาท หรือไตรลักษณ์เลยทีเดียวก็ได้ ซึ่งบางคนอาจเห็นว่าการเริ่มต้นศึกษาความแตกต่างของรูปกับนาม (นามรูปปริจเฉทญาณ) ก็ยังนับเป็นเรื่องที่ตื้นเกินไป ควรข้ามไปเรียนรู้เกี่ยวกับความเกิดดับของรูปนาม (คือ อุทยัพพยญาณ) และการดับของรูปนาม (คือ ภังค-ญาณ) เลยทีเดียว จะได้บรรลุเร็วขึ้น แต่การเรียนรู้รูปนามจากตำราโดยเลือกเรียนเอาตามความพอใจนั้นไม่สามารถก่อให้เกิดวิปัสสนาปัญญาที่แท้จริงได้ เป็นเพียงแค่การจดจำคำอธิบายจากหนังสือซึ่งไม่พัฒนาเป็นปัญญาขั้นสูงได้มากขึ้นเรื่อยๆ เหมือนที่ภิกษุณีได้กล่าวกับพระอานนท์

ครั้งหนึ่ง ได้ยินมาว่ามีสำนักวิปัสสนาชื่อดังแห่งหนึ่งในพม่าพยายามสอนให้ผู้ปฏิบัติเรียนรู้ญาณขั้นต่างๆ ด้วยการตรึกตรองตามคำอธิบายในตำรา แต่หลังจากได้ศึกษาถึงสังขารุเปกขาญาณ (ปัญญารู้เห็นความวางเฉยในสังขาร) แล้ว นักศึกษาก็ยังไม่สามารถทำความเข้าใจสภาวธรรมในอนุโลมญาณ โคตรภูญาณ และมรรคญาณพร้อมกับผลญาณได้ สุดท้ายต้องกลับไปเริ่มต้นใหม่ในวิปัสสนาญาณที่ ๑ เพราะการปฏิบัติวิปัสสนาไม่มีการบรรลุโดยวิธีเรียนลัด

ใคร่ขอย้ำว่าในการปฏิบัติธรรมตามหลักของสติปัฏฐาน ๔ และการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือมัชฌิมาปฏิปทานั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจะได้รับปัญญาที่ก้าวหน้าขึ้นตามลำดับจนถึงขั้นสูงสุด ดังที่ตรัสไว้ในพระสูตรนี้ว่า มัชฌิมาปฏิปทาทำให้เกิดจักษุ ทำให้เกิดปัญญา (จกฺขุกรณี ญาณกรณี)

ทางปฏิบัติเพื่อความสงบกิเลส

มัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางปฏิบัติเพื่อความสงบกิเลส (อุปสมาย สํวตฺตติ) กล่าวคือ เป็นเหตุให้กิเลสเครื่องเศร้าหมองสงบลงได้ ในขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมกำลังเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อยู่นั้น กิเลสจะถูกระงับเอาไว้ วิปัสสนาญาณจะสยบกิเลสไว้ได้ชั่วคราวเป็นตทังคปหาน และมรรคญาณจะทำลายกิเลสได้อย่างเด็ดขาดเป็นสมุจเฉทปหาน

การเสพอารมณ์ที่น่าพอใจต่างๆ นั้น ไม่สามารถทำลายกิเลสให้หมดไปได้ แต่กลับยิ่งยั่วยุให้กิเลสงอกงามขึ้น เมื่อใดก็ตามที่เรายอมพ่ายแพ้ต่อความเย้ายวนของกามสุข ความทะยานอยากก็จะยิ่งเพิ่มพูนขึ้น เมื่อได้อย่างหนึ่งมาก็อยากได้อย่างอื่นๆ ต่อไปอีกไม่รู้จบ ตัวอย่างที่เห็นง่ายๆ คือ พวกคนร่ำรวยที่มีสิ่งอำนวยความสะดวกทุกอย่าง แต่ก็ไม่รู้จักพอ ยังคิดอยากได้โน่นได้นี่ไปเรื่อยๆ จึงพอจะสรุปได้ว่า การเสพกามสุขไม่เกื้อกูลต่อการดับกิเลส มีแต่จะเป็นการเพิ่มกิเลสเท่านั้น

ในทำนองเดียวกัน การทรมานตนให้ลำบากก็ไม่สามารถดับกิเลสได้เหมือนกัน ผู้ที่เชื่อว่าความร้อนจัด เย็นจัด หรือการอดอาหารจะทำลายกิเลสได้นั้น เป็นความเข้าใจผิด เพราะการทรมานตนด้วยวิธีดังกล่าวเพียงแต่ทำให้ร่างกายอ่อนระโหยโรยแรงจนกิเลสไม่สามารถชักจูงได้ชั่วคราวเท่านั้น เช่นเดียวกับคนที่กำลังป่วยหนัก เรี่ยวแรงกำลังถดถอย กิเลสก็นอนซุ่มอยู่ แต่เมื่อไรที่หายจากอาการป่วย มีสุขภาพดี กำลังวังชากลับคืนมา กิเลสก็จะตื่นขึ้นมาด้วย

ดังนั้น เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมเลิกทรมานตน ร่างกายกลับแข็งแรงเหมือนเดิม กิเลสก็จะฟูขึ้นเช่นแต่ก่อน แม้ในขณะที่กำลังทรมานตนอยู่ ถึงกิเลสอย่างหยาบจะถูกกดข่มเอาไว้ กิเลสอย่างละเอียดก็ยังฟูขึ้นในจิตอยู่ เช่น ความต้องการเป็นสุขพ้นจากความทุกข์ทรมาน (โลภะ) ความเห็นผิดในตัวตนว่า ฉันกำลังปฏิบัติอยู่ (สักกายทิฏฐิ) ความทะนงตนว่าไม่มีใครทำได้อย่างฉัน (มานะ) และความยึดมั่นศีลพรตโดยสำคัญว่าการทรมานตนเป็นทางแห่งความหลุดพ้น (สีลัพพตปรามาส) เป็นต้น

สีลัพพตปรามาส คือ ความเชื่อในวัตรปฏิบัติอื่นทั้งหมดที่นอกไปจากอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นทางดำเนินไปสู่การพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา เช่น การถือวัตรประพฤติเหมือนวัวโดยเดินสี่ขากินหญ้า หรือการถือวัตรประพฤติเหมือนสุนัขโดยเดินสี่ขา กินอุจจาระ และการเห่าหอนเหมือนสุนัข จัดเป็นทางผิดทั้งนั้น

อารมณ์ทุกชนิดที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ จัดเป็นอุปาทานขันธ์ ๕ ซึ่งสรุปได้เป็น ๒ ประเภท คือ รูป และนาม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทุกขสัจ การกำหนดรู้รูปนามเป็นการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นทางเดียวที่จะช่วยให้เข้าใจอริยสัจ ๔ ได้อย่างถูกต้อง ส่วนความเชื่อในการประพฤติปฏิบัติอย่างอื่นจะเป็นการกีดขวางอริย-มรรคมีองค์ ๘ และไม่ช่วยให้เข้าใจอริยสัจได้เลย ดังนั้น จึงเรียกความเชื่อที่ผิดนี้ว่า สีลัพพตปรามาส

ในปัจจุบันมีบางคนสอนว่า เราไม่จำเป็นจะต้องรักษาศีลและเจริญภาวนา เพียงแต่เรียนรู้ลักษณะของรูปนามก็สามารถบรรลุธรรมได้ อาตมาคิดว่าความเห็นอย่างนี้ก็ถือเป็นทางปฏิบัติที่ผิด เพราะไม่ประกอบด้วยไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และวิปัสสนาปัญญา จึงจัดได้ว่าเป็นสีลัพพตปรามาสเช่นเดียวกัน ผู้ที่เข้าสู่กระแสพระนิพพานบรรลุเป็นพระโสดาบันแล้วจะไม่เชื่อถือสีลัพพตปรามาสในชาตินี้ และจะไม่กลับไปเชื่ออีกแม้ในชาติต่อไป เพราะกิเลสดังกล่าวถูกขจัดได้แล้วด้วยมรรคญาณ

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้รู้เห็นถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และความไม่มีแก่นสารของอารมณ์ทุกอย่างที่มากระทบ กิเลสก็จะไม่สามารถที่จะแทรกเข้ามาในจิตได้ เพราะกิเลสนั้นเกิดจากความเห็นผิดว่าเที่ยง เป็นสุข และมีแก่นสาร ดังนั้น การเจริญภาวนาจึงเป็นการระงับกิเลสได้ชั่วคราว (ตทังคปหาน) อุปมาเหมือนแสงสว่างที่ขจัดความมืดได้

ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค[๒๕] กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในอารมณ์ (อารัมมณานุสัย) นั้น ถ้าหากไม่มีการรู้เห็นด้วยวิปัสสนาก็จะฟุ้งขึ้นมาในจิตได้ แต่หากมีวิปัสสนาญาณเกิดขึ้น อนุสัยกิเลสข้อนี้ก็จะถูกทำลายไป[๒๖]

บางคนเชื่อว่าการพิจารณาหาเหตุผลที่ได้รับจากการเล่าเรียนศึกษา (สุตมยปัญญา) จะก่อให้เกิดวิปัสสนาญาณได้ หากเป็นเช่นนั้นก็จะเกิดคำถามขึ้นมาว่า อารัมมณานุสัยกิเลสข้อไหนได้ถูกทำลายด้วยวิปัสสนาญาณที่อ้างมานี้ ซึ่งเป็นคำถามที่หาคำตอบไม่ได้ เพราะไม่มีการกำหนดรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในขณะเล่าเรียน[๒๗] อันที่จริงแล้ว วิปัสสนาญาณย่อมกำจัดเฉพาะกิเลสที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ที่กำหนดรู้ ซึ่งเป็นอารัมมณานุสัยซึ่งอาจได้โอกาสเกิดขึ้น ไม่ได้กำจัด

---

[๒๕] ยํ ปน รตฺติภาเค สมุชฺชลิเตน ปทีเปน อนฺธการสฺส วิย เตน เตน วิปสฺสนาย อวยวภูเตน ญาณงฺเคน ปฏิปกฺขวเสเนว ตสฺส ตสฺส ปหาตพฺพธมฺมสฺส ปหานํ, อิทํ ตทงฺคปฺปหานํ นาม. (วิสุทฺธิ. ๒.๓๘๐)

“ตทังคปหาน คือ การละธรรม[คือกิเลส]ที่ควรละนั้นๆ โดยความเป็นปฏิปักษ์ด้วยส่วนคือปัญญาอันเป็นส่วนหนึ่งของวิปัสสนาญาณนั้นๆ เหมือนการขจัดความมืดด้วยประทีบที่จุดไว้ในยามราตรี”

[๒๖] อนุสัยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. อารัมมณานุสัย อนุสัยที่นอนเนื่องในอารมณ์ สามารถละได้ด้วยวิปัสสนา

๒. สันตานานุสัย อนุสัยที่นอนเนื่องในกระแสจิต สามารถละได้ด้วยมรรคญาณ ๔ ขั้นตามลำดับ

[๒๗] คนไทยสมัยก่อนเรียกคนที่พิจารณาไตรลักษณ์โดยไม่เจริญสติระลึกรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงว่าเป็นผู้ที่ปฏิบัติแบบ “วิปัสสนึก” ที่เป็นการนึกคิดเอาเอง ไม่ใช่วิปัสสนาที่เห็นประจักษ์ด้วยตนเอง

กิเลสที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ที่ไม่ได้กำหนดรู้ เขาจะสามารถตอบคำถามข้างต้นได้โดยง่าย

แม้ผู้ปฏิบัติธรรมจะขจัดกิเลสซึ่งเกี่ยวกับอารมณ์ที่กำหนดรู้ได้เพียงชั่วขณะแล้ว แต่ก็ยังมีอนุสัยกิเลสอีกหลายอย่างที่จะต้องใช้มรรคญาณขจัดเท่านั้น มรรคญาณดังกล่าวสามารถกำจัดกิเลสที่นอนเนื่องในกระแสจิต (สันตานานุสัย) ได้อย่างถาวร กล่าวคือ

- พระโสดาบันสามารถละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ตลอดจนกิเลสที่จะพาให้ไปเกิดในทุคติภูมิได้ทั้งหมด (พระโสดาบัน คือ ผู้ถึงกระแสพระนิพพาน จะไม่ไปเกิดในทุคติภูมิ และจะเกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติเท่านั้น)
- พระสกทาคามีสามารถละกิเลสอย่างหยาบ คือ ราคะ และโทสะ (พระสกทาคามี คือ ผู้กลับมาเกิดอีกเพียงครั้งเดียว จะไปเกิดในสุคติภูมิอันได้แก่มนุษย์ เทวดา หรือพรหม)
- พระอนาคามีสามารถละกิเลสอย่างละเอียด คือ กามราคะและปฏิฆะ (พระอนาคามี คือ ผู้ไม่เวียนมาเกิดอีกในกามภูมิ จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสแล้วปรินิพพานในที่นั้น)
- พระอรหันต์สามารถละกิเลสที่เหลือได้โดยสิ้นเชิง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา (พระอรหันต์ คือ ผู้ไกลจากกิเลส จะไม่เวียนตายเวียนเกิดในวัฏสงสารอีก)

จะเห็นได้ว่าวิปัสสนาญาณสามารถละกิเลสได้ชั่วคราว และมรรคญาณสามารถละกิเลสได้อย่างถาวร ดังนั้นจึงตรัสว่า มัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางปฏิบัติเพื่อความสงบกิเลส (อุปสมาย สํวตฺตติ)

ทางปฏิบัติเพื่อความรู้ยิ่ง

นอกจากนี้ มัชฌิมาปฏิปทายังเป็นทางปฏิบัติเพื่อความรู้ยิ่ง ความรู้ยิ่งนี้มีความหมายเหมือนจักษุหรือปัญญา แต่เป็นความรู้ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนซึ่งนอกเหนือไปจากความรู้เดิมๆ ที่เป็นความรู้เรื่องสมมุติบัญญัติ จึงแยกกล่าวไว้ต่างหาก ความรู้ยิ่งดังกล่าวนี้จัดเป็นวิปัสสนาปัญญาที่รู้เห็นอริยสัจ ๔ เป็นปัญญาขั้นสูงที่เกิดขึ้นหลังจากวิปัสสนาญาณชั้นต้นๆ ได้เตรียมแผ้วถางทางไว้อย่างดีแล้ว

ที่จริงแล้วในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เราจะกำหนดรู้เฉพาะทุกขสัจคืออุปาทานขันธ์ ๕ อันได้แก่รูปกับนามเท่านั้น ต่อมาจึงรู้เห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาของรูปนาม เมื่อไรก็ตามที่เราเข้าใจความจริงของรูปนามคือไตรลักษณ์เช่นนี้แล้ว ตัณหาและอุปาทานก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ กระบวนการอย่างนี้ชื่อว่า ปหานาภิสมัย หมายถึง การรู้จักเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ด้วยการละ (ปหานะ) ไม่ใช่ด้วยการทำให้แจ้ง (สัจฉิกิริยา)

ในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมเจริญสติกำหนดรู้รูปนาม เขาจะเป็นอิสระจากอวิชชาที่นำไปสู่ความเห็นผิด เมื่อเป็นอิสระจากอวิชชาแล้วเขาก็จะพ้นจากทุกข์คือสังขารและวิญญาณเป็นต้นอีกด้วย นี้เป็นการดับทุกข์ชั่วคราวที่เรียกว่า ตทังคนิโรธ ด้วยการกำหนดรู้รูปนามตามวิธีของวิปัสสนา

การกำหนดรู้อารมณ์ทุกครั้งจัดเป็นการอบรมวิปัสสนาญาณให้เกิดขึ้นตามแนวทางสัมมาทิฏฐิ หรือเรียกว่า ภาวนาภิสมัย คือ การรู้จักทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ด้วยการอบรมจิต วิปัสสนาปัญญาไม่ได้เกิดโดยการตรึกตรองในขณะที่กำหนดรู้อารมณ์ แต่ย่อมเกิดขึ้นภายหลังจากการหยั่งรู้ของจิตที่ได้อบรมไว้ดีแล้ว การรู้ทุกขสัจด้วยการตามรู้สภาวธรรมของรูปนามจะทำให้หยั่งรู้อริยสัจอีกทั้ง ๓ อย่างที่เหลือไปพร้อมกันได้ทีเดียว กระบวนการนี้เป็นการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ด้วยวิปัสสนาปัญญา

มัชฌิมาปฏิปทานี้เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาปัญญาก่อน ภายหลังต่อมายังเป็นปัจจัยให้เกิดมรรคญาณอีกด้วย เมื่อวิปัสสนาปัญญามีกำลังแก่กล้าขึ้นผู้ปฏิบัติธรรมก็จะบรรลุถึงมรรคญาณผลญาณและนิพพานในที่สุด ดังนั้นจึงตรัสว่า มัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางปฏิบัติเพื่อความรู้ยิ่ง (อภิญฺญาย สํวตฺตติ)

ทางปฏิบัติเพื่อความรู้แจ้ง

มัชฌิมาปฏิปทายังนำไปสู่การรู้แจ้งแทงตลอด อุปมาเหมือนของที่ถูกซ่อนไว้ ต้องทำลายเครื่องกีดขวางก่อนจึงจะเห็นของนั้นได้ อริยสัจ ๔ เปรียบเหมือนสิ่งของที่ถูกห่อหุ้มไว้ด้วยอวิชชา ต่อเมื่อได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้เกิดขึ้นด้วยการปฏิบัติวิปัสสนา ความจริงซึ่งถูกปิดบังไว้ก็จะปรากฏให้เห็นด้วยวิปัสสนาญาณและมรรคญาณ อวิชชาก็เป็นอันถูกทำลายลงชั่วขณะด้วยวิปัสสนาญาณ และถูกทำลายอย่างถาวรด้วยมรรคญาณ ดังนั้นจึงตรัสว่า มัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางปฏิบัติเพื่อความรู้แจ้ง (สมฺโพธาย สํวตฺตติ)

ทางปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์

ประการสุดท้ายก็คือ มัชฌิมาปฏิปทา อันได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางดำเนินสู่ความดับทุกข์คือการรู้แจ้งพระนิพพานโดยผู้ปฏิบัติธรรมจะหยั่งเห็นอริยสัจ ๔ ด้วยมรรคญาณ และสามารถรู้แจ้งพระนิพพานด้วยผลญาณ เนื่องจากพระนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดของผู้ที่ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากวัฏสงสาร ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสซ้ำไว้อีกในที่นี้ว่าเป็นการบรรลุความสำเร็จอีกขั้นหนึ่งที่เป็นความดับกองทุกข์คือรูปนามทั้งหมด (นิพฺพานาย สํวตฺตติ) เมื่อพระอรหันต์ดับขันธ์สิ้นชีวิตแล้วก็จะไม่เวียนมาเกิดอีก จึงถือว่าเป็นการดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นในขณะที่อบรมจิตเจริญวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้นจึงจะสามารถพัฒนาจักษุและปัญญา ทำให้ระงับกิเลสสงได้ และทำให้เกิดวิปัสสนาปัญญาและมรรคญาณที่เป็นความรู้ยิ่งอันรู้แจ้งแทงตลอดกระทั่งสามารถดับทุกข์ทั้งมวลได้ ส่วนการปฏิบัติที่สุดโต่งทั้งสองสายคือกามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยคนั้น ไม่อาจทำให้เกิดปัญญาดังกล่าวได้

บทที่ ๓

อริยมรรคมีองค์ ๘

อริยมรรคมีองค์ ๘

ในบทที่ผ่านมานั้น จะเห็นได้ว่าการอบรมจิตตามแนวของมัชฌิมาปฏิปทา เป็นสิ่งที่ผู้ต้องการพ้นจากวัฏทุกข์ควรประพฤติปฏิบัติเพื่อทำให้เกิดวิปัสสนาปัญญาและมรรคญาณ เราจึงควรศึกษาว่าต้องปฏิบัติอย่างไรจึงจะเป็นมัชฌิมาปฏิปทา พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอธิบายไว้ด้วยวิธีถามเองตอบเองตามโวหารนิยมในสมัยนั้นว่า

กตมา จ สา ภิกฺขเว มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณี ญาณกรณี อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ.

"ภิกษุทั้งหลาย อะไรคือทางสายกลางที่ทำให้ตถาคตได้ตรัสรู้ อันทำให้เกิดจักษุ ทำให้เกิดปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้แจ้ง และเพื่อความดับทุกข์"

อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค. เสยฺยถิทํ. สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ.

"อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้คือทางสายกลาง ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ"

อยํ โข สา ภิกฺขเว มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณี ญาณกรณี อุปสมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ.

"อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แหละคือทางสายกลางที่ทำให้ตถาคตได้ตรัสรู้ อันทำให้เกิดจักษุ ทำให้เกิดปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้แจ้ง และเพื่อความดับทุกข์"

อริยมรรค คือ ทางอันประเสริฐอันเป็นทางแห่งความหลุดพ้น หรือทางดำเนินของพระอริยะ มีองค์ ๘ สรุปความได้เป็น ๓ หมวด

๑. หมวดศีล คือ สัมมาวาจา (การกล่าวชอบ) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) และสัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ)

๒. หมวดสมาธิ คือ สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) สัมมา-สติ (การระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ)

๓. หมวดปัญญา คือ สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) และสัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) ซึ่งหมายรวมทั้งโลกิยปัญญา และโลกุตตรปัญญา

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงมรรคแต่ละองค์อย่างละเอียด โดยการเน้นเชิงปฏิบัติที่ผู้ปรารภความเพียรต้องอบรมในขณะเจริญวิปัสสนา-กรรมฐาน ข้อความดังกล่าวไม่พบโดยตรงในพระสูตรนี้ แต่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร

สัมมาวาจา (การกล่าวชอบ)

พระพุทธองค์ตรัสถึงการกล่าวชอบว่า

"ภิกษุทั้งหลาย การกล่าวชอบเป็นอย่างไร คือ การงดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการพูดส่อเสียด งดเว้นจากการพูดคำหยาบ งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ การงดเว้นดังกล่าวเรียกว่า การกล่าวชอบ"[๑]

การกล่าวชอบในความหมายที่พระพุทธองค์ตรัสไว้นั้น คือ เจตนางดเว้นจากมิจฉาวาจา ดังนั้น ถึงแม้ว่าในบางโอกาสเราอยากจะพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ หรือพูดเพ้อเจ้อ หากเรายับยั้งตนเองไว้ได้ก็ถือได้ว่ากำลังเจริญสัมมาวาจา ในทางพระอภิธรรมนั้น สัมมาวาจาเป็นเจตสิกดวงหนึ่งที่จัดอยู่ในกลุ่มวิรตีเจตสิก ผู้ที่งดเว้นจากมิจฉาวาจาจะกล่าวแต่ถ้อยคำที่จริงแท้ อ่อนหวาน มีประโยชน์ และก่อให้เกิดความปรองดอง แต่สิ่งที่สำคัญในการเจริญสัมมาวาจา คือเจตนางดเว้นจากวจีทุจริตจึงถือเป็นการรักษาศีล ผู้ที่สมาทานศีลข้อมุสาวาท ไม่ว่าจะเป็นศีล ๕ ศีล ๘ หรือศีล ๑๐ ก็ควรงดเว้นมิจฉาวาจาอีก ๓ อย่างไปพร้อมกัน

---

[๑] กตมา จ ภิกฺขเว สมฺมาวาจา. มุสาวาทา เวรมณี ปิสุณาย วาจาย เวรมณี ผรุสาย วาจาย เวรมณี สมฺผปฺปลาปา เวรมณี. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมา-วาจา. (ที. มหา. ๑๐.๔๐๒.๒๗๙)

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานระลึกรู้อยู่กับรูปนามทั้งหมดที่พบในขณะเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส กระทบสัมผัส หรือคิดนึก แล้วหยั่งเห็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และบังคับบัญชาไม่ได้ของสภาวะเหล่านั้น กิเลสที่เป็นเหตุให้กล่าวมิจฉาวาจาก็จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เป็นการระงับอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตได้ชั่วขณะ (ตทังคปหาน) ด้วยอำนาจของวิปัสสนา

เมื่อวิปัสสนาญาณได้พัฒนาแก่กล้าจนเต็มรอบ ผู้ปฏิบัติธรรมก็จะเห็นประจักษ์พระนิพพานด้วยมรรคญาณ สามารถละมิจฉาวาจาได้โดยเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน) ด้วยสัมมาวาจา ดังคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า[๒]

---

[๒] มิจฺฉตฺเตสุ มิจฺฉาทิฏฺฐิ มุสาวาโท มิจฺฉากมฺมนฺโต มิจฺฉาอาชีโวติ อิเม ปฐมญาณวชฺฌา. มิจฺฉาสงฺกปฺโป ปิสุณวาจา ผรุสวาจาติ อิเม ตติยญาณวชฺฌา. เจตนาเยว เจตฺถ วาจาติ เวทิตพฺพา. สมฺผปฺปลาปมิจฺฉาวายามสติสมาธิวิมุตฺติญาณานิ จตุตฺถญาณวชฺฌานิ. (วิสุทฺธิ. ๒.๓๖๘)

"ในมิจฉัตตธรรมทั้งหลาย พึงทราบว่า

- มิจฉาทิฏฐิ มุสาวาท มิจฉากัมมันตะ และมิจฉาอาชีวะ ๔ อย่างนี้ ละได้ด้วยญาณที่ ๑

- มิจฉาสังกัปปะ ปิสุณวาจา และผรุสวาจา ๓ อย่างนี้ ละได้ด้วยญาณที่ ๓ อนึ่ง พึงทราบว่าเจตนาเป็นวาจาในเรื่องนี้

- สัมผัปปลาปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาวิมุตติ และมิจฉาญาณ ละได้ด้วยญาณที่ ๔"

- พระโสดาบันละการพูดเท็จได้โดยเด็ดขาด (อีกทั้งยังละการพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และการพูดเพ้อเจ้อที่จะส่งผลให้ไปเกิดในอบายภูมิ)
- พระอนาคามีละการพูดส่อเสียดและคำหยาบได้โดยเด็ดขาด (คำหยาบในที่นี้หมายเอาเฉพาะการกล่าวคำหยาบโดยมีเจตนาเท่านั้น เพราะบางคนพูดคำหยาบโดยไม่ได้ตั้งใจก็มี)
- พระอรหันต์ละการพูดเพ้อเจ้อได้โดยเด็ดขาด

ด้วยเหตุนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงต้องเจริญสัมมาวาจาให้บริบูรณ์ต่อเนื่องไปตราบจนบรรลุมรรคญาณทั้ง ๔ ขั้นทีเดียว

สรุปได้ว่า การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และการพูดเพ้อเจ้อ เป็นมิจฉาวาจา ส่วนการงดเว้นจากมิจฉาวาจา เป็นสัมมาวาจา

สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ)

พระพุทธองค์ตรัสถึงการกระทำชอบว่า

"ภิกษุทั้งหลาย การกระทำชอบเป็นอย่างไร คือ การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม การงดเว้นดังกล่าวเรียกว่า การกระทำชอบ"[๓]

การกระทำชอบ ได้แก่ เจตนางดเว้นจากการประพฤติชั่วทางกาย ๓ อย่างที่กล่าวข้างต้น ดังนั้น แม้บางครั้งเราอยากจะฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ หรือประพฤติผิดในกาม หากเรายับยั้งตนเองไว้ได้ ก็ถือว่าเรากำลังเจริญสัมมากัมมันตะ เช่น เมื่อยุงมากัด เราเพียงแต่ไล่มันไปแทนที่จะตบให้ตาย ก็จัดว่าเป็นการกระทำชอบ แม้การหลีกเว้นไม่ลักขโมยหรือไม่ประพฤติผิดในกาม ก็ถือเป็นการกระทำชอบเช่นเดียวกัน

[๓] กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมากมฺมนฺโต. ปาณาติปาตา เวรมณี อทินฺนาทานา เวรมณี กาเมสุมิจฺฉาจารา เวรมณี. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมากมฺมนฺโต. (ที. มหา. ๑๐.๔๐๒.๒๗๙)

อาจมีผู้สงสัยว่า การประพฤติผิดในกามนั้นหมายถึงอะไรบ้าง อธิบายโดยย่อว่า มีหญิง ๒๐ ประเภทที่บุรุษไม่ควรล่วงเกิน คือ หญิงที่อยู่ในความคุ้มครองของบิดามารดาหรือพี่น้องชายหญิง หญิงในสำนักปฏิบัติธรรม หญิงมีสามีแล้ว หรือหญิงมีคู่หมั้นแล้ว เป็นต้น ชายที่ยุ่งเกี่ยวกับหญิงที่กล่าวมานี้ในทางชู้สาว ถือว่าประพฤติผิดในกาม ในทางกลับกัน หญิงที่มีสามีหรือหญิงที่มีคู่หมั้นแล้ว ถ้ามีความสัมพันธ์กับชายอื่นในทางชู้สาว ก็ได้ชื่อว่าประพฤติผิดในกามเช่นเดียวกัน

สรุปได้ว่า การฆ่า การลักทรัพย์ และการประพฤติผิดในกาม เป็นมิจฉากัมมันตะ ส่วนการงดเว้นจากการฆ่า ลักทรัพย์ และประพฤติผิดในกาม เป็นสัมมากัมมันตะ

การเจริญสัมมากัมมันตะนี้ ทำได้ด้วยการรักษาศีลและการเจริญวิปัสสนาภาวนา และทำให้บริบูรณ์ได้ในขณะบรรลุอริยมรรคทั้ง ๔

สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ)

การประกอบอาชีพที่ล่วงละเมิดสัมมากัมมันตะ ๓ และสัมมาวาจา ๔ จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ การประกอบอาชีพงดเว้นการกระทำที่เป็นมิจฉากัมมันตะและมิจฉาวาจา เป็นสัมมาอาชีวะ ดังพระพุทธดำรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย การเลี้ยงชีพชอบเป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ งดเว้นการเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ การงดเว้นดังกล่าวเรียกว่า การเลี้ยงชีพชอบ"[๔]

มิจฉาอาชีวะ คือ การหาเลี้ยงชีพด้วยวิธีทำบาปผิดศีลธรรม เช่น การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ แต่หากการทำบาปทางกายหรือทางวาจาไม่ได้เป็นไปเพื่อการหาเลี้ยงชีพ ก็จะเป็นเพียงมิจฉากัมมันตะหรือมิจฉาวาจาเท่านั้น ไม่ถือเป็นมิจฉาอาชีวะ ยกตัวอย่างเช่น การฆ่าแมลง การฆ่างู หรือการฆ่าศัตรูคู่อาฆาตเพราะความโกรธแค้นหรือเกลียดชังเป็นส่วนตัว จัดเป็นมิจฉากัมมันตะ ไม่ใช่มิจฉาอาชีวะ แต่การฆ่าเป็ด ไก่ สุกร แพะ หรือปลา เพื่อนำไปขายหรือบริโภคเอง จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ

---

[๔] กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาอาชีโว. อิธ ภิกฺขเว อริยสาวโก มิจฺฉาอาชีวํ ปหาย สมฺมาอาชีเวน ชีวิตํ กปฺเปติ, อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาอาชีโว. (ที. มหา. ๑๐.๔๐๒.๒๘๐)

โดยทั่วไปการลักทรัพย์และการปล้นสะดมมักจะเกิดจากความต้องการทางเศรษฐกิจ จึงจัดเป็นมิจฉาอาชีวะ แต่ในกรณีที่เป็นการแก้แค้นหรือเพราะมีนิสัยขี้ขโมย ก็จัดเป็นมิจฉากัมมันตะ การประพฤติผิดในกามส่วนมากไม่เกี่ยวกับการเลี้ยงชีพ แต่เป็นการล่อลวงหญิงเพื่อค้าประเวณี ก็ถือเป็นมิจฉาอาชีวะ

การพูดเท็จถือเป็นมิจฉาวาจาถ้ามิได้มีเจตนาเพื่อหวังทรัพย์สิน แต่การพูดเท็จเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า หรือให้การพูดเท็จในศาลเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจ จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ ในทำนองเดียวกัน การพูดส่อเสียดให้ร้าย ถ้าไม่กระทำเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจ จัดเป็นมิจฉาวาจา แต่ถ้าเป็นการกล่าวหาที่ไม่มีมูลความจริงเพื่อทำลายคู่แข่งทางการค้า ถือเป็นมิจฉาอาชีวะ การพูดหยาบคายมักถือเป็นมิจฉาวาจา เพราะไม่อำนวยประโยชน์ทางธุรกิจแต่อย่างใด ส่วนการพูดเพ้อเจ้อนั้นก็คืออาชีพเขียนนวนิยาย การแสดงละครและภาพยนตร์ จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ การประกอบมิจฉาอาชีวะที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นการล่วงละเมิดศีลธรรมอันดี

ผู้ที่สมาทานรักษาศีล ๕ จะต้องหลีกเลี่ยงการหาเลี้ยงชีพที่อาศัยกายทุจริต และวจีทุจริต รวม ๗ ประการที่กล่าวมาแล้วนี้ ในอาชีวัฏฐมกศีล (ศีลที่มีการเลี้ยงชีพเป็นข้อที่ ๘) มีการสมาทานการงดเว้นมิจฉาอาชีวะเป็นสิกขาบทข้อหนึ่งในจำนวน ๘ ข้อโดยเฉพาะ ดังนั้น การหลีกเลี่ยงมิจฉาอาชีวะและการประกอบอาชีพโดยไม่ละเมิดศีลข้อใดข้อหนึ่ง จึงนับเป็นสัมมาอาชีวะ

สรุปความว่า สัมมาอาชีวะจัดเป็นการปฏิบัติที่ประกอบด้วยเจตนางดเว้น (วิรตีเจตสิก) เหมือนสัมมาวาจาและสัมมากัมมันตะ ดังนั้น การหลีกเลี่ยงการหาเลี้ยงชีพที่ผิดจึงจัดเป็นสัมมาอาชีวะ การเจริญสัมมาอาชีวะนี้ทำได้ ๒ วิธี คือ ด้วยการรักษาศีล และด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา เพื่ออบรมให้วิรตีเจตสิกในองค์มรรคมีการพัฒนาจนสมบูรณ์

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นอริยมรรคในหมวดว่าด้วยศีลสิกขา ต่อไปเราจะได้ศึกษาเกี่ยวกับอริยมรรคในหมวดสมาธิ

สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ)

พระพุทธองค์ตรัสถึงความเพียรชอบว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ความเพียรชอบเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมยังความพอใจให้บังเกิดขึ้น ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคองตั้งจิตไว้

- เพื่อยังบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น
- เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
- เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้บังเกิดขึ้น
- เพื่อยังกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมหายไป และยังให้เจริญไพบูลย์เต็มที่

ความเพียรดังกล่าวเรียกว่า ความเพียรชอบ”[๕]

ความเพียรชอบตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นั้น แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

---

[๕] กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาวายาโม. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ. อุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ. อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ. อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิติยา อสมฺโมสาย ภิยฺโยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาวายาโม. (ที. มหา. ๑๐.๔๐๒.๒๘๐)

๑. พยายามป้องกันบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น

เมื่อใดก็ตามที่เราได้เห็นหรือได้ยินเกี่ยวกับการกระทำบาปของผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ หรือการพูดเท็จก็ตาม เราต้องพยายามหลีกเลี่ยงการกระทำเช่นนั้น เปรียบเหมือนการป้องกันตนเองจากโรคติดต่อที่กำลังระบาดอยู่

๒. พยายามละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

อกุศลที่เกิดขึ้นแล้วแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง

(ก) กิเลสที่เราเคยทำมาก่อนจริงๆ ได้แก่ วีติกกมะ (ล่วงละเมิด) คือ กิเลสที่แสดงออกมาทางกายกรรมและวจีกรรม เช่น การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ หรือการพูดเท็จ พร้อมทั้งปริยุฏฐาน (ฟูขึ้นในใจ) อันได้แก่ ความดำริในกาม (กามวิตก) เป็นต้น

(ข) กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในใจ (อนุสัย) เป็นกิเลสละเอียดไม่ปรากฏอาการให้เห็นจนกว่าจะได้โอกาส

ในบรรดาอกุศลทั้ง ๒ ชนิดนี้ วีติกกมะถูกระงับได้ด้วยการรักษาศีล ปริยุฏฐานถูกข่มไว้ได้ด้วยการเจริญสมถะและวิปัสสนา อนุสัยละได้ชั่วขณะด้วยอำนาจของวิปัสสนาญาณ แต่จะละได้อย่างเด็ดขาดด้วยมรรคญาณ การละอนุสัยนี้เป็นจุดมุ่งหมายของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งผู้ที่ปฏิบัติอย่างถูกต้องและต่อเนื่องเท่านั้นจึงจะรู้ผลได้อย่างถ่องแท้

๓. พยายามยังกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญสมถะพร้อมทั้งวิปัสสนาจัดเป็นกุศลทั้งสิ้น ดังนั้น เราควรจะพยายามอย่างเต็มความสามารถที่จะทำกุศลที่ยังไม่ได้ทำให้เกิดขึ้นจนครบถ้วนทุกอย่าง

บางคนก็เข้าใจคำสอนของพระบรมศาสดาผิดไปจากความเป็นจริง จึงกล่าวว่า การทำบุญกุศลจะเป็นการต่อภพชาติให้ยาวนานออกไป เพราะการทำกุศลเป็นสังขารที่เป็นการปรุงแต่งซึ่งมีอวิชชาเป็นปัจจัยตามหลักปฏิจจสมุปบาทที่กล่าวว่า สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ (สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ) ดังนั้น การทำกุศล (กุศลสังขาร) จึงเป็นเหตุให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณ เพราะเหตุนี้ จึงไม่ควรสร้างกุศล ความเห็นเช่นนี้เป็นการคัดค้านคำสอนของพระพุทธองค์และเป็นความเข้าใจผิดอย่างมหันต์

ถ้าเราเลิกละการประกอบกุศลเสียแล้ว การกระทำของเราก็จะเหลือแต่อกุศล ซึ่งนอกจากจะต่อสังสารวัฏให้ยืดยาวออกไปแล้วก็ยังทำให้เราต้องไปเกิดในทุคติภูมิอีกด้วย ซึ่งต้นเหตุที่แท้จริงของสังสารวัฏอันหาที่สุดมิได้นี้ คือ อวิชชา และตัณหา ซึ่งจะขจัดได้ด้วยการประกอบกุศลเท่านั้น เราจึงควรประกอบกุศลด้วยเจตนาที่จะขจัดกิเลสอันได้แก่อวิชชาและตัณหาให้หมดสิ้นไป ที่จริงแล้วการทำกุศลแม้เป็นเพียงขั้นพื้นฐานก็จะส่งผลให้ไปเกิดในสุคติภูมิ ทำให้ได้มีโอกาสศึกษาและปฏิบัติธรรมเพื่อจะได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลพ้นไปจากการเกิดในทุคติภูมิ และไม่ต้องเวียนตายเวียนเกิดอยู่ในวัฏสงสารอีกต่อไป ดังตัวอย่างเรื่องมัณฑูกเทพบุตร (เทพบุตรกบ) ซึ่งในอดีตชาติได้เกิดเป็นกบ และบังเอิญได้ฟังพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดง แม้ว่าจะไม่เข้าใจความหมายก็ตั้งใจฟังด้วยความเคารพ เมื่อตายลงได้ไปเกิดในเทวโลก ต่อมามีโอกาสได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์อีก จึงบรรลุเป็นพระโสดาบัน[๖]

---

[๖] วิ. อ. ๑.๑๑๔-๑๕

ดังนั้น เราจึงควรตั้งความพยายามในการทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิปัสสนากุศลที่เป็นทางนำไปสู่มรรคญาณ ทุกครั้งที่เราปฏิบัติวิปัสสนาอยู่ก็นับว่าได้เจริญสัมมาวายามะแล้ว

๔. พยายามยังกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและพัฒนาให้เต็มบริบูรณ์

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมกำลังเจริญวิปัสสนากรรมฐาน โดยระลึกรู้อารมณ์ที่เห็น ได้ยิน สัมผัส และจิตที่รู้ เขาจะไม่เปิดโอกาสให้อกุศลเกิดขึ้นได้ นอกจากนี้ยังเป็นการกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปอีกด้วย และในขณะเดียวกันยังก่อให้เกิดวิปัสสนากุศล ซึ่งยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น พร้อมทั้งยังเป็นการพัฒนาวิปัสสนากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและเจริญไพบูลย์ถึงระดับมรรคกุศล จึงกล่าวได้ว่า ในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมเจริญวิปัสสนาภาวนา ระลึกรู้สภาวธรรมอยู่นั้น เขากำลังเจริญสัมมาวายามะ หรือสัมมัปปธาน ๔ ซึ่งได้แก่

๑. พยายามป้องกันไม่ให้อกุศลเกิดขึ้น

๒. พยายามขจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. พยายามทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔. พยายามทำกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและพัฒนาให้เต็มบริบูรณ์

เมื่อเราทำบุญกุศลด้วยการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา ก็นับว่าได้เจริญสัมมาวายามะตามสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อการทำกุศลนั้นประกอบด้วยเจตนาที่จะออกจากสังสารทุกข์ การเจริญวิปัสสนาภาวนานี้จึงนับเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการเจริญสัมมาวายามะ

สัมมาสติ (การระลึกชอบ)

พระพุทธองค์ตรัสถึงการระลึกชอบว่า

"ภิกษุทั้งหลาย ความระลึกชอบเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในพระศาสนานี้

- ตามรู้ในกองรูปว่าเป็นกองรูป มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่
- ตามรู้ในเวทนาว่าเป็นเวทนา มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่
- ตามรู้ในจิตว่าเป็นจิต มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่
- ตามรู้ในสภาวธรรมว่าเป็นสภาวธรรม มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ การตามรู้ดังกล่าวเรียกว่า ความระลึกชอบ"[๗]

---

[๗] กตมา จ ภิกฺขเว สมฺมาสติ. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสติ. (ที. มหา. ๑๐.๔๐๒.๒๘๐)

ธัมมจักกัปปวัตนสูตรที่พบในปัจจุบันได้กล่าวถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ เพียงหัวข้อเท่านั้น โดยไม่มีการอธิบายเกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติแต่อย่างใด ถ้าเป็นเช่นนั้นท่านพระโกณฑัญญะพร้อมทั้งเหล่าเทวดาและพรหมที่ฟังอยู่ ณ ที่นั้นจะเข้าใจอย่างไรว่า "สัมมาสติ คือ การระลึกรู้สภาวธรรม ๔ อย่างอันได้แก่ กองรูป เวทนา จิต และสภาวธรรม" ท่านเหล่านั้นเข้าใจหรือไม่ว่า "การระลึกรู้อากัปกิริยาทางร่างกาย ความรู้สึก จิตที่ประกอบด้วยความโลภ โกรธ ฟุ้งซ่าน ฯลฯ และสภาวธรรมการเห็นเป็นต้น คือ สัมมาสติ ซึ่งจะพัฒนาได้ด้วยการกำหนดรู้รูปนามในปัจจุบันขณะอย่างต่อเนื่อง"

ความสงสัยนี้เป็นเรื่องที่น่าพิจารณา เพราะถ้าท่านเหล่านั้นไม่เข้าใจสัมมาสติอย่างถ่องแท้แล้วก็ไม่อาจจะอบรมสัมมาสติให้เจริญได้ และหากปราศจากสัมมาสติแล้ว การบรรลุมรรคญาณก็จะเป็นไปไม่ได้เลย

คำตอบในเรื่องนี้สันนิษฐานได้ ๒ ประการ ประการแรก ท่านพระโกณฑัญญะพร้อมทั้งเหล่าเทวดาและพรหมได้สั่งสมบารมีมาจนเต็มรอบแล้ว เมื่อได้ยินเพียงคำว่า สัมมาสติ เท่านั้น ก็เข้าใจได้เองว่าหมายถึงการกำหนดรู้กองรูปและเวทนา เป็นต้น แล้วปฏิบัติตามนั้นจนบรรลุคุณธรรมขั้นสูง

ประการที่สอง อาจเป็นได้ว่าเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรเป็นครั้งแรกนั้น ได้ทรงอธิบายแนวทางการปฏิบัติเพื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ โดยละเอียด แต่ต่อมาได้แสดงพระสูตรอื่นๆ เกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘ และอริยสัจทั้ง ๔ ไว้โดยละเอียดอีก ดังนั้น

พระสังคีติกาจารย์ผู้ประมวลคำสอนในสมัยสังคายนาจึงย่อเนื้อความส่วนนี้ในธัมมจักกัปปวัตนสูตรลง โดยคงไว้แต่เพียงหัวข้อเท่านั้น แม้พระสูตรอื่นก็ได้ถูกย่อในทำนองเดียวกันนี้ในคราวทำการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๑ เช่น สติปัฏฐานสูตรที่พบในมัชฌิมนิกายเป็นสำนวนที่มีการย่อมาจากมหาสติปัฏฐานสูตรในทีฆนิกาย ซึ่งในการสังคายนาครั้งที่ ๑ ก็ได้ยกมาเพียงท่อนแรกเท่านั้นเอง ส่วนที่เหลือได้เพิ่มเข้ามาในการสังคายนาครั้งที่ ๖ (ฉัฏฐสังคีติ) ดังนั้น ในอรรถกถามัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ จึงมิได้อธิบายข้อความในส่วนที่เหลือจากท่อนแรก นอกจากนี้ยังมีพระสูตรขนาดยาวในนิกายอื่นๆ ที่ถูกนำมาย่อไว้ในขุททกนิกายเช่นเดียวกัน ดังนั้น จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่าคำอธิบายอย่างละเอียดเรื่องสัมมาสติที่พระบรมศาสดาตรัสไว้เมื่อทรงแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์นั้น คงถูกย่อให้สั้นลงในการสังคายนาครั้งที่ ๑

สติปัฏฐาน ๔ นี้เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในสมัยปัจจุบัน และยิ่งกว่านั้น ยังมีการอธิบายขยายความเกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘ ไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรและคัมภีร์อรรถกถาอีกหลายแห่ง ถึงกระนั้นก็ตาม ผู้ที่เข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาสัมมาสติก็ยังมีไม่มากนัก ด้วยเหตุนี้ อาตมาจึงได้ลงความเห็นว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงอธิบายเรื่องนี้ไว้อย่างละเอียดเมื่อทรงแสดงพระสูตรไว้ในครั้งแรก

ใคร่ขอย้ำอีกครั้งว่า สัมมาสติ หมายถึง สติปัฏฐาน ๔ นั่นเอง การพัฒนาสัมมาสตินั้น ได้แสดงไว้ในพระสูตรที่ได้ยกมาในตอนต้นที่เป็นเพียงหัวข้อของสติปัฏฐานเท่านั้น ผู้ที่ต้องการจะทราบรายละเอียดของกองรูป เวทนา จิต และสภาวธรรมควรศึกษาจากมหาสติปัฏฐาน-สูตรโดยตรง

ตามที่กล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถพัฒนาจิตให้เกิดอัปปนาสมาธิ (สมาธิแนบแน่น) ได้ ๒ วิธีตามหลักกายานุปัสสนา คือ

๑. ด้วยการกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก

๒. ด้วยการกำหนดรู้อาการ ๓๒ ที่เป็นส่วนประกอบของร่างกาย ได้แก่ ผม ขน เป็นต้น

การกำหนดรู้กรรมฐาน ๒ หมวดนี้สามารถก่อให้เกิดฌานได้ ส่วนอีก ๑๙ หมวดที่กล่าวถึงในมหาสติปัฏฐานสูตรนั้น เป็นอารมณ์กรรมฐานที่ก่อให้เกิดสมาธิในขั้นอุปจาระ (สมาธิใกล้จะแนบแน่น) เท่านั้น[๘]

---

[๘] ตตฺถ อานาปานปพฺพํ ปฏิกูลมนสิการปพฺพนฺติ อิมาเนว เทฺว อปฺปนากมฺมฏฺ-ฐานานิ, สิวถิกานํ ปน อาทีนวานุปสฺสนาวเสน วุตฺตตฺตา เสสานิ ทฺวา-ทสาปิ อุปจารกมฺมฏฺฐานาเนว. (ที. อ. ๒.๓๘๘)

"ในบรรดากรรมฐานเหล่านั้น กรรมฐาน ๒ หมวดเหล่านี้ คือ หมวดอานาปานะ และหมวดปฏิกูลมนสิการ เป็นกรรมฐานนำอัปปนามาให้ ส่วนกรรมฐาน ๑๒ หมวดที่เหลือ [คือ หมวดอิริยาบถ หมวดสัมปชัญญะ ๔ หมวดธาตุมนสิการ และหมวดสิวถิกาทั้ง ๙] ชื่อว่า กรรมฐานนำอุปจาร-สมาธิมาให้อย่างเดียว เพราะหมวดสิวถิกา (ป่าช้า) ตรัสไว้โดยเนื่องด้วยการตามรู้โทษ"

ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงอาจเลือกเจริญวิปัสสนาโดยกำหนดอารมณ์กรรมฐานหมวดใดหมวดหนึ่งใน ๑๙ หมวดที่กล่าวถึงข้างต้น เช่น ในหมวดอิริยาบถตามข้อความที่กล่าวว่า คจฺฉนฺโต วา คจฺฉามีติ ปชานาติ (เมื่อเดินอยู่ ย่อมรู้ว่าเดินอยู่) ผู้ปฏิบัติควรระลึกรู้ถึงสภาวะเหล่านี้ คือ

- สภาวะเดินในขณะเดิน คือ สภาวะเบาในขณะยก สภาวะผลักดันในขณะย่าง สภาวะหนักในขณะเหยียบ สภาวะกระทบสัมผัสที่แข็งหรืออ่อนในขณะเหยียบเต็มเท้าแล้ว
- สภาวะยืนในขณะยืน คือ สภาวะตั้งตรงของร่างกายทุกส่วนตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้าที่ตรงเหมือนไม้บรรทัดหรือเสาธง[๙]
- สภาวะนั่งในขณะนั่ง คือ สภาวะตั้งตรงของร่างกายส่วนบนและสภาวะงอคู้ของร่างกายส่วนล่าง[๑๐]

---

[๙] จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน สกลกายสฺส โกฏิโต ปฏฺฐาย อุสฺสิตภาโว ฐานนฺติ วุจฺจติ. (ที. อ. ๒.๓๘๑)

"การตั้งตรงของร่างกายทั้งหมดตั้งแต่ส่วนปลาย[เท้า] ด้วยการขับเคลื่อนของธาตุลมที่จิตกระทำขึ้น เรียกว่า การยืน"

[๑๐] จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน เหฏฺฐิมกายสฺส สมิญฺชนํ อุปริมกายสฺส อุสฺสิตภาโว นิสชฺชาติ วุจฺจติ. (ที. อ. ๒.๓๘๑-๘๒)

"การคู้ของร่างกายส่วนล่างและการตั้งตรงของร่างกายส่วนบนด้วยการการขับเคลื่อนของธาตุลมที่จิตกระทำขึ้น เรียกว่า การนั่ง"

- สภาวะนอนในขณะนอน คือ สภาวะเหยียดออกทางขวางของร่างกายทั้งหมด[๑๑]

ตามข้อความว่า ยถา ยถา วา ปนสฺส กาโย ปณิหิโต โหติ, ตถา ตถา นํ ปชานาติ (หรือเธอตั้งกายไว้ด้วยกิริยาท่าทางอย่างใดๆ ก็รู้กิริยาท่าทางอย่างนั้นๆ) ผู้ปฏิบัติควรระลึกรู้อิริยาบถย่อย มีการเหยียด คู้ ฯลฯ ที่เกิดขึ้นในขณะเดินเป็นต้นอีกด้วย และควรกำหนดให้รู้เท่าทันสภาวธรรมปัจจุบันเท่านั้น เพราะในบทว่า คจฺฉนฺโต วา คจฺฉามีติ ปชานาติ เป็นต้นนั้น ใช้กิริยาในปัจจุบันกาลว่า คจฺฉามิ (เดินอยู่) เป็นต้น ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงควรเข้าใจว่า การท่องจำรูป ๒๘ จากคัมภีร์พระอภิธรรม แล้วนำมาคิดพิจารณานั้น มิใช่กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

นอกจากนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมควรระลึกรู้อากัปกิริยาทางกายในขณะก้าวไป ถอยกลับ แลดูตรงหน้า เหลียวดูรอบข้าง คู้เข้า หรือเหยียดออก เป็นต้น ตามที่กล่าวไว้ในหมวดสัมปชัญญะของมหาสติ-ปัฏฐานสูตรด้วย

---

[๑๑] จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน สกลสรีรสฺส ติริยโต ปสารณํ สยนนฺติ วุจฺจติ. (ที. อ. ๒.๓๘๒)

“การเหยียดออกทางขวางของร่างกายทั้งหมดด้วยการขับเคลื่อนของธาตุลมที่จิตกระทำขึ้น เรียกว่า การนอน”

วิปัสสนาขณิกสมาธิ

ในหมวดว่าด้วยธาตุมนสิการ ผู้ปฏิบัติธรรมควรกำหนดรู้ธาตุทั้ง ๔ ที่ปรากฏชัดในปัจจุบันขณะ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคระบุว่า "เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมสามารถเอาชนะนิวรณ์ ๕ ได้อย่างเด็ดขาดด้วยการกำหนดรู้ธาตุ ๔ ก็จะเข้าถึงอุปจารสมาธิ"[๑๒] และในคัมภีร์ฎีกาของวิสุทธิมรรคได้อธิบายว่า "สมาธิที่เกิดขึ้นนี้มิได้เกิดใกล้เคียงกับอัปปนาสมาธิ จึงยังจัดเป็นอุปจารสมาธิไม่ได้ทีเดียว อย่างไรก็ตาม สมาธินี้

[๑๒] ตสฺเสวํ วายมมานสฺส นจิเรเนว ธาตุปฺปเภทาวภาสนปญฺญาปริคฺคหิโต สภาวธมฺมารมฺมณตฺตา อปฺปนํ อปฺปตฺโต อุปจารมตฺโต สมาธิ อุปฺปชฺชติ. (วิสุทฺธิ. ๑.๓๘๙)

"เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมนั้นพยายามอยู่อย่างนี้ สมาธิที่เป็นเพียงอุปจาระไม่ถึงอัปปนา อันถูกกำหนดด้วยปัญญาที่รู้เห็นประเภทของธาตุ ย่อมเกิดขึ้น เพราะมีอารมณ์เป็นสภาวธรรม"

มีคุณสมบัติคล้ายกับอุปจารสมาธิ เพราะสามารถกำจัดนิวรณ์และทำจิตให้สงบ จึงอาจอนุโลมให้เทียบเท่าอุปจารสมาธิ”[๑๓]

ในการปฏิบัติวิปัสสนา อาตมาเรียกสมาธิชนิดนี้ว่า วิปัสสนาขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วขณะในวิปัสสนา หมายถึง สมาธิที่ตั้งอยู่ชั่วขณะตามสภาวธรรมในปัจจุบันขณะนั้นๆ ขณิกสมาธิดังกล่าวนั้นจึงไม่ใช่สมาธิที่เกิดขึ้นชั่วขณะแล้วสาบสูญไป แต่ก็ต้องเป็นสมาธิที่เกิดขึ้นเป็นเวลานานจึงจะทำให้จิตสงบจากนิวรณ์ และมีกำลังเทียบเท่ากับอุปจารสมาธิในสมถกรรมฐาน

---

๑๓ อุปจารสมาธีติ จ รูฬฺหิวเสน เวทิตพฺพํ. อปฺปนํ หิ อุเปจฺจ จารี สมาธิ อุปจารสมาธิ, อปฺปนา เจตฺถ นตฺถิ. ตาทิสสฺส ปน สมาธิสฺส สมานลกฺขณตาย เอวํ วุตฺตํ. (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๔๙๒)

“อนึ่ง พึงทราบคำว่าอุปจารสมาธิโดยความเป็นสำนวน เพราะอุปจารสมาธิคือสมาธิที่ดำเนินไปใกล้อัปปนา แต่อัปปนาสมาธิไม่มีในการกำหนดรู้ธาตุนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้อย่างนี้ เพราะ[ขณิก]สมาธิเช่นนั้นมีลักษณะเสมอกัน[กับอุปจารสมาธิ]”

ขณิกจิตฺเตกคฺคตาติ ขณมตฺตฏฺฐิติโก สมาธิ. โสปิ หิ อารมฺมเณ นิรนฺตรํ เอกากาเรน ปวตฺตมาโน ปฏิปกฺเขน อนภิภูโต อปฺปิโต วิย จิตฺตํ นิจฺจลํ ฐเปติ. (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๔๐๙)

“คำว่า ขณิกจิตฺเตกคฺคตา (ความตั้งมั่นแห่งจิตชั่วขณะ) มีความหมายว่า สมาธิที่ตั้งอยู่ชั่วขณะ ที่จริงแล้วขณิกสมาธินั้นเกิดขึ้นอยู่ในอารมณ์[รูปนาม] โดยอาการตั้งมั่นอย่างเดียวกันไม่ขาดช่วง เมื่อไม่มีกิเลสแทรกเข้ามา ก็ทำจิตให้สงบได้เช่นเดียวกับอัปปนาสมาธิ”

บางคนไม่เห็นด้วยกับชื่อนี้โดยกล่าวว่า ขณิกสมาธิไม่อาจทำให้การเจริญวิปัสสนากรรมฐานประสบความก้าวหน้าได้ หากขณิกสมาธิทำให้วิปัสสนาพัฒนาได้ ผู้ที่ศึกษาพระไตรปิฎกก็น่าจะบรรลุวิปัสสนาญาณกันหมด อาตมายอมรับว่าถ้าท่านเหล่านั้นได้เจริญสติกำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏในปัจจุบันขณะตามที่กล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร และขณิกสมาธิของท่านมีกำลังพอที่จะกำจัดนิวรณ์ ๕ ท่านเหล่านั้นก็อาจเกิดวิปัสสนาญาณได้ แต่ก็เห็นได้ชัดว่าสมาธิในระดับที่ใช้ท่องจำหรือใคร่ครวญคัมภีร์ไม่มีกำลังพอที่จะทำลายนิวรณ์ได้ และนักศึกษาก็มิได้กำหนดรู้รูปนามปัจจุบันที่ปรากฏชัดในแต่ละขณะ

ด้วยเหตุนั้น ผู้ที่คัดค้านวิปัสสนาขณิกสมาธิอาจไม่มีความรู้เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาอย่างเพียงพอ วิปัสสนาขณิกสมาธินี้กล่าวตามข้อความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า "ความตั้งมั่นแห่งจิตชั่วขณะ" และข้อความในคัมภีร์ฎีกาของวิสุทธิมรรคว่า "สมาธิที่ตั้งอยู่ชั่วขณะ"

หากผู้ปฏิบัติกำหนดรู้กองรูปที่กำลังปรากฏอยู่ในแต่ละขณะตามที่กล่าวไว้ในหมวดอิริยาบถ หมวดสัมปชัญญะ และหมวดธาตุมนสิการของมหาสติปัฏฐานสูตร จะทำให้เกิดอุปจารสมาธิที่ควรเรียกว่า วิปัสสนาขณิกสมาธิ พร้อมกับวิปัสสนาญาณซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาสติ สัมมาสมาธิ และสัมมาทิฏฐิ

ข้อความข้างต้นสอดคล้องกับคำที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคซึ่งเรียกการกำหนดรู้ธาตุ ๔ ตามหมวดธาตุมนสิการว่า จตุธาตุววัตถานอีกด้วย

ด้วยเหตุนี้ จึงไม่น่าจะมีข้อสงสัยเมื่อกล่าวว่าการกำหนดรู้ตามหมวดอิริยาบถ สัมปชัญญะ และธาตุมนสิการ เป็นวิปัสสนาที่นำไปสู่อุปจารสมาธิ เพราะมีการยืนยันไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและอรรถกถาของทีฆนิกาย[๑๔]

---

๑๔ ตตฺถ ยสฺมา อิริยาปถปพฺพํ จตุสมฺปชญฺญปพฺพํ ธาตุมนสิการปพฺพนฺติ อิมานิ ตีณิ วิปสฺสนาวเสน วุตฺตานิ. (วิสุทฺธิ. ๑.๒๖๒)

"ในเรื่องนั้น กรรมฐาน ๓ หมวดเหล่านี้ คือ หมวดอิริยาบถ หมวดสัมปชัญญะ ๔ และหมวดธาตุมนสิการ ตรัสไว้โดยความเป็นวิปัสสนา"

อุปจารปฺปนาวหโตติ ฐเปตฺวา กายคตาสติญฺจ อานาปานสฺสติญฺจ อวเสสา อฏฺฐ อนุสฺสติโย, อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา, จตุธาตุววตฺถานนฺติ อิมาเนว เหตฺถ ทส กมฺมฏฺฐานานิ อุปจาราวหานิ. เสสานิ อปฺปนาวหานิ. (วิสุทฺธิ. ๑.๑๑๙)

"คำว่า อุปจารปฺปนาวหโต (โดยนำอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิมาให้) หมายความว่า ในบรรดากรรมฐาน ๔๐ เหล่านี้ กรรมฐาน ๑๐ อย่างนี้ คือ อนุสสติ ๘ ที่เหลือเว้นกายคตาสติและอานาปานสติ ความสำคัญในอาหารว่าปฏิกูล และการกำหนดธาตุ ๔ นำอุปจารสมาธิมาให้กรรมฐานที่เหลือนำอัปปนาสมาธิมาให้"

ตตฺถ อานาปานปพฺพํ ปฏิกูลมนสิการปพฺพนฺติ อิมาเนว เทฺว อปฺปนากมฺมฏฺฐานานิ, สิวถิกานํ ปน อาทีนวานุปสฺสนาวเสน วุตฺตตฺตา เสสานิ ทฺวาทสาปิ อุปจารกมฺมฏฺฐานาเนว. (ที. อ. ๒.๓๘๘)

"ในเรื่องนั้น กรรมฐาน ๒ หมวดเหล่านี้ คือ หมวดอานาปานะ และหมวดปฏิกูลมนสิการ เป็นกรรมฐานนำอัปปนามาให้ ส่วนกรรมฐาน ๑๒ หมวดที่เหลือ [คือ หมวดอิริยาบถ หมวดสัมปชัญญะ ๔ หมวดธาตุมนสิการ และหมวดสิวถิกาทั้ง ๙] ชื่อว่า กรรมฐานนำอุปจารสมาธิมาให้อย่างเดียว เพราะหมวดสิวถิกา (ป่าช้า) ตรัสไว้โดยเนื่องด้วยการตามรู้โทษ"

ยิ่งกว่านั้น การกำหนดรู้เวทนา จิต และสภาวธรรมในปัจจุบัน-ขณะตามหมวดเวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธรรมานุปัสสนา ย่อมนำไปสู่การพัฒนาอุปจารสมาธิและวิปัสสนาญาณได้ ดังคัมภีร์วิสุทธิมรรค[๑๕] ได้บรรยายไว้ในปริจเฉทที่ว่าด้วยทิฏฐิวิสุทธิโดยให้ผู้ที่ประสงค์จะเจริญวิปัสสนากรรมฐานกำหนดรู้ธาตุ ๔ ธาตุ ๑๘ อายตนะ ๑๒ ขันธ์ ๕ และรูปนาม ซึ่งสอดคล้องกับคำสอนของพระบรมศาสดาที่ตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร และในพระสูตรอื่นๆ[๑๖]

ข้อความที่กล่าวชี้แจงไว้ข้างต้นคงทำให้ผู้อ่านเข้าใจวิธีปฏิบัติเพื่อเจริญสัมมาสติมากขึ้น **เราจึงควรตัดสินใจได้ว่าการท่องจำและใคร่ครวญพระสูตรต่างๆ โดยมิได้เจริญสติกำหนดรู้กองรูป เวทนา จิต และสภาวธรรม จะทำให้เกิดสัมมาสติไม่ได้เลย และเมื่อไม่เกิดสัมมา-สติที่แท้จริง วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิก็จะเกิดขึ้นไม่ได้** ดังข้อความในคัมภีร์อรรถกถาของมหาสติปัฏฐานสูตรว่า

---

[๑๕] วิสุทฺธิ. ๒.๒๕๑-๕๔

[๑๖] ปุน จปรํ อาวุโส ภิกฺขุ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาเวติ. ตสฺส วิปสฺสนา-ปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาวยโต มคฺโค สญฺชายติ. โส ตํ มคฺคํ อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรติ. ตสฺส ตํ มคฺคํ อาเสวโต ภาวยโต พหุลีกโรโต สํโยชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ. (องฺ. จตุกฺก. ๑๗๐.๑๐.๑๗๘)

"ผู้มีอายุ อีกประการหนึ่ง ภิกษุย่อมเจริญสมถะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องหน้า เมื่อเธอเจริญสมถะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องหน้า มรรคย่อมเกิด เธอย่อมเสพ ย่อมเจริญ ย่อมกระทำมรรคนั้นให้มาก เมื่อเธอเสพอยู่ เจริญอยู่ กระทำมรรคนั้นให้มากอยู่ ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นสุด"

"อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าภาวนาที่ไม่เนื่องด้วยกาย เวทนา จิต หรือสภาวธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มี ดังนั้น พึงทราบว่าแม้สันตติมหาอำมาตย์และนางปฏาจาราผู้บรรลุธรรมในขณะฟังธรรมนั้นได้ล่วงพ้นความโศกและความรำพันคร่ำครวญด้วยทางสายนี้เอง"[๑๗]

พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ชัดเจนว่า ท่านทั้งสองมิได้บรรลุธรรมด้วยการฟังธรรมเพียงอย่างเดียว แต่ได้เจริญสติกำหนดรู้กองรูป เวทนา จิต และสภาวธรรมไปพร้อมกันด้วย หากไม่มีการกำหนดรู้อารมณ์ที่กล่าวนี้จะไม่สามารถบรรลุวิปัสสนาญาณและมรรคญาณได้เลย

สัมมาสติเพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำให้บรรลุธรรมได้ เมื่อสัมมาสติพัฒนาแก่กล้าแล้ว ผู้ปฏิบัติธรรมจะสามารถหยั่งเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง ดังนั้น ในบทนำ (อุเทศ) ของสติปัฏฐานสูตรที่ยกมาในตอนต้นจึงกล่าวว่า มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งรู้ มีสติ (อาตาปี สมฺปชาโน สติมา) และในคำอธิบายที่เรียกว่านิเทศ ก็กล่าวว่า

[๑๗] ยสฺมา ปน กายเวทนาจิตฺตธมฺเมสุ กญฺจิ ธมฺมํ อนามสิตฺวา ภาวนา นาม นตฺถิ, ตสฺมา เตปิ อิมินาว มคฺเคน โสกปริเทเว สมติกฺกนฺตาติ เวทิตพฺพา. (ที. อ. ๒.๓๖๒)

- ปชานาติ (รู้ชัดโดยประการต่างๆ)

- สมุทยธมฺมานุปสฺสี (ตามรู้สภาวะคือความเกิดขึ้น)

- วยธมฺมานุปสฺสี (ตามรู้สภาวะคือความดับไป)

- สมุทยวยธมฺมานุปสฺสี (ตามรู้สภาวะคือทั้งความเกิดขึ้นและความดับไป)

สรุปว่า การเจริญสัมมาสติจะต้องมีสติที่เฉียบคม และความรู้ชัดสภาวธรรม ๔ ประการ คือ

๑. รู้ชัดอากัปกิริยาทางร่างกายที่เรียกว่ากองรูป(กายานุปัสสนา)

๒. รู้ชัดเวทนาที่เป็นทั้งสุข ทุกข์ และวางเฉย (เวทนานุปัสสนา)

๓. รู้ชัดจิตที่โลภ โกรธ ฟุ้งซ่าน ง่วงเหงาซึมเซา เป็นต้น (จิตตานุปัสสนา)

๔. รู้ชัดสภาวธรรมการเห็นเป็นต้น (ธรรมานุปัสสนา)

อาตมาได้อธิบายวิธีเจริญสัมมาสติมาอย่างละเอียดแล้ว เพราะเป็นหัวข้อสำคัญ ต่อไปจะกล่าวถึงสัมมาสมาธิโดยย่อ เนื่องจากหัวข้อนี้ครอบคลุมเนื้อหากว้างขวางมาก หากจะพูดให้ละเอียดทุกแง่มุมก็จะทำให้สับสนโดยใช่เหตุ

สัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นชอบ)

พระพุทธองค์ตรัสถึงความตั้งมั่นชอบว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ความตั้งมั่นชอบเป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้

- สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว เข้าถึงปฐมฌานอยู่ประกอบด้วยวิตกและวิจาร มีปีติและสุขเกิดจากความสงัด

- เพราะวิตกวิจารระงับลง เธอเข้าถึงทุติยฌานที่มีใจภายในผ่องใส อันยังสมาธิให้เกิดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

- เพราะปีติระงับลง เธอมีอุเบกขาอยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขทางกาย เข้าถึงตติยฌานที่พระอริยเจ้าสรรเสริญว่า ผู้บรรลุฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข

- เพราะเธอละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสเสียได้ เธอเข้าถึงจตุตถฌานอันไม่มีสุขทุกข์อยู่ มีสติผ่องแผ้วอันอุเบกขาทำให้เกิดขึ้น ฌานทั้ง ๔ ดังกล่าวเรียกว่า ความตั้งมั่นชอบ”[๑๘]

---

[๑๘] กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิ. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหรติ. สโต จ สมฺปชาโน. สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทติ. ยํ ตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขมสุขํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิ. (ที. มหา. ๑๐.๔๐๒.๒๘๐)

ฌาน คือ ความตั้งมั่นของจิตอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งอย่างแนบแน่น ในมหาสติปัฏฐานสูตรกล่าวว่า ฌานมี ๔ ขั้นตามสุตตันตนัย (นัยที่ตรัสไว้ในพระสูตร) ดังนี้

๑. ปฐมฌาน ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา

๒. ทุติยฌาน ล่วงพ้นวิตกและวิจาร เพราะจิตละเอียดขึ้น เห็นว่าวิตกและวิจารยังหยาบอยู่ เหลือแต่ปีติ สุข และเอกัคคตา จึงมีองค์ ๓

๓. ตติยฌาน ล่วงพ้นปีติ เพราะเห็นว่าปีติยังหยาบอยู่ เหลือแต่สุข และเอกัคคตา จึงมีองค์ ๒

๔. จตุตถฌาน มีอุเบกขาแทนสุข เพราะเห็นว่าสุขยังหยาบอยู่ จึงมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา

ฌานทั้ง ๔ ขั้นนี้อาจเป็นได้ทั้งโลกิยฌาน และโลกุตตรฌานที่ประกอบด้วยมรรคญาณ สมาธิที่เป็นโลกุตตรฌานจัดเป็นสัมมาสมาธิมรรคที่แท้จริง ส่วนสมาธิที่เป็นโลกิยฌานเป็นเพียงทางปฏิบัติเพื่อเข้าสู่มรรคโดยเป็นฐานของวิปัสสนา

การเจริญวิปัสสนาโดยไม่อาศัยฌาน

บางคนมีความเห็นว่า ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องเจริญฌานก่อนจึงจะสามารถเจริญวิปัสสนาได้ เพราะจะต้องทำจิตให้หมดจดด้วยฌานสมาธิเสียก่อน มิฉะนั้นแล้วอาจจะไม่ประสบความก้าวหน้าในการเจริญวิปัสสนา นี่เป็นเพียงความเห็นที่ไม่สมเหตุผล เพราะในคัมภีร์วิสุทธิมรรค[๑๙] กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า อุปจารสมาธิมีกำลังสามารถขจัดนิวรณ์ได้ ทำให้เกิดจิตตวิสุทธินำไปสู่การพัฒนาวิปัสสนาปัญญาจนบรรลุอรหัตตผลได้ในที่สุด และมีบุคคลจำนวนมากได้บรรลุเป็นพระอรหันต์โดยวิธีนี้

---

[๑๙] ทุวิโธ หิ สมาธิ อุปจารสมาธิ จ อปฺปนาสมาธิ จ. ทฺวีหากาเรหิ จิตฺตํ สมาธิยติ อุปจารภูมิยํ วา ปฏิลาภภูมิยํ วา. ตตฺถ อุปจารภูมิยํ นีวรณปฺปหาเนน จิตฺตํ สมาหิตํ โหติ. ปฏิลาภภูมิยํ องฺคปาตุภาเวน. (วิสุทฺธิ. ๑.๑๓๗)

"โดยแท้จริงแล้ว สมาธิมี ๒ ประการ คือ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ จิตย่อมตั้งมั่นด้วยอาการ ๒ อย่างในฐานะแห่งอุปจารสมาธิหรือในฐานะที่บรรลุอัปปนาสมาธิ ในบรรดาสมาธิเหล่านั้น จิตย่อมตั้งมั่นด้วยการละนิวรณ์ในฐานะแห่งอุปจารสมาธิ และตั้งมั่นด้วยความปรากฏแห่งองค์ฌานในฐานะที่บรรลุอัปปนาสมาธิ"

อนึ่ง ในมหาสติปัฏฐานสูตรและพระสูตรอื่นๆ กล่าวระบุว่า การกำหนดรู้ตามหมวดอิริยาบถที่ก่อให้เกิดอุปจารสมาธิอย่างเดียว สามารถทำให้บรรลุอรหัตตผลได้[๒๐] แม้ในอังคุตตรนิกาย อนุสสติฐาน-สูตร[๒๑] ก็กล่าวว่ามีผู้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ด้วยการระลึกถึง

---

[๒๐] อตฺถิ กาโยติ วา ปนสฺส สติ ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติ ยาวเทว ญาณมตฺตาย ปฏิสฺสติมตฺตาย. อนิสฺสิโต จ วิหรติ. น จ กิญฺจิ โลเก อุปาทิยติ. เอวมฺปิ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ. (ที. มหา. ๑๐.๓๗๕.๒๖๑)

"เธอย่อมเป็นอยู่อีกอย่างหนึ่ง คือ สติของเธอย่อมปรากฏว่ามีเพียงกองรูป เพื่อปัญญาและการระลึกรู้ยิ่งๆ ขึ้นไปเท่านั้น เธอเป็นผู้อยู่อย่างไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือมั่นอะไรในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ด้วยการปฏิบัติอย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าตามรู้ในกองรูปว่าเป็นกองรูปอยู่"

[๒๑] อิธ ภิกฺขเว อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ "อิติปิ โส ภควา ฯเปฯ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควา"ติ. ยสฺมึ ภิกฺขเว สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ. น โทสปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ. น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ. อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ. นิกฺขนฺตํ มุตฺตํ วุฏฺฐิตํ เคธมฺหา. เคโธติ โข ภิกฺขเว ปญฺจนฺเนตํ กาม-คุณานํ อธิวจนํ. อิทมฺปิ โข ภิกฺขเว อารมฺมณํ กริตฺวา เอวมิเธกจฺเจ สตฺตา วิสุชฺฌนฺติ. (องฺ. ฉกฺก. ๒๒.๒๕.๓๐๐)

"ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด อริยสาวกย่อมระลึกถึงพระตถาคตว่า "แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงเป็นผู้รู้แจ้ง ทรงเป็นผู้อธิบายธรรม' สมัยนั้นจิตของอริยสาวกนั้น จะไม่ถูกราคะครอบงำ ไม่ถูกโทสะครอบงำ ไม่ถูกโมหะครอบงำ เป็นจิตดำเนินไปตรงโดยแท้ ย่อมหลุดพ้นออกจากตัณหา ภิกษุทั้งหลาย คำว่าตัณหานี้เป็นชื่อของเบญจกามคุณ บุคคลบางคนในโลกนี้เจริญพุทธานุสสตินี้เป็นอารมณ์ ย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยประการฉะนี้"

พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณเป็นอารมณ์ นอกจากนั้น ในคัมภีร์อรรถกถา หมวดสัมปชัญญะก็รับรองว่า ผู้ปฏิบัติธรรมอาจยกปีติที่เกิดจากการเจริญพุทธานุสสติหรือสังฆานุสสตินั้นขึ้นมาเป็นอารมณ์วิปัสสนาโดยรู้เห็นความไม่เที่ยง ฯลฯ จนบรรลุอรหัตตผลได้[๒๒]

---

[๒๒] เจติยํ วา โพธึ วา ทิสฺวาปิ หิ พุทฺธารมฺมณํ สงฺฆทสฺสเนน สงฺฆารมฺมณํ ปีตึ อุปฺปาเทตฺวา ตเทว ขยวยโต สมฺมสนฺโต อรหตฺตํ ปาปุณาติ. (ที. อ. ๑.๑๖๖)

"โดยแท้จริงแล้ว บุคคลเห็นพระเจดีย์หรือต้นโพธิ์แล้วยังปีติที่มีพระพุทธคุณเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้นหรือยังปีติที่มีพระสังฆคุณเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้นด้วยการเห็นพระสงฆ์ รู้เห็นปีตินั้นแหละว่าเสื่อมสิ้นไป ย่อมบรรลุอรหัตตผล"

ในสมัยพุทธกาล มีบุคคลมากมายได้บรรลุธรรมในขณะที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์ ท่านเหล่านั้นคงไม่ได้เป็นผู้ชำนาญในฌานไปเสียทุกคน ส่วนใหญ่แล้วมักไม่เคยเจริญฌานมาก่อน แต่จิตของท่านคงจะบริสุทธิ์จากนิวรณ์ เพราะมีลักษณะ "คล่องแคล่ว อ่อนโยน ปราศจากนิวรณ์ ปราโมทย์ และผ่องใส"[๒๓] พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องอริยสัจ ๔ เมื่อผู้ฟังประกอบด้วยจิตดังกล่าวก็สามารถบรรลุธรรมได้ในขณะฟัง

---

[๒๓] ยทา ภควา อญฺญาสิ พฺราหฺมณํ โปกฺขรสาตึ กลฺลจิตฺตํ มุทุจิตฺตํ วินีวรณจิตฺตํ อุทคฺคจิตฺตํ ปสนฺนจิตฺตํ, อถ ยา พุทฺธานํ สามุกฺกํสิกา ธมฺมเทสนา, ตํ ปกาเสสิ ทุกฺขํ สมุทยํ นิโรธํ มคฺคํ. เสยฺยถาปิ นาม สุทฺธํ วตฺถํ อปคตกาฬกํ สมฺมเทว รชนํ ปฏิคฺคณฺเหยฺย, เอวเมว พฺราหฺมณสฺส โปกฺขรสาติสฺส ตสฺมิญฺเญว อาสเน วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิ "ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺมนฺ"ติ. (ที. สี. ๙.๒๙๘.๑๐๘)

"เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า พราหมณ์โปกขรสาติ มีจิตคล่องแคล่ว อ่อนโยน ปราศจากนิวรณ์ ปราโมทย์ และผ่องใส จึงทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลีมลทินได้เกิดขึ้นแก่พราหมณ์โปกขรสาติ ณ ที่นั่งนั้นแหละว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งหมดนั้นมีความดับไปเป็นธรรมดา เหมือนผ้าสะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมด้วยดี ฉะนั้น"

ดังนั้น สัมมาสมาธิที่กล่าวไว้ในพระสูตรว่าคือฌาน ๔ นั้น ถือเป็นการกล่าวถึงสมาธิที่สมบูรณ์แบบที่สุด (ตามหลักภาษาเรียกว่า อุกกัฏฐนัย คือ สำนวนที่กล่าวถึงสิ่งที่สูงสุด) ส่วนอุปจารสมาธิหรือวิปัสสนาขณิกสมาธิแม้จะด้อยกว่าฌานก็นับได้ว่าเป็นสัมมาสมาธิ เพราะสามารถชำระจิตให้บริสุทธิ์ได้เช่นเดียวกับปฐมฌาน นอกจากนี้ อุปจารสมาธิและปฐมฌานต่างก็ประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ เหมือนกัน คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าพระผู้มี-พระภาคทรงรวมอุปจารสมาธิและวิปัสสนาขณิกสมาธิไว้ในกลุ่มเดียวกับปฐมฌานโดยโอมกนัย คือ สำนวนที่กล่าวถึงสิ่งที่ต่ำสุด

สรุปความว่า ฌาน คือ การเพ่งจิตจดจ่ออยู่กับอารมณ์เดียว เช่น ลมหายใจเข้า-ออก อย่างแน่วแน่ จัดเป็นสมถฌาน ส่วนการเจริญวิปัสสนาตามรู้สภาวธรรมปัจจุบันในแต่ละขณะ โดยหยั่งเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีแก่นสารนั้น จัดเป็นวิปัสสนาฌาน

ขณิกสมาธิ คือ ความสงบของจิตก่อนที่จะเข้าถึงอุปจาร-สมาธิในขณะที่เริ่มเจริญสมถภาวนา หรือเป็นความสงบของจิตในขณะเจริญวิปัสสนาซึ่งมีกำลังพอจะกำจัดนิวรณ์ได้เช่นเดียวกับอุปจารสมาธิของสมถภาวนา เมื่อขณิกสมาธินี้มีกำลังแก่กล้าขึ้นก็สามารถยังจิตให้สงบได้เช่นเดียวกับอัปปนาสมาธิ เรื่องนี้เป็นสิ่งที่ผู้เจริญสติปัฏฐานจนขณิกสมาธิพัฒนาแก่กล้าแล้วสามารถพบเห็นได้ ดังคัมภีร์ฎีกาของวิสุทธิมรรคกล่าวว่า

"คำว่า ขณิกจิตฺเตกคฺคตา (ความตั้งมั่นแห่งจิตชั่วขณะ) มีความหมายว่า สมาธิที่ตั้งอยู่ชั่วขณะ ซึ่งอันที่จริงแล้วขณิกสมาธินั้นเกิดขึ้นอยู่ในอารมณ์[ของรูปนาม] โดยอาการตั้งมั่นอย่างเดียวกันไม่ขาดช่วง เมื่อไม่มีกิเลสแทรกเข้ามา ก็ทำจิตให้สงบได้เช่นเดียวกับอัปปนาสมาธิ"[๒๔]

เพราะฉะนั้น สมถยานิกผู้ปรารถนาจะบรรลุธรรมควรพยายามเจริญฌานขั้นใดขั้นหนึ่งในฌาน ๔ ก่อน เมื่อเข้าถึงฌานแล้วก็ควรปฏิบัติให้คล่องแคล่ว แล้วจึงใช้ฌานเป็นฐานในการปฏิบัติวิปัสสนาต่อมา ส่วนผู้ที่ไม่อาจเพียรปฏิบัติจนบรรลุฌานได้ ก็ควรพยายามปฏิบัติให้บรรลุอุปจารสมาธิเป็นอย่างน้อย

---

[๒๔] ขณิกจิตฺเตกคฺคตาติ ขณมตฺตฏฺฐิติโก สมาธิ. โสปิ หิ อารมฺมเณ นิรนฺตรํ เอกาการเรน ปวตฺตมาโน ปฏิปกฺเขน อนภิภูโต อปฺปิโต วิย จิตฺตํ นิจฺจลํ ฐเปติ. (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๔๐๙)

ส่วนวิปัสสนายานิกที่เริ่มเจริญวิปัสสนาเป็นลำดับแรกโดยมิได้เจริญสมถภาวนาก่อนนั้น ควรพยายามกำหนดรู้รูปนามมีธาตุ ๔ เป็นต้นก่อน[๒๕] แล้วอบรมให้เกิดวิปัสสนาขณิกสมาธิซึ่งมีอำนาจกำจัดนิวรณ์ได้เช่นเดียวกับอุปจารสมาธิ และเมื่อขณิกสมาธิมีกำลังกล้าแข็งขึ้นก็จะเกิดวิปัสสนาปัญญาที่รู้เห็นรูปนามอย่างชัดเจนโดยปราศจากสมมุติบัญญัติใดๆ คือ นามรูปปริจเฉทญาณ (ญาณกำหนดรูปนาม) เป็นต้น ตามคำอธิบายที่กล่าวมานี้ วิปัสสนาขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ จึงจัดเป็นสัมมาสมาธิ

เมื่อได้ศึกษาเรื่องสัมมาสมาธิมาพอสมควรแล้ว จะขอกล่าวถึงการพัฒนาปัญญาเป็นลำดับต่อไป

---

[๒๕] สุทฺธวิปสฺสนายานิโก ปน อยเมว วา สมถยานิโก จตุธาตุววตฺถาเน วุตฺตานํ เตสํ เตสํ ธาตุปริคฺคหมุขานํ อญฺญตรมุขวเสน สงฺเขปโต วา วิตฺถารโต วา จตสฺโส ธาตุโย ปริคฺคณฺหาติ. (วิสุทฺธิ. ๑.๒๕๑)

"ผู้มีวิปัสสนาล้วนๆ เป็นยาน หรือผู้มีสมถะเป็นยานนี้นั่นแหละย่อมกำหนดธาตุ ๔ โดยย่อหรือพิสดารตามวิธีกำหนดธาตุอย่างใดอย่างหนึ่งนั้นๆ ที่กล่าวไว้ในหมวดกำหนดธาตุ ๔ (จตุธาตุววัตถาน)"

สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ)

พระพุทธองค์ตรัสถึงความเห็นชอบว่า

"ภิกษุทั้งหลาย ความเห็นชอบเป็นไฉน ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความรู้ในความดับทุกข์ ความรู้ในทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ ความรู้ดังกล่าวเรียกว่า ความเห็นชอบ"[๒๖]

ข้อความข้างต้นเป็นพระพุทธดำรัสจากมหาสติปัฏฐานสูตรที่อธิบายสัมมาทิฏฐิ กล่าวโดยสรุปคือ การรู้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ การพัฒนาสัมมาทิฏฐินี้มีวิธีปฏิบัติเช่นเดียวกับการพัฒนาสัมมาสติและสัมมาสมาธิ ขอกล่าวถึงสัมมาทิฏฐิโดยละเอียดว่ามี ๕ ชนิดตามคัมภีร์อรรถกถาของอังคุตตรนิกาย[๒๗] คือ

---

[๒๖] กตมา จ ภิกฺขเว สมฺมาทิฏฺฐิ. ยํ โข ภิกฺขเว ทุกฺเข ญาณํ, ทุกฺขสมุทเย ญาณํ, ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ, อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาทิฏฺฐิ. (ที. มหา. ๑๐.๔๐๒.๒๗๙)

[๒๗] สมฺมาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคตาติ เอตฺถ กมฺมสฺสกตสมฺมาทิฏฺฐิ, ฌานสมฺมาทิฏฺฐิ, วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ, มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ, ผลสมฺมาทิฏฺฐีติ ปญฺจวิธา สมฺมาทิฏฺฐิ. (องฺ. อ. ๑.๔๒๓)

"ในพระดำรัสว่า สมฺมาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคตา (ผู้ถึงพร้อมด้วยสัมมาทิฏฐิ) นี้ สัมมาทิฏฐิมี ๕ ประเภท คือ กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ ฌานสัมมาทิฏฐิวิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ มรรคสัมมาทิฏฐิ และผลสัมมาทิฏฐิ"

เตน กมฺมสฺสกตสมฺมาทิฏฺฐิ, ฌานสมฺมาทิฏฺฐิ, วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ, มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ, ผลสมฺมาทิฏฺฐีติ สพฺพาปิ ปญฺจวิธา สมฺมาทิฏฺฐิ สงฺคหิตา โหติ. (องฺ. อ. ๑.๗๑)

"ดังนั้น จึงรวบรวมเอาสัมมาทิฏฐิ ๕ ประเภททั้งหมดไว้ คือ กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ ฌานสัมมาทิฏฐิ วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ มรรคสัมมาทิฏฐิ และผลสัมมาทิฏฐิ"

๑. กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเกี่ยวกับกรรม

๒. ฌานสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบที่เกิดร่วมกับฌาน

๓. วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบที่เกิดร่วมกับวิปัสสนา

๔. มรรคสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบที่เกิดร่วมกับมรรคญาณ

๕. ผลสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบที่เกิดร่วมกับผลญาณ

ในคัมภีร์อรรถกถาของอุปริปัณณาสก์[๒๘] กล่าวถึงสัมมาทิฏฐิ มี ๕ ชนิดเช่นเดียวกัน ต่างกันเพียงมีปัจจเวกขณสัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบที่เกิดจากการพิจารณาทบทวน มาแทนฌานสัมมาทิฏฐิเท่านั้น เมื่อนำมารวมกัน จึงมีสัมมาทิฏฐิ ๖ ชนิดตามคัมภีร์อรรถกถาของอังคุตตรนิกาย[๒๙]

---

[๒๘] อิมสฺมิญฺจ ปน สุตฺเต ปญฺจ สมฺมาทิฏฺฐิโย กถิตา วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ กมฺมสฺสกตาสมฺมาทิฏฺฐิ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ ผลสมฺมาทิฏฺฐิ ปจฺจเวกฺขณาสมฺมาทิฏฺฐีติ. (ม. อ. ๔.๙๖)

"อนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสถึงสัมมาทิฏฐิ ๕ อย่างไว้ในพระสูตรนี้ คือ วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ มรรคสัมมาทิฏฐิ ผลสัมมาทิฏฐิ และปัจจเวกขณสัมมาทิฏฐิ"

[๒๙] สมฺมาทิฏฺฐิกาติ กมฺมสฺสกตชฺฌานวิปสฺสนามคฺคผลวเสน ปญฺจวิธาย สมฺมาทิฏฺฐิยาสมนฺนาคตา. อปิจ ปจฺจเวกฺขณญาณมฺปิ สมฺมาทิฏฺฐิเยวาติ เวทิตพฺพา. (องฺ. อ. ๓.๔๘)

"พระดำรัสว่า สมฺมาทิฏฺฐิกา (ผู้มีสัมมาทิฏฐิ) คือ ผู้ถึงพร้อมด้วยสัมมาทิฏฐิ ๕ ประเภทโดยจำแนกเป็นกัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ ฌานสัมมาทิฏฐิ วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ มรรคสัมมาทิฏฐิ และผลสัมมาทิฏฐิ อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบว่าแม้ปัจจเวกขณญาณก็เป็นสัมมาทิฏฐิทีเดียว"

ในเรื่องนี้อธิบายว่า ผลสัมมาทิฏฐิเกิดพร้อมกับผลญาณทั้ง ๔ และผลญาณนั้นก็เกิดต่อจากมรรคญาณด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัย (ปัจจัยต่อเนื่องไม่มีระหว่าง) ไม่มีความจำเป็นที่ผู้ปฏิบัติจะต้องทำอะไรเป็นพิเศษ ถึงปัจจเวกขณสัมมาทิฏฐิก็เป็นการพิจารณาทบทวนมรรคผลเป็นต้นที่ตนบรรลุแล้ว จึงเป็นอันว่าผู้เจริญวิปัสสนาต้องพากเพียรปฏิบัติให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ๔ ชนิด ส่วนสัมมาทิฏฐิที่เหลือ คือ ผลสัมมาทิฏฐิ และปัจจเวกขณสัมมาทิฏฐิ จะเกิดตามมาเอง

ขอกล่าวถึงรายละเอียดของสัมมาทิฏฐิ ๔ ชนิดแรกตามลำดับต่อไป

กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ

กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเชื่อกฎแห่งกรรมว่า กรรมและผลกรรมมีจริง กรรม คือ การกระทำ และการกระทำต่างๆ ย่อมก่อให้เกิดผลดีบ้าง ผลร้ายบ้าง ผู้ก่อกรรมชั่วก็ต้องได้รับผลชั่ว เช่น ผู้ทำผิดกฎหมายต้องรับโทษทัณฑ์ หรืออย่างน้อยก็ถูกสังคมติเตียน ผู้ที่กล่าวคำหยาบก็ถูกตอบกลับด้วยคำหยาบ การมองด้วยสายตามุ่งร้ายก็จะถูกมองกลับด้วยสายตามุ่งร้ายเช่นเดียวกัน ในทางตรงข้าม ใบหน้าที่ยิ้มแย้มจะได้รับการยิ้มตอบ คำพูดที่เป็นมิตรก็จะได้คำตอบที่เป็นมิตร

เด็กที่เรียบร้อยขยันเรียน เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ก็จะประสบผลสำเร็จมีความรุ่งเรืองในหน้าที่การงาน ผู้ขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพก็จะร่ำรวย ส่วนผู้ที่เล่นการพนันจะพบกับความหายนะ เราจะเห็นตัวอย่างการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วอยู่ทั่วไปในชีวิตประจำวัน

กฎแห่งกรรมมิได้ให้ผลในชาติปัจจุบันเท่านั้น แม้ในสังสารวัฏอันยาวนานนี้ก็เป็นไปตามกฎแห่งกรรม คือกรรมดีย่อมให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลที่ชั่ว ผู้ที่ทำกรรมชั่วในอดีตชาติก็จะได้รับวิบากชั่วในชาตินี้ เช่น มีอายุสั้น ถูกโรคภัยเบียดเบียน หน้าตาอัปลักษณ์ ยากจนไร้ญาติขาดมิตร เป็นต้น การทำบาปในชาตินี้ เช่น การฆ่า การทรมานสัตว์ การลักทรัพย์ การพูดเท็จ จะส่งผลให้ไปเกิดในภูมิที่ต่ำลง และจะต้องได้รับกรรมเช่นเดียวกับที่ได้ทำไว้

ส่วนผู้ที่บำเพ็ญกุศลกรรมไว้ในอดีตชาติก็จะได้รับกุศลวิบากในชาติปัจจุบัน เช่น มีอายุยืนยาว สุขภาพแข็งแรง หน้าตาสวยงาม พรั่งพร้อมด้วยลาภ ยศ บริวาร การงดเว้นกรรมชั่ว ทำแต่กรรมดี เช่น ทำบุญให้ทาน ช่วยเหลือผู้อื่น จะส่งผลให้ไปเกิดในภพภูมิที่สูงขึ้น ได้รับผลของกรรมดีที่ได้ทำไว้

นอกจากจะเห็นผลของกรรมจากตัวอย่างในชีวิตจริงแล้ว ความเชื่อว่ากฎแห่งกรรมเป็นความจริง ชื่อว่า กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นที่ถูกต้องว่าทุกคนมีกรรมเป็นของตน

กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิไม่จำเป็นต้องเกิดจากปัญญาที่หยั่งเห็นสภาวธรรม แต่อาจเกิดจากศรัทธาคือความเชื่อในคำสั่งสอนของผู้อื่น หรือจากการศึกษาพระไตรปิฎก หรือจากการพิจารณาตามข้อเท็จจริงที่พบเห็น สัมมาทิฏฐิประเภทนี้จัดเป็นสัมมาทิฏฐิในกุศลกรรมบถ ๑๐ ส่วนความเห็นที่ว่ากรรมไม่มีผล เป็นมิจฉาทิฏฐิในอกุศลกรรมบถ ๑๐

กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐินี้ เป็นมูลเหตุของการทำกรรมดีทั้งปวง ผู้มีสัมมาทิฏฐิจะงดเว้นการทำกรรมชั่ว ทำกรรมดีขั้นพื้นฐาน เช่น ทำบุญให้ทาน รักษาศีล ซึ่งเป็นพื้นฐานให้มีการพัฒนาสมาธิและวิปัสสนาต่อไป ดังพระพุทธดำรัสว่า

"ภิกษุ เพราะเหตุนั้น เธอพึงชำระเบื้องต้นของกุศลธรรมทั้งหลาย อะไรคือเบื้องต้นของกุศลธรรมทั้งหลาย ศีลที่หมดจดดีและความเห็นที่ถูกต้อง คือเบื้องต้นของกุศลธรรมทั้งหลาย ภิกษุ เมื่อศีลของเธอหมดจดดี และความเห็นถูกต้องแล้ว ต่อแต่นั้น เธออาศัย

ศีลดำรงอยู่ในศีลแล้ว พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ ทั้งสามประเภท [คือการตามรู้รูปนามภายใน การตามรู้รูปนามภายนอก และการตามรู้รูปนามทั้งภายในและภายนอก]"[๓๐]

จะเห็นได้ชัดจากพระพุทธพจน์ที่ยกมาข้างต้นว่า กัมมัสสกตา-สัมมาทิฏฐิและการรักษาศีลนั้นเป็นพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการเจริญภาวนากุศล อีกทั้งจิตตวิสุทธิคือฌานสมาธิและอุปจารสมาธิก็จัดเป็นพื้นฐานที่จำเป็นแก่การเจริญวิปัสสนา ต่อจากนั้นจึงเจริญวิปัสสนาเพื่อให้บรรลุมรรคญาณต่อไป

สรุปได้ว่า ทางปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นที่เรียกว่า มรรค มี ๓ ขั้น[๓๑] คือ

---

[๓๐] ตสฺมาติห ตฺวํ ภิกฺขุ อาทิเมว วิโสเธหิ กุสเลสุ ธมฺเมสุ. โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ. สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ. ทิฏฺฐิ จ อุชุกา. ยโต โข เต ภิกฺขุ สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ ภวิสฺสติ ทิฏฺฐิ จ อุชุกา, ตโต ตฺวํ ภิกฺขุ สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ติวิเธน ภาเวยฺยาสิ. (สํ. มหา. ๑๙.๓๘๒.๑๔๔)

[๓๑] ทางปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นที่เรียกว่า มรรค ซึ่งจำแนกไว้ ๓ ขั้นนี้ เป็นการสรุปความแนวปฏิบัติจากพระสูตรที่กล่าวไว้ข้างต้น แม้จะไม่พบชื่อว่ามูลมรรคและบุรพภาคมรรคตามที่อธิบายไว้ในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา ก็พบข้อความที่แสดงถึงบุรพภาคมรรคในคัมภีร์อรรถกถาว่า

อยญฺหิ ปุพฺพภาเค โลกิโย สติปฏฺฐานมคฺโค ภาวิโต โลกุตฺตรมคฺคสฺส อธิคมาย สํวตฺตติ. (ที. มหา. ๒.๓๖๕)

"โดยแท้จริงแล้ว มรรคคือสติปัฏฐานฝ่ายโลกิยะในส่วนเบื้องต้นนี้ เมื่อบุคคลอบรมแล้วย่อมดำเนินไปเพื่อบรรลุมรรคฝ่ายโลกุตตระ"

๑. มูลมรรค ทางปฏิบัติขั้นต้น คือ ศีล และสัมมาทิฏฐิ

๒. บุรพภาคมรรค ทางปฏิบัติขั้นกลางที่เกิดก่อนโลกุตตรมรรค คือ การปฏิบัติวิปัสสนาที่ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ (วิปัสสนามรรค)

๓. โลกุตตรมรรค โลกุตตรธรรมในพระพุทธศาสนา คู่กับอริยผล มี ๔ ชั้น คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค โลกุตตรมรรคนี้เป็นชื่อรวมของสัมมาทิฏฐิเป็นต้นทั้ง ๘ อย่าง (เจตสิกทั้ง ๘ ดวง) ฝ่ายโลกุตตระที่เกิดร่วมกันในขณะเดียวกัน ส่วนสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ๘ อย่างนั้นเป็นองค์มรรคทีละอย่างฝ่ายโลกิยะ

มรรค ๓ ขั้น

เมื่อชาวพุทธทำบุญครั้งใดก็มักอธิษฐานขอให้บรรลุพระนิพพานโดยเร็วพลัน แต่จุดมุ่งหมายสูงสุดนี้ไม่สามารถบรรลุได้ด้วยการตั้งความปรารถนาอย่างเดียว เพราะกุศลส่วนใหญ่มักจะส่งผลให้ไปเกิดในภพที่สูงขึ้น เพื่อให้มีโอกาสปฏิบัติธรรมเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นหนทางสายเดียวที่จะนำไปสู่พระนิพพานได้ เราจึงไม่ควรรอให้ถึงชาติหน้า แต่ควรเริ่มทำความเพียรเพื่อให้ถึงความหลุดพ้นในชาตินี้

ความหลุดพ้นจะสำเร็จได้ก็ด้วยอาศัยการเข้าถึงโลกุตตรมรรค โลกุตตรมรรคก็ต้องมีวิปัสสนามรรคเป็นพื้นฐาน และวิปัสสนามรรคก็ต้องมีพื้นฐานที่ประกอบด้วยศีล และกัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ

ชาวพุทธโดยทั่วไปมักเชื่อเรื่องกรรมและผลกรรม จึงนับว่ามีกัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิแล้ว ส่วนการรักษาศีลนั้น ฆราวาสที่มิได้รักษาศีลเป็นนิจก็อาจสมาทานศีลก่อนที่จะเริ่มการปฏิบัติ พระภิกษุที่ไม่แน่ใจว่าศีลของตนบริสุทธิ์ ก็ควรชำระศีลให้หมดจดเสียก่อนด้วยการอยู่ปริวาส หรือเข้ามานัต หากมีสิ่งของที่ได้มาโดยไม่ถูกต้องก็ควรสละทิ้งไป แล้วปลงอาบัติให้ถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติ

เมื่อพระภิกษุหรือฆราวาสชำระศีลให้หมดจดแล้ว ต่อจากนั้นควรพยายามเจริญสมาธิเพื่อให้บรรลุฌานขั้นใดขั้นหนึ่งหรือทั้ง ๔ ขั้น หรือควรพยายามปฏิบัติให้บรรลุอุปจารสมาธิ หรือไม่ก็ควรเจริญธาตุกรรมฐานที่ระลึกรู้ธาตุทั้ง ๔ เป็นหลัก ซึ่งก่อให้เกิดวิปัสสนาขณิกสมาธิที่มีกำลังสามารถชำระจิตให้หมดจดได้เช่นเดียวกับอุปจารสมาธิ

ผู้ปฏิบัติธรรมควรกำหนดรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงของรูปนามในแต่ละขณะอย่างต่อเนื่อง โดยระลึกรู้ธาตุทั้ง ๔ เป็นหลัก อีกทั้งระลึกรู้รูปนามอย่างอื่นที่ปรากฏชัดในปัจจุบันขณะ ถ้าสิ่งที่กำหนดรู้อยู่นั้นมีหลายอารมณ์ หรือเป็นสิ่งที่ปรากฏไม่ชัดเจน จะทำให้ขณิกสมาธิเกิดได้ช้า ผู้ปฏิบัติควรลดอารมณ์ที่กำหนดรู้ให้น้อยลงเหลือเพียงอารมณ์ที่ชัดเจน ขณิกสมาธิก็จะเกิดเร็วขึ้น

ด้วยเหตุนี้ อาตมาจึงแนะนำผู้ปฏิบัติใหม่ให้เริ่มต้นด้วยการกำหนดรู้วาโยธาตุ คือ สภาวะเคลื่อนไหวที่ตึง-หย่อนซึ่งปรากฏตรงบริเวณท้อง เมื่อท้องพองขึ้น ผู้ปฏิบัติควรกำหนดว่า “พองหนอ” เมื่อท้องยุบลง ผู้ปฏิบัติควรกำหนดว่า “ยุบหนอ” ในตอนต้นเราควรตามรู้สภาวะพองยุบนี้เป็นหลัก หากมีความคิดแทรกเข้ามาก็ให้กำหนดรู้ความคิดฟุ้งซ่านว่า “คิดหนอ” หรือ “ฟุ้งหนอ” แล้วกลับมากำหนดสภาวะพองยุบต่อไป ถ้าหากมีสภาวะเจ็บปวดตามร่างกายให้กำหนดว่า “เจ็บหนอ” หรือ “ปวดหนอ” เมื่อสภาวะปวดคลายลงก็ให้กลับมากำหนดสภาวะพองยุบต่อไป ถ้าผู้ปฏิบัติธรรมคู้แขนเหยียดแขน หรือเคลื่อนไหว ก็ให้กำหนดว่า “คู้หนอ” “เหยียดหนอ”

หรือ “เคลื่อนหนอ” ให้สอดคล้องกับอิริยาบถที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เมื่อสภาวะเคลื่อนไหวสิ้นสุดลง ก็ให้กลับมากำหนดพองยุบต่อไป หากได้เห็นรูปหรือได้ยินเสียงอย่างชัดเจน ให้กำหนดว่า “เห็นหนอ” หรือ “ได้ยินหนอ” สักระยะหนึ่ง แล้วกลับมากำหนดสภาวะพองยุบต่อไป

การกำหนดรู้สภาวธรรมอย่างต่อเนื่องเช่นนี้จะทำให้จิตสงบและตั้งมั่น ในขณะที่กำลังกำหนดรู้รูปนามอยู่นั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจะเห็นว่ารูปก็เป็นอารมณ์หนึ่ง จิตที่เห็นก็เป็นอีกอารมณ์หนึ่ง ทั้งสองอย่างเป็นคนละส่วนกัน นี่คือนามรูปปริจเฉทญาณ (ญาณกำหนดรูปนาม) เป็นวิปัสสนาญาณขั้นต้นที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ทำให้เกิดจักษุ ทำให้เกิดปัญญา” (จกฺขุกรณี ญาณกรณี) และภิกษุณีได้กล่าวกับพระอานนท์ว่า “รู้เห็นปัญญาขั้นสูงได้มากขึ้นเรื่อยๆ” (ปุพฺเพนาปรํ วิเสสํ สญฺชานนฺติ)

ฌานสัมมาทิฏฐิ

ถ้าผู้ปฏิบัติธรรมเจริญสมาธิจนบรรลุฌาน ปัญญาที่เกิดร่วมกับฌานคือฌานสัมมาทิฏฐิ ซึ่งแม้จะไม่สำคัญต่อการเจริญวิปัสสนาโดยตรง แต่ฌานก็มีประโยชน์เพราะทำให้เกิดจิตตวิสุทธิ ซึ่งเป็นบาทฐานสำหรับการเจริญวิปัสสนา โดยออกจากฌานแล้วกำหนดรู้ฌานจิตและองค์ธรรมที่เกิดร่วม เช่น วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ผัสสะ เจตนา และมนสิการ เป็นต้น หรือการกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกอันเป็นที่ตั้งของฌาน ก็จะเกิดปัญญาหยั่งเห็นความเกิดดับติดต่อกันอย่างรวดเร็วของสภาวธรรม จนเข้าใจในความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน (ผู้ปฏิบัติธรรมประเภทนี้เรียกว่า สมถยานิก คือผู้บรรลุธรรมด้วยสมถยาน ส่วนผู้บรรลุธรรมด้วยวิปัสสนายาน ชื่อว่าวิปัสสนายานิก)

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมเจริญฌานสลับกับการกำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏในขณะเข้าฌานต่อไปอีก วิปัสสนามรรค (การปฏิบัติวิปัสสนาที่ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘) ก็จะแก่กล้าขึ้นเป็นลำดับจนรู้แจ้งพระนิพพานในที่สุดด้วยมรรคญาณ มีคำยืนยันเรื่องนี้ในฌานสูตรของอังคุตตรนิกาย นวกนิบาตว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้สงัดแล้วจากกามคุณ สงัดแล้วจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุข เกิดแต่วิเวกอยู่ เธอย่อมหยั่งเห็นธรรมเหล่านั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในขณะเกิดปฐมฌานนั้น ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เหมือนโรค เหมือนฝี เหมือนหนาม ไม่ดีงาม เหมือนความป่วยไข้ เป็นสภาพอื่น[จากตัวตน] แตกสลาย ว่างเปล่า ไม่ใช่ตัวตน ฯลฯ เธอดำรงอยู่ในวิปัสสนาที่รู้เห็นรูปนามนั้นแล้วย่อมถึงความสิ้นไปแห่งกิเลส”[๓๒]

---

๓๒ อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. โส ยเทว ตตฺถ โหติ รูปคตํ เวทนาคตํ สญฺญาคตํ สงฺขารคตํ วิญฺญาณคตํ, เต ธมฺเม อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคโต คณฺฑโต สลฺลโต อฆโต อาพาธโต ปรโต ปโลกโต สุญฺญโต อนตฺตโต สมนุปสฺสติ ฯเปฯ โส ตตฺถ ฐิโต อาสวานํ ขยํ ปาปุณาติ. (องฺ. นวก. ๒๓.๓๖.๓๔๗-๔๘)

สมถยานิกต้องเข้าฌานก่อนแล้วออกจากฌาน หลังจากนั้นจึงกำหนดรู้ฌานจิตและองค์ธรรมที่เกิดร่วม เช่น วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา เป็นต้น หรือกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกอันเป็นที่ตั้งของฌาน จึงจะบรรลุมรรคญาณด้วยวิปัสสนามรรคที่มีฌานเป็นฐาน ส่วนวิปัสสนายานิกที่ไม่ได้เจริญฌานต้องเจริญสติระลึกรู้รูปนามให้เท่าทันปัจจุบันขณะอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นการเห็น การได้ยินการรู้กลิ่น การลิ้มรส การกระทบสัมผัส และความคิดฟุ้งซ่านจนกระทั่งเกิดปัญญาหยั่งเห็นการเกิดดับของสภาวธรรมในปัจจุบันขณะ การใคร่ครวญความรู้ที่จำมาจากตำรา ไม่อาจพัฒนาปัญญาระดับวิปัสสนาญาณและมรรคญาณได้ เพราะไม่ใช่การรู้เห็นสภาวธรรมของรูปนามอย่างแท้จริง

นอกจากนั้น สมถยานิกอาจเจริญกรรมฐานได้อีกวิธีหนึ่ง คือ เมื่อออกจากฌานแล้วควรกำหนดรู้ฌานจิต องค์ธรรมของฌาน และรูปอันเป็นที่ตั้งของฌานคือลมหายใจเข้าออก พร้อมทั้งกำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏชัดในแต่ละขณะ เช่น การเห็น การได้ยิน การกระทบสัมผัส ความนึกคิด ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาเช่นเดียวกับวิปัสสนายานิก ต่างกันแต่เพียงสมถยานิกใช้ฌานเป็นฐานในการเจริญวิปัสสนา จึงช่วยให้สามารถหยั่งเห็นสภาวธรรมของรูปนามได้เร็วกว่าการเจริญวิปัสสนาล้วนๆ ความแตกต่างระหว่างการปฏิบัติของสมถยานิกและวิปัสสนายานิก มีเพียงเท่านี้

เมื่อสมถยานิกกำหนดรู้สภาวธรรมของรูปนามเป็นเวลานาน อาจเกิดความเหนื่อยล้าที่เกิดจากการนั่งนาน จึงควรกลับมาเจริญฌานอีกเพื่อผ่อนคลาย พอหายเหนื่อยล้าแล้วให้กำหนดรู้รูปนามในปัจจุบันขณะต่อไป ด้วยวิธีนี้เขาจะสามารถพัฒนาวิปัสสนามรรคจนมีกำลังแก่กล้าที่จะก้าวหน้าไปสู่มรรคญาณต่อไป

วิธีปฏิบัติเช่นนี้กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถาของเทฺวธาวิตักกสูตรว่า

"ถ้อยคำเพียงเท่านี้ ได้กล่าวถึงเวลาเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยสมาบัติของพระโพธิสัตว์ โดยแท้จริงแล้ว บุคคลใดมีสมาธิและวิปัสสนาไม่แก่กล้า เมื่อเธอนั่งเจริญวิปัสสนานานร่างกายย่อมลำบากเหมือนไฟเผาอยู่ภายใน เหงื่อไหลออกจากรักแร้เหมือนมีควันพุ่งออกจากกระหม่อม จิตย่อมลำบากทุรนทุราย เธอย่อมเข้าสมาบัตินั้นอีก ข่มความลำบากกายและใจนั้นแล้ว กระทำให้ทุเลาลงจนสบายแล้วเจริญวิปัสสนาอีก เมื่อเธอนั่งนานอีกความลำบากเหมือนอย่างนั้น ย่อมเกิดขึ้น เธอย่อมเข้าสมาบัติอีกกระทำเหมือนก่อน ความจริงการเข้าสมาบัติมีอุปการะมากแก่วิปัสสนา"[๓๓]

---

[๓๓] เอตฺตาวตา โพธิสตฺตสฺส สมาปตฺตึ นิสฺสาย วิปสฺสนาปฏฺฐปนกาโล กถิโต. ยสฺสหิ สมาธิปิ ตรุโณ วิปสฺสนาปิ. ตสฺส วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อติจิรํ นิสินฺนสฺส กาโย กิลมติ. อนฺโต อคฺคิ วิย อุฏฺฐหติ. กจฺเฉหิ เสทา มุจฺจนฺติ. มตฺถกโต อุสุมวฏฺฏิ วิย อุฏฺฐหติ. จิตฺตํ หญฺญติ วิหญฺญติ วิปฺผนฺทติ. โส ปุน สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ตํ ปริทเมตฺวา มุทุกํ กตฺวา สมสฺสาเสตฺวา ปุน วิ ปสฺสนํ ปฏฺฐเปติ. ตสฺส ปุน อติจิรํ นิสินฺนสฺส ตเถว โหติ. โส ปุน สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวาตเถว กโรติ. วิปสฺสนาย หิ พหูปการา สมาปตฺติ. (ม. อ. ๑.๔๑๐-๑)

แนวทางปฏิบัติที่กล่าวไว้ข้างต้นเป็นการเจริญวิปัสสนากรรมฐานสำหรับผู้ปฏิบัติที่เป็นสมถยานิก ส่วนวิปัสสนายานิกที่เจริญวิปัสสนาด้วยการกำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏชัดในแต่ละขณะ เมื่อเกิดความเหนื่อยล้าขึ้นก็ไม่สามารถเจริญฌานเพื่อพักผ่อนได้ จึงควรกำหนดพองยุบที่ท้องแทน วิธีนี้จะช่วยลดความเหนื่อยล้าของกายและใจได้ เมื่อพักจนสดชื่นแล้ว ผู้ปฏิบัติธรรมจะสามารถกลับไปกำหนดรูปนามได้อีก เมื่อปฏิบัติสลับกันไปอย่างนี้ วิปัสสนาสมาธิจะมีกำลังกล้าแข็งขึ้น ช่วยให้สามารถปฏิบัติติดต่อกันได้ทั้งกลางวันกลางคืนโดยไม่ลำบากกายหรือใจ และกำหนดอารมณ์กรรมฐานได้โดยไม่ต้องพยายามมากนัก อีกทั้งสติก็จะกำหนดรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงได้อย่างคล่องแคล่วไม่ติดขัด ความจริงเกี่ยวกับอนิจจังทุกขัง และอนัตตา ก็จะปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน เมื่อปัญญามีความคมกล้ามากขึ้น เขาจะหยั่งเห็นความเกิดขึ้นและดับไปของอารมณ์ที่ถูกรู้และจิตที่รู้อารมณ์ และหลังจากนั้นปัญญาก็จะพัฒนาต่อไปจนบรรลุพระนิพพานด้วยโลกุตตรมรรค

การเกิดขึ้นของวิปัสสนามรรค

ดังได้กล่าวแล้วว่า ในบรรดามรรคทั้ง ๓ ขั้นนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องเริ่มจากการเจริญมรรคขั้นต้นที่ประกอบด้วยกัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิและศีลวิสุทธิก่อน หลังจากนั้นสมถยานิกจะต้องเจริญสมถะจนบรรลุอัปปนาสมาธิหรืออุปจารสมาธิเสียก่อน ส่วนวิปัสสนายานิกควรเจริญธาตุกรรมฐานเพื่อให้เกิดวิปัสสนาขณิกสมาธิอย่างต่อเนื่อง ไม่ส่งจิตไปหาอารมณ์ภายนอก เมื่อจิตจดจ่ออยู่กับสภาวธรรมปัจจุบัน ก็จะเกิดจิตตวิสุทธิ สามารถยังวิปัสสนามรรคให้เกิดขึ้นได้

ความเพียรที่กำหนดสภาวะพองยุบ สภาวะนั่ง สภาวะคิดฟุ้งซ่าน หรือสภาวะเจ็บปวดเป็นต้น คือ สัมมาวายามะ สติที่ระลึกรู้กองรูป เวทนา จิต และสภาวธรรมตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ สัมมาสติ ความตั้งมั่นของจิตในสภาวธรรม คือ สัมมาสมาธิ หรือวิปัสสนาขณิกสมาธิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ทั้งสามอย่างนี้จัดอยู่ในหมวดสมาธิของอริยมรรค

การหยั่งเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ ปัญญาที่เห็นความแตกต่างระหว่างรูปกับนาม ชื่อว่า ทิฏฐิวิสุทธิ หลังจากนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจะเกิดปัญญาหยั่งเห็นความเป็นปัจจัยซึ่งกันและกันของรูปและนาม เช่น การคู้เกิดจากจิตที่ต้องการจะคู้ การเหยียดเกิดจากจิตที่ต้องการจะเหยียด การเห็นเกิดขึ้นได้เพราะมีประสาทตาและรูป การได้ยินเกิดได้เพราะมีประสาทหูและเสียง ความสุขมีได้เพราะทำกรรมดีมาก่อน เป็นต้น

เมื่อปฏิบัติต่อไปดังนี้ผู้ปรารภความเพียรจะเกิดปัญญาหยั่งเห็นการเกิดดับของสภาวธรรมที่ทำให้เห็นประจักษ์ความไม่เที่ยงของรูปนาม เมื่อเขาได้รู้เห็นความเกิดดับของรูปนามติดต่อกันตลอดเวลาเช่นนี้ ก็จะรู้เห็นความทุกข์ที่น่ากลัว และความไม่มีแก่นสารของสรรพ-สิ่ง การเห็นประจักษ์ในสิ่งเหล่านี้ คือสัมมาทิฏฐิ

พระบรมศาสดาตรัสไว้ในพระสูตรนี้ว่า "ความรู้ในทุกข์คือสัมมาทิฏฐิ" เมื่อผู้ปรารภความเพียรรู้เห็นทุกขสัจโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีแก่นสาร ก็ถือว่าได้รู้เห็นสัจจะ ๓ อย่างที่เหลือในคราวเดียวกัน ดังจะกล่าวถึงเรื่องนี้ในบทต่อไป

การน้อมใจไปในการรับรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงของรูปนามและความเกิดดับของรูปนามตามสามัญญลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้ชื่อว่า สัมมาสังกัปปะ ทั้งสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะจัดอยู่ในหมวดปัญญาของอริยมรรค

องค์มรรค ๓ ประการในหมวดสมาธิ และอีก ๒ ประการในหมวดปัญญา รวมเป็น ๕ ประการชื่อว่าองค์มรรคทำให้เกิดประโยชน์ทั้งหมด (การกมรรค) ทำหน้าที่ในการกำหนดรู้สภาวธรรมในขณะเจริญวิปัสสนา ส่วนองค์มรรค ๓ ประการในหมวดศีล คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะนั้น แม้จะมีเป็นพื้นฐานมาก่อนการปฏิบัติแล้วก็ตาม ในขณะปฏิบัติก็จะพัฒนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับเช่นเดียวกับองค์มรรคอื่นๆ[๓๔] จะเห็นได้ว่าผู้ปฏิบัติธรรมได้เจริญวิปัสสนาที่ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ในทุกขณะที่กำหนดรู้สภาวธรรมปัจจุบัน

---

[๓๔] ยา ตถารูปสฺส ทิฏฺฐิ, สาสฺส โหติ สมฺมาทิฏฺฐิ. โย ตถาภูตสฺส สงฺกปฺโป, สาสฺส โหติ สมฺมาสงฺกปฺโป. โย ตถาภูตสฺส วายาโม, สาสฺส โหติ สมฺมาวายาโม. ยา ตถาภูตสฺส สติ, สาสฺส โหติ สมฺมาสติ. โย ตถาภูตสฺส สมาธิ, สาสฺส โหติ สมฺมาสมาธิ. ปุพฺเพว โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว สุปริสุทฺโธ โหติ. เอวมสฺสายํ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉติ. (ม. อุ. ๑๔.๔๓๑.๓๗๖)

"ความเห็นอย่างนั้นของเขาเป็นสัมมาทิฏฐิ ความดำริอย่างนั้นของเขาเป็นสัมมาสังกัปปะ ความเพียรอย่างนั้นของเขาเป็นสัมมาวายามะ ความระลึกอย่างนั้นของเขาเป็นสัมมาสติ ความตั้งมั่นอย่างนั้นของเขาเป็นสัมมาสมาธิ อนึ่ง กายกรรม วจีกรรม และการเลี้ยงชีพของเขา ย่อมหมดจดอย่างยิ่งก่อนโดยแท้ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ของเขาย่อมถึงความบริบูรณ์แห่งภาวนาด้วยประการฉะนี้"

ทิฏฺฐิสงฺกปฺปวายามสติสมาธิสงฺขาตานิ ปน ปญฺจงฺคานิ สพฺพตฺถกการาปกงฺคานิ นาม. เอวํ โลกุตฺตรมคฺโค อฏฺฐงฺคิโก วา สตฺตงฺคิโก วา โหติ. (ม. อ. ๔.๒๕๓)

"องค์มรรค ๕ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ชื่อว่า องค์มรรคทำให้เกิดประโยชน์ทั้งหมด มรรคฝ่ายโลกุตตระมีองค์ ๘ หรือองค์ ๗ อย่างนี้"

สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)

อาตมาได้กล่าวถึงองค์มรรค ๗ ประเภทอย่างละเอียดมาแล้ว ต่อไปนี้จะกล่าวถึงองค์มรรคสุดท้าย คือ สัมมาสังกัปปะ พระพุทธองค์ตรัสถึงเรื่องนี้ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย ความดำริชอบเป็นไฉน ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในความไม่พยาบาท ความดำริในความไม่เบียดเบียน ข้อนี้เรียกว่า ความดำริชอบ"[๓๕]

การดำริที่จะทำบุญกุศลทุกชนิด เช่น การออกบวช การฟังธรรม และการปฏิบัติธรรม จัดเป็นเนกขัมมสังกัปปะ ดังคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า

"การออกบวช ปฐมฌาน พระนิพพาน การเจริญวิปัสสนา และกุศลธรรมทั้งหมด ท่านเรียกว่า เนกขัมมะ"[๓๖]

[๓๕] กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาสงฺกปฺโป. เนกฺขมฺมสงฺกปฺโป อพฺยาปาทสงฺกปฺโป อวิหึสาสงฺกปฺโป, อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสงฺกปฺโป. (ที. มหา. ๑๐.๔๐๒.๒๗๙)

[๓๖] ปพฺพชฺชา ปฐมํ ฌานํ นิพฺพานญฺจ วิปสฺสนา
สพฺเพปิ กุสลา ธมฺมา เนกฺขมฺมนฺติ ปวุจฺจเร. (อิติวุตฺ. อ. หน้า ๓๙๔)

ตามข้อความที่ยกมาข้างต้นนี้นั้น การเจริญวิปัสสนาจัดเป็นเนกขัมมสังกัปปะอย่างหนึ่ง ความดำริในการไม่พยาบาทและปรารถนาดีต่อผู้อื่น โดยเฉพาะการเจริญเมตตาภาวนา เป็นอัพยาปาทสังกัปปะ ส่วนความดำริในการช่วยเหลือผู้อื่นที่ตกทุกข์ได้ยากด้วยความกรุณา โดยเฉพาะการเจริญกรุณาภาวนา เป็นอวิหิงสาสังกัปปะ

ในขณะเจริญวิปัสสนากรรมฐานโดยกำหนดรูปนามอยู่นั้น กุศลจิตได้เกิดขึ้นอยู่เสมอ จึงเป็นการเจริญเนกขัมมสังกัปปะ และถือได้ว่าเป็นการเจริญอัพยาปาทสังกัปปะและอวิหิงสาสังกัปปะ เพราะไม่มีจิตที่ต้องการฆ่าหรือเบียดเบียน นอกจากนี้ สัมมาสังกัปปะอันเป็นวิตกเจตสิกที่ปรากฏในขณะเจริญวิปัสสนานั้นเป็นการน้อมจิตไปสู่สภาวธรรมปัจจุบันเพื่อให้รู้เห็นสภาวธรรมของรูปนามในแต่ละขณะ โดยสภาพที่มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่การนึกคิดเรื่องราวที่เป็นสมมุติบัญญัติ

อาตมาได้อธิบายเกี่ยวกับมรรคทั้ง ๓ ขั้นมาแล้วอย่างละเอียด เมื่อวิปัสสนามรรคพัฒนาแก่กล้าขึ้นจนถึงที่สุดก็จะสำเร็จเป็นโลกุตตร-มรรคอันเป็นทางไปสู่พระนิพพาน ดังนั้น วิปัสสนามรรคจึงเป็นทางที่นำไปสู่โลกุตตรมรรคนั่นเอง หรือกล่าวได้ว่า วิปัสสนามรรคก็คือทางสายเดียวกันกับโลกุตตรมรรค เป็นทางที่มีวิปัสสนามรรคเป็นจุดเริ่มต้น และมีโลกุตตรมรรคเป็นจุดหมายปลายทาง ดังนั้น ผู้ที่ต้องการไปถึงโลกุตตรมรรคจึงต้องเริ่มที่ต้นทางคือวิปัสสนามรรคก่อน เมื่อปฏิบัติต่อไปก็จะเข้าถึงโลกุตตรมรรคได้ในที่สุด

เรื่องนี้อาจเปรียบได้กับชายคนหนึ่งที่ต้องการจะข้ามลำธาร เขาจะต้องวิ่งอย่างเร็วไปที่ฝั่งน้ำ แล้วกระโดดข้าม เมื่อเขาได้กระโดดข้ามไปแล้วก็ไม่ต้องทำอะไรต่อไปอีก เพราะเขาจะไปตกลงที่ฝั่งตรงข้ามได้โดยอัตโนมัติ การเจริญวิปัสสนาเปรียบเหมือนการวิ่งไปที่ฝั่งลำธารแล้วกระโดดไป การไปถึงฝั่งตรงข้ามเปรียบเหมือนการไปถึงโลกุตตรมรรคซึ่งเป็นผลสำเร็จจากพลังของวิปัสสนา

อตีตํ นานฺวาคเมยฺย นปฺปฏิกงฺเข อนาคตํ
ยทตีตํ ปหีนํ ตํ อปฺปตฺตญฺจ อนาคตํ.
ปจฺจุปนฺนญฺจ ยํ ธมฺมํ ตตฺถ ตตฺถ วิปสฺสติ
อสํหีรํ อสํกุปฺปํ ตํ วิทฺวา อนุพฺรูหเย.

ม. อุ. ๑๔.๒๗๒.๒๔๑

อดีตดับไปแล้ว อนาคตยังมาไม่ถึง จึงไม่ควรคำนึงถึงอดีต ไม่มุ่งหวังอนาคต พึงเจริญวิปัสสนาญาณให้รู้แจ้งสภาวธรรมที่เกิดขึ้นอยู่ในปัจจุบันขณะนั้นๆ อันตัณหาทิฏฐิไม่อาจฉุดรั้ง และทำให้วิบัติได้

บทที่ ๔

ทุกขสัจ
ความจริงคือทุกข์

ทุกขสัจ
ความจริงคือทุกข์

สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงรู้ได้จากการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็คืออริยสัจ ๔ ที่เริ่มต้นด้วยทุกขสัจว่า

อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขํ อริยสจฺจํ. ชาติปิ ทุกฺขา. ชราปิ ทุกฺขา. มรณมฺปิ ทุกฺขํ. โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา. อปฺปิเยหิ สมฺปโยโคปิ ทุกฺโข. ปิเยหิ วิปฺปโยโคปิ ทุกฺโข. ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ, ตมฺปิ ทุกฺขํ. สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา.

“ภิกษุทั้งหลาย ทุกข์อริยสัจนี้ คือ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจเป็นทุกข์ การประสบกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์ การพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ และการไม่ได้รับสิ่งที่ปรารถนาเป็นทุกข์ กล่าวโดยสรุป อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์”

ศาสนาในโลกนี้มีอยู่มากมาย แต่ละศาสนาก็มีทัศนะต่างกันว่าอะไรคือความจริงที่เป็นแก่นแท้ของชีวิต คำสอนในศาสนาอื่นจากศาสนาพุทธไม่ได้เกิดจากการเห็นประจักษ์ด้วยตนเองแล้วสั่งสอน

ผู้อื่น เป็นแต่เพียงการคาดเดาเท่านั้น สาวกในศาสนาอื่นก็เชื่อตามคำสอนโดยอาศัยความเลื่อมใสศรัทธา มิใช่ยอมรับด้วยการหยั่งเห็นจากประสบการณ์ของตน จะเห็นได้ว่าพระผู้มีพระภาคได้ตรัสจำแนกความเห็นผิดที่เรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ ในศาสนาอื่นไว้ถึง ๖๒ ประเภทในพรหมชาลสูตร[๑]

คำสอนในพระพุทธศาสนานั้นมิได้อาศัยการคาดเดาอย่างเดียว แต่สามารถพิสูจน์ความจริงให้ประจักษ์แจ้งได้ด้วยการเจริญวิปัสสนาตามแนวทางของมัชฌิมาปฏิปทาหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ดังที่ตรัสไว้ในบทนำของพระสูตรนี้ว่า "ทางสายกลางย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้แจ้ง"

ความจริงอันประเสริฐนั้นมี ๔ ประการ

๑. ทุกขสัจ ความจริงเกี่ยวกับทุกข์
๒. สมุทยสัจ ความจริงเกี่ยวกับเหตุให้เกิดทุกข์
๓. นิโรธสัจ ความจริงเกี่ยวกับความดับทุกข์
๔. มรรคสัจ ความจริงเกี่ยวกับทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ผู้ที่ต้องการจะพ้นไปจากทุกข์จะต้องเข้าใจความจริงเกี่ยวกับทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์เสียก่อน และผู้ที่ต้องการจะดับทุกข์ก็ต้องเข้าใจว่าความดับทุกข์ที่แท้จริงเป็นอย่างไร และการดับทุกข์จะทำไม่ได้หากไม่รู้จักวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนั้น ความรู้เกี่ยวกับความจริงทั้ง ๔ ประการนี้จึงมีความสำคัญยิ่ง

---
[๑] ที. สี. ๙.๑-๑๔๙.๑-๔๖

ทุกขสัจ

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสรู้ความจริงที่สำคัญทั้ง ๔ นี้แล้ว ได้ทรงแสดงทุกขสัจเป็นลำดับแรก ได้แก่

๑. ความเกิด
๒. ความแก่
๓. ความตาย
๔. ความเศร้าโศก
๕. ความคร่ำครวญ
๖. ความทุกข์กาย
๗. ความทุกข์ใจ
๘. ความคับแค้นใจ
๙. การประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก
๑๐. การพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก
๑๑. การไม่ได้รับสิ่งที่ปรารถนา
๑๒. อุปาทานขันธ์ ๕

รายละเอียดในเรื่องนี้ มีดังต่อไปนี้

๑. ความเกิด

ความเกิดที่เรียกว่าชาติ คือ การเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกของรูปนามในภพใหม่ด้วยแรงกรรมเมื่อรูปนามในภพเดิมได้ดับไปแล้ว จัดเป็นขณะที่เชื่อมต่อระหว่างภพเก่าและภพใหม่ที่เรียกว่า ปฏิสนธิ ถ้าเป็นการเกิดในครรภ์ เรียกว่า คัพภเสยยกะ ซึ่งก็แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ อัณฑชะ เกิดในไข่ และชลาพุชะ เกิดในมดลูก

ในพระสูตรกล่าวว่า การปฏิสนธิในครรภ์อุบัติขึ้นเมื่อมีการผสมกันระหว่างน้ำอสุจิของบิดาและระดูของมารดา จึงเกิดเป็นรูปนามใหม่ขึ้นมา วิทยาการสมัยใหม่กล่าวว่าเป็นการผสมกันระหว่างตัวสเปิร์มของบิดาและไข่ของมารดา การเกิดใหม่นี้อาจมีขึ้นในอบาย-ภูมิด้วยแรงบาป หรือในมนุษย์โลกด้วยแรงบุญ ขึ้นอยู่กับกรรมที่ส่งผลว่าเป็นอกุศลหรือเป็นกุศล

"เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า กายของเรานี้มีรูป ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ เกิดจากน้ำอสุจิของบิดาและระดูของมารดา เติบโตขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมสด มีสภาพไม่เที่ยง ต้องอบ ต้องนวดฟั้น และแตกสลายไป และวิญญาณของเรานี้ก็อาศัยอยู่ในกายนี้ เนื่องอยู่ในกายนี้"[๒]

การปฏิสนธิยังมีได้อีก ๒ อย่าง คือ เกิดในที่ชื้นแฉะ เรียกว่า สังเสทชะ เช่น หนอน แมลง หรือเกิดผุดขึ้นในทันใด เรียกว่า โอปปาติกะ เช่น เทวดา สัตว์นรก และเปรต เป็นต้น ซึ่งคนทั่วไปมองเห็นด้วยตาเปล่าไม่ได้เพราะมีรูปละเอียดเกิดจากกรรมเป็นหลัก

แม้การเกิดจะไม่ใช่ความทุกข์โดยตรง แต่ก็เป็นการตั้งต้นของรูปนามที่จะเป็นฐานรองรับความทุกข์กายทุกข์ใจต่อไป จึงนับเนื่องอยู่ในความทุกข์ด้วย เปรียบเหมือนการลงนามในสัญญาที่ไม่ยุติธรรม ตอนลงนามเซ็นสัญญาก็ราบรื่นดี แต่ทำให้เกิดความเดือดร้อนขึ้นในภายหลัง

---

[๒] โส เอวํ ปชานาติ "อยํ โข เม กาโย รูปี จาตุมหาภูติโก มาตาเปตฺติกสมฺภโว โอทนกุมฺมาสูปจโย อนิจฺจุจฺฉาทนปริมทฺทนเภทนวิทฺธํสนธมฺโม. อิทญฺจ ปน เม วิญฺญาณํ เอตฺถ สิตํ เอตฺถ ปฏิพทฺธนฺ"ติ. (ที. สี. ๙.๒๓๕.๗๗)

มาตาปิตูนํ เอตนฺติ มาตาเปตฺติกํ. กึ ตํ. สุกฺกโสณิตํ. มาตาเปตฺติเก สมฺภูโต ชาโตติ มาตาเปตฺติกสมฺภโว. (ที. อ. ๑.๑๑๑, อภิ. อ. ๒.๕๕๓)

"คำว่า มาตาเปตติกะ คือ สิ่งที่เป็นของบิดามารดา

ถามว่า : สิ่งนั้นคืออะไร

ตอบว่า : คือน้ำอสุจิและระดู"

คำว่า มาตาเปตติกสัมภวะ คือ ผู้เกิดขึ้นเพราะน้ำอสุจิและระดูของบิดามารดา"

ความทุกข์อาจแบ่งได้อีก ๗ อย่าง

๑. ทุกขทุกข์ ทุกข์แท้ คือ ความทุกข์กาย หรือความทุกข์ใจ

๒. วิปริณามทุกข์ ทุกข์แปรปรวน คือ ความสุขทางกายและใจซึ่งมิได้คงอยู่ตลอดไป เมื่อแปรปรวนไปก็ทำให้ผู้ที่อยู่สบายรู้สึกเป็นทุกข์

๓. สังขารทุกข์ ทุกข์ประจำสังขาร คือ รูปนามทั้งหมดที่เป็นโลกิยธรรมพร้อมทั้งอุเบกขาเวทนา ยกเว้นตัณหา สังขารทุกข์นี้ครอบคลุมทุกข์ในทุกขสัจทั้งหมด

๔. ปฏิจฉันนทุกข์ ทุกข์ปกปิด คือ ทุกข์ที่คนอื่นรับรู้ไม่ได้ เช่น ปวดหัว ปวดฟัน

๕. อปฏิจฉันนทุกข์ ทุกข์ไม่ปกปิด เช่น ความทุกข์กายที่เกิดจากแผลมีด แผลหอก แผลไม้ ฝี (บางแห่งเรียกว่า ปากฏทุกข์ คือ ทุกข์ปรากฏชัด)

๖. ปริยายทุกข์ ทุกข์โดยอ้อม คือ ชาติทุกข์เป็นต้นนอกจากทุกขเวทนาที่เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์กายและความทุกข์ใจต่อไป

๗. นิปริยายทุกข์ ทุกข์โดยตรง คือ ทุกขเวทนา

ในบรรดาทุกข์ ๗ อย่างนี้ ชาติหรือการเกิดในภพใหม่เป็นปริยายทุกข์ ความทุกข์ในนรก เปรต และดิรัจฉาน เกิดจากชาตินั้นแหละที่มีแรงบาปเป็นตัวหนุน แม้ผู้ที่ได้เกิดเป็นมนุษย์ หากเกิดมาเป็นคนยากจนก็จะเป็นทุกข์เพราะขาดแคลนสิ่งจำเป็นต่างๆ แต่ถึงจะเกิดเป็นคนร่ำรวยก็ยังได้รับทุกข์กายและทุกข์ใจจากโรคภัย ความชรา ความไม่สมหวัง และความกลัว เป็นต้น ดังนั้น การเกิดอันเป็นที่ตั้งของความทุกข์ต่างๆ ในชีวิตจึงเป็นทุกข์

การอยู่ในครรภ์มารดาเป็นสภาพที่น่ารังเกียจมากยิ่งนัก เพราะต้องขดตัวอยู่ในสถานที่แคบๆ ระหว่างกระเพาะอาหารที่เต็มไปด้วยอาหารใหม่และลำไส้ที่เต็มไปด้วยกากอาหารเก่า ซึ่งล้อมรอบด้วยกระเพาะปัสสาวะ และอวัยวะภายในต่างๆ และหล่อเลี้ยงด้วยโลหิตของมารดา ยิ่งกว่านั้นเราก็ยังไม่รู้ว่าได้ถือกำเนิดในครรภ์มนุษย์ท้องวัวหรือท้องสุนัข

เมื่อราว ๓๐ ปีมาแล้ว มีพระธรรมกถึกรูปหนึ่งมักสาธยายบทกลอนประกอบการเทศน์ของท่าน บทกลอนนี้เล่าถึงเปลเด็กชนิดต่างๆ บ้างทำด้วยทองประดับมรกตสำหรับราชโอรส บ้างก็สานด้วยหวายสำหรับลูกคนเข็ญใจ พร้อมกับถามว่า "ความชราคืบคลานเข้ามาตลอดเวลา คุณจะเลือกนอนเปลไหน" นี่เป็นคำถามที่น่าคิด เพราะเราจะต้องแก่และตายไป ถ้าหากยังมีตัณหาอยู่ก็จะต้องเวียนมาเกิดอีก หากได้มาเกิดเป็นมนุษย์อีกก็คงจะต้องนอนเปล ผู้ที่ทำความดีไว้มากจะได้นอนในเปลทอง ผู้ที่ทำความดีไว้น้อยก็จะได้นอนในเปลหวาย บทกลอนนี้สอนให้คนทำแต่ความดีเพื่อจะได้ไปเกิดในภพที่ดีมีแต่ความสุขสบาย

ดังนั้น สิ่งที่เราควรคำนึงก็คือไม่ว่าเราจะไปเกิดเป็นอะไรก็ตามในภพหน้า ก็จะต้องได้รับทุกข์จากการเกิดด้วยกันทั้งนั้น เราจึงควรพยายามอย่างเต็มที่เพื่อให้หลุดพ้นจากวงจรของการเกิด หรือหากไม่สามารถหลีกเลี่ยงการเกิดได้ อย่างน้อยก็ควรพยายามไม่ให้ต้องไปเกิดในภพที่ต่ำคืออบายภูมิ

หลังจากปฏิสนธิแล้ว ในระหว่างที่อยู่ในครรภ์เป็นเวลาเกือบ ๑๐ เดือนนั้น เมื่อมารดาเคลื่อนไหวแต่ละครั้ง ไม่ว่าจะนั่ง ยืน หรือเดิน ทารกในครรภ์ก็จะรู้สึกเหมือนลูกแกะน้อยถูกคนเมาเหวี่ยงไปมา หากมารดาเป็นคนสมัยใหม่ที่ชอบเล่นกีฬา ออกกำลัง ดื่มน้ำเย็น หรือชอบกินอาหารรสจัดด้วยแล้ว ความทุกข์ทรมานก็จะยิ่งเพิ่มพูนขึ้นอีกหลายเท่า

ครั้นถึงเวลาคลอด แม่และลูกจะยิ่งเจ็บปวดทรมานจนแทบจะเอาชีวิตไม่รอด พอคลอดจากครรภ์มาได้แล้ว ผิวหนังที่อ่อนบางของทารกจะต้องถูกอาบน้ำด้วยมือที่หยาบกระด้าง เหมือนถูกถูด้วยกระดาษทราย และเมื่อกระทบกับความร้อน หนาว เกิดปวดเมื่อย หิว หรือคัน ทารกก็ไม่สามารถช่วยตัวเองได้ ครั้นเจริญวัยขึ้นมาแล้วก็จะต้องเผชิญกับปัญหาอื่นๆ เช่น ต้องหาเลี้ยงชีวิต ถูกโรคภัยเบียดเบียน และถูกคนอื่นกลั่นแกล้ง

เราต้องทนกับความทุกข์ยากลำบากเหล่านี้ เพราะมีการเกิด พระพุทธองค์จึงตรัสไว้ในพระสูตรนี้ว่า ความเกิดเป็นทุกข์ (ชาติปิ ทุกฺขา) เนื่องจากการเกิดเป็นที่ตั้งของทุกข์ทั้งหลาย การเกิดใหม่จึงเป็นสิ่งที่น่ากลัว เหมือนกับการเซ็นสัญญาที่จะสร้างปัญหายุ่งยากให้ในภายหลัง ความทุกข์ทางกายและใจเป็นผลที่ต่อเนื่องมาจากการเกิด หากยังมีการเกิดอยู่ตราบใด เราก็ยังไม่อาจหลุดพ้นจากความทุกข์ไปได้ตราบนั้น

๒. ความแก่

ความแก่ คือ ความเสื่อมโทรมของรูปนาม เช่น ผมหงอก ฟันหัก ผิวหนังเหี่ยวย่น หูตึง ตาฝ้าฟาง ความจำเสื่อม เป็นต้น เหล่านี้เป็นความเสื่อมของรูป ส่วนความเสื่อมของนามไม่ชัดเจนเหมือนรูป

ความจริงแล้วความแก่เกิดขึ้นทันทีที่คนเราเกิดมา คือ วัยรุ่นแก่กว่าเด็กๆ คนที่อายุ ๒๐ กว่าปีก็แก่กว่าวัยรุ่น ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็คือสิ่งที่แสดงถึงความแก่นั่นเอง แต่เราจะเห็นความแก่ได้อย่างชัดเจนเมื่อสังขารเริ่มเสื่อมโทรมลง ในพระสูตรนี้จึงหมายถึงความแก่ที่ปรากฏชัด เช่น ผมหงอก หลังโกง เป็นต้น

ความแก่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในขณะที่รูปและนามดำรงอยู่ชั่วขณะ (ฐิติขณะ) ไม่เป็นความทุกข์ทรมานในตัวของมันเอง แต่เนื่องจากความชราทำให้เกิดความเสื่อมของอวัยวะในร่างกาย ผิวพรรณ กำลังวังชา และสติปัญญา อีกทั้งทำให้ถูกดูหมิ่นจากคนรอบข้าง ตลอดจนได้ชื่อว่าเป็นภาระของสังคม สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ความแก่เป็นทุกข์ (ชราปิ ทุกฺขา) คนเราส่วนมากกลัวความชรา และพยายามทุกวิถีทางที่จะชะลอความชราไม่ให้มาถึง แต่ก็เป็นความพยายามที่ไร้ผล

๓. ความตาย

ความตาย คือ การดับไปของชีวิตคือรูปนามที่ดำเนินไปไม่ขาดช่วงตั้งแต่ปฏิสนธิ เป็นสิ่งที่คุกคามชาวโลกให้หวั่นกลัวอยู่เสมอ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า สัตว์ทั้งหมดกลัวความตาย (สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน)[๓] ความตายนี้มีการเกิดเป็นปัจจัย และสาเหตุของการตายมีหลายอย่าง เช่น ถูกทำร้าย มีโรคภัยไข้เจ็บหรือภัยจากธรรมชาติ หมดอายุขัย หรือหมดบุญ เป็นต้น

แม้ความตายจะเป็นเพียงความดับไปของชีวิต ไม่ก่อให้เกิดความเจ็บปวดทรมานด้วยตัวของมันเอง แต่เมื่อความตายมาถึงเราจะต้องละทิ้งร่างกาย ตลอดจนครอบครัวอันเป็นที่รัก รวมถึงญาติมิตรและทรัพย์สมบัติไว้ข้างหลัง การพลัดพรากจากทุกสิ่งทุกอย่างในภพปัจจุบันเป็นสิ่งที่น่ากลัวสำหรับทุกคน นอกจากนี้ การไม่รู้ว่าตายแล้วจะไปไหนก็เป็นสิ่งน่ากลัวด้วยเช่นกัน

ในคัมภีร์อรรถกถา[๔] กล่าวว่า คนชั่วที่ทำบาปไว้มาก เวลาใกล้สิ้นชีวิตจะเห็นภาพกรรมชั่วที่ได้ทำในอดีต (กรรมอารมณ์) หรือ

---

[๓] ขุ. ธ. ๒๕.๑๒๙.๔๐

[๔] ปาปสฺส ปาปกมฺมาทิ- นิมิตฺตมนุปสฺสโต
ภทฺทสฺสาปสหนฺตสฺส วิโยคํ ปิยวตฺถุกํ
มียมานสฺส ยํ ทุกฺขํ มานสํ อวิเสสโต.
(วิสุทฺธิ. ๒.๑๔๙, ปฏิสํ. อ. ๒.๑๕๘)

"ทุกข์ทางใจมีได้โดยทั่วไปแก่คนที่กำลังจะตายที่เป็นคนชั่ว ซึ่งเห็นนิมิตมีกรรมนิมิตฝ่ายบาปเป็นต้น แม้ผู้ที่เป็นคนดีก็ทนความพลัดพรากอันมีของรักเป็นที่ตั้งไม่ไหว"

นิมิตของกรรมชั่ว (กรรมนิมิต) หรือนิมิตของอบายภูมิที่จะไปอุบัติขึ้นในชาติหน้า (คตินิมิต) การพบเห็นดังกล่าวนี้ทำให้เกิดความทุกข์แก่ผู้ที่ใกล้ตายมากส่วนคนดีที่ทำบุญไว้มากก็จะได้รับความทุกข์ใจในขณะใกล้ตาย เพราะไม่อยากจากคนที่รักและทรัพย์สมบัติไป

เมื่อความตายมาถึง ผู้ที่ใกล้ตายจะประสบความเจ็บปวดจนทนไม่ไหว เพราะความตายเป็นที่ตั้งของความทุกข์ทางกายและใจ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ความตายเป็นทุกข์ (มรณมฺปิ ทุกฺขํ)[๕]

---

[๕] ลำดับต่อจากข้อความข้างต้น บางฉบับมีข้อความว่า พฺยาธิปิ ทุกฺโข (ความเจ็บเป็นทุกข์) ในคัมภีร์ฎีกาของพระวินัยปิฎกชื่อว่าสารัตถทีปนี (เล่ม ๓ หน้า๒๑๒) กล่าวว่า “ข้อความว่า พฺยาธิปิ ทุกฺโข พบในธัมมจักกัปปวัตน-สูตร แต่ก็ไม่ได้พบในคำอธิบายทุกขสัจนิเทศของคัมภีร์วิสุทธิมรรค และข้อความว่า โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา (ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจเป็นทุกข์) ก็พบในคำอธิบายทุกขสัจนิเทศ (ที. อ. ๒.๔๑๔, อภิ. อ. ๒.๒๐๔) แต่ไม่พบในธัมมจักกัปปวัตนสูตร” และก็ได้ฝากให้ค้นคว้าเพิ่มเติมว่าบัณฑิตควรแสวงหาเหตุผลเกี่ยวกับเรื่องนี้

ในที่นี้ขอชี้แจงว่า นิเทศของทุกขสัจพบในธัมมจักกัปปวัตนสูตรของพระ-วินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก (วิ. มหา. ๔.๑๓-๗.๑๓-๖, สํ. มหา. ๑๙.๑๐๘๑.๓๖๙-๗๐, ขุ. ปฏิ. ๓๑.๑๐.๓๕๘-๖๑) มหาสติปัฏฐานสูตร (ที. มหา. ๑๐.๓๘๗.๒๗๓) และคัมภีร์สัจจวิภังค์ของพระอภิธรรมปิฎก (อภิ. วิ. ๓๕.๑๙๐.๑๐๑) แต่มีข้อความต่างกันเล็กน้อย คือ ในธัมมจักกัปปวัตนสูตรของพระวินัยปิฎกมีปาฐะว่า พฺยาธิปิ ทุกฺโข แต่ในที่อื่นก็ไม่มีปาฐะนี้ และ

แม้ปาฐะว่า โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา ก็ไม่มีในที่นี้ แต่มีในที่อื่น คัมภีร์สารัตถทีปนีจึงกล่าวว่าบัณฑิตควรแสวงหาเหตุผลเกี่ยวกับเรื่องนี้

โดยทั่วไปธรรมะของพระพุทธเจ้าต้องเป็นอย่างเดียวกันไม่ลักลั่น จึงควรมีข้อความตรงกัน ในคัมภีร์อรรถกถาของพระสูตรและพระวินัยที่ประพันธ์โดยพระพุทธโฆสาจารย์ที่เดินทางไปลังกาทวีปในรัชสมัยพระเจ้ามหานาม (ราว พ.ศ. ๙๕๓-๙๗๕) และในคัมภีร์ฎีกาของพระสูตรที่ประพันธ์โดยพระธรรมบาลเถระผู้มีชีวิตอยู่ในรัชสมัยพระเจ้าเสนะที่ ๔ (พ.ศ. ๑๔๙๖-๑๔๙๙) มิได้กล่าวถึงความแตกต่างกันในเรื่องนี้ จึงสันนิษฐานว่าในสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๕ คงไม่มีความแตกต่างกัน แต่ภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมาจนถึงสมัยของพระสารีบุตรผู้ประพันธ์คัมภีร์สารัตถทีปนีในรัชสมัยพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) พระภิกษุผู้ทรงพระวินัยปิฎกคงจะทรงจำมาผิดพลาดกันมา จะเห็นได้ว่าพระไตรปิฎกฉบับต่างๆ มีข้อความแตกต่างกันบ้างตามการทรงจำและการคัดลอกต่อๆ กันมา

นอกจากนี้ พระดำรัสว่า โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา (ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจเป็นทุกข์) ได้รวมโรคไว้ในความทุกข์กายแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องตรัสว่า พฺยาธิปิ ทุกฺโข (ความเจ็บเป็นทุกข์) อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาของพระสูตรและพระอภิธรรมไม่ปรากฏคำอธิบายของพระดำรัสว่า พฺยาธิปิ ทุกฺโข มีแต่คำอธิบายของพระดำรัสว่า โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา ด้วยเหตุนี้ จึงไม่ควรมีปาฐะว่า พฺยาธิปิ ทุกฺโข และควรมีพระดำรัสว่า โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา

๔. ความเศร้าโศก

ความเศร้าโศกเป็นความเสียใจเนื่องมาจากความสูญเสีย เช่น

๑. สูญเสียญาติ เพราะการถูกปล้นสะดม โรคระบาด ไฟไหม้ น้ำท่วม หรือพายุ (ญาติพยสนะ)

๒. สูญเสียทรัพย์สมบัติ เพราะราชภัย โจรภัย หรืออัคคีภัย (โภคพยสนะ)

๓. เสื่อมจากสุขภาพเพราะโรค (โรคพยสนะ)

๔. เสื่อมจากศีลธรรมอันดีงาม (ศีลพยสนะ)

๕. เสื่อมจากความเห็นชอบ (ทิฏฐิพยสนะ)

ส่วนใหญ่ความเศร้าโศกมักเกิดจากการสูญเสียผู้เป็นที่รัก เช่น สามีภรรยา บุตรธิดา พี่ชายน้องชาย หรือเกิดจากการสูญเสียทรัพย์สมบัติ ความโศกเศร้านี้จัดเป็นทุกข์ทางใจที่เรียกว่า โทมนัส จึงเป็นทุกข์แท้ที่เรียกว่า ทุกขทุกข์ ความโศกเศร้าอาจก่อให้เกิดความบีบคั้นทางกาย เช่น อาการแน่นหน้าอก อาหารไม่ย่อย อันจะเป็นเหตุให้เกิดโรคอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ส่งผลให้แก่และตายก่อนวัยอันควร จะเห็นได้ว่าความเศร้าโศกเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ทางกายและทางใจที่น่ากลัว ดังนั้น พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่าความเศร้าโศกเป็นทุกข์

มนุษย์ทุกคนหวั่นกลัวความเศร้าโศก ทำให้มีผู้เขียนหนังสือแนะแนวทางเพื่อให้หลุดพ้นจากความเศร้าโศกออกมานับไม่ถ้วน แต่ความหลุดพ้นที่แท้จริงนั้นจะมีได้ด้วยการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เพียงวิธีเดียว ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากเรื่องสันตติมหาอำมาตย์และพระเถรีปฏาจารา เป็นต้น ในปัจจุบันมีบางคนที่สูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักหรือธุรกิจล้มเหลวได้มาเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อใช้ธรรมโอสถเป็นยารักษาใจ ทำให้ความเศร้าโศกของเขาค่อยๆ ลดลงจนในที่สุดได้หลุดพ้นจากความเศร้าโศกโดยสิ้นเชิง เพราะปล่อยวางความยึดถือในตัวตนอันเป็นเหตุให้เกิดความเศร้าโศกได้

๕. ความคร่ำครวญ

ความคร่ำครวญเป็นการร่ำไห้ของผู้ที่สูญเสียญาติมิตร หรือทรัพย์สิน ผู้ที่ประสบกับความสูญเสียจะเกิดความพลุ่งพล่านมัวแต่พร่ำรำพันถึงความดีงามของผู้ที่จากไป หรือพร่ำเพ้อถึงทรัพย์สินที่สูญเสียไป และก็จะสาปแช่งศัตรูหรือผู้ที่ก่อให้เกิดความหายนะแก่ทรัพย์สินของตน

แท้ที่จริงแล้ว ความคร่ำครวญเป็นเพียงเสียงที่เปล่งออกมา (สัททรูป) ซึ่งไม่ใช่ตัวของความทุกข์ แต่ผู้ที่คร่ำครวญอยู่มักรู้สึกถึงความไม่สบายกาย พระพุทธองค์จึงตรัสว่าความคร่ำครวญเป็นทุกข์อย่างหนึ่ง

๖. ความทุกข์กาย

ความไม่สบายกาย เช่น ความปวดเมื่อย ร้อน เหนื่อย คัน จัดเป็นทุกข์ที่แท้จริงหรือทุกขทุกข์ ที่ทุกคนรู้จักและหวาดกลัว แม้สัตว์ดิรัจฉาน เช่น สุนัข สุกร เป็ด ไก่ และนก เป็นต้น ก็จะวิ่งหนีไปทันทีเมื่อเห็นท่าทางของคนที่จะตีหรือยิง เพราะพวกมันก็กลัวความเจ็บปวดเหมือนกัน จึงไม่จำเป็นต้องอธิบายเรื่องความทุกข์กายมากนัก แต่ก็ควรทราบว่าความเจ็บป่วยก็จัดเป็นทุกข์ และความทุกข์กายก็เป็นสาเหตุให้เกิดความทุกข์ใจตามมา พระพุทธองค์จึงตรัสถึงทุกข์ประเภทนี้ไว้

ถ้าบุคคลกำหนดรู้ทุกข์ทางกายตามหลักสติปัฏฐาน ทุกข์ทางใจก็จะไม่เกิดตามมา เขาจะเจ็บทางกายเท่านั้น แต่ใจไม่เจ็บ[๖] เพราะไม่มีตัวตนที่รู้สึกเจ็บ พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญการปฏิบัติเช่นนี้

---

[๖] อาตุโร หายํ คหปติ กาโย อณฺฑภูโต ปริโยนทฺโธ. โย หิ อิมํ กายํ ปริหรนฺโต มุหุตฺตมฺปิ อาโรคฺยํ ปฏิชาเนยฺย. กิมญฺญตฺร พาลฺยา. ตสฺมาติห เต คหปติ เอวํ สิกฺขิตพฺพํ. อาตุรกายสฺส เม สโต จิตฺตํ อนาตุรํ ภวิสฺสตีติ. เอวํ หิ เต คหปติ สิกฺขิตพฺพํ. (สํ. ข. ๑๗.๑.๑)

"คฤหบดี ร่างกายนี้มีสภาพกระสับกระส่าย ถูกหนังห่อหุ้มไว้เหมือนกับฟองไข่ เพราะบุคคลใดรักษาร่างกายนี้อยู่ พึงรับรองว่าร่างกายนี้เป็นสิ่งที่ไม่มีโรคแม้เพียงชั่วครู่ เว้นจากความเป็นคนเขลาแล้ว จะมีสาเหตุอื่นอะไรเล่า คฤหบดี เพราะเหตุนั้น เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า แม้ร่างกายของเราจะเจ็บอยู่ แต่ใจของเราจะไม่เจ็บตามไปด้วย คฤหบดี เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้"

และทรงตำหนิการปล่อยให้เกิดทุกข์ทางใจเพราะมิได้กำหนดรู้ทุกข์ทางกายว่าเปรียบเหมือนการถูกลูกศร ๒ ดอกยิงทะลุ ทำให้เกิดความเจ็บปวด ๒ อย่างจากลูกศรดอกแรกที่มีอยู่ก่อน และลูกศรดอกที่ ๒ ที่อยู่ใกล้กับแผลเก่า ทุกข์ทางกายเกิดจากลูกศรดอกแรก และทุกข์ทางใจเกิดจากลูกศรดอกที่ ๒[๗]

---

๗ เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริสํ สลฺเลน วิชฺเฌยฺย. ตเมนํ ทุติเยน สลฺเลน อนุเวธํ วิชฺเฌยฺย. เอวญฺหิ โส ภิกฺขเว ปุริโส ทฺวิสลฺเลน เวทนํ เวทยติ, เอวเมว โข ภิกฺขเว อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน ทุกฺขาย เวทนาย ผุฏฺโฐ สมาโน โสจติ กิลมติ ปริเทวติ อุรตฺตาฬึ กนฺทติ สมฺโมหํ อาปชฺชติ. โส เทฺว เวทนา เวทยติ กายิกญฺจ เจตสิกญฺจ. (สํ. สฬา. ๑๘.๒๕๔๑๙๔)

“ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนายขมังธนูพึงยิงบุรุษด้วยลูกศร และยิงซ้ำบุรุษนั้นด้วยลูกศรดอกที่ ๒ อีก เมื่อเป็นอย่างนี้ บุรุษนั้นย่อมเสวยเวทนาเพราะลูกศร ๒ ดอก ฉันใด ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับก็ฉันนั้น เมื่อถูกทุกขเวทนากระทบแล้วย่อมเศร้าโศก รำไรรำพัน ทุบอกคร่ำครวญ ย่อมถึงความฟั่นเฟือน เขาย่อมเสวยเวทนา ๒ อย่าง คือ เวทนาทางกาย และเวทนาทางใจ”

๗. ความทุกข์ใจ

ความทุกข์ใจ เช่น ความเดือดร้อนใจ ความเสียใจ และความกลัว จัดเป็นทุกขทุกข์ สัตว์โลกรู้จักและกลัวโทมนัสจึงไม่ต้องอธิบายให้ละเอียดในเรื่องนี้ โทมนัสไม่เพียงทำให้เกิดความทุกข์ใจเท่านั้น ยังมีผลให้เป็นทุกข์ทางกายอีกด้วย เพราะผู้ที่ถูกความทุกข์ใจอย่างใหญ่หลวงเข้าครอบงำ ก็จะซึมเศร้า จนกินไม่ได้นอนไม่หลับ สุขภาพเสื่อมโทรมจนอาจสิ้นชีวิตได้ โทมนัสเป็นทุกข์ที่เอาชนะได้ยาก มีเพียงพระอรหันต์และพระอนาคามีที่จะละโทมนัสได้ ผู้ปฏิบัติธรรมที่บำเพ็ญสติปัฏฐานสามารถกำจัดโทมนัส ที่ปรากฏในปัจจุบันขณะได้ ในบางขณะแม้จะกำจัดไม่หมดสิ้นก็อาจบรรเทาความทุกข์ที่เกิดจากโทมนัสได้

๘. ความคับแค้นใจ

ความคับแค้นใจ คือ โทสะที่เกิดขึ้นเมื่อมีความทรมานทางใจจากการสูญเสียญาติ (ญาติพยาสนะ) เป็นต้น เป็นเหตุให้เร่าร้อนกายและใจ จึงนับเป็นทุกข์ที่น่ากลัวอีกอย่างหนึ่ง

ในคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายความแตกต่างกันระหว่างความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ และความคับแค้นใจว่า ความเศร้าโศกเหมือนน้ำมันหรือสีย้อมในหม้อที่ตั้งอยู่บนไฟอ่อนๆ ความคร่ำครวญเหมือนน้ำมันที่เดือดล้นออกมานอกหม้อที่อยู่บนไฟแรงๆ ความคับแค้นใจเหมือนตะกอนที่เหลืออยู่ในหม้อหลังจากที่น้ำมัน หรือสีในหม้อเหือดแห้งไปจนหมดแล้ว

๙. การประสบกับสิ่งที่ไม่รัก

การประสบกับสิ่งที่ไม่รัก คือ การประสบกับบุคคลหรือสิ่งของที่ไม่น่าปรารถนา แม้จะไม่ใช่ความทุกข์โดยตัวของมันเอง แต่เมื่อบุคคลประสบกับสิ่งที่ไม่น่าพอใจก็จะเกิดอาการไม่สบายใจและไม่สบายกาย พระพุทธองค์จึงตรัสว่าการประสบกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์ คนทั่วไปก็เห็นว่าการประสบกับสิ่งที่ไม่น่าพอใจเป็นความทุกข์ ซึ่งบางคนถึงกับอธิษฐานขออย่าให้พบกับคนหรือสิ่งที่ไม่ชอบในชาติหน้า แต่เนื่องจากเราอยู่ในโลกที่มีทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ จึงต้องประสบกับทั้งสองสิ่งนี้ตามเหตุปัจจัย ไม่อาจบันดาลให้เป็นไปตามที่เราต้องการเสมอไป

สิ่งสำคัญก็คือ เมื่อประสบกับสถานการณ์ที่ไม่น่าปรารถนา เราควรวางใจให้เหมาะสมด้วยการเจริญสติปัฏฐาน โดยกำหนดรู้สภาวธรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละขณะที่เห็นรูป ได้ยินเสียง เป็นต้น เพื่อหยุดกระบวนการของความคิดไม่ให้ปรุงแต่งต่อไป หรือเมื่อร่างกายรู้สึกไม่สบายก็อาจหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดความไม่สบายใจโดยกำหนดรู้ว่า “ถูกหนอ” “รู้หนอ” “เจ็บหนอ” เป็นต้น

๑๐. การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก

การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก คือ การแยกออกจากบุคคลหรือสิ่งของที่น่าปรารถนา แม้ว่าการพลัดพรากไม่ใช่ความทุกข์กาย แต่ความทุกข์ใจย่อมเกิดขึ้นเมื่อสามี ภรรยา บุตร หรือธิดาต้องตายหรือจากไป หรือสูญเสียทรัพย์สมบัติที่หวงแหนไป ทำให้เกิดความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ และความคับแค้นใจติดตามมา พระพุทธองค์จึงตรัสว่าการพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ คนทั่วไปที่ไม่อยากจากผู้อันเป็นที่รักยิ่ง จึงมักอธิษฐานขอให้ได้พบบุคคลนั้นอีกในชาติต่อ ๆ ไป ความปรารถนาเช่นนี้อาจเป็นจริงได้หากทำกรรมดีไว้เพียงพอ ตัวอย่างเช่น ครอบครัวของเศรษฐีเมณฑกะ ประกอบด้วยท่านเศรษฐี ภรรยา บุตรชาย สะใภ้ และหญิงคนใช้ ในชาติก่อนได้เคยอธิษฐานในขณะที่ถวายบิณฑบาตแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าว่าขอให้อยู่ร่วมกันอีกในทุกชาติ ด้วยอานิสงส์ของบุญนั้นจึงได้มาอยู่ร่วมกันอีกในสมัยของพระพุทธเจ้าของเรานี้ แต่การตั้งความปรารถนาอย่างนี้เป็นการสร้างความผูกพัน จึงไม่เหมาะกับบุคคลที่ต้องการจะหลุดพ้นจากสังสารทุกข์

๑๑. การไม่ได้รับสิ่งที่ปรารถนา

การไม่ได้รับสิ่งที่ปรารถนาเป็นความทุกข์ ที่เกิดจากความไม่สมหวัง ผู้ที่มิได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ แต่ปรารถนาจะพ้นจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ก็จะไม่ได้สมปรารถนา เมื่อไม่เป็นไปตามความปรารถนาก็จะเศร้าเสียใจ ไม่เฉพาะแต่ความปรารถนาพระนิพพานที่ปราศจากการเกิดเป็นต้นเท่านั้น ยังมีความปรารถนาในลาภ ยศ และสรรเสริญ ซึ่งไม่อาจได้มาดังที่มุ่งหวังไว้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่าการไม่ได้รับสิ่งที่ปรารถนาเป็นทุกข์

๑๒. อุปาทานขันธ์ ๕

ความทุกข์ทั้ง ๑๑ ประการ เริ่มตั้งแต่ความเกิดไปจนถึงการไม่ได้รับสิ่งที่ปรารถนา เกิดขึ้นได้เพราะมีขันธ์ ๕ อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น ดังนั้น อุปาทานขันธ์ ๕ จึงเป็นความจริงของทุกข์โดยย่อ

รูปขันธ์และนามขันธ์ที่เป็นสิ่งทำให้เกิดความยึดมั่น กล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นอารมณ์ของความยึดมั่น ชื่อว่า อุปาทานขันธ์ ประกอบด้วยรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ รูปขันธ์เป็นกองรูป เวทนาขันธ์เป็นต้นเป็นกองนามหรือนามขันธ์

สัตว์โลกที่มีใจครองทั้งหมดนั้นประกอบด้วยขันธ์ ๕ ตามที่กล่าวมาแล้ว พวกเขามักยึดถือร่างกายซึ่งเป็นกองรูป (หรือรูปขันธ์) ว่าเป็นเรา ของเรา เป็นสิ่งจีรังยั่งยืน เป็นต้น ดังนั้น ร่างกายจึงเป็นอุปาทานขันธ์กองหนึ่ง

ส่วนนามขันธ์ประกอบไปด้วยจิต คือ ผู้รู้ ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางทวาร ๖ ด้วยการเห็น ได้ยิน ฯลฯ และเจตสิก คือ สภาวธรรมที่ปรุงแต่งจิตให้เศร้าหมองหรือหมดจด เช่น ความโลภ โกรธ หลง เลื่อมใส ระลึกรู้ ตั้งมั่น ฯลฯ ทั้งหมดนั้นได้ถูกสัตว์โลกถือเอาว่าเป็นเรา เป็นจิตของเรา เรากำลังคิด จิตเป็นสิ่งจีรังยั่งยืน ดังนั้น สภาวธรรมที่เป็นนามก็จัดเป็นอุปาทานขันธ์

อุปาทานขันธ์ ๕ ในขณะเห็น

เมื่อมีการกระทบสัมผัสทางทวารทั้ง ๖ เช่น ตาเห็น หูได้ยิน จมูกรู้กลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัส จิตนึกคิด อุปาทานขันธ์ก็จะเกิดขึ้นทุกครั้งในขณะที่มองเห็นแต่ละครั้ง ซึ่งจะต้องประกอบด้วยตาที่เห็นและรูปที่ถูกเห็น (รูป) ทำให้เกิดความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจ (เวทนา) เกิดความจำได้หมายรู้ (สัญญา) มีความใส่ใจที่จะเห็น (สังขาร) และจิตที่รู้การเห็น (วิญญาณ)

ผู้ที่มิได้เจริญวิปัสสนาภาวนา หรือผู้ที่ยังไม่เห็นพระไตรลักษณ์ มักยึดถือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณที่เกิดขึ้นนั้น เขาจะเห็นว่าตาที่มองเห็นได้อย่างชัดเจน เป็นตัวตนของเขา และเป็นสิ่งที่ยั่งยืน ฯลฯ เมื่อเขาเห็นอวัยวะแขนขาของตนก็จะยึดถือว่า นั่นเป็นร่างกายของเขา นั่นเป็นมือของเขา เป็นสิ่งที่ยั่งยืน ฯลฯ เมื่อมองเห็นคนอื่นๆ เขาก็จะเห็นว่าเป็นบุคคลที่มีอยู่จริง และเป็นสิ่งที่ยั่งยืน ฯลฯ ดังนั้น จึงเรียกความยึดถือในจักษุและรูปารมณ์ว่า รูปุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป)

นอกจากความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจในขณะเห็นแล้ว ยังอาจมีความรู้สึกวางเฉยเกิดขึ้นก็ได้ โดยความรู้สึกวางเฉยที่เป็นไปในทางกุศลจัดเป็นสุขเวทนา ส่วนความรู้สึกวางเฉยที่เป็นไปในทางอกุศล จัดเป็นทุกขเวทนา ทั้งทุกขเวทนาและสุขเวทนาก็เป็นเหตุให้เกิดความยึดถือว่าความรู้สึกนั้นเป็นเรา เป็นสิ่งถาวรยั่งยืน ดังนั้นจึงเรียกความรู้สึกที่เกิดขึ้นในขณะเห็นว่า เวทนุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา)

เมื่อมีการจำได้หมายรู้ในขณะที่เห็นว่า เราจำได้ เราไม่ลืม จึงเรียกการจำได้หมายรู้นี้ว่า สัญญุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสัญญา)

ในขณะที่มีการเห็นนั้น เพราะมีเจตนาที่ตั้งใจจะมอง และมีมนสิการคือมีการใส่ใจไปในการมอง นอกจากนี้แล้ว ยังมีผัสสะคือการประชุมกันของจักษุ รูป และจิตที่เห็น และสภาวธรรมอื่นๆ แต่เจตนาและมนสิการเป็นปัจจัยที่สำคัญกว่า จึงเน้นถึงสภาวธรรมทั้งสองอย่างนี้เท่านั้น การยึดถือในเจตนาและมนสิการว่าเป็นตัวตนเป็นสิ่งที่ยั่งยืน เรียกว่า สังขารุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสังขาร) คำว่า สังขาร หมายถึง การปรุงแต่ง และในกรณีของการเห็นนี้ก็คือสภาวะที่ทำให้เกิดการเห็นขึ้นนั่นเอง

สภาวะที่รู้การเห็นเรียกว่า จักขุวิญญาณ ก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าเป็นตัวตน เป็นสิ่งที่จีรังยั่งยืน จึงเรียกสภาวะนั้นว่า วิญญาณุ-ปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ)

การกำหนดรู้ว่า "เห็นหนอๆ" ในขณะที่เห็น จะช่วยให้เรารู้เห็นขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริงว่ามีเพียงสภาวะเห็น เพื่อไม่ให้เกิดการยึดถือรูปนามว่าเป็นเรา เป็นของเรา เป็นสิ่งยั่งยืนหรือน่าพอใจเป็นต้น

อุปาทานขันธ์ ๕ ในขณะได้ยิน

ในขณะที่มีการได้ยินซึ่งประกอบด้วย หู เสียง และจิตที่รู้เสียงนั้น จะเกิดความรู้สึกพอใจและไม่พอใจ (เวทนา) ความจำได้หมายรู้เสียง (สัญญา) เจตนาและมนสิการในการฟัง (สังขาร) พร้อมทั้งจิตที่ได้ยิน (วิญญาณ)

ผู้ที่มิได้เจริญวิปัสสนาภาวนา จะไม่รู้เห็นสภาวธรรมเหล่านี้ตามความเป็นจริง จึงยึดถือการได้ยินว่าเราได้ยิน หูของเราได้ยิน เพราะหูที่ได้ยินเป็นเหตุให้เกิดการยึดมั่น จึงเรียกว่าเป็นรูปุปาทาน-ขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป) ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์เมื่อได้ยินเป็นเวทนุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา) สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ทำนองเดียวกัน

การกำหนดรู้ว่า "ได้ยินหนอ ๆ" ในขณะได้ยิน จะช่วยให้เรารู้เห็นขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริงว่ามีเพียงสภาวะได้ยิน เพื่อไม่ให้เกิดการยึดถือรูปนามว่าเป็นเรา เป็นของเรา เป็นสิ่งยั่งยืนหรือน่าพอใจเป็นต้น

อุปาทานขันธ์ ๕ ในขณะรู้กลิ่น

ในขณะที่มีการรู้กลิ่นซึ่งประกอบด้วย จมูก กลิ่น และจิตที่รู้กลิ่นนั้น จะเกิดความรู้สึกพอใจและไม่พอใจ (เวทนา) ความจำได้หมายรู้กลิ่น (สัญญา) เจตนาและมนสิการในการรู้กลิ่น (สังขาร) พร้อมทั้งจิตที่รู้กลิ่น (วิญญาณ)

ผู้ที่มิได้เจริญวิปัสสนาภาวนา จะไม่รู้เห็นสภาวธรรมเหล่านี้ตามความเป็นจริง จึงยึดถือการได้กลิ่นว่าเรารู้กลิ่น จมูกของเรารู้กลิ่น เพราะจมูกที่รู้กลิ่นเป็นเหตุให้เกิดการยึดมั่น จึงเรียกว่า รูปุปาทาน-ขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป) ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์เมื่อรู้กลิ่นเป็นเวทนุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา) สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ทำนองเดียวกัน

การกำหนดรู้ว่า "รู้หนอ ๆ" ในขณะรู้กลิ่น จะช่วยให้เรารู้เห็นขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริงว่ามีเพียงสภาวะรู้กลิ่น เพื่อไม่ให้เกิดการยึดถือรูปนามว่าเป็นเรา เป็นของเรา เป็นสิ่งยั่งยืนหรือน่าพอใจ เป็นต้น

อุปาทานขันธ์ ๕ ในขณะลิ้มรส

ในขณะที่มีการลิ้มรสซึ่งประกอบด้วย ลิ้น รส และจิตที่รู้รสนั้น จะเกิดความรู้สึกพอใจและไม่พอใจ (เวทนา) ความจำได้หมายรู้รส (สัญญา) เจตนาและมนสิการในการลิ้มรส (สังขาร) พร้อมทั้งจิตที่ลิ้มรส (วิญญาณ)

ผู้ที่มิได้เจริญวิปัสสนาภาวนา จะไม่รู้เห็นสภาวธรรมเหล่านี้ตามความเป็นจริง จึงยึดถือการลิ้มรสว่าเราลิ้มรส ลิ้นของเราลิ้มรส เพราะลิ้นที่ลิ้มรสเป็นเหตุให้เกิดการยึดมั่น จึงเรียกว่าเป็นรูปุปาทาน-ขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป) ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์เมื่อลิ้มรส เป็นเวทนุปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา) สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ทำนองเดียวกัน

การกำหนดรู้ว่า “รู้หนอ ๆ” ในขณะลิ้มรส จะช่วยให้เรารู้เห็นขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริงว่ามีเพียงสภาวะลิ้มรส เพื่อไม่ให้เกิดการยึดถือรูปนามว่าเป็นเรา เป็นของเรา เป็นสิ่งยั่งยืนหรือน่าพอใจ เป็นต้น

อุปาทานขันธ์ ๕ ในขณะกระทบสัมผัส

การกระทบสัมผัสประกอบด้วยกายประสาท ที่รับการกระทบสัมผัสทั้งภายในร่างกาย เช่น เนื้อ เลือด กล้ามเนื้อ และกระดูก และภายนอกร่างกาย เช่น ผิวหนังห่อหุ้มร่างกาย การกระทบสัมผัสจึงครอบคลุมพื้นที่กว้างขวางมาก เราจะรับรู้การกระทบสัมผัสได้ทุกแห่งที่มีปสาทรูปซึ่งเป็นรูปละเอียดและไม่ใช่รูปร่างทางกาย เหมือนจักขุ-ประสาท โสตประสาท ฆานประสาท และชิวหาประสาทที่เป็นรูปละเอียดไม่ใช่ดวงตาและใบหูเป็นต้น

เมื่อมีการกระทบสัมผัสเกิดขึ้น จะปรากฏลักษณะของธาตุดิน ธาตุไฟ และธาตุลม กล่าวคือ ธาตุดินมีลักษณะแข็ง-อ่อน ธาตุไฟมีลักษณะร้อน-เย็น และธาตุลมมีลักษณะหย่อน-ตึง

ความรู้สึกที่เกิดจากการกระทบสัมผัสอาจมีได้เพราะร่างกายสัมผัสกัน เช่น ริมฝีปาก นิ้วมือ หรือสิ่งภายนอกมากระทบร่างกาย เช่น เสื้อผ้า ที่นั่ง ที่นอน พื้นดิน น้ำ ลม ไฟ หรือแสงแดด การกระทบสัมผัสแต่ละครั้งมักก่อให้เกิดความรู้สึกที่ต่างกันออกไป อาจเป็นความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบ ความจำได้หมายรู้กระทบสัมผัสนั้นๆ เจตนาและมนสิการ ตลอดจนจิตที่รู้สัมผัส โดยเฉพาะความรู้สึกที่ไม่ชอบทุกขเวทนาในขณะนั่งนานมักปรากฏชัดกว่าอย่างอื่น

ในทุกขณะที่เกิดการกระทบสัมผัส ผู้ปฏิบัติธรรมควรกำหนดรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง เพื่อไม่ให้เกิดความยึดถือรูปนามที่ปรากฏในขณะนั้นว่าเป็นเราหรือของเรา เพราะบริเวณที่มีการกระทบสัมผัสนั้นเป็นอุปาทานขันธ์ โดยสภาวะกระทบสัมผัสนั้น เรียกว่า

รูปุปาทานขันธ์ ความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบเป็นเวทนุปาทานขันธ์ ความจำได้หมายรู้สัมผัสเป็นสัญญุปาทานขันธ์ เจตนาและมนสิการเป็นสังขารุปาทานขันธ์ และจิตที่รู้สัมผัสเป็นวิญญาณุปาทานขันธ์

การกำหนดอากัปกิริยาทางร่างกาย เช่น เดิน ยืน นั่ง นอน คู้ เหยียด เคลื่อนไหว พอง ยุบ ฯลฯ มีประโยชน์เพื่อให้เกิดสติระลึกรู้อุปาทานขันธ์ ๕ นั่นเอง เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้อากัปกิริยาดังกล่าวจะรู้เห็นสภาวะของธาตุลมที่ทำให้เกิดความตึง หย่อน หรือเคลื่อนไหว ได้ตามความเป็นจริงว่าเป็นเพียงรูปที่รู้อะไรไม่ได้ และนามคือจิตที่รู้อากัปกิริยา ดังนั้น ในการกำหนดรู้แต่ละครั้ง เขาจะรู้เห็นว่ามีเพียงรูปและนาม ไม่มีรูปร่างที่เข้าใจว่าเป็นเราหรือของเรา และต่อไปก็จะรู้เห็นได้ชัดเจนว่ารูปและนามเป็นเหตุผลของกันและกัน เช่น การเดินมีได้เพราะจิตที่ต้องการจะเดิน หลังจากนั้นเขาก็จะรู้เห็นการเกิดดับอย่างรวดเร็วของรูปนามจัดเป็นการหยั่งเห็นพระไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน การรู้เห็นตามความเป็นจริงเช่นนี้จะขจัดความยึดถือในการยืน เดิน นั่ง หรือนอนว่าเป็นตัวตนเป็นเราหรือของเรา

การปฏิบัติธรรมเช่นนี้เป็นการตัดความยึดมั่นในขันธ์ ๕ ตามที่กล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร[๘]ว่า น จ กิญฺจิ โลเก อุปาทิยติ (และไม่ถือมั่นอะไรในโลกคืออุปาทานขันธ์) การปฏิบัติธรรมที่จะทำให้เป็นอิสระจากความยึดมั่น ก็คือการเจริญสติกำหนดรู้กองรูป เวทนา จิต และสภาวธรรมนั่นเอง

---

[๘] ที. มหา. ๑๐.๓๗๔.๒๖๐

ในบางขณะทุกขเวทนา เช่น ความปวดเมื่อย ร้อน และคัน จะปรากฏชัดในบริเวณที่กระทบสัมผัส หากเรามิได้กำหนดรู้ตามความเป็นจริงว่าเป็นเพียงสภาวะที่ทนได้ยาก ก็จะเกิดความยึดถือในตัวตนว่า เราปวดเมื่อย เราเป็นทุกข์ จึงควรเจริญสติกำหนดรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริงอย่างจดจ่อต่อเนื่อง เพื่อหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดความยึดถืออย่างนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมจะเห็นชัดจากประสบการณ์ของตนเองว่า ทุกขเวทนาเป็นเพียงสภาวะที่ทนได้ยาก ตั้งอยู่เพียงชั่วขณะแล้วดับไป เป็นสิ่งไม่เที่ยง ไม่ควรยึดถือว่าเป็นเรา หรือของเรา

อุปาทานขันธ์ ๕ ในขณะคิด

จิตของมนุษย์สามารถคิดฟุ้งซ่านไปได้กว้างขวางมาก และจะคิดนึกเรื่องราวต่างๆ เกือบตลอดเวลาที่ตื่นอยู่ นิวรณ์ ๕ คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา ก็เป็นสิ่งที่เกี่ยวกับความคิดทั้งหมด ความดำริในกาม ความดำริในความพยาบาท และความดำริในความเบียดเบียน (กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก) ก็เกี่ยวกับความคิดด้วยเช่นกัน หากผู้ปฏิบัติธรรมไม่กำหนดรู้ความคิดที่เกิดในแต่ละขณะ ก็จะเกิดความยึดถือในตัวตนว่าเป็นเราที่คิดอยู่ และเป็นสิ่งยั่งยืน ฯลฯ

เมื่อวิเคราะห์ให้ดีจะพบว่า ความคิดก็จัดเป็นอุปาทานขันธ์ โดยรูปที่นำมาคิดเป็นรูปุปาทานขันธ์ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือวางเฉย ที่ปรากฏในขณะคิดเป็นเวทนุปาทานขันธ์ ความจำได้หมายรู้ก็เป็นสัญญุปาทานขันธ์ เจตนาและมนสิการเป็นสังขารุปาทานขันธ์ และจิตที่นึกคิดเป็นวิญญาณุปาทานขันธ์

สิ่งที่นำมาคิดนั้นอาจมีได้ทั้งรูป นาม หรือบัญญัติคือชื่อหรือแนวคิดต่างๆ การคิดถึงรูป จัดเป็นรูปุปาทานขันธ์ การนึกถึงนามจัดเป็นอุปาทานขันธ์ ๔ อย่างอื่น ส่วนบัญญัตินั้นไม่ใช่รูปหรือนาม แต่นับเข้าในรูปนามตามสมควร เช่น ในประโยคว่า ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ, ตมฺปิ ทุกฺขํ (การไม่ได้รับสิ่งที่ปรารถนาเป็นทุกข์) ซึ่งคัมภีร์มูลฎีกาอธิบายว่า การไม่ได้รับสิ่งที่ปรารถนานั้นจัดเป็นตัณหาที่อยากได้สิ่งที่ต้องการ[๙] การกำหนดรู้ความคิด ก็คือการรู้สึกตัวว่าได้คิดไปถึง

---

๙ โส ปนตฺถโต อญฺโญ ธมฺโม นตฺถิ, ตถาปิ อลพฺภเนยฺยอิจฺฉาว วุตฺตา โหติ. (มูลฏี. ๒.๗๖)

“อนึ่ง การไม่ได้รับสิ่งที่ปรารถนานั้นไม่ใช่ธรรมอื่นโดยสภาวะ ถึงอย่างนั้น ก็ตรัสถึงความปรารถนาสิ่งที่ไม่ได้รับนั่นแหละ”

เรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้ว โดยไม่รับรู้ถึงสิ่งที่คิดถึง เพราะสิ่งที่เราคิดถึงเป็นสมมุติบัญญัติ แต่สภาวะคิดที่เกิดขึ้นนี้เป็นสภาวธรรม การกำหนดรู้ความคิดตามความเป็นจริงในแต่ละขณะนั้นเป็นสิ่งสำคัญ เพราะหากมิได้กำหนดรู้ก็จะทำให้เกิดความยึดถือว่าเป็นตัวตนที่เที่ยงและน่าพอใจ ความยึดถือเช่นนี้เป็นต้นเหตุให้เกิดภพใหม่ตามหลักปฏิจจสมุปบาท[๑๐] ว่า ภพย่อมมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย (อุปาทานปจฺจยา ภโว) เมื่อมีภพใหม่ ก็มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย เป็นต้นติดตามมา

ถ้ามีการเจริญสติระลึกรู้ความคิดฟุ้งซ่านอย่างต่อเนื่อง ก็จะปรากฏความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน และเมื่อมีการหยั่งเห็นพระไตรลักษณ์ ความยึดถือในตัวตนจะไม่มีโอกาสเกิดขึ้น เมื่อไม่มีความยึดถือ ภพใหม่ก็ไม่เกิด เมื่อไม่มีภพใหม่ ก็ไม่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ฯลฯ เป็นการสิ้นสุดของความทุกข์ในแต่ละขณะจัดเป็นตทังคปหาน หากปฏิบัติต่อเนื่องไปจนบรรลุโลกุตตรมรรค ความทุกข์ทั้งมวลก็จะถูกกำจัดให้หมดสิ้นไปเป็นสมุจเฉทปหาน ดังนั้น ในขณะที่กำหนดสภาวะพองยุบและอิริยาบถใหญ่น้อยอยู่นั้น หากมีความคิดฟุ้งซ่านแทรกเข้ามา ผู้ปฏิบัติจะต้องกำหนดรู้ว่า “คิดหนอ” อีกด้วย

---

[๑๐] วิ. มหา. ๔.๑.๑

อาตมาได้กล่าวถึงอุปาทานขันธ์ ๕ ในขณะเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส กระทบสัมผัส และคิดฟุ้งซ่านโดยละเอียดแล้ว คนทั่วไปที่ไม่ได้เจริญสติปัฏฐานมักเห็นสิ่งต่างๆ ล้วนมีแก่นสาร เป็นหญิงบ้าง เป็นชายบ้าง แต่ในความเป็นจริงนั้นไม่มีแก่นสารอยู่ในรูปที่เห็น หรือเสียงที่ได้ยิน ฯลฯ มีเพียงอุปาทานขันธ์ที่มาปรากฏทางทวาร ทั้ง ๖ เท่านั้น

อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

ความทุกข์ในการมีภพใหม่ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ฯลฯ นั้น ล้วนมีสาเหตุมาจากอุปาทานขันธ์ ๕ หากมีอุปาทานขันธ์ ๕ อยู่ตราบใด ความทุกข์ก็จะมีอยู่ตราบนั้น อุปาทานขันธ์ ๕ จึงเป็นตัวทุกข์ กล่าวโดยย่อคือ เพราะมีรูปจึงมีความทุกข์กายและใจที่เนื่องด้วยรูป เพราะมีนามจึงมีความทุกข์กายและใจที่เนื่องด้วยนาม ดังนั้น รูปนามที่ประกอบกันเป็นอุปาทานขันธ์ ๕ ก็คือตัวทุกข์

ในอุปาทานขันธ์เหล่านี้ มีทุกข์ที่ทนได้ยากหลายประการ กล่าวคือ ความทุกข์กายและทุกข์ใจที่ทนได้ยากเรียกว่า ทุกขทุกข์ คือ ทุกข์แท้ ชาวโลกต่างกลัวความทุกข์เช่นนั้น ดังนั้น อุปาทานขันธ์คือทุกขเวทนาจึงเป็นทุกขสัจ

ความรู้สึกสุขกายสบายใจนั้นเป็นสิ่งที่น่าพึงพอใจในขณะที่ยังมีความสุขอยู่ แต่เมื่อความรู้สึกสุขสบายหมดไป ก็จะเกิดความทุกข์มาแทนที่ ดังนั้น ตามความเห็นของพระอริยะทั้งหลาย ความสุขสบายเปรียบเหมือนนางยักษ์ที่ล่อหลอกให้คนหลงใหลในความงามแล้วก็ทำให้บ้าคลั่งในภายหลัง ความสุขสบายนี้เรียกว่า วิปริณามทุกข์ คือ ทุกข์แปรปรวน อุปาทานขันธ์คือสุขเวทนา จึงจัดเป็นทุกขสัจเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ ความรู้สึกเป็นสุขเป็นสิ่งไม่ยั่งยืน จึงจัดเป็นทุกขสัจเหมือนกัน

อุปาทานขันธ์ ๕ ยังเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่คงทนเที่ยงแท้ เหมือนการอาศัยอยู่ในอาคารที่กำลังจะพังลงมาได้ทุกขณะ แต่คนทั่วไปต้องคอยบำรุงรักษาขันธ์ที่ไม่เที่ยงให้คงอยู่ในสภาพเดิมอยู่ตลอดเวลา จึงเป็นสังขารทุกข์ คือ ทุกข์ประจำสังขาร หมายรวมถึงอุเบกขาเวทนาพร้อมทั้งสัญญา สังขาร วิญญาณ และรูป ทั้งหมดนี้เป็นทุกขสัจที่น่ากลัวอย่างแท้จริง

โดยเหตุที่อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นตัวทุกข์ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ในบทสรุปของทุกขสัจว่า “กล่าวโดยสรุป อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์” หมายความว่า รูปนามซึ่งเป็นที่ตั้งของความยึดมั่นว่าเป็นเราของเรา ที่เที่ยง เป็นสุข และมีตัวตน เป็นทุกข์

อุปาทาน และอุปาทานขันธ์

คำว่า อุปาทาน ต่างจากอุปาทานขันธ์ คือ อุปาทาน เป็นความยึดมั่นด้วยอำนาจของตัณหา มี ๔ ประการ

๑. กามุปาทาน ความยึดมั่นในอารมณ์ที่น่ารักใคร่พอใจ

๒. ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในมิจฉาทิฏฐิ เช่น เห็นว่ากรรมและผลของกรรมไม่มี ชาติหน้าไม่มี พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ไม่มี รวมถึงความยึดมั่นในความเห็นผิดอื่นซึ่งไม่จัดอยู่ในสีลัพพตปรามาส และอัตตทิฏฐิ

๓. สีลัพพตุปาทาน ความยึดมั่นในศีลพรตคือข้อปฏิบัติและพิธีกรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความรู้แจ้งอริยสัจ ๔ หรือเพื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ แต่เป็นความเชื่อตามกันมาว่า การหลุดพ้นจากสังสารวัฏและเป็นอิสระจากความแก่ ความเจ็บ และความตายมีได้ด้วยการประพฤติเหมือนวัวหรือสุนัขเป็นต้น

๔. อัตตวาทุปาทาน ความยึดมั่นว่ามีอัตตาอยู่ภายในสิ่งมีชีวิต จัดเป็นสักกายทิฏฐิ หรืออัตตทิฏฐิ

ในบรรดาอุปาทานทั้ง ๔ ประเภทนั้น กามุปาทานเป็นตัณหาที่พอใจกามคุณ ส่วนอีก ๓ ประเภทเป็นความเห็นผิด จึงกล่าวได้ว่าอุปาทานแบ่งเป็น ๒ ประเภทโดยย่อ คือ ความยึดมั่นในกามคุณที่น่าพอใจ และความยึดมั่นในความเห็นผิด อนึ่ง ที่ตั้งของความยึดมั่นทั้ง ๒ อย่างนี้ คือ รูปขันธ์ และนามขันธ์

รูปขันธ์และนามขันธ์ที่ถูกยึดมั่นว่าเป็นเรา ของเรา ชื่อว่าอุปาทานขันธ์ ส่วนความยึดมั่นรูปขันธ์และนามขันธ์ว่าเป็นเราหรือของเรา เรียกว่า อัตตทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดว่ามีตัวตน อัตตทิฏฐินี้เป็นทางนำไปสู่ความเห็นผิดอีก ๒ อย่างที่เหลือ เมื่อมีความยึดมั่นด้วยอำนาจของตัณหา ก็จะทำให้เกิดความยึดถือในสิ่งที่ไม่ใช่ของเราว่าเป็นของเรา ในพระสูตร[๑๑] ได้กล่าวถึงการครอบครองด้วยตัณหาในลักษณะนี้ว่า เอตํ มม (สิ่งนั้นของเรา)

นามขันธ์ซึ่งไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น ได้ชื่อว่า ขันธ์ ไม่เป็นอุปาทานขันธ์ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่ประกอบร่วมกับมรรคจิตและผลจิตอันเป็นฝ่ายโลกุตตระ

---

[๑๑] ม. มู. ๑๒.๒๔๑.๒๐๔

รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณที่เป็นฝ่ายโลกิยะ จัดเป็นอุปาทานขันธ์ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น อุปาทานขันธ์ในฝ่ายโลกิยะแบ่งออกเป็นจิต เจตสิก และรูป ซึ่งปรากฏทางทวาร ๖ ในขณะเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส กระทบสัมผัส และนึกถึงเรื่องราวต่างๆ แก่ผู้ที่มิได้เจริญฌาน หรือแบ่งเป็นรูปฌานและอรูปฌานแก่ผู้ที่สำเร็จรูปฌานและอรูปฌาน

อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกขสัจที่เหมาะสมจะยกขึ้นเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ต่อไปว่า ทุกขสัจเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ตามความเป็นจริง (ปริญเญยยธรรม) ด้วยวิปัสสนาปัญญาที่พัฒนาจนเป็นมรรคญาณ อีกทั้งตรัสระบุว่าปัญญาที่เกิดจากการกำหนดรู้ทุกขสัจเป็นสัมมาทิฏฐิ ดังที่ได้อธิบายมาแล้วในเรื่องสัมมาทิฏฐิ

ในบทนี้ได้อธิบายทุกขสัจคืออุปาทานขันธ์ ๕ ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้เห็นสภาวะของอุปาทานขันธ์ ๕ โดยประจักษ์ได้ด้วยการกำหนดรู้รูป (ตา + สี, หู + เสียง เป็นต้น) และนาม (จักขุวิญญาณ และโสต-วิญญาณ เป็นต้น) จนกระทั่งหยั่งเห็นไตรลักษณ์ของขันธ์ ๕ ด้วยประสบการณ์ของตนเองเท่านั้น เนื่องเพราะไตรลักษณ์ปรากฏอยู่ในอุปาทานขันธ์ที่มีจริงเท่านั้น ไม่ปรากฏในสมมุติบัญญัติที่ไม่มีจริง เหมือนเงานกที่ปรากฏในน้ำ

บทที่ ๕

สมุทยสัจ
ความจริงคือเหตุให้เกิดทุกข์

สมุทยสัจ
ความจริงคือเหตุให้เกิดทุกข์

พระพุทธองค์ตรัสถึงเหตุให้เกิดทุกข์คือรูปนามว่า

อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ. ยายํ ตณฺหา โปโนภวิกา[๑] นนฺทีราคสหคตา ตตฺรตตฺราภินนฺทินี, เสยฺยถิทํ. กาม-ตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา.

"ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์นี้ คือ ตัณหาที่ก่อให้เกิดภพใหม่ ประกอบด้วยความยินดีพอใจที่ทำให้เพลิดเพลินภพและอารมณ์นั้นๆ กล่าวคือ ความพอใจในกามคุณ (กามตัณหา) ความพอใจโดยเห็นว่าภพเที่ยง (ภวตัณหา) และความพอใจโดยเห็นว่าภพขาดสูญ (วิภวตัณหา)"

---

[๑] พระไตรปิฎกฉบับไทยมีรูปว่า โปโนพฺภวิกา แต่ฉบับสิงหลและฉบับฉัฏฐ-สังคีติมีรูปว่า โปโนภวิกา เมื่อเทียบเคียงกับภาษาสันสกฤตก็ได้ข้อสรุปว่า ศัพท์ว่า ปุนรฺ ในสันสกฤต เป็น ร การันต์ ส่วนบาลีเป็น ปุน เมื่อ ปุน เข้าสมาสกับ ภว ก็มีรูปที่ซ้อนพยัญชนะสังโยคว่า ปุนพฺภว เพราะสันสกฤตมีรูปสังโยคว่า ปุนรฺ แต่เมื่อแปลง อรฺ ใน ปุนรฺ เป็น โอ ได้รูปว่า ปุโน, โปโน ก็ไม่ควรมีรูปสังโยคเป็น โปโนพฺภว, โปโนพฺภวิกา ในที่นี้ จึงใช้เป็น โปโน-ภวิกา ตามฉบับสิงหลและฉบับฉัฏฐสังคีติ

ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งปวง เริ่มตั้งแต่การเกิดในภพใหม่ไปจนถึงทุกข์ที่เนื่องด้วยอุปาทานขันธ์ ๕ ความเข้าใจเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์จึงเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อการขจัดทุกข์ เหมือนกับการวินิจฉัยโรคเป็นสิ่งจำเป็นในการรักษาโรคให้ถูกต้อง พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้เหตุให้เกิดทุกข์ได้ด้วยพระองค์เอง จึงสามารถขจัดทุกข์ให้หมดสิ้นได้ด้วยการขจัดสาเหตุคือสมุทยสัจ อันได้แก่ ตัณหา ความทะยานอยากในกามคุณ มีลักษณะกระหายอยากได้สิ่งที่ต้องการ เหมือนคนหิวข้าวหรือกระหายน้ำนั่นแหละ

ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดภพใหม่อยู่เรื่อยไป (โปโนภวิกา) หากว่าเรายังเป็นทาสของตัณหาที่ผูกพันเราไว้ด้วยความยินดีพอใจ ในกาม-ตัณหาซึ่งทำให้เพลิดเพลิน และเกาะเกี่ยวอยู่กับอารมณ์ที่น่าพอใจ เหมือนกับน้ำมันหรือสีย้อมที่เมื่อสัมผัสเข้ากับสิ่งใด ก็จะเกาะแน่นอยู่กับพื้นผิวของสิ่งนั้น (นนฺทีราคสหคตา) และเพลิดเพลินอยู่กับอารมณ์ที่น่าปรารถนา น่าพอใจ ไม่ว่าจะอยู่ในภพใดก็ตาม ก็จะพยายามหาความเพลิดเพลินอยู่อย่างไม่รู้สึกเบื่อหน่าย (ตตฺรตตฺราภินนฺทินี)

หากจะเปรียบเทียบกันในหมู่มนุษย์ บุคคลที่มีฐานะดีอาจเห็นว่าคนยากจนมีชีวิตที่ไม่น่ารื่นรมย์ แต่ถึงกระนั้นผู้ที่โชคร้ายต้องเกิดมาในครอบครัวที่ยากจน ก็ยังเพลิดเพลินในความเป็นอยู่ของตน หรือหากจะเปรียบเทียบชีวิตของมนุษย์กับสัตว์ดิรัจฉาน เราจะรู้สึกว่าชีวิตสัตว์ดิรัจฉานนั้นเป็นทุกข์ที่น่ากลัว หากคนเราต้องกลายร่างเป็นงูหรือแมลงอย่างใดอย่างหนึ่ง คงเป็นสิ่งที่น่าขยะแขยงมาก แต่ผู้ที่เกิดอยู่ในภูมิดิรัจฉานนั้นมักยินดีพอใจในร่างกายของตน และมีความเพลิดเพลินกับชีวิตในภพนั้นๆ ทั้งนี้เพราะตัณหาทำให้ยินดีพอใจในภพที่อยู่และอารมณ์ที่ได้รับ ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ตัณหามีลักษณะเพลิดเพลินภพและอารมณ์นั้นๆ (ตตฺรตตฺราภินนฺทินี) ดังที่จะเห็นได้จากตัวอย่างเรื่องพญานาคจัมเปยยะ และเรื่องพระนางอุปรีมีเรื่องย่อดังต่อไปนี้

เรื่องพญานาคจัมเปยยะ

ในสมัยหนึ่ง พระโพธิสัตว์ได้เกิดเป็นคนเข็ญใจใกล้แม่น้ำจัมปา ท่านต้องการสมบัติของพญานาคจัมเปยยะ จึงได้ให้ทานและรักษาศีล แล้วตั้งจิตปรารถนา เมื่อสิ้นชีวิตลงจึงได้ไปเกิดเป็นพญานาคอยู่บนบัลลังก์ ท่านทราบว่าตนได้เกิดเป็นพญางูก็เกิดความสังเวชใจ คิดว่าด้วยผลบุญที่ได้บำเพ็ญมานั้นอาจส่งผลให้ไปเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นได้ จึงเสียใจมาก

ขณะนั้น นางนาคชื่อสุมนาได้ให้สัญญาณกับนางนาคอื่นแล้วพากันแปลงร่างเป็นเทพธิดามาห้อมล้อมและฟ้อนรำขับร้องปรนเปรอ พญานาคจัมเปยยะเห็นเช่นนั้นแล้วสำคัญว่า นาคพิภพนี้น่ารื่นรมย์เหมือนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จึงแปลงกายเป็นเทพบุตรแล้วร่วมอภิรมย์กับนางนาคเหล่านั้น

จะเห็นได้ว่า แม้พระโพธิสัตว์จะเกิดความสลดสังเวชเมื่อพบว่าตนได้กำเนิดเป็นพญานาค แต่ครั้นนางนาคแปลงร่างมาปรนเปรอ ก็อดที่จะเพลิดเพลินไปด้วยไม่ได้ ทั้งนี้เพราะตัณหาทำให้เพลิดเพลินได้ไม่ว่าจะอยู่ในภพใดก็ตาม และเพราะตัณหาอีกเหมือนกันที่เป็นเหตุให้ท่านปรารถนาสมบัติของพญานาคจัมเปยยะ จนต้องอุบัติในภูมิดิรัจฉาน ตัณหาจึงเป็นเหตุให้เกิดภพใหม่เรื่อยไป ดังพระพุทธดำรัสว่า ตัณหาที่ก่อให้เกิดภพใหม่ (โปโนภวิกา)

เรื่องพระนางอุปรี

พระนางอุปรีเป็นอัครมเหสีของพระจ้าอัสสกะ ผู้ครองนครปาฏลีในแคว้นกาสี ด้วยความเป็นหญิงที่มีพระสิริโฉมงดงามเป็นเลิศ จึงเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าอัสสกะยิ่งกว่ามเหสีองค์อื่น ต่อมาพระนางได้สิ้นพระชนม์ในวัยยังสาว ทำให้พระเจ้าอัสสกะทรงโทมนัสจนไม่เป็นอันเสวยหรือบรรทม ได้รับสั่งให้นำร่างของพระนางบรรจุไว้ในโลงแก้วแช่น้ำมัน แล้วเก็บไว้ใต้แท่นพระบรรทม พระเจ้าอัสสกะทรงตรอมตรมพระหฤทัยอยู่เช่นนี้ตลอด ๗ วัน

ขณะนั้นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นดาบสอยู่ในป่าหิมพานต์ ทรงทราบด้วยอภิญญาว่า พระเจ้าอัสสกะตกอยู่ในห้วงทุกข์โทมนัสอันใหญ่หลวง จึงเหาะไปยังพระราชอุทยานแล้วช่วยให้พระเจ้าอัสสกะได้พบกับพระนางอุปรีซึ่งไปเกิดเป็นด้วงปีกแข็งอาศัยอยู่ในอุทยานนั้น เหตุที่พระนางไปเกิดเป็นตัวด้วง ก็เพราะว่ามิได้ทำบุญให้ทานหรือรักษาศีลในขณะมีชีวิตอยู่ เพียงแต่มัวเมาในรูปสมบัติของตนจนลืมทำบุญกุศล

คนส่วนใหญ่ที่เกิดมาในตระกูลสูง มีฐานะร่ำรวยรูปโฉมงดงาม มักจะเย่อหยิ่งจองหองปราศจากความอ่อนน้อมถ่อมตน และไม่สนใจที่จะบำเพ็ญบุญด้วยการให้ทานหรือรักษาศีลพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในจูฬกัมมวิภังคสูตรว่า บุคคลที่เย่อหยิ่งมักจะไปเกิดในภพที่ต่ำ ส่วนผู้ที่อ่อนน้อมต่อผู้ที่ควรอ่อนน้อม จะได้ไปเกิดในตระกูลสูง[๒] พระนางอุปริในเรื่องนี้เป็นหญิงที่มีรูปโฉมงดงาม อีกทั้งยังเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าแผ่นดิน จึงปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างเย่อหยิ่ง วิบากกรรมของพระนางจึงส่งผลให้เกิดเป็นด้วงปีกแข็งที่อาศัยอยู่ในมูลสัตว์

เมื่อพระเจ้าอัสสกะได้ยินว่า อัครมเหสีไปเกิดเป็นด้วงปีกแข็ง ก็ไม่ทรงเชื่อ พระดาบสจึงอธิษฐานให้ด้วงอดีตอัครมเหสีและคู่ครองออกมาเฝ้าพระเจ้าอัสสกะ แต่พระเจ้าอัสสกะก็ไม่ทรงเชื่อ เพราะบุคคลผู้ที่ไม่เชื่อกรรมและผลของกรรม อีกทั้งไม่เข้าใจหลักปฏิจจสมุปบาท มักไม่อาจยอมรับว่าคนที่ตายจากโลกมนุษย์แล้ว จะตกต่ำถึงกับไปเกิดเป็นด้วงปีกแข็งได้ ชาวพุทธบางคนในปัจจุบันนี้ยังเชื่อว่าเมื่อมนุษย์สิ้นชีวิตลงจะไม่ไปเกิดในภูมิที่ต่ำกว่ามนุษย์ ดังนั้น คนในสมัยก่อนพุทธกาลซึ่งไม่เคยได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้ามาก่อนจึงมีความเห็นผิดเช่นนั้น

---

[๒] ม. อุ. ๑๔.๒๙๕.๒๗๐

เมื่อพระเจ้าอัสสกะไม่ยอมเชื่อว่าด้วงปีกแข็งในมูลสัตว์นั้นคือ อดีตอัครมเหสี พระดาบสจึงอธิษฐานให้พระราชาและราชบริษัทได้ยิน คำสนทนาของท่านกับตัวด้วง

พระดาบส "เมื่อชาติก่อน เธอเป็นใคร"

อดีตอัครมเหสี "ฉันเป็นพระนางอุปรี อัครมเหสีของพระเจ้าอัสสกะ"

พระดาบส "เธอจงตอบเรามา เดี๋ยวนี้เธอยังรักพระเจ้าอัสสกะอยู่ หรือรักตัวด้วงคู่ของเธอ"

อดีตอัครมเหสี "พระเจ้าอัสสกะ เคยเป็นพระสวามีในชาติก่อน ตอนนั้นฉันเคยเที่ยวเล่นในอุทยานแห่งนี้กับพระองค์ ได้รับความเพลิดเพลินด้วยรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสอันน่ารื่นรมย์ แต่บัดนี้ฉันอยู่ในภพใหม่ ไม่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าอัสสกะอีกต่อไป"

ในคัมภีร์อรรถกถาได้กล่าวถึงคำตอบของด้วงอดีตอัครมเหสีต่อไปว่า

"บัดนี้ ฉันต้องการที่จะฆ่าพระเจ้าอัสสกะ แล้วนำโลหิตจากพระศอของพระองค์มาล้างเท้าด้วงปีกแข็งในมูลโคผู้เป็นสามีของฉัน"[๓]

---

๓ อหญฺหิ อิทานิ อสฺสกราชานํ มาเรตฺวา ตสฺส คลโลหิเตน มยฺหํ สามิกสฺส โคมยปาณกสฺส ปาเท มกฺเขยฺยํ. (ชา. อ. ๓.๑๕๗)

ในคัมภีร์ชาดกพบคำพูดของอดีตอัครมเหสีว่า

"ฉันเพลิดเพลินพอใจอยู่ ได้เที่ยวชมอุทยานแห่งนี้พร้อมกับพระเจ้าอัสสกะผู้เป็นที่รักยิ่ง แต่สุขทุกข์ใหม่ในปัจจุบันได้บดบังอดีตไปหมด ดังนั้น ฉันจึงรักด้วงมากกว่าพระเจ้าอัสสกะ"[๔]

เมื่อพระเจ้าอัสสกะได้ยินว่าอดีตอัครมเหสีไม่เหลือเยื่อใยกับพระองค์เลยแม้แต่น้อย จึงคลายความอาลัย แล้วรับสั่งให้เอาร่างของพระนางไปทิ้ง หลังจากนั้นได้แต่งตั้งหญิงอื่นเป็นอัครมเหสีแล้วครองแผ่นดินโดยธรรม

ข้อคิดที่ได้จากเรื่องนี้คือ ขณะที่พระนางอุปรีเป็นมนุษย์ก็ทรงยินดีในฐานะที่สูงส่ง แต่ครั้นเมื่อกรรมส่งผลให้เกิดเป็นด้วงปีกแข็งก็ยินดีในชีวิตของตัวด้วง ซึ่งมีความผูกพันกับคู่ครองใหม่ยิ่งกว่าพระเจ้าอัสสกะหลายร้อยหลายพันเท่า ในทำนองเดียวกันนี้ สัตว์อื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นสุนัขหรือสุกร ต่างก็พอใจในชีวิตของตน สัตว์โลกทั้งหมดย่อมพอใจในภพที่อยู่และอารมณ์ที่ได้รับด้วยอำนาจของตัณหานั่นเอง

---

[๔] อยมสฺสกราเชน เทโส วิจริโต มยา
อนุกามาย กาเมน ปิเยน ปตินา สห.
นเวน สุขทุกฺเขน โปราณํ อปิธียติ
ตสฺมา อสฺสกรญฺญาว กีโฏ ปิยตโร มม. (ขุ. ชา. ๒๗.๑๑๓-๑๔.๕๗)

การเกิดขึ้นของภพใหม่

ลำดับต่อไปนี้ จะอธิบายการเกิดขึ้นของภพใหม่เรื่อยไปด้วยตัณหาที่เรียกว่า โปโนภวิกา (ตัณหาที่ก่อให้เกิดภพใหม่)

ตัณหามีลักษณะทำให้เพลิดเพลินและผูกพัน ผู้คนจึงมักจะเพลิดเพลินในภพและอารมณ์ต่างๆ ที่ได้มา อีกทั้งต้องการให้ภพและอารมณ์นั้นๆ มั่นคงถาวร จึงพยายามทำกรรมต่างๆ เพื่อให้ได้อารมณ์ที่ต้องการ เจตนาหรือกรรมเหล่านี้มีทั้งกุศลและอกุศลตามสมควรซึ่งเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดภพใหม่

เมื่อบุคคลใกล้จะตาย จะมีกรรมอารมณ์ทั้งดีและชั่วที่ได้เคยกระทำมาปรากฏให้เห็นทางใจ หรือมิฉะนั้นแล้วจะมีกรรมนิมิต คือ เครื่องหมายของกรรมที่ได้เคยทำไว้ในอดีต เช่น รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส หรือความคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เกี่ยวเนื่องกับกรรมในอดีต หรือมิฉะนั้นก็จะมีคตินิมิต คือ เครื่องหมายของภพใหม่ที่ผลของกรรมจะนำไปเกิด

กรรมอารมณ์ กรรมนิมิต หรือคตินิมิต ซึ่งปรากฏแก่บุคคลในขณะใกล้จะเสียชีวิตนั้น จะถูกตัณหายึดไว้มั่นจนไม่สามารถจะสลัดออกจากใจได้ เหมือนเงาภูเขาที่ทอดไปปกคลุมแผ่นดิน กรรมอารมณ์ กรรมนิมิต และคตินิมิต ก็แผ่ครอบคลุมจิตในขณะใกล้จะเสียชีวิต (มรณาสันนชวนะ คือ ชวนจิตใกล้ตาย หรืออภิสังขารวิญญาณ คือ จิตปรุงแต่งปฏิสนธิ)

พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอังคุตตรนิกายว่า

อิติ โข อานนฺท กมฺมํ เขตฺตํ. วิญฺญาณํ พีชํ. ตณฺหา เสฺนโห.[๕]

“อานนท์ ด้วยเหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณชื่อว่าเป็นเมล็ดพืช ตัณหาชื่อว่าเป็นความชุ่มชื้น”

เรื่องนี้มีอธิบายว่า กรรมดีและกรรมชั่วเหมือนไร่นาอันเป็นที่เพาะปลูก อภิสังขารวิญญาณ คือ จิตปรุงแต่งปฏิสนธิที่ประกอบด้วยเจตนาในขณะใกล้เสียชีวิตซึ่งเหมือนกับเจตนาในขณะทำกรรมครั้งก่อนเหมือนเมล็ดพืช ตัณหาคือความเพลิดเพลินในภพและอารมณ์ต่าง ๆ เหมือนความชุ่มชื้น ในขณะใกล้เสียชีวิตนั้น ชวนจิตที่ปรุงแต่งปฏิสนธิได้รับเอากรรมอารมณ์ กรรมนิมิต และคตินิมิตเป็นอารมณ์ อีกทั้งตัณหาที่พอใจกรรมอารมณ์เป็นต้นนั้น ย่อมก่อให้เกิดปฏิสนธิจิตในภพใหม่ด้วยการอุปถัมภ์ของชวนจิตดังกล่าว

การเกิดใหม่เกิดจากปัจจัย ๒ อย่างประกอบกัน คือ กรรมและตัณหา แต่หากไม่มีตัณหา ลำพังกรรมเพียงอย่างเดียวไม่อาจนำให้ปฏิสนธิได้ เพราะไม่มีตัณหาอุปถัมภ์ค้ำจุน ดังนั้น พระพุทธองค์จึงไม่ตรัสว่าเหตุให้เกิดทุกข์คือกรรม แต่ตรัสว่าคือตัณหา เพื่อแสดงถึงมูลเหตุของการเกิดทุกข์

[๕] องฺ. ติก. ๒๐.๗๗.๒๑๗

พระอรหันต์เป็นบุคคลที่กำจัดตัณหาได้โดยสิ้นเชิง กรรมดีหรือกรรมชั่วในอดีตของท่านเหล่านั้นจะส่งผลจนถึงเวลาปรินิพพานในชาติสุดท้ายเท่านั้น ไม่ส่งผลให้ปฏิสนธิอีก เช่น พระสิวลีมีลาภมาก พระพากุละมีสุขภาพดี หรือพระโลสกติสสะไม่อาจฉันอาหารอิ่มท้องสักมื้อหนึ่ง พระโมคคัลลานะถูกโจรทุบจนเสียชีวิต แต่กรรมเก่าของพระอรหันต์ไม่ก่อให้เกิดภพใหม่ เพราะท่านไม่มีตัณหาและอภิสังขารวิญญาณที่เป็นมูลเหตุให้เกิดอีก เนื่องจากตัณหาเป็นมูลเหตุที่สำคัญของการเกิดใหม่ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่าตัณหามีลักษณะก่อให้เกิดภพใหม่ (โปโนภวิกา)

ในปัจจุบันมีบางคนกล่าวตู่ว่า พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนเกี่ยวกับภพปัจจุบันเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับภพใหม่ นี่เป็นการพยายามจะอธิบายตามแบบอุจเฉทวาท หรือทฤษฎีที่กล่าวว่าภพขาดสูญ ซึ่งจัดเป็นมิจฉาทิฏฐิอย่างหนึ่ง แต่ความเป็นจริงนั้น ตราบใดที่ตัณหายังมิได้ถูกขจัดไปด้วยการอบรมอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็จะยังเป็นเหตุให้เกิดภพใหม่อยู่เรื่อยไป

เมื่อตัณหาถูกโลกุตตรมรรคทำลายไปด้วยการอบรมอริยมรรคข้างต้น การเกิดในภพใหม่ก็จะไม่มีอีก ดังนั้น พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายจึงมีการพิจารณาในปัจจเวกขณญาณว่า "ภพนี้เป็นภพสุดท้าย ภพใหม่ไม่มีอีกแล้ว" ดังที่ปรากฏในตอนท้ายของพระสูตรนี้และพระสูตรอื่น[๖]

มีเรื่องราวหลายเรื่องที่พบในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาที่ยืนยันได้ว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดภพใหม่ อีกทั้งยังมีเรื่องเล่าในยุคปัจจุบัน ในที่นี้จะนำบางเรื่องมากล่าวถึง พอเป็นตัวอย่าง

---

๖ ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาทิ. อกุปฺปา เม วิมุตฺติ. อยมนฺติมา ชาติ. นตฺถิทานิ ปุนพฺภโวติ. (วิ. มหา. ๔.๑๖.๑๕, ม. มู. ๑๒.๒๘๐.๒๔๕)

"ปัญญารู้เห็นได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่วิบัติแล้ว ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ไม่มีการเกิดอีกต่อไป"

เรื่องพระสุมนาเถรี

ครั้งหนึ่งขณะที่พระผู้มีพระภาคเสด็จไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ได้ทอดพระเนตรเห็นนางลูกสุกรตัวหนึ่ง จึงทรงแย้มพระโอษฐ์ เมื่อพระอานนท์ทูลถามถึงสาเหตุแห่งการแย้มนั้น พระองค์ตรัสตอบว่า "ลูกสุกรตัวนั้นเคยเกิดเป็นหญิงสาวในสมัยของพระพุทธเจ้ากกุสันธะ เมื่อตายลงได้เกิดเป็นแม่ไก่อาศัยอยู่ใกล้หอฉันในวัดแห่งหนึ่ง และถูกเหยี่ยวฆ่าตายในขณะกำลังฟังเสียงพระสงฆ์สวดมนต์ เนื่องจากจิตเป็นกุศลในขณะใกล้ตาย จึงไปเกิดในราชตระกูลมีพระนามว่า เจ้าหญิงอุพพรี ต่อมาเธอได้ออกบวชเป็นนางปริพาชิกา (นักบวชหญิงในอินเดียนอกพระพุทธศาสนา) วันหนึ่งเห็นตัวหนอนในอุจจาระ จึงได้ยกขึ้นเป็นอารมณ์กรรมฐานแล้วได้บรรลุปฐมฌาน ครั้นเสียชีวิตแล้วได้ไปบังเกิดในพรหมโลกชั้นปฐมฌาน เมื่อจุติจากพรหมก็ไปเกิดเป็นธิดาของเศรษฐี ต่อจากนั้นจึงไปเกิดเป็นสุกรดังที่เห็นอยู่นี้ ตถาคตจึงได้ทำการแย้มให้ปรากฏ"

เหล่าภิกษุได้ฟังเรื่องนี้แล้วก็เกิดความสังเวช พระผู้มีพระภาคจึงตรัสพระคาถา ๖ บท บทแรกมีข้อความว่า

ยถาปิ มูเล อนุปทฺทเว ทฬฺเห
ฉินฺโนปิ รุกฺโข ปุนเรว รูหติ
เอวมฺปิ ตณฺหานุสเย อนูหเต
นิพฺพตฺตตี ทุกฺขมิทํ ปุนปฺปุนํ[๗]

---

[๗] ขุ. ธ. ๒๕.๓๓๘.๗๕

“เมื่อรากปราศจากอันตรายมั่นคงอยู่ ต้นไม้ที่ถูกตัดแล้วย่อมกลับงอกขึ้นได้ ฉันใด เมื่อบุคคลยังถอนเชื้อตัณหาไม่ได้ ทุกข์นี้ย่อมเกิดขึ้นบ่อยๆ ฉันนั้น”

ในขณะที่พระนางอุพพรีได้เจริญฌานจนบรรลุปฐมฌาน และเกิดเป็นพรหมอยู่ ปริยุฏฐานกิเลสได้ถูกข่มไว้ชั่วคราว อนุสัยกิเลสมิได้ถูกขจัดไปด้วยอริยมรรค ดังนั้น เมื่อจุติจากพรหม นางจึงไปเกิดเป็นธิดาของเศรษฐี และต่อมาได้เกิดเป็นนางสุกรดังได้กล่าวมาแล้ว ทั้งนี้เพราะผู้ที่จุติจากพรหมโลกย่อมไม่ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เปรต หรือสัตว์นรก แต่ต้องไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาก่อน

เมื่อนางสุกรตายลงได้ไปเกิดในตระกูลกษัตริย์ในสุวรรณภูมิ ต่อจากนั้นเกิดเป็นหญิงคนหนึ่งในเมืองพาราณสี แล้วเกิดเป็นหญิงในแคว้นวนวาสีทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองมุมใบ จากนั้นเกิด เป็นธิดาของพ่อค้าผ้าที่เมืองท่าชื่อสุปปารกะซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองมุมใบ ต่อมาเกิดเป็นธิดาของนายเรือที่ท่ากาวีระทางใต้ของคาบสมุทรอินเดียซึ่งเป็นแหล่งของชาวทมิฬ ชาติต่อมาเกิดในตระกูลของขุนนางในเมืองอนุราธะ ประเทศศรีลังกา หลังจากนั้นเกิดเป็นธิดาของกุฎุมพีในหมู่บ้านโภคคันตคามทางใต้ของเมืองอนุราธะใช้ชื่อตามบิดาว่าสุมนา ต่อมาบิดาได้ย้ายถิ่นฐานมาอยู่ที่หมู่บ้านมหามุนีในเขตทีฆวาปี วันหนึ่งอำมาตย์ของพระเจ้าทุฏฐคามินีชื่อลกุณฑกอติมพระได้ไปทำธุระที่หมู่บ้านมหามุนีนั้นเห็นนางแล้วเกิดหลงรัก จึงได้ทำการวิวาห์อย่างยิ่งใหญ่ แล้วพานางมาอยู่ที่หมู่บ้านมหาปุณณคามอันเป็นที่พำนักของตน

ในขณะนั้น พระมหาอนุรุทธะซึ่งพำนักอยู่ในวัดแห่งหนึ่งในละแวกนั้นได้ไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ขณะที่กำลังยืนรอรับบิณฑบาตอยู่ที่ประตูเรือนของนางสุมนา ได้เห็นนางแล้วจึงกล่าวกับภิกษุผู้ติดตามว่า "ช่างน่าอัศจรรย์แท้ นางลูกสุกรที่เกิดในสมัยพุทธกาลนั้น บัดนี้มาเป็นภรรยาของมหาอำมาตย์ลกุณฑกอติมพระ"

นางสุมนาเมื่อได้ยินดังนั้น ก็เกิดญาณระลึกชาติที่ผ่านมาทั้ง ๑๓ ชาติได้ เกิดธรรมสังเวชขออนุญาตสามีแล้วบวชในสำนักภิกษุณี หลังจากบวชแล้วได้ฟังมหาสติปัฏฐานสูตรที่วัดติสสมหาวิหาร ได้เจริญวิปัสสนาตามไปจนบรรลุเป็นพระโสดาบัน ครั้นเมื่อพระเจ้าทุฏฐคามินีเสด็จขึ้นครองราชย์ นางกลับไปยังบ้านเดิมที่โภคคันตคาม วันหนึ่งได้สดับอาสีวิโสปมสูตร ณ วัดกัลลมหาวิหารแล้วบรรลุมรรคผลโดยลำดับจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์

จะเห็นได้ว่า การระลึกถึงอดีตชาติทั้ง ๑๓ ชาติของนางสุมนาเป็นปัจจัยให้เกิดความสังเวช เห็นว่าการเกิดแต่ละครั้งนั้นเป็นทุกข์ทั้งแก่ตนเองและบุคคลอันเป็นที่รัก และเหตุที่ทำให้มีการเกิด ก็คือตัณหา ดังนั้นตัณหาจึงเป็นสมุทยสัจ

เรื่องของสมณเทพบุตร

ในสมัยพุทธกาล มีกุลบุตรคนหนึ่งบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาครบ ๕ พรรษา ท่านอุปัฏฐากอุปัชฌาย์อาจารย์ด้วยวัตรน้อยใหญ่ ศึกษาพระปาติโมกข์และสังฆกรรมอื่นๆ จนมีความเข้าใจเป็นอย่างดี หลังจากนั้นได้เรียนกรรมฐานแล้วเข้าไปในป่าเพื่อเจริญภาวนาโดยลำพัง

ท่านได้ปฏิบัติธรรมอย่างเข้มงวดโดยไม่ได้พักผ่อนและฉันอาหารอย่างพอเพียง จึงสิ้นชีวิตลงขณะเดินจงกรม แม้ท่านจะเพียรปฏิบัติธรรมอย่างยิ่งยวดก็มิได้บรรลุมรรคผล ดังนั้น จึงไปเกิดเป็นเทพบุตรในสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ด้วยอำนาจภาวนากุศลที่บำเพ็ญไว้เพราะยังขจัดตัณหาที่เพลิดเพลินในภพไม่ได้

ขณะนั้น นางอัปสรหนึ่งพันที่รอการอุบัติของเจ้าของวิมานได้พากันมาต้อนรับด้วยความยินดี แต่สมณเทพบุตร (เทพบุตรนักบวช) ยังไม่รู้ตัวว่าได้ไปเกิดใหม่แล้ว จึงสำคัญว่าตนเป็นภิกษุนั่งสำรวมอยู่ นางอัปสรก็นำเอากระจกมาให้เทพบุตรส่องดู ครั้นท่านทราบว่าตนได้ไปบังเกิดในสวรรค์ก็เกิดความโทมนัสเสียใจดำริว่า "เราเจริญภาวนามิใช่เพื่อสวรรค์สมบัติ แต่มุ่งหวังเพื่อบรรลุอรหัตตผลอันเป็นประโยชน์สูงสุด เปรียบได้กับนักมวยที่เข้าแข่งขันชิงเหรียญทอง แต่กลับได้ผักกาดเป็นรางวัล ความสุขในสวรรค์นั้นเป็นของหาง่าย แต่การอุบัติของพระพุทธเจ้ามีได้ยาก จึงจำเป็นต้องได้สดับคำสอนจากองค์พระศาสดาจึงจะบรรลุมรรคผลได้ หากเรามัวเพลิดเพลินด้วยความสุขบนสวรรค์ ก็อาจที่จะพลาดโอกาสที่จะได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์"

ดังนั้น ท่านจึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมกับนางอัปสรทันทีแล้วกราบทูลว่า

อจฺฉราคณสงฺฆุฏฺจํ ปิสาจคณเสวิตํ.
วนนฺตํ โมหนํ นาม กถํ ยาตฺรา ภวิสฺสติ.[๘]

"อุทยานชวนหลงอันกลุ่มนางอัปสรประโคมขับร้อง มีหมู่ปีศาจสิงอยู่แล้ว ทำไฉนจึงจะหนีไปให้พ้นได้"

ในเรื่องนี้ เทพบุตรทูลถามถึงวิธีการปฏิบัติเพื่อหลีกหนีจากอุทยานที่เต็มไปด้วยความลุ่มหลง ซึ่งในคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายขยายความว่าคำตอบ ที่เทพบุตรแสวงหา ก็คือแนวทางปฏิบัติวิปัสสนาเพื่อบรรลุธรรม[๙]

---

[๘] สํ. ส. ๑๕.๔๖.๓๗

[๙] กถํ ยาตฺรา ภวิสฺสตีติ กถํ นิคฺคมนํ ภวิสฺสติ, กถํ อติกฺกโม ภวิสฺสติ, อรหตฺตสฺส เม ปทฏฺฐานภูตํ วิปสฺสนํ อาจิกฺขถ ภควาติ วทติ. (สํ. อ. ๑.๘๔)

"บาทคาถาว่า กถํ ยาตฺรา ภวิสฺสติ (ทำไฉนจึงจะหนีไปให้พ้นได้) หมายความว่า การพ้นออกไปจักมีได้อย่างไร คือ การล่วงพ้นจักมีได้อย่างไร เทพบุตรทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระองค์โปรดแนะนำวิปัสสนาอันเป็นเหตุใกล้อรหัตตผลแก่ข้าพระองค์เถิด"

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

อุชุโก นาม โส มคฺโค อภยา นาม สา ทิสา
รโถ อกูชโน นาม ธมฺมจกฺเกหิ สํยุโต.[๑๐]

"ทางตรงเป็นทางอริยมรรคนั้น ทิศที่ไม่มีภัยเป็นพระนิพพานนั้น รถที่ไม่มีเสียงดัง [คืออริยมรรคมีองค์ ๘] ประกอบด้วยกงล้อแห่งธรรม [คือความเพียร]"

ในคัมภีร์อรรถกถา[๑๑] อธิบายว่า พระพุทธองค์มักตรัสสอนผู้ที่ยังมิได้ถือศีลให้ชำระศีลก่อน แล้วจึงสอนการเจริญสมาธิและปัญญาที่เข้าใจกรรมและผลกรรม แต่ทรงแนะนำวิธีปฏิบัติวิปัสสนาที่เป็นเหตุใกล้ของโลกุตตรมรรคแก่ผู้ที่มีศีลบริสุทธิ์ปฏิบัติธรรมอยู่ โดยเหตุที่เทพบุตรนั้นตั้งอยู่ในศีล เพราะแม้จะจุติจากภิกษุมาเป็นเทพบุตรแล้วก็ยังมีศีลบริสุทธิ์อยู่ พระพุทธองค์จึงทรงแนะนำวิธีเจริญวิปัสสนามรรคให้แก่ท่าน

---

[๑๐] สํ. ส. ๑๕.๔๖.๓๗

[๑๑] พุทฺธา จ อกตาภินิเวสสฺส อาทิกมฺมิกสฺส อกตปริกมฺมสฺส อนฺเตวาสิโน จิตฺตกาโร ภิตฺติปริกมฺมํ วิย "สีลํ ตาว โสเธหิ, สมาธึ ภาเวหิ, กมฺมสฺสกตปญฺญํ อุชุํ กโรหี"ติ ปฐมํ ปุพฺพภาคปฺปฏิปทํ อาจิกฺขนฺติ. การกสฺส ปน ยุตฺตปยุตฺตสฺส อรหตฺตมคฺคปทฏฺฐานภูตํ สณฺหสุขุมํ สุญฺญตาวิปสฺสนํเยว อาจิกฺขนฺติ, อยญฺจ เทวปุตฺโต การโก อภินฺนสีโล, เอโก มคฺโค อสฺส อนาคโตติ สุญฺญตาวิปสฺสนํ อาจิกฺขนฺโต อุชุโก นามาติอาทิมาห. (สํ. อ. ๑.๘๔)

ในเรื่องนี้เทพบุตรกล่าวเปรียบว่า นันทวันอุทยานในสวรรค์ดาวดึงส์ ชื่อว่า โมหนะ คือ อุทยานชวนลุ่มหลง มีกลุ่มนางอัปสรที่เหมือนหมู่ปีศาจ ประโคมขับร้องให้หลงระเริงในกามคุณ ทำไฉนจึงจะหนีพ้นไปได้ ใจความของคาถาที่ ๑ คือ

- ทางตรงในการออกจากอุทยานชวนหลง คือ ทางอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เธอได้ดำเนินไปแล้วในขณะเป็นภิกษุ
- ทิศที่ไม่มีภัยอันเป็นจุดมุ่งหมายของการพ้นไป คือ พระ-นิพพานที่เธอได้มุ่งหวังไว้
- รถที่จะนำออกจากอุทยานชวนหลง ไม่มีเสียงดัง แม้ผู้คนจำนวนมากขึ้นนั่งก็ไม่ส่งเสียง คือ อริยมรรคมีองค์ ๘
- กงล้อของรถ คือ ความเพียรทางกายอันได้แก่ การกระทำอากัปกิริยาเดิน ยืน และนั่งให้ต่อเนื่องโดยไม่เปลี่ยนอิริยาบถ และความเพียรทางใจอันได้แก่ การเฝ้ากำหนดรู้รูปนามตามความเป็นจริงในแต่ละขณะนั้น

เมื่อสมาธิแก่กล้าขึ้นด้วยการเจริญสติอย่างต่อเนื่อง ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้เห็นความแตกต่างระหว่างรูปที่เคลื่อนไหวกับนามที่เป็นสภาพรู้ เมื่อสมาธิแก่กล้าขึ้นอีก เขาจะสังเกตเห็นถึงความเป็นเหตุเป็นผลกันของรูปและนามว่า “เพราะมีจิตที่อยากจะเดิน จึงมีรูปเดินเกิดขึ้น เพราะมีอารมณ์ที่ควรรับรู้ จิตรู้จึงเกิดขึ้น” เมื่อการปฏิบัติก้าวหน้าต่อไปอีก เขาย่อมรู้เห็นการเกิดดับของสภาวธรรมรูปนามซึ่งทำให้เข้าใจว่าสภาวธรรมทั้งปวงไม่คงทนถาวร เป็นสิ่งที่มีความน่ากลัวเกิดขึ้นเองตามเหตุปัจจัยโดยไม่อยู่ในบังคับบัญชาของใคร

รถที่กล่าวถึงในเรื่องนี้เป็นรถเทียมม้าในสมัยก่อน รถบางคันเมื่อยังไม่มีคนนั่งก็จะไม่ส่งเสียง ต่อเมื่อบรรทุกคนหรือสิ่งของก็จะมีเสียงดังในเวลาแล่นไป แต่มรรคยานที่มีวิปัสสนาเป็นสารถีนี้สามารถบรรทุกคนได้มากไม่มีจำกัดโดยไม่มีเสียงเลย บางครั้งนำผู้โดยสารไปสู่พระนิพพานได้อย่างเงียบเชียบถึง ๘๔,๐๐๐ คนในขณะฟังธรรม ดังนั้น สมณเทพบุตรจึงสามารถหลบหนีออกจากอุทยานชวนหลงได้โดยอาศัยมรรคยานที่ไม่มีเสียงนี้

พระพุทธองค์ตรัสต่อไปว่า

หิรี ตสฺส อปาลมฺโพ สตฺยสฺส ปริวารณํ
ธมฺมาหํ สารถึ พฺรูมิ สมฺมาทิฏฺฐิปุเรชวํ.[๑๒]

"หิริเป็นพนักพิงของรถ สติเป็นตัวถังรถ เรากล่าว[โลกุตตร]ธรรมที่มีสัมมาทิฏฐิ[คือวิปัสสนา]นำหน้าว่าเป็นสารถี"

[๑๒] สํ. ส. ๑๕.๔๖.๓๗

ในคาถานี้มีใจความว่า

- พนักพิงของรถ คือ หิริโอตตัปปะ หมายถึง ความละอายต่อบาปและความเกรงกลัวผลบาปเมื่อเกิดกิเลสในขณะขาดสติระลึกรู้สภาวธรรมปัจจุบัน เหมือนพนักพิงที่ป้องกันไม่ให้คนนั่งตกไปจากรถ กล่าวคือ ในบางครั้งกิเลสอาจปรากฏในจิตได้เมื่อลืมกำหนดรู้เท่าทันปัจจุบัน ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้สึกรังเกียจกิเลสด้วยหิริ เหมือนกับคนที่อาบน้ำชำระกายแล้ว มีความรังเกียจเมื่อได้สัมผัสกับสิ่งสกปรก นอกจากนี้ กิเลสที่เกิดทางใจยังเป็นมโนทุจริตที่ส่งผลไม่ดีให้ต่อไป และขัดขวางความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ เขาย่อมเกรงกลัวผลบาปคือกิเลสทางใจนั้นด้วยโอตตัปปะ ดังนั้น จึงพยายามที่จะไม่ให้กิเลสเกิดขึ้นด้วยการกำหนดรู้อย่างต่อเนื่องไม่ให้เผลอลืมกำหนด

- ตัวถังรถ คือ สติที่ป้องกันไม่ให้อกุศลเกิดขึ้นในจิต เปรียบได้กับตัวถังรถที่ป้องกันไม่ให้ก้อนหินหรือท่อนไม้ตกลงในรถ เพราะสติที่ระลึกรู้สภาวธรรมในแต่ละขณะนั้นจะป้องกันอกุศลมิให้เกิดขึ้นได้ ดังนั้น สติปัฏฐาน ๔ จึงทำหน้าที่เหมือนตัวถังรถแห่งมรรคยาน

- สารถี คือ สัมมาทิฏฐิอันได้แก่ วิปัสสนา เพราะวิปัสสนาเป็นธรรมนำหน้าโลกุตตรมรรค กล่าวคือ ในสัมมาทิฏฐิ ๖ อันได้แก่ กัมมัสสกตา ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล และปัจจเวกขณะ ผลจึงเป็นสิ่งที่เนื่องมาจากมรรค และปัจจเวกขณะก็เป็นปัญญาที่เกิดจากการพิจารณาทบทวนหลังจากได้บรรลุมรรคผลแล้ว สัมมาทิฏฐิ ๒ อย่างหลังนี้จึงเกิดขึ้นเองตามลำดับต่อจากมรรคโดยไม่ต้องใช้ความพยายามเป็นพิเศษ ส่วนกัมมัสสกตาเป็นสิ่งที่ต้องมีมาก่อนเริ่มปฏิบัติธรรม

และฌานก็เป็นการอบรมจิตให้บริสุทธิ์เพื่อเป็นฐานในการเจริญวิปัสสนา ดังนั้น ปัญญาที่เป็นปัจจัยโดยตรงแก่โลกุตตรมรรคก็คือวิปัสสนา เมื่อวิปัสสนาพัฒนาเต็มที่แล้ว ก็จะทำให้เกิดโลกุตตรมรรคในลำดับต่อมา เหมือนทหารองครักษ์นำหน้าขบวนเสด็จของพระราชา

อนึ่ง เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมเจริญวิปัสสนาจนเกิดวิปัสสนาปัญญา ปัญญานั้นจะเป็นประธานก่อให้เกิดองค์มรรคที่เหลือ แต่ในขณะบรรลุโลกุตตรมรรค มรรคญาณเป็นประธานก่อให้เกิดองค์มรรคที่เหลือ

พระพุทธองค์ได้ตรัสคาถาสุดท้ายว่า

ยสฺส เอตาทิสํ ยานํ อิตฺถิยา ปุริสสฺส วา
ส เว เอเตน ยาเนน นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก.[๑๓]

"ยานชนิดนี้มีอยู่แก่ผู้ใด จะเป็นหญิงหรือชายก็ตาม เขาย่อมไปสู่พระนิพพานด้วยยานนี้แหละ"

ในคาถานี้ได้ตรัสว่า ยานพาหนะมีประโยชน์เพื่อให้ผู้ขับขี่ไปถึงจุดหมายปลายทาง ความเข้าใจเรื่องยานพาหนะอย่างเดียว โดยมิได้ขึ้นขับขี่ไม่อาจทำให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายได้ ในกรณีเดียวกัน ความเข้าใจปริยัติก็เหมือนการศึกษาวิธีขับขี่ แต่การปฏิบัติธรรมเหมือนการลงมือขับขี่เอง บุคคลใดเป็นหญิงหรือชายก็ตามได้ขับขี่ยานคืออริยมรรคเหล่านี้ บุคคลนั้นย่อมไปสู่พระนิพพานอย่างแน่นอน

---

[๑๓] สํ. ส. ๑๕.๔๖.๓๗

หลังจากนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเรื่องอริยสัจ ๔ และสมณเทพบุตรก็ได้เจริญวิปัสสนาตามไปดังที่ได้เคยปฏิบัติมาแล้วในภพก่อน แม้ท่านจะไม่สามารถบรรลุธรรมในขณะที่เป็นภิกษุ ก็ได้บรรลุวิปัสสนาญาณไปตามลำดับจนสำเร็จเป็นพระโสดาบัน เพราะอัตภาพของเทวดาเป็นสิ่งที่ละเอียดหมดจดกว่ากายหยาบของมนุษย์

เรื่องข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ตราบใดที่บุคคลยังมิได้บรรลุโลกุตตร-มรรค ตัณหาก็ยังนำให้ไปเกิดในภพใหม่อยู่เรื่อยไป และยังแสดงวิธีการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อให้บรรลุปัญญาขั้นสูงได้โดยสะดวก นอกจากนี้ ยังแสดงให้เห็นว่า ภาวะของเทวดาสามารถบรรลุธรรมได้ง่ายกว่าภาวะของมนุษย์

อนึ่ง ความผูกพันในบุคคลหรือสิ่งของจัดเป็นตัณหาที่จะนำพาให้ไปเกิดในภพใหม่ที่ใกล้กับบุคคลหรือสิ่งของนั้น ดังเช่นเรื่องราวของพระติสสะที่สิ้นชีวิตในขณะที่ใจเป็นห่วงจีวรใหม่ของตน จึงไปเกิดเป็นตัวเล็นที่อาศัยในจีวรนั้น[๑๔] ในคัมภีร์อรรถกถาพบเรื่องชายที่รักภรรยามากจนทำให้เขาต้องไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน

เรื่องชายที่รักภรรยามาก

ในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ณ ประเทศศรีลังกา มีชายคนหนึ่งแอบเป็นชู้กับภรรยาของพี่ชาย หญิงนั้นต้องการอยู่ร่วมกับชายชู้ จึงรบเร้าให้ฆ่าสามีของตนเสีย เขาทนคำรบเร้าไม่ได้ก็ใจอ่อน จึงฆ่าพี่ชายตามแผนของหญิงนั้น

---

[๑๔] ธมฺม. อ. ๗.๘

ชายผู้เป็นสามีตายแล้วไปเกิดเป็นงูเขียวด้วยความผูกพันในภรรยา งูนั้นชอบทิ้งตัวจากหลังคาบ้านลงมาที่หญิงคนนั้นเป็นประจำ นางเข้าใจว่างูก็คืออดีตสามีจึงสั่งให้ชายชู้ฆ่าเสีย เมื่อตายจากความเป็นงูแล้วก็ไปเกิดเป็นสุนัขในบ้าน เพราะความผูกพันในภรรยายังรุนแรงอยู่มาก สุนัขนั้นจึงคอยติดตามนางไปทุกหนทุกแห่ง ทำให้นางถูกล้อเลียนให้อับอาย จึงขอให้ชายชู้ฆ่าสุนัขเสีย

ต่อมาชายคนนั้นได้ไปเกิดเป็นลูกวัวในบ้านนั้นอีก และคอยเฝ้าติดตามหญิงนั้นไปทุกหนทุกแห่งเหมือนในชาติก่อน นางก็ให้ชายชู้ฆ่าลูกวัวอีก เมื่อตายจากความเป็นวัวแล้ว เพราะความผูกพันที่ยังเหนียวแน่นอยู่ได้นำให้ไปเกิดในครรภ์ของอดีตภรรยา

เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ เด็กนั้นสามารถระลึกชาติได้ เขาจำได้ว่าชาติที่ผ่านมาตนถูกอดีตภรรยาสั่งให้ฆ่าถึง ๔ ครั้ง จึงเกิดความแค้นใจว่าได้มาเกิดในครรภ์ของศัตรู เมื่อนางพยายามจะอุ้มหรือแตะต้องตัวเด็กก็ร้องไห้ทุกครั้ง ผู้เป็นปู่จึงรับไปเลี้ยงดู ครั้นเมื่อเด็กเจริญวัยขึ้นพอพูดได้ ปู่ได้ถามถึงเหตุที่ร้องไห้ เด็กตอบว่าหญิงนั้นมิใช่แม่ แต่เป็นศัตรูที่สั่งให้ฆ่าตนมาแล้ว ๔ ชาติ เมื่อชายชราทราบความจริงก็เกิดความสลดใจ จึงพาหลานไปบวช ต่อมาได้ปฏิบัติธรรมจนบรรลุเป็นพระอรหันต์ทั้งสองคน

เรื่องเล่านี้แสดงว่าความผูกพันเป็นเหตุให้เกิดใหม่ในที่ซึ่งตนผูกพันอยู่ และยืนยันให้เห็นว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดใหม่อยู่เรื่อยไปจนกว่าจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ผู้ขจัดตัณหาโดยสิ้นเชิง จึงจะเป็นอิสระจากความทุกข์ทั้งมวล และสิ่งสำคัญที่ควรสังเกตไว้ก็คือ การปฏิบัติวิปัสสนาเป็นหนทางทำให้บุคคลเป็นอิสระจากกองทุกข์ได้

มีตัวอย่างเป็นจำนวนมากเกี่ยวกับเรื่องนี้ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา แต่จะขอเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบันพอเป็นตัวอย่าง

เรื่องพระนักเทศน์ที่กลับชาติมาเกิดเป็นคน

ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๒-๒๔๘๔ อาตมา (พระโสภณมหาเถระ) ได้พักอยู่ที่วัดไต้จอง (วัดตึก) ในเมืองเมาะละแหม่ง ซึ่งในตอนนั้นมีพระนักเทศน์ที่มีชื่อเสียงมากรูปหนึ่ง ในวันหนึ่งท่านไปเทศน์ในงานศพอุทิศส่วนบุญให้แก่ทนายที่ล่วงลับไป อาตมาก็ได้รับนิมนต์อยู่ในงานนั้นด้วย ได้ฟังท่านสอนการระลึกถึงความตาย มีใจความอยู่ตอนหนึ่งว่า

"ชีวิตของเราเป็นของไม่เที่ยง ความตายเป็นของเที่ยง เราจะต้องตายแน่นอน ชีวิตของเรามีความตายรออยู่ข้างหน้า ชีวิตไม่แน่นอน

แต่ความตายเป็นของแน่นอน”

หลังจากนั้นไม่กี่วัน มีข่าวว่าท่านได้ถูกลอบแทงจนมรณภาพ อาตมาเข้าใจว่าในขณะใกล้จะสิ้นชีวิต ท่านคงจะระลึกถึงความตายโดยเจริญมรณัสสติกรรมฐาน ตามที่ท่านเทศน์ไว้เมื่อสองสามวันก่อนแล้วไปสู่สุคติ หลังจากนั้นอีก ๓ ปีต่อมา ได้มีเด็กชายคนหนึ่งจากเมืองมะยิกได้รบเร้าให้พ่อแม่พามาที่เมืองเมาะละแหม่ง เมื่อมาถึงวัดที่ตนเคยเป็นเจ้าอาวาสอยู่เขาบอกพ่อแม่ว่าตนคือเจ้าอาวาสในชาติก่อน เขาสามารถเล่าเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับวัดนี้ได้อย่างถูกต้อง และยังจำชื่อเจ้าอาวาสวัดที่อยู่ในละแวกนั้นได้ทุกรูปอีกด้วย

เมื่อมีคนถามถึงชายที่เคยเป็นศิษย์ใกล้ชิดของอดีตเจ้าอาวาส เขาบอกว่ากลัวชายคนนี้และเล่าว่าชายคนนี้กับพรรคพวกได้รุมกันแทงเขาจนเจียนตาย เขาได้วิ่งหนีไปที่ฝั่งแม่น้ำแล้วหนีไปทางเรือ เมื่อมาถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่งก็ได้เข้าไปอาศัยในบ้านพ่อแม่ในปัจจุบันภพ

การหนีคนร้ายและการลงเรือไปยังบ้านของพ่อแม่คนปัจจุบันก็คือคตินิมิตซึ่งปรากฏในเวลาใกล้ตาย ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าความผูกพันก่อให้เกิดภพใหม่

เรื่องคนไปเกิดเป็นควายตามคำสาบาน

ในแถบเมืองโหม่งยวา ประเทศพม่า สมัยที่ยังอยู่ในปกครองของอังกฤษ ชายคนหนึ่งมีอาชีพให้กู้ยืมเงิน เขาไปทวงหนี้จากชาวนาคนหนึ่ง แม้ชาวนาจะบอกว่าได้คืนเงินให้แล้ว เขาก็ยืนยันว่ายังไม่ได้รับ ถึงกับสาบานว่าหากชาวนาได้คืนหนี้ ๔๐ จ๊าดแล้ว และเขามาทวงหนี้ซ้ำอีก ก็ขอให้เกิดเป็นควายในบ้านของชาวนา ชาวนาผู้ยากจนจึงจำใจต้องจ่ายเงินให้กับเจ้าหนี้อีกเป็นครั้งที่สอง

ต่อมาเจ้าหนี้ได้สิ้นชีวิตลงและไปเกิดเป็นควายในบ้านชาวนาตามที่ได้สาบานไว้ ชาวนาลองเรียกลูกควายว่า สะยา (ตรงกับคำไทยว่าเฮีย) อย่างที่เคยเรียกมาก่อน ลูกควายก็มาตามที่เรียก ชาวนามั่นใจว่าเขามาเกิดตามคำสาบานจริงๆ จึงนำเรื่องไปเล่าให้คนอื่นฟัง บุตรสาวของเจ้าหนี้เห็นว่าเขาทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียงของบิดา จึงได้นำเรื่องไปฟ้องศาล

ผู้พิพากษาให้นำลูกควายไปพิสูจน์ในศาล เมื่อชาวนาพูดกับมันว่า เฮียมาหน่อย มันก็เดินไปหาชาวนา เมื่อบุตรสาวเรียกชื่อพ่อว่า ชิชิมาหน่อย ลูกควายก็เดินไปหาบุตรสาว ศาลเห็นว่าชาวนาไม่มีเจตนาทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียง จึงตัดสินให้ยกฟ้อง

เรื่องนี้เป็นคติสอนใจว่า เราไม่ควรประมาท ชาตินี้เป็นคนชาติหน้าก็อาจไปเกิดเป็นควายได้ และชี้ให้เห็นว่าตัณหาย่อมก่อให้เกิดภพใหม่ อีกทั้งการสาบานเท็จก็อาจนำความเดือดร้อนมาให้ในภายหลัง

เรื่องชายที่ยืมข้าวสารหนึ่งอุ้งมือ

ครั้งหนึ่งในหมู่บ้านชองโยซึ่งอยู่ไกลราว ๑๐ ไมล์ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองต่องตวินจี มีสหายสองคนชื่อนายโหย่และนายบะไซ มีอาชีพเร่ขายใบพลูไปตามหมู่บ้านต่างๆ วันหนึ่งขณะเดินทางกลับบ้าน นายบะไซจะหุงข้าวมื้อเย็น แต่ว่าข้าวหมดพอดี จึงขอยืมข้าวจากนายโหย่มาอุ้งมือหนึ่ง หลังจากที่อิ่มหนำสำราญแล้วก็ออกเดินทางกลับบ้าน นายบะไซโชคร้ายถูกงูกัดตายในระหว่างทางนั่นเอง ขณะนั้นอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๑-๒๔๖๑ สหายทั้งสองคนนั้นคงมีอายุราว ๒๐ ปีเศษ

นายบะไซไปเกิดเป็นไก่ในบ้านของนายโหย่ด้วยความห่วงใยว่าจะต้องใช้ข้าวสารคืน เมื่อไก่โตขึ้นแล้ว นายโหย่สอนให้หัดชนไก่จนสามารถชนะการแข่งขันติดต่อกันถึง ๓ ครั้ง พอครั้งที่ ๔ กลับแพ้คู่ต่อสู้ซึ่งแข็งแรงกว่าและเก่งกว่า ทำให้นายโหย่โกรธมาก ถึงกับจับไก่ฟาดลงกับพื้นดินจนใกล้ตาย แล้วทิ้งไว้อยู่ข้างโอ่งน้ำ ขณะนั้นแม่วัวตัวหนึ่งเดินมาดมไก่

เมื่อไก่ตายไปได้เกิดในท้องแม่วัว เมื่อลูกวัวโตขึ้น นายโหย่ก็ขายให้กับเพื่อนในราคา ๔ จ๊าดเพื่อกินเลี้ยงกัน ในขณะที่ลูกวัวถูกฆ่าและชำแหละเนื้ออยู่นั้น มีคู่สามีภรรยาจากเมืองต่องตวินจีผ่านมาเห็นพอดี ภรรยาเกิดความสงสารจึงกล่าวว่า "หากฉันเป็นเจ้าของวัวนี้ ฉันจะไม่ทำกับมันอย่างโหดร้ายอย่างนี้ ถึงมันจะตายลงเองก็คงกินเนื้อมันไม่ลง"

หลังจากนั้นไม่นานนัก หญิงนั้นก็คลอดบุตรเป็นชาย เด็กนั้นเป็นใบ้ไม่ยอมพูดจนอายุ ๗ ขวบ วันหนึ่งบิดาบอกเด็กว่า "ลูกเอ๋ยพูดเถอะ วันนี้เงินเดือนออก พ่อจะซื้อเสื้อผ้าสวยๆ มาให้" แล้วเย็นวันนั้นเขาก็ซื้อเสื้อผ้าสวยงามมาให้ลูกชายตามสัญญา แล้วก็อ้อนวอนให้ลูกพูดอีก เด็กจึงพูดว่า "ข้าวสารหนึ่งอุ้งมือของโหย่" พ่อเด็กดีใจพูดว่า "ไม่เพียงข้าวสารหนึ่งอุ้งมือเลย แม้ข้าวกระสอบหนึ่งเราก็จะเอาไปใช้หนี้ของเจ้าให้หมดได้"

เด็กชายพูดว่า "ถ้าอย่างนั้น พ่อเอาข้าวบรรทุกเกวียนสิครับ เราจะไปชำระหนี้กัน" แล้วเด็กก็บอกให้พ่อของเขาขับเกวียนไปทางทิศตะวันตกของเมืองต่องตวินจีจนมาถึงหมู่บ้านชองโย แล้วพาไปตามถนนในหมู่บ้านจนมาถึงบ้านของนายโหย่ เมื่อนายโหย่ออกมาพบที่ประตูบ้าน เด็กได้ทักทายเขาว่า "ไง นายโหย่ จำฉันได้ไหม" นายโหย่ซึ่งสูงอายุแล้วรู้สึกไม่พอใจนักที่เด็กมาเรียกตนเหมือนเป็นเพื่อน พ่อเด็กจึงเล่าเรื่องให้ฟัง

เมื่อนายโหย่ได้เชิญเข้าไปในบ้านแล้ว เด็กชายก็ยังพูดอีกว่า "นายโหย่ จำฉันไม่ได้หรือ เราเคยขายใบพลูด้วยกัน แล้วฉันยืมข้าวของแกมาหนึ่งอุ้งมือ แต่ถูกงูกัดตายก่อนที่จะได้ใช้คืนให้" แล้วจึงเล่าเรื่องที่ไปเกิดเป็นไก่และวัวในบ้านของนายโหย่โดยละเอียด นายโหย่ได้ยินเรื่องที่เด็กเล่าให้ฟังแล้วก็ร้องไห้ด้วยความเสียใจในการที่ตนได้ทำกับเพื่อนเก่าอย่างโหดร้าย (นายโหย่เป็นผู้เล่าเรื่องนี้ด้วยตนเองแก่นายบะตวินที่อาศัยอยู่ในเมืองเยสะโจในราว พ.ศ. ๒๔๙๔)

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า หากยังมีตัณหาและความยึดมั่นถือมั่นอยู่ เราจะไม่สามารถหลีกเลี่ยงการมีภพใหม่ได้เลย

เรื่องคนไปเกิดเป็นนางอสูรกายและวัว

ในราว พ.ศ. ๒๔๘๒ พระภิกษุรูปหนึ่งชื่ออาจิณณะ พักอยู่ที่วัดบะยาจี (วัดพระใหญ่) ในเมืองมัณฑเลย์ เป็นคนรูปงามผิวพรรณหมดจด และขยันศึกษาพระไตรปิฎกด้วยศรัทธาที่แก่กล้า วันหนึ่งขณะกำลังล้างบาตร ท่านได้บอกพระเพื่อนที่อยู่ข้างๆ ว่า “ขอให้พวกท่านจงสำรวมระวัง เนื่องเพราะพวกเรามีชีวิตอยู่ได้ด้วยอาหารที่ชาวบ้านถวายจึงควรประพฤติตัวให้ดี ผมนั้นรู้เรื่องนี้ดีก็เพราะมีประสบการณ์มาแล้ว ๓ ชาติ”

เพื่อนภิกษุขอให้เล่าเรื่องในอดีตชาติ ท่านเล่าว่า “ชาติก่อนตนได้เกิดเป็นคน ตายแล้วไปเกิดเป็นนางอสูรกายได้รับทุกข์อย่างสาหัส หิวโหยอยู่ตลอดเวลา ไม่มีที่พักอาศัย ต้องเที่ยวหาอาหารด้วยความเหน็ดเหนื่อย หลังจากนั้นไปเกิดเป็นวัวผู้ ต้องอยู่ร่วมคอกกับวัวที่มีน้ำหนองไหลออกจมูก มีกลิ่นเน่าเหม็นจนทนไม่ไหว พอพยายามขวิดให้วัวนั้นออกห่างก็ถูกเจ้าของทุบตีเพราะคิดว่าเกเร หลังจากตายไปจึงได้เกิดเป็นมนุษย์ในชาตินี้ ด้วยความสังเวชจึงมาบวชเป็นภิกษุ (ในขณะเล่าเรื่องนี้ ท่านมีอายุราว ๒๙-๓๐ ปี)

เรื่องนี้ทำให้เกิดความสังเวชว่า ความยึดมั่นและความอยากก่อให้เกิดภพ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่า การไปเกิดในทุคติภูมิเป็นสิ่งที่น่ากลัว แม้การเป็นสัตว์ดิรัจฉานที่ไม่อาจสื่อสารให้คนเข้าใจได้ก็มักจะถูกทารุณอย่างโหดร้าย

เรื่องพระไปเกิดเป็นวัวและสุนัข

ในราว พ.ศ. ๒๔๙๑ มีเจ้าอาวาสที่วัดประจำหมู่บ้านในเขตเมืองโหม่งยวาได้ถูกหัวหน้ากบฏยิงตาย เพราะเข้าใจว่าท่านไปรังแกลูกน้องของตน ต่อมาท่านได้มาเกิดเป็นมนุษย์และบวชเป็นพระภิกษุสามารถสอบผ่านวิชาของพระได้หลายชั้น ท่านเล่าให้ฟังว่าหลังจากถูกยิงตายได้ไปเกิดเป็นวัว ต่อมาเป็นสุนัข แล้วจึงได้มาเกิดเป็นคนอีกในชาตินี้

การที่ภิกษุต้องไปเกิดเป็นวัวและสุนัขในชาติถัดไปนั้น นับว่าเป็นการตกต่ำลงไปมาก แต่หากตัณหายังไม่สิ้นไป เราก็ยังอาจต้องไปเกิดในภูมิที่ต่ำลงกว่านั้นอีกหลายๆ ชั้น เหมือนกับพระติสสะที่ไปเกิดเป็นตัวเล็นเพราะห่วงจีวร ดังนั้น ถ้าหากตัณหารวมทั้งทิฏฐิและวิจิกิจฉายังมีอยู่ การเกิดใหม่ก็จะยังมีอยู่เรื่อยไป จึงควรที่จะพยายามกำจัดตัณหาให้หมดไปโดยสิ้นเชิง อย่างต่ำควรกำจัดทิฏฐิและวิจิกิจฉาให้สิ้นไปก่อน ก็จะเกิดใหม่อีกเพียง ๗ ชาติและไม่ไปเกิดในอบายภูมิ

เรื่องคนไปเกิดเป็นตุ๊กแก

ในราว พ.ศ. ๒๕๐๔ ในหมู่บ้านพะอ่องแว้ ใกล้กับเมืองได้อู มีเด็กคนหนึ่งอ้างตนว่าเคยเป็นอดีตเจ้าอาวาสในหมู่บ้านหยั่วไวจี ซึ่งอยู่ห่างออกไปราว ๒ ไมล์ เขาเป็นเด็กฉลาดจำเก่ง เมื่อพาไปยังวัดที่เขาอ้างว่าเคยเป็นเจ้าอาวาส เขาสามารถจำสิ่งของในวัดได้ทั้งหมด และยังบอกชื่อคนบริจาคได้อีกด้วย เขาเล่าว่าหลังจากเจ้าอาวาสมรณภาพลงได้เกิดเป็นตุ๊กแกอยู่ในวัดนั้นเอง ต่อมาตุ๊กแกกระโดดจากกุฏิไปยังต้นตาล แต่พลาดตกลงมาขาหักและตายไปในเวลาต่อมา เมื่อตายไปได้โดยสารเกวียนของชาวนาจากหมู่บ้านพะอ่องแว้ และได้อาศัยอยู่ในบ้านของชาวนานั้น การโดยสารเกวียนของชาวนาเป็นคตินิมิตที่ปรากฏในขณะใกล้ตาย

ในปัจจุบันมีคนจำนวนมากเชื่อว่าตายแล้วสูญ บางคนยังสับสนว่าตายแล้วเกิดจริงหรือไม่ แม้ในพระสูตรต่างๆ จะระบุไว้อย่างชัดเจนว่าการเกิดใหม่มีจริง บางคนก็ยังไม่ปลงใจเชื่อ ดังนั้น อาตมาจึงนำเรื่องที่เกิดขึ้นจริงในสมัยปัจจุบันมาเล่าเพื่อยืนยันว่าผลกรรมและการเกิดใหม่มีจริง

ตัวอย่างทั้งหมดนี้สอดคล้องกับพระพุทธดำรัสในพระสูตรนี้ว่า โปโนภวิกา นนฺทีราคสหคตา ตตฺรตตฺราภินนฺทินี (ตัณหาที่ก่อให้เกิดภพใหม่ประกอบด้วยความยินดีพอใจที่ทำให้เพลิดเพลินภพและอารมณ์นั้นๆ) อนึ่ง พระพุทธองค์ทรงจำแนกตัณหาเป็น ๓ ประเภท

๑. กามตัณหา ความพอใจในกามคุณ คือ พอใจในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ที่เป็นทั้งภายในและภายนอก พร้อมด้วยบุคคลสิ่งของที่เนื่องด้วยรูป ฯลฯ ความพอใจดังกล่าวนี้มีอวิชชาประกอบทำให้เข้าใจผิดว่าสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นของเที่ยง สิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข สิ่งที่เป็นเพียงรูปนามว่าเป็นตัวเรา ของเรา และสิ่งที่ไม่สวยงามว่าสวยงาม เพราะอวิชชาทำหน้าที่ปกปิดสภาวะที่แท้จริงของอารมณ์ไว้ เมื่อบุคคลพอใจในกามคุณอย่างนี้ ย่อมเกิดความยึดมั่นด้วยอุปาทาน และทำกรรมดีหรือกรรมชั่วเพื่อให้ได้รับสิ่งที่ตนต้องการ หลังจากนั้นจึงเกิดชาติ ชรา และ มรณะเป็นต้นเวียนไปมาภพแล้วภพเล่า

๒. ภวตัณหา ความพอใจโดยเห็นผิดว่าภพเที่ยง เป็นความพอใจของผู้ที่มีสัสสตทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าภพเที่ยง เขาต้องการจะมีอยู่ คงอยู่ตลอดไป แม้ว่าร่างกายจะสลายไป จักรวาลทั้งหมดจะถูกทำลายตลอดเวลา ก็ยังเห็นว่าวิญญาณหรืออาตมันเป็นกายทิพย์ที่ไม่ขาดสูญ แต่จะย้ายจากร่างหนึ่งไปเกิดอีกในร่างหนึ่งเรื่อยไป เหมือนนกที่บินไปเกาะต้นไม้ใหม่เมื่อต้นเก่าล้มไป ความยึดมั่นเช่นนี้เป็นที่มาของปรัชญาที่กล่าวว่าอาตมันจักมีอยู่คงอยู่ตลอดไป ชีวิตหลังความตายเป็นการไปเกิดในสวรรค์อยู่ร่วมกับพระเจ้าเป็นนิรันดร์ด้วยกรรมดี หรือไปเกิดในนรกเป็นนิรันดร์ด้วยกรรมชั่ว หรือเวียนตายเวียนเกิดตลอดไปด้วยแรงกรรม

๓. วิภวตัณหา ความพอใจโดยเห็นผิดว่าภพขาดสูญ เป็นความพอใจของผู้ที่มีอุจเฉททิฏฐิ คือ ความเห็นว่าภพขาดสูญ กล่าวคือ ตายแล้วสูญสลายไม่เกิดอีก ความเห็นนี้ปฏิเสธความจริงว่ามีเกิด มีตาย และไม่ยอมรับว่าความทุกข์นั้นต้องเกิดต่อเนื่องไปอีก หากว่ายังมีการปรุงแต่งด้วยกรรมอยู่ ทั้งนี้เพราะกลัวผลของกรรมชั่วที่ทำไว้ในชีวิตนี้ จึงปฏิเสธชีวิตหลังความตาย ตัณหาประเภทนี้ตรงกันข้ามกับภวตัณหา ความเห็นดังกล่าวเป็นลัทธิของอชิตเกสกัมพล ปรากฏในพรหมชาลสูตรว่า

“มหาบพิตร ทานที่บุคคลให้ไม่มี ทานที่บูชาบวงสรวงไม่มี วิบากของกุศลและอกุศลที่กระทำไว้ดีหรือไม่ดี ย่อมไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี”[๑๕]

“คนเรานี้เป็นที่ประชุมของมหาภูตรูป ๔ เมื่อทำกาลกิริยา ธาตุดิน [ภายใน] ไปตามธาตุดิน [ภายนอก] ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมเลื่อนลอยไปในอากาศ”[๑๖]

---

[๑๕] นตฺถิ มหาราช ทินฺนํ. นตฺถิ ยิฏฺฐํ. นตฺถิ หุตํ. นตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก. นตฺถิ อยํ โลโก. นตฺถิ ปโร โลโก. (ที. สี. ๙.๑๗๑.๕๕)

[๑๖] จาตุมหาภูติโก อยํ ปุริโส. ยทา กาลงฺกโรติ, ปฐวี ปฐวิกายํ อนุเปติ อนุปคจฺฉติ. อาโป อาโปกายํ อนุเปติ อนุปคจฺฉติ. เตโช เตโชกายํ อนุเปติ อนุปคจฺฉติ. วาโย วาโยกายํ อนุเปติ อนุปคจฺฉติ. อากาสํ อินฺทฺริยานิ สงฺกมนฺติ. (ที. สี. ๙.๑๗๑.๕๕)

ในปัจจุบันมีบางแห่งกล่าวสอนว่า "ภวตัณหา คือ ความอยากมีอยากเป็น คือ อยากเป็นนั่นเป็นนี่ หรืออยากเกิดอยากมีอยู่คงอยู่ตลอดไป ส่วนวิภวตัณหา คือ ความอยากในวิภพ คือ ความทะยานอยากในความไม่มีไม่เป็น อยากไม่เป็นนั่น อยากไม่เป็นนี่" ตามความจริงแล้วความอยากมีอยากเป็นนับเข้าในกามตัณหาอยู่แล้ว ส่วนความอยากไม่มีอยากไม่เป็นปราศจากลักษณะของตัณหาข้อที่ ๒ และ ๓ คือการประกอบด้วยความยินดีพอใจ (นนฺทีราคสหคตา) และความเพลิดเพลินภพและอารมณ์นั้นๆ (ตตฺรตตฺราภินนฺทินี)

บางแห่งอธิบายว่า วิภวตัณหา คือ ความไม่อยากมี ไม่อยากเป็น เช่น ไม่อยากเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ไม่อยากเป็นคนจน ความไม่อยากดังกล่าวไม่จัดเป็นตัณหา เพราะปราศจากลักษณะของตัณหาข้อที่ ๒ และ ๓ เช่นเดียวกัน ความไม่อยากนั้นจัดเป็นโทสะอย่างอ่อนที่มีลักษณะปฏิเสธ เป็นห่วง หรือโทมนัสน้อยใจ

สรุปความว่า กามตัณหาเป็นความพอใจในกามคุณ ๕ ประการ ภวตัณหาเป็นความพอใจที่ประกอบด้วยสัสสตทิฏฐิ ส่วนวิภวตัณหาเป็นความพอใจที่ประกอบด้วยอุจเฉททิฏฐิ ดังมีข้อความในคัมภีร์อรรถกถาว่า

"ความพอใจในกามคุณ ชื่อว่า กามตัณหา คำนี้เป็นชื่อของราคะที่มีในกามคุณ ๕

ความพอใจในภพ ชื่อว่า ภวตัณหา คำนี้เป็นชื่อของความพอใจที่เกิดขึ้นด้วยความปรารถนาภพ ความพอใจที่ประกอบด้วยสัสสตทิฏฐิ ความพอใจในรูปภูมิและอรูปภูมิ และความพอใจในฌาน [รูปฌานและอรูปฌาน]

ความพอใจในวิภพ ชื่อว่า วิภวตัณหา คำนี้เป็นชื่อของความพอใจที่ประกอบด้วยอุจเฉททิฏฐิ"[๑๗]

ในคัมภีร์อรรถกถาข้างต้นแสดงภวตัณหา ๔ ประเภท

๑. ความพอใจที่เกิดขึ้นด้วยความปรารถนาภพ คือ ความเพลิดเพลินยินดีในกามภูมิที่กำลังประสบอยู่ และต้องการจะไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาในภพต่อไป (ตามนัยนี้คำว่า ภเว ตณฺหา ภวตณฺหา แปลว่า "ความพอใจใน[กาม]ภพ ชื่อว่า ภวตัณหา" โดย ภว ศัพท์หมายถึง กามภพ)

๒. ความพอใจที่ประกอบด้วยสัสสตทิฏฐิ คือ ความพอใจที่เห็นว่า อัตภาพและโลกเที่ยงไม่สูญสลาย (ตามนัยนี้ คำว่า ภเว ตณฺหา ภวตณฺหา แปลว่า "ความพอใจในอาตมันที่มีอยู่เสมอ ชื่อว่า ภวตัณหา" โดย ภว ศัพท์ หมายถึง อาตมันที่มีอยู่เสมอ)

---

[๑๗] กาเม ตณฺหา กามตณฺหา. ปญฺจกามคุณิกราคสฺเสตํ นามํ. ภเว ตณฺหา ภวตณฺหา. ภวปตฺถนาวเสน อุปฺปนฺนสฺส สสฺสตทิฏฺฐิสหคตสฺส รูปารูปภวราคสฺส จ ฌานนิกนฺติยา เจตํ อธิวจนํ. วิภเว ตณฺหา วิภวตณฺหา. อุจฺเฉททิฏฺฐิสหคตราคสฺเสตํ อธิวจนํ. (ที. อ. ๒.๔๑๕)

๓. ความพอใจในรูปภูมิและอรูปภูมิ (ตามนัยนี้ คำว่า ภเว ตณฺหา ภวตณฺหา แปลว่า "ความพอใจในภพ[ที่เป็นรูปภูมิและอรูปภูมิ] ชื่อว่า ภวตัณหา" โดย ภว ศัพท์ หมายถึง รูปภูมิและอรูปภูมิ)

๔. ความพอใจในฌาน (ตามนัยนี้ คำว่า ภเว ตณฺหา ภวตณฺหา แปลว่า "ความพอใจในรูปฌานและอรูปฌานที่มีอยู่ ชื่อว่า ภวตัณหา" โดย ภว ศัพท์ หมายถึง รูปฌานและอรูปฌานที่มีอยู่)

ตัณหาทั้งสามประเภทดังกล่าวเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ย่อมเกิดขึ้นในใจและตั้งอยู่ในรูปนามที่น่ายินดีพอใจ จำแนกเป็น ๑๐ กลุ่ม คือ

- ทวาร ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
- อารมณ์ ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์
- วิญญาณ ๖ ได้แก่ การรู้อารมณ์ทางตา การรู้อารมณ์ทางหู การรู้อารมณ์ทางจมูก การรู้อารมณ์ทางลิ้น การรู้อารมณ์ทางกาย การรู้อารมณ์ทางใจ
- ผัสสะ ๖ ได้แก่ สัมผัสทางตา สัมผัสทางหู สัมผัสทางจมูก สัมผัสทางลิ้น สัมผัสทางกาย สัมผัสทางใจ
- เวทนา ๖ ได้แก่ เวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางตา เวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางหู เวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางจมูก เวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางลิ้น เวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางกาย เวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางใจ
- สัญญา ๖ ได้แก่ ความหมายรู้ในรูป ความหมายรู้ในเสียง ความหมายรู้ในกลิ่น ความหมายรู้ในรส ความหมายรู้ในสิ่งที่สัมผัส ความหมายรู้ในธรรมารมณ์

- สัญเจตนา ๖ ได้แก่ ความจำนงในรูป ความจำนงในเสียง ความจำนงในกลิ่น ความจำนงในรส ความจำนงในสิ่งที่สัมผัส ความจำนงในธรรมารมณ์

- ตัณหา ๖ ได้แก่ ความพอใจในรูป ความพอใจในเสียง ความพอใจในกลิ่น ความพอใจในรส ความพอใจในสิ่งที่สัมผัส ความพอใจในธรรมารมณ์

- วิตก ๖ ได้แก่ ความตรึกในรูป ความตรึกในเสียง ความตรึกในกลิ่น ความตรึกในรส ความตรึกในสิ่งที่สัมผัส ความตรึกในธรรมารมณ์

- วิจาร ๖ ได้แก่ ความตรองในรูป ความตรองในเสียง ความตรองในกลิ่น ความตรองในรส ความตรองในสิ่งที่สัมผัส ความตรองในธรรมารมณ์

ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้ในกองรูปนาม โดยสำคัญว่าตาของเราสวยงาม รูปที่เห็นสวยงาม การรู้อารมณ์ทางตากระจ่างชัดเจน เป็นต้น ความจริงแล้ว การรู้อารมณ์ทางตาเป็นอุบัติการณ์ที่เนื่องด้วยเหตุปัจจัย กล่าวคือ การปรากฏขึ้นของรูปทางตาซึ่งมีปัจจัยภายนอก คือ แสงสว่าง และปัจจัยภายในคือความใส่ใจช่วยเกื้อหนุนจึงเกิดการรู้อารมณ์ทางตาได้

นอกจากนี้ การกระทบหรือสัมผัสทางอายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ย่อมทำให้ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ตลอดเวลา และเพราะการสัมผัสทางอายตนะ ๖ นี้ จึงทำให้ปรากฏเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางตาเป็นต้น ต่อจากนั้น ความจำได้หมายรู้ในรูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่สัมผัส และธรรมารมณ์ อันเป็นสภาพน่ายินดีพอใจย่อมทำให้ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ แล้วความจำนงในรูปที่เรียกว่า สัญเจตนา คือ เจตนาปรุงแต่งกรรม (มีความหมายเดียวกับสังขาร) ที่เนื่องด้วยรูป เสียง กลิ่นรส สิ่งที่สัมผัส และธรรมารมณ์ย่อมทำให้ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ ต่อมาเมื่อมีตัณหาหรือความพอใจในรูป เสียง ฯลฯ ตัณหาก็จะเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสิ่งนั้นๆ จากนั้นจะเกิดวิตก หรือความคิดถึงรูป เสียง ฯลฯ อันน่าพอใจ ต่อจากนั้นก็จะวนเวียนอยู่ในความคิดนั้นๆ ที่เรียกว่า วิจาร ทั้งหมดนี้คือบ่อเกิดของตัณหา และทำให้ตัณหาเพิ่มพูนมากขึ้น

ดังข้อความในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า

"ภิกษุทั้งหลาย ก็แลตัณหานั้นเกิดขึ้นในที่ใด และตั้งอยู่ในที่ใดเล่า สภาพใดน่ายินดีพอใจในโลก[แห่งรูปนาม] สภาพนั้นคือที่ซึ่งตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่

อะไรเล่าเป็นที่น่ายินดีพอใจในโลก[แห่งรูปนาม] ตาในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพคือตานี้ หู...จมูก...ลิ้น...กาย...ใจในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตัณหาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในสภาพคือใจนี้"[๑๘]

---

[๑๘] สา โข ปเนสา ภิกฺขเว ตณฺหา กตฺถ อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, กตฺถ นิวิสมานา นิวิสติ. ยํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอตฺเถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ. เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสติ.

กิญฺจ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ. จกฺขุ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอตฺเถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ. เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสติ. โสตํ โลเก ฯเปฯ ฆานํ โลเก ฯเปฯ ชิวฺหา โลเก ฯเปฯ กาโย โลเก ฯเปฯ มโน โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอตฺเถสา ตณฺหาอุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ. เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสติ. (ที. มหา. ๑๐.๔๐๐.๒๗๕-๗๖)

ในคัมภีร์อรรถกถาแสดงความหมายของ อุปฺปชฺชติ (เกิดขึ้น) ว่าเป็นการเกิดขึ้นก่อน ส่วน นิวิสติ (ตั้งอยู่) คือ การเกิดขึ้นบ่อยๆ ส่วนคัมภีร์ฎีกาแสดงนัยอื่นเอาไว้ว่า อุปฺปชฺชติ เป็นการปรากฏโดยความเป็นปริยุฏฐาน คือ ฟูขึ้นในพื้นผิวของจิต ส่วน นิวิสติ คือ การนอนเนื่องในจิตโดยความเป็นอนุสัยที่ฝังอยู่ในระดับลึก ต่อเมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อมมูล ตัณหาย่อมเกิดขึ้นโดยปรารภสภาพน่ายินดีพอใจ ซึ่งบุคคลมิได้หยั่งเห็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง อนุสัยดังกล่าวชื่อว่า อารัมมณานุสัย คือ อนุสัยที่นอนเนื่องในอารมณ์ สามารถละได้ด้วยวิปัสสนา ส่วนอนุสัยอีกประเภทหนึ่งชื่อว่า สันตานานุสัย คือ อนุสัยที่นอนเนื่องในกระแสจิต สามารถละได้ด้วยมรรคญาณ ๔ ขั้นตามลำดับ[๑๙]

---

[๑๙] อุปฺปชฺชตีติ ชายติ. นิวิสตีติ ปุนปฺปุนํ ปวตฺติวเสน ปติฏฺฐหติ. (ที. อ. ๒.๔๑๕)

"คำว่า อุปฺปชฺชติ แปลว่า เกิดขึ้น

คำว่า นิวิสติ (ตั้งอยู่) หมายความว่า ตั้งอยู่ด้วยการเกิดขึ้นบ่อยๆ"

ตสฺมึ ตสฺมึ ปิยรูเป ปฐมุปฺปตฺติวเสน "อุปฺปชฺชตี"ติ วุตฺตํ, ปุนปฺปุนํ ปวตฺติวเสน "นิวิสตี"ติ. ปริยุฏฺฐานานุสยวเสน วา อุปฺปตฺตินิเวสา โยเชตพฺพา. (ที. ฏี. ๒.๔๒๗)

"คำว่า อุปฺปชฺชติ กล่าวไว้โดยการเกิดขึ้นก่อนในสภาพน่ายินดีนั้น คำว่า นิวิสติ กล่าวไว้ด้วยความเป็นไปบ่อยๆ

อีกนัยหนึ่ง พึงประกอบการเกิดขึ้นและการดำรงอยู่โดยความเป็นปริยุฏฐานและอนุสัย"

บทที่ ๖

นิโรธสัจ
ความจริงคือความดับทุกข์

นิโรธสัจ ความจริงคือความดับทุกข์

พระพุทธองค์ตรัสถึงความดับทุกข์ว่า

อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ.[๑] โย ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย.

“ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจที่เป็นความดับทุกข์นี้ คือ ความดับสนิทแห่งตัณหานั้นทั้งหมด การสละ การปล่อยวาง และการไม่พัวพันกับตัณหานั้น”

---

[๑] ฉบับไทยมีรูปว่า อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ และ อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ แต่ฉบับฉัฏฐสังคีติมีรูปว่า อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขสมุทยํ อริยสจฺจํ และ อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธํ อริยสจฺจํ โดย ทุกฺขสมุทยํ และ ทุกฺขนิโรธํ มีรูปเป็นนปุงสกลิงค์ตาม อริยสจฺจํ ปาฐะที่เป็นนปุงสกลิงค์นี้สอดคล้องกับอรรถกถาของปฏิสัมภิทามรรคว่า

อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติอาทีสุ ทุกฺขสมุทโย ทุกฺขนิโรโธติ วตฺตพฺเพ ทุกฺขสมุทยํ ทุกฺขนิโรธนฺติ ลิงฺควิปลฺลาโส กโต. (ปฏิสํ. อ. ๑.๖๘)

“ในคำว่า อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ เป็นต้น เมื่อควรกล่าวว่า ทุกฺขสมุทโย ทุกฺขนิโรโธ แต่ได้กระทำการเปลี่ยนลิงค์ว่า ทุกฺขสมุทยํ ทุกฺขนิโรธํ”

การเจริญวิปัสสนาเพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณ และมรรคญาณป้องกันไม่ให้ตัณหามีโอกาสเกิดขึ้นมาได้ เปรียบเหมือนความมืดย่อมถูกแสงสว่างขจัดได้ ฉันใด ตัณหาย่อมถูกขจัดได้ด้วยอรหัตตมรรคญาณ ฉันนั้น เมื่อตัณหาดับ รูปนามที่ก่อให้เกิดภพใหม่ก็เกิดขึ้นไม่ได้ ความดับไปของตัณหาทั้งหมดมีผลคือความดับทุกข์ จัดเป็นนิโรธสัจโดยอุกกัฏฐนัย คือ นัยที่กล่าวไว้โดยอุกฤษฏ์

ข้อความข้างต้นแสดงว่า คำว่า ทุกฺขสมุทยํ ทุกฺขนิโรธํ เป็นลิงควิปัลลาสที่กล่าวเป็นรูปนปุงสกลิงค์ในเมื่อควรกล่าวเป็นรูปปุงลิงค์ว่า ทุกฺขสมุทโย ทุกฺขนิโรโธ อย่างไรก็ตาม คัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกากล่าวถึงรูปว่า ทุกฺขสมุทโย และ ทุกฺขนิโรโธ โดยเห็นว่าแม้ลิงค์จะต่างกันก็ไม่ผิดหลักภาษา ดังคำว่า อุปฺปาโท ภยํ (ความเกิดขึ้นของสังขารน่ากลัว) มีสาธกในคัมภีร์นั้นว่า

สติปิ ทฺวินฺนํ ปทานํ สมานาธิกรณภาเว ลิงฺคเภโท คหิโต. ยถา ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจนฺติ (วิสุทฺธิ. ฏี. ๒.๔๙๕)

"เมื่อมีเนื้อความเสมอกันแห่งบททั้ง ๒ ลิงค์ย่อมต่างกันได้ เช่น ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ"

ด้วยเหตุดังกล่าว ในที่นี้จึงใช้ตามฉบับไทย รูปนี้ยังสอดคล้องกับคำว่า ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา ซึ่งเป็นอิตถีลิงค์อีกด้วย

ความดับตัณหาด้วยอรหัตตมรรคนี้ เป็นการดับไปโดยสิ้นเชิงอย่างสูงสุดทั้งกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ยังมีการดับในระดับรองๆ ลงมาอีก คือ อนาคามิมรรคดับกามตัณหาโดยสิ้นเชิง สกทาคามิมรรคดับกามตัณหาอย่างหยาบ และโสดาปัตติมรรคดับกามตัณหาที่ส่งผลให้เกิดในอบายภูมิ โลกุตตรมรรคสามอย่างหลังนี้สามารถดับตัณหาได้เพียงบางส่วนเท่านั้น ความดับตัณหาด้วยมรรคเหล่านี้จัดเป็นนิโรธสัจโดยโอมกนัย คือ นัยที่กล่าวไว้เป็นอย่างต่ำ

นอกจากนี้ เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมรู้เห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตนด้วยวิปัสสนาญาณ ตัณหาย่อมไม่มีโอกาสเกิดขึ้น จึงเป็นการดับตัณหาได้ชั่วคราวที่เรียกว่า ตทังคนิโรธ คือ การดับตัณหาเพียงบางส่วนด้วยวิปัสสนาญาณ ดังนั้น ในทุกขณะที่เจริญวิปัสสนาผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้แจ้งนิโรธสัจด้วยการดับตัณหาในขณะนั้น

ในหมวดสมุทยสัจที่กล่าวมาแล้ว พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าตัณหาเกิดขึ้นในใจและดำรงอยู่ในรูปนามที่น่ายินดีพอใจ มีทวาร ๖ อารมณ์ ๖ วิญญาณ ๖ เป็นต้น ต่อมาในหมวดนิโรธสัจนี้ก็ทรงแสดงว่าตัณหาดังกล่าวถูกละได้ และดับที่รูปนามเหล่านั้น กล่าวคือ เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมหยั่งเห็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง วิปัสสนาย่อมสามารถละตัณหาได้ในขณะนั้น โดยปราศจากความพอใจรูปนามที่กำลังประสบอยู่ เริ่มจากทวารอันเป็นที่ปรากฏของอารมณ์ อารมณ์ที่มากระทบทวาร วิญญาณที่รับรู้ทางทวารทั้ง ๖ สัมผัสที่เป็นการกระทบกันของอายตนะภายในและภายนอก เวทนาอันเป็นผลจากการสัมผัส สัญญาที่จำได้หมายรู้ และสัญเจตนาอันเป็นการทำโดยเจตนา หลังจากนั้น จึงเกิดตัณหาคือความอยากในสิ่งนั้นๆ แล้วเกิดวิตกคือการเริ่มต้นของความคิดสิ่งที่ตนชอบใจ และตามมาด้วยวิจารคือการวนเวียนคิดถึงสิ่งนั้นๆ ซ้ำแล้วซ้ำเล่า อุบัติการณ์ของตัณหาที่พอใจในทวารและอารมณ์เป็นต้น ย่อมถูกกำจัดได้ด้วยการเจริญสติปัฏฐานจนกระทั่งเกิดวิปัสสนาที่ละตัณหาได้บางส่วนเป็นตทังคนิโรธ และย่อมถูกกำจัดได้ด้วยมรรคญาณตามลำดับความหยาบและละเอียด ในที่สุดย่อมถูกกำจัดด้วยอรหัตตมรรคญาณเป็นสมุจเฉทนิโรธ ดังข้อความในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า

"สภาพใดน่ายินดีพอใจในโลก[แห่งรูปนาม] สภาพนั้นคือที่ซึ่งตัณหาถูกละได้และดับอยู่"[๒]

---

[๒] ยํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอตฺเถสา ตณฺหา ปหียมานา ปหียติ. เอตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌติ. (ที. มหา. ๑๐.๔๐๑.๒๗๗)

ข้อความว่า "สภาพใดน่ายินดีพอใจ" หมายถึง ทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งเป็นที่กระทบของอารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ และจิตที่รู้อารมณ์ อันได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ เป็นต้น รายละเอียดในเรื่องนี้ได้กล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร

อนึ่ง ความหมายว่า "การสละ การปล่อยวาง และการไม่พัวพันตัณหานั้น" มีความหมายเหมือนกับความดับ ที่เรียกว่านิโรธนั่นแหละ พระพุทธองค์ตรัสไว้เพื่อแสดงคำพ้องที่ผู้ฟังเข้าใจได้ง่ายขึ้นตามภาษาท้องถิ่นของตน

ความดับของตัณหามีได้อย่างไร

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมสามารถกำหนดรู้สภาวะเห็นเป็นต้นที่ปรากฏทางทวารต่างๆ ในแต่ละขณะ และได้รู้เห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนในสภาวธรรมเหล่านั้น เขาจะไม่หลงผิดไปว่าสภาวธรรมเหล่านั้นเป็นของเที่ยง เป็นสุข และมีตัวตน ย่อมหลุดพ้นจากอวิชชาที่หลงผิดได้ชั่วขณะ อีกทั้งความเพลิดเพลินในอารมณ์ก็จะไม่เกิดขึ้นในสภาวธรรมที่ได้รู้เห็นตามที่เป็นจริง นี้คือการขจัดตัณหาได้ชั่วขณะ เมื่อไม่มีตัณหา และอุปาทาน เจตนาที่จะทำกรรมก็เกิดขึ้นไม่ได้ ซึ่งเป็นเหตุให้วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนา ที่เป็นผลต่อเนื่องจากการประกอบกรรมก็ไม่มีโอกาสเกิดขึ้นด้วย กระบวนการอย่างนี้เป็นการดับชั่วคราวของตัณหา (ตทังคนิโรธ)

เมื่อวิปัสสนาญาณพัฒนามากขึ้นเช่นนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้แจ้งพระนิพพานด้วยโสดาปัตติมรรคญาณ เขาจะขจัดกามตัณหาที่ส่งผลให้เกิดในอบายภูมิ ทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ในอบายภูมิ และทุกข์ที่เกิดจากการเกิดมากกว่า ๗ ชาติในกามสุคติภูมิ (มนุษยโลก และเทวโลก) อนึ่ง โสดาปัตติมรรคและโสดาปัตติผลเหล่านี้รับเอาความดับของสังขารทั้งหมดเป็นอารมณ์ ไม่เฉพาะความดับของกามตัณหาที่ส่งผลให้เกิดในอบายภูมิเท่านั้น

สกทาคามิมรรคย่อมสามารถดับกามตัณหาอย่างหยาบและทุกข์จากการเกิดมากกว่า ๒ ชาติในกามสุคติภูมิ อนาคามิมรรคดับตัณหาอย่างละเอียดและทุกข์จากการเกิดมากกว่า ๑ ชาติในรูปภูมิ หรืออรูปภูมิ ส่วนอรหัตตมรรคดับตัณหาและทุกข์ทั้งมวล

ความเป็นอิสระจากความทุกข์อย่างแท้จริงจะเกิดได้ต่อเมื่อตัณหาได้ถูกกำจัดให้หมดไปอย่างสิ้นเชิงเท่านั้น การหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ด้วยวิธีอื่นๆ เป็นเพียงการบรรเทาความทุกข์ได้ชั่วขณะ ไม่อาจทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์อย่างแท้จริง ตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นต้นว่า การเหยียดแขนขาเพื่อให้หายปวดเมื่อยอาจทำให้รู้สึกสบายอยู่ได้ชั่วขณะ แต่ถ้าหากเหยียดอยู่นานๆ ก็จะเกิดความเมื่อยจากการเหยียดอีก ในทำนองเดียวกันนี้ การยืนหรือเดินเพื่อที่จะแก้ความปวดเมื่อยที่เกิดจากการนั่งอยู่นานๆ ก็จะทำให้เมื่อยล้าหากยืนหรือเดินอยู่โดยไม่หยุดพัก ความหิวอาจระงับได้ด้วยการรับประทานอาหาร แต่ก็อิ่มอยู่ได้ไม่กี่ชั่วโมง ความหิวก็จะมารบกวนอีก โรคภัยไข้เจ็บอาจรักษาให้หายได้ด้วยยา แต่ก็มีโรคอื่นๆ มาเบียดเบียนอีก

คนส่วนใหญ่ปรารถนาจะมีชีวิตที่สุขสบาย จึงขวนขวายทำงานจนประสบความสำเร็จ มีตำแหน่งหน้าที่ใหญ่โต ฐานะร่ำรวย แต่ก็อาจมีเหตุให้ต้องสูญเสียตำแหน่งและเงินทองไป บางคนนั้นก็มีชีวิตที่สุขสบาย แต่เวลาใกล้ตายต้องได้รับความทุกข์จากโรคร้าย บางคนทำบุญไว้โดยการให้ทาน หรือรักษาศีล อาจไปเกิดใหม่ในตระกูลร่ำรวย หรือเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์ชั้นใดชั้นหนึ่ง แต่เมื่อผลบุญหมดลงก็จะต้องได้รับทุกข์จากบาปในอดีตที่ตามมาส่งผล แม้แต่ผู้ที่เจริญสมถะจนบรรลุรูปฌานหรืออรูปฌานจะได้ไปเสวยสุขเป็นพรหมในรูปภูมิหรืออรูปภูมิเป็นเวลานาน แต่ในที่สุดก็ต้องเวียนมาเกิดอีกในภูมิที่ต่ำลง ดังเช่นเรื่องของนางลูกสุกรในบทที่ ๕

ดังนั้น ตราบใดที่ตัณหายังไม่ถูกขจัดให้หมดสิ้นไป เราจะไม่สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์จากการเกิดใหม่ได้เลย พระพุทธองค์จึงไม่ตรัสตามสภาวะว่า นิโรธสัจคือความดับของรูปนาม แต่ตรัสถึงความดับของมูลเหตุว่า ความดับสนิทของตัณหาคือนิโรธสัจ พระ-พุทธดำรัสในพระสูตรนี้ว่า โย ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ (ความดับสนิทตัณหานั้นทั้งหมด) เป็นต้น

การตรัสถึงความดับของมูลเหตุดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับหลักปฏิจจสมุปบาท หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อิทัปปัจจยตา ซึ่งกล่าวถึงความเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันของสภาวธรรมต่างๆ คือ เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เป็นต้น ดังข้อความในอังคุตตรนิกายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย อะไรคืออริยสัจที่เป็นความดับทุกข์ คือ เพราะอวิชชาดับไม่มีเหลือด้วยมรรค สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ จึงดับ กองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมดับไปอย่างนี้ นี้เรียกว่าอริยสัจที่เป็นความดับทุกข์"[๓]

ตามข้อความข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าอิทัปปัจจยตาเป็นกระบวนการที่เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันเหมือนลูกโซ่ ข้อสำคัญก็คือ เมื่ออวิชชาดับ ผลที่ตามมาก็จะดับไปด้วย

---

[๓] กตมญฺจ ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ. อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ. สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ. วิญฺญาณนิโรธา นามรูปนิโรโธ. นามรูปนิโรธา สฬายตนนิโรโธ. สฬายตนนิโรธา ผสฺสนิโรโธ. ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธ. เวทนานิโรธา ตณฺหานิโรโธ. ตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรโธ. อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ. ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ. ชาตินิโรธา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติ. เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ. อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ. (องฺ. ติก. ๒๐.๖๒.๑๗๒)

คำว่า นิโรธ ในพระบาลีนั้น หมายเอาการดับไปของทุกข์เท่านั้น มิใช่หมายถึงสถานที่ หรือภาวะอย่างใดอย่างหนึ่ง ถึงแม้ว่าในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาจะกล่าวถึงนิโรธว่าเป็นเหตุดับทุกข์หรือที่ดับทุกข์[๔] แต่ความจริงนิโรธหรือนิพพานเป็นสภาวะดับไปของรูปนามที่เป็นเหตุเป็นผลกันซึ่งก่อให้เกิดทุกข์เท่านั้น คำอธิบายของคัมภีร์อรรถกถานั้นเป็นเพียงสำนวนทางภาษาเท่านั้นเอง เพราะสภาวธรรมทุกอย่างต้องหมายถึงปรมัตถ์โดยตรง

คำอธิบายที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องนิโรธสัจโดยย่อ ส่วนผู้ที่สนใจรายละเอียดอื่นๆ ควรอ่านจากหนังสือ “นิพพานกถา” ที่ผู้บรรยายได้ประพันธ์ไว้ ในบทต่อไปจะอธิบายเกี่ยวกับมรรคสัจซึ่งเป็นทางดำเนินสู่ความดับทุกข์

---

๔ ยสฺมา ปน ตํ อาคมฺม ตณฺหา วิรชฺชติ เจว นิรุชฺฌติ จ, ตสฺมา วิราโคติ จ นิโรโธติ จ วุจฺจติ. (วิสุทฺธิ. ๒.๑๕๕)

“อนึ่ง เพราะเหตุที่ตัณหาย่อมคลายไปและดับไปเพราะอาศัยนิพพานนั้น เหตุนั้นนิพพานจึงเรียกว่า วิราคะ (เหตุคลายราคะ) และนิโรธ (เหตุดับราคะ)”

ตํ อาคมฺม ราคาทโย วิรชฺชนฺตีติ วิราโค. นิรุชฺฌนฺตีติ นิโรโธ. (ที. อ. ๓.๒๑๖, องฺ. อ. ๒.๒๙๒)

“กิเลสมีราคะเป”นต้นย่อมคลายไปเพราะอาศัยนิพพานนั้น เหตุนั้นนิพพานจึงเรียกว่า วิราคะ (เหตุคลายกิเลส) และย่อมดับไปเพราะอาศัยนิพพานนั้น เหตุนั้นนิพพานจึงเรียกว่า นิโรธ (เหตุดับกิเลส)”

นิรุชฺฌติ กิเลสวฏฺฏเมตฺถาติ นิโรโธ. (ที. ฏี. ๓.๒๓๕)

“กิเลสวัฏย่อมดับไปในนิพพานนี้ เหตุนั้นจึงชื่อว่า นิโรธ (ที่ดับกิเลสวัฏ)”

บทที่ ๗

มรรคสัจ

ความจริงคือทางสู่ความดับทุกข์

มรรคสัจ
ความจริงคือทางสู่ความดับทุกข์

พระพุทธองค์ตรัสอริยมรรค อันเป็นหนทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ว่า

อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ. อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค. เสยฺยถิทํ. สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ.

"ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจที่เป็นทางสู่ความดับทุกข์นี้ เป็นอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ"

ในบทที่ ๓ ได้อธิบายเกี่ยวกับอริยมรรคไว้ค่อนข้างละเอียดแล้ว จึงจะขอกล่าวเฉพาะหัวข้อที่เห็นว่าควรย้ำเป็นพิเศษ กล่าวคือในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ จัดอยู่ในหมวดปัญญา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ จัดอยู่ในหมวดศีล ส่วนสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ จัดอยู่ในหมวดสมาธิ

การรู้เห็นอริยสัจ ๔ ของสัมมาทิฏฐิ

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า สัมมาทิฏฐิ คือ ความเข้าใจเกี่ยวกับทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ ดังนั้น สัมมาทิฏฐิจึงเป็นความเข้าใจเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

ในคัมภีร์อรรถกถา[๑] กล่าวไว้ว่า ทุกขสัจและสมุทยสัจจัดเป็นความจริงเกี่ยวกับวัฏฏะ คือ การเวียนว่ายตายเกิด (วัฏฏสัจจะ) ส่วนนิโรธสัจและมรรคสัจเป็นความจริงเกี่ยวกับวิวัฏฏะ คือ การออกจากการเวียนว่ายตายเกิด (วิวัฏฏสัจจะ) ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้ปฏิบัติธรรมจึงต้องกำหนดรู้วัฏฏสัจจะ คือ ทุกข์และเหตุของทุกข์ อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาเท่านั้น ไม่ควรกำหนดรู้วิวัฏฏสัจจะ เพราะเป็นสิ่งที่ปุถุชนยังมิได้เข้าถึง

[๑] ตตฺถ ปุริมานิ เทฺว สจฺจานิ วฏฺฏํ, ปจฺฉิมานิ วิวฏฺฏํ. เตสุ ภิกฺขุโน วฏฺเฏ กมฺมฏฺฐานาภินิเวโส โหติ, วิวฏฺเฏ นตฺถิ อภินิเวโส. (ที. อ. ๒.๔๑๗)

"ในเรื่องนั้น สัจจะสองอย่างแรกชื่อว่า วัฏฏสัจจะ สัจจะสองอย่างหลังชื่อว่า วิวัฏฏสัจจะ ในบรรดาสัจจะเหล่านั้น การเจริญกรรมฐานย่อมมีแก่ภิกษุในวัฏฏสัจจะ การเจริญกรรมฐานย่อมไม่มีในวิวัฏฏสัจจะ"

บุคคลที่ยังมิได้บรรลุอนุโลมญาณจะไม่สามารถรับเอามรรค ผล และนิพพานเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาได้เลย เพราะยังมิได้ประจักษ์แจ้งสภาวธรรมเหล่านี้ ดังนั้น การพิจารณาพระนิพพานเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาจึงไม่ถูกต้อง อนึ่ง อุปสมานุสสติที่เป็นการระลึกถึงความสงบของนิพพาน จัดเป็นการน้อมลักษณะของนิพพานคือความปราศจากราคะ (วิราคะ) เป็นต้นมาพิจารณาเพื่อให้เกิดสมาธิเท่านั้น ไม่อาจนำไปสู่มรรค ผล นิพพานได้โดยตรง และเป็นกรรมฐานที่เหมาะแก่พระอริยะเท่านั้น ปุถุชนที่ยังมิได้บรรลุโลกุตตรมรรคจึงไม่ควรพิจารณานิพพานให้เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา

ในคัมภีร์อรรถกถา[๒] กล่าวว่า ผู้ปรารภความเพียรได้เรียนรู้จากวิปัสสนาจารย์โดยย่อว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกขสัจ และตัณหาเป็นสมุทยสัจ หรือโดยละเอียดว่าขันธ์ ๕ ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และในบรรดาขันธ์ ๕ เหล่านั้น รูปขันธ์ประกอบด้วยมหาภูตรูปและอุปาทายรูป เป็นต้น แล้วท่องจำไว้ หลังจากนั้นจึงกำหนดรู้สัจจะ ๒ อย่างแรกเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ส่วนสัจจะที่เหลือคือนิโรธสัจ และมรรคสัจ ไม่จำเป็นต้องกำหนดรู้ เพียงแต่ความเข้าใจว่าสัจจะดังกล่าวเป็นภาวะที่ดีเลิศน่าปรารถนาพอใจ ก็นับว่าเพียงพอแล้ว

[๒] ปุริมานิ หิ เทฺว สจฺจานิ “ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขํ, ตณฺหา สมุทโย”ติ เอวํ สงฺเขเปน จ “กตเม ปญฺจกฺขนฺธา, รูปกฺขนฺโธ”ติอาทินา นเยน วิตฺถาเรน จ อาจริยสฺส สนฺติเก อุคฺคณฺหิตฺวา วาจาย ปุนปฺปุนํ ปริวตฺเตนฺโต โยคาวจโร กมฺมํ กโรติ. อิตเรสุ ปน ทฺวีสุ สจฺเจสุ นิโรธสจฺจํ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปํ, มคฺคสจฺจํ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปนฺติ เอวํ สวเนน กมฺมํ กโรติ. โส เอวํ กโรนฺโต จตฺตาริ

สจฺจานิ เอกปฏิเวเธเนว ปฏิวิชฺฌติ เอกาภิสมเยน อภิสเมติ. ทุกฺขํ ปริญฺญาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติ, สมุทยํ ปหานปฏิเวเธน, นิโรธํ สจฺฉิกิริยาปฏิเวเธน, มคฺคํ ภาวนาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติ. ทุกฺขํ ปริญฺญาภิสมเยน ฯเปฯ มคฺคํ ภาวนาภิสมเยน อภิสเมติ. เอวมสฺส ปุพฺพภาเค ทฺวีสุ สจฺเจสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาสวนธารณสมฺมสนปฏิเวโธ โหติ, ทฺวีสุ ปน สวนปฏิเวโธเยว. อปรภาเค ตีสุ กิจฺจโต ปฏิเวโธ โหติ. นิโรเธ อารมฺมณปฏิเวโธ. (ที. อ. ๒.๔๑๗)

"กล่าวโดยพิสดารว่า ผู้ปรารภความเพียรเรียนรู้สัจจะสองอย่างแรกในสำนักของอาจารย์โดยย่ออย่างนี้ว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ ตัณหาเป็นสมุทัย หรือเรียนรู้โดยพิสดารตามนัยว่า ขันธ์ ๕ คืออะไร คือ รูปขันธ์ เป็นต้น แล้วสาธยายทางวาจาเนืองๆ ชื่อว่าย่อมทำความเพียร แต่ในสัจจะสองอย่างอื่น เขาย่อมทำความเพียรด้วยการสดับอย่างนี้ว่า นิโรธสัจดีเลิศน่าปรารถนาพอใจ มรรคสัจดีเลิศน่าปรารถนาพอใจ เขาทำความเพียรอยู่อย่างนี้ย่อมชื่อว่าแทงตลอดสัจจะ ๔ โดยการแทงตลอดคราวเดียว คือ ย่อมเข้าใจด้วยความเข้าใจคราวเดียว กล่าวคือ

- ย่อมแทงตลอดทุกขสัจด้วยการแทงตลอดคือการกำหนดรู้
- ย่อมแทงตลอดสมุทยสัจด้วยการแทงตลอดคือการละ
- ย่อมแทงตลอดนิโรธสัจด้วยการแทงตลอดคือการกระทำให้แจ้ง
- ย่อมแทงตลอดมรรคสัจด้วยการแทงตลอดคือการอบรม
- ย่อมเข้าใจทุกขสัจด้วยความเข้าใจคือการกำหนดรู้ ฯลฯ
- ย่อมเข้าใจมรรคสัจด้วยความเข้าใจคือการอบรม

โดยประการดังนี้ การแทงตลอดด้วยการเรียน ไต่ถาม สดับ ทรงจำ และพิจารณาย่อมมีได้แก่เขาในสัจจะสองในเบื้องแรก[ก่อนจะบรรลุโลกุตตรมรรค] ส่วนการแทงตลอดด้วยการสดับมีได้ในสัจจะสอง[อื่น]โดยแท้ในภายหลัง[ที่บรรลุโลกุตตรมรรค] การแทงตลอดในสัจจะสามย่อมมีได้โดยหน้าที่ [คือการกำหนดรู้ การละ และการอบรม] ส่วนในนิโรธสัจมีการแทงตลอดโดยรับเอาเป็นอารมณ์"

เมื่อบุคคลนั้นเพียรปฏิบัติวิปัสสนาอย่างต่อเนื่องดังนี้ ย่อมรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ พร้อมกันในคราวเดียว การรู้เห็นดังกล่าวเรียกว่า ปฏิเวธะ (การแทงตลอด) และอภิสมยะ (ความเข้าใจ) คือ เขารู้เห็นทุกข์ด้วยการกำหนดรู้ รู้เห็นสมุทัยด้วยการละ รู้เห็นนิโรธด้วยการรู้แจ้ง และรู้เห็นมรรคด้วยการอบรม เขาย่อมรู้ความจริงว่าทุกข์เป็นสภาวะที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นสภาวะที่ควรละ นิโรธเป็นสภาวะที่ควรทำให้แจ้ง และมรรคเป็นสภาวะที่ควรอบรม

ตามคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถาข้างต้น ภิกษุเรียนรู้เกี่ยวกับทุกขสัจและสมุทยสัจโดยการฟังคำแนะนำของวิปัสสนาจารย์ ด้วยการซักถาม ด้วยการทรงจำ และด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา ส่วนความรู้เกี่ยวกับนิโรธสัจและมรรคสัจนั้น เป็นสุตมยปัญญาที่เป็นความรู้จากการสดับมาจากบุคคลอื่น ต่อเมื่อวิปัสสนาแก่กล้าขึ้นจนสามารถทำกิจ ๓ ประการ คือ กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย และพัฒนามรรคให้เจริญขึ้นแล้ว นิโรธสัจก็จะประจักษ์แจ้งไปพร้อมกัน

ดังนั้น ในเวลาเริ่มปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติธรรมเพียงเจริญนิโรธสัจและมรรคสัจด้วยการฟังคำสอนและน้อมใจในการปฏิบัติเท่านั้น ไม่จำเป็นต้องตั้งใจกำหนดรู้เหมือนทุกขสัจและสมุทยสัจ

ความรู้ทางปริยัติมีความจำเป็นเพียงใด

ในคัมภีร์อรรถกถาที่นำมาแสดงไว้ข้างต้นกล่าวว่า "ผู้ปรารภความเพียรได้เรียนรู้จากวิปัสสนาจารย์โดยย่อว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกขสัจและตัณหาเป็นสมุทยสัจ ก็เป็นการเพียงพอแล้ว" และแม้พระสูตรนี้ก็ตรัสไว้ว่า "กล่าวโดยสรุป อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์" (สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา) ดังนั้น อารมณ์ที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ ในขณะเห็นเป็นต้นจึงจัดเป็นอุปาทานขันธ์ อีกทั้งสมุทยสัจที่กล่าวไว้แล้วโดยพิสดารก็เป็นเรื่องที่เข้าใจได้ง่ายแล้ว ความรู้เรื่องทุกขสัจและสมุทยสัจนี้ก็คือปฏิจจสมุปบาทโดยย่อนั่นเอง ดังคัมภีร์ฎีกาของวิสุทธิมรรค[๓] กล่าวว่า คำสอนของพระอัสสชิว่า เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา, เตสํ เหตุํ ตถาคโต อาห (ธรรมเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้น) เป็นข้อความสรุปของปฏิจจสมุปบาทที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้โดยพิสดาร"

[๓] เตน วิญฺญายติ เหตุปฺปภวานํ เหตุ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทติ. (วิสุทฺธิ. ๒.๒๕๔)
"ดังนั้น จึงรู้ได้ว่าเหตุเกิดของธรรมที่มีเหตุเป็นแดนเกิด คือ ปฏิจจสมุปบาท"

นอกจากนั้น ในคัมภีร์อรรถกถาของมหาวรรคก็กล่าวว่า

"บาทคาถาว่า เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา (ธรรมเหล่าใด มีเหตุเป็นแดนเกิด) หมายความว่า เบญจขันธ์ ชื่อว่ามีเหตุเป็นแดนเกิด ข้อความนั้นแสดงทุกขสัจ [คือขันธ์ ๕] แก่ปริพาชกอุปติสสะ

บาทคาถาว่า เตสํ เหตุํ ตถาคโต อาห (พระตถาคตตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้น) หมายความว่า เหตุของธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าสมุทยสัจ พระอัสสชิแสดงว่าพระตถาคตตรัสเหตุนั้นอีกด้วย"[๔]

ด้วยเหตุดังกล่าว การเชื่อมโยงของทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์ก็คือปฏิจจสมุปบาทโดยสังเขปนั่นเอง การสอนวิปัสสนาด้วยการให้ผู้ปฏิบัติธรรมเรียนรู้หลักปฏิจจสมุปบาทอย่างพิสดารก่อนตามความเห็นของบางสำนัก จึงไม่ถูกต้อง

คำอธิบายข้างต้นนั้นกล่าวตามคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาที่เน้นความเข้าใจเรื่องของทุกขสัจและสมุทยสัจ ในพระสูตรได้พบข้อความที่กล่าวถึงการเรียนรู้ว่า รูปนามหรือขันธ์ ๕ ที่ปรากฏทางทวาร ๖ ไม่ควรยึดมั่นว่าเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน แต่มีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ความเข้าใจอย่างนี้จัดเป็นสุตมยปัญญาที่เพียงพอแก่การปฏิบัติวิปัสสนา ดังข้อความในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ จูฬตัณหาสังขยสูตรว่า

---

[๔] เย ธมฺมา เหตุปฺปภวาติ เหตุปฺปภวา นาม ปญฺจกฺขนฺธา. เตนสฺส ทุกฺขสจฺจํ ทสฺเสติ. เตสํ เหตุํ ตถาคโต อาหาติ เตสํ เหตุ นาม สมุทยสจฺจํ. ตญฺจ ตถาคโต อาหาติ ทสฺเสติ. (วิ. อ. ๓.๓๐)

"จอมเทพ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับมาว่า สภาวธรรมทั้งหลายไม่ควรยึดมั่นถือมั่น"[๕]

หลังจากนั้น พระผู้มีพระภาคทรงสอนวิธีเจริญวิปัสสนาเพื่อให้เกิดปัญญาหยั่งเห็นตามความเป็นจริง โดยกำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏเฉพาะหน้า แล้วจึงเกิดปัญญารู้เห็นสภาวธรรมทั้งหมดว่าอยู่ในขอบเขตของไตรลักษณ์ ดังข้อความในพระสูตรนั้นว่า

"เธอย่อมรู้เฉพาะสภาวธรรมทั้งปวง เมื่อรู้เฉพาะสภาวธรรมทั้งปวงแล้ว ย่อมหยั่งเห็นสภาวธรรมทั้งปวง"[๖]

การรู้เฉพาะสภาวธรรมทั้งปวง คือ การกำหนดรู้รูปนามในปัจจุบันขณะในขณะเห็น ได้ยิน ฯลฯ แล้วรู้เห็นความแตกต่างของรูปนามที่จัดเป็นนามรูปปริจเฉทญาณ อีกทั้งรู้เห็นความเป็นเหตุเป็นผลกันและกันของรูปและนามที่จัดเป็นปัจจยปริคคหญาณว่า "เพราะมีตาและสี จึงเกิดมีสภาวะเห็นเกิดขึ้น" ดังนี้เป็นต้น วิปัสสนาญาณทั้งสองอย่างนี้ชื่อว่า ญาตปริญญา คือ การรู้ชัดด้วยการกำหนดรู้

---

[๕] อิธ เทวานมินฺท ภิกฺขุโน สุตํ โหติ สพฺเพ ธมฺมา นาลํ นาภินิเวสายาติ. (ม. มู. ๑๒.๓๙๐.๓๕๑)

[๖] โส สพฺพํ ธมฺมํ อภิชานาติ. สพฺพํ ธมฺมํ อภิญฺญาย สพฺพํ ธมฺมํ ปริชานาติ. (ม. มู. ๑๒.๓๙๐.๓๕๑)

การหยั่งเห็นสภาวธรรมทั้งปวง คือ การรู้เห็นว่าสภาวธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน จัดเป็นตีรณปริญญา (การรู้ชัดด้วยการพิจารณาสามัญญลักษณะ) และปหานปริญญา (การรู้ชัดด้วยการละ)

ข้อสำคัญที่ไม่ควรจะลืม คือ การสดับและเข้าใจตามนั้นว่าสภาวธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เป็นสุตมยปัญญาที่เพียงพอสำหรับเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติได้แล้ว ไม่จำเป็นต้องศึกษาปฏิจจสมุปบาทอย่างพิสดารเสียก่อน จึงจะเริ่มปฏิบัติตามที่บางคนกล่าวอ้างในปัจจุบัน เพราะเป็นการคัดค้านคำสอนในจูฬตัณหสังขยสูตร และทำให้ผู้มีศรัทธาจะปฏิบัติต้องเสียกำลังใจอีกด้วย

ถ้าความรู้เรื่องปฏิจจสมุปบาทโดยพิสดารเป็นสิ่งจำเป็นในการปฏิบัติอย่างแท้จริงแล้วไซร้ ผู้ไม่มีโอกาสศึกษาหลักปฏิจจสมุปบาทก็คงไม่มีโอกาสที่จะบรรลุมรรค ผล นิพพาน แม้เขาจะมีคุณสมบัติเพียงพอที่จะบรรลุธรรมได้ก็ตาม ซึ่งตัวอย่างในสมัยพุทธกาล ก็คือพระจูฬปันถกไม่สามารถทรงจำคาถาเพียง ๑ บทแม้จะพยายามท่องจำถึง ๔ เดือน ถ้าหากจะให้ท่านเรียนหลักปฏิจจสมุปบาทอย่างพิสดารก็คงจะเป็นไปไม่ได้ แต่เมื่อท่านได้เจริญวิปัสสนาตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ก็ได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ ภายในเวลาเช้าวันนั้นทีเดียว

ผู้ปรารภความเพียรที่ประสงค์จะปฏิบัติตามลำพัง จำเป็นที่จะต้องศึกษาเรื่องขันธ์ ธาตุ สัจจะ อินทรีย์ และปฏิจจสมุปบาทอย่างละเอียด แต่ผู้ที่มีอาจารย์แนะนำสั่งสอนไม่จำเป็นต้องเรียนรู้อย่างอื่นนอกจากความจริงว่า สภาวธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน หรือรู้ว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกขสัจ และตัณหาเป็นสมุทยสัจ ความเข้าใจเพียงเท่านี้ถือว่าเพียงพอแล้ว

ชาวพุทธโดยทั่วไปมีความรู้พื้นฐานดังกล่าวอยู่แล้ว ผู้ที่ยังไม่เคยเข้าใจมาก่อนก็อาจหาความรู้จากการฟังเทศน์ของวิปัสสนาจารย์ก่อนจะเข้าอบรมหรือในระหว่างนั้นก็ได้ เท่านี้ก็เพียงพอสำหรับเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติธรรม ที่อยู่ในความดูแลของพระวิปัสสนาจารย์ผู้มีประสบการณ์และมีความรู้ความสามารถ

รายละเอียดเกี่ยวกับหลักการปฏิบัติเบื้องต้นนั้น ได้กล่าวไว้โดยละเอียดแล้วในบทที่ ๓ ในที่นี้จะกล่าวสรุปเฉพาะขั้นตอนของการปฏิบัติที่เกี่ยวกับมูลมรรค วิปัสสนามรรค และโลกุตตรมรรค

มูลมรรค คือ ทางปฏิบัติขั้นต้น ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิ เช่น ความเห็นที่ถูกต้องเกี่ยวกับกรรม (กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ) และการรักษาศีล อีกทั้งยังเป็นการอบรมจิตให้เกิดอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิสำหรับผู้เป็นสมถยานิก

ชาวพุทธส่วนใหญ่มักได้รับการสอนเรื่องกัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐินี้มาตั้งแต่เยาว์วัย ส่วนการรักษาศีลนั้น ผู้ที่ยังมิได้รักษาศีลควรเริ่มสมาทานศีลก่อนที่จะเริ่มปฏิบัติ หรือในระหว่างที่ปฏิบัติธรรมก็ได้ ผู้ปฏิบัติธรรมที่เป็นพระภิกษุควรชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์ โดยการปลงอาบัติ นอกจากนั้น การอบรมสมาธิกระทำได้ด้วยการกำหนดรู้ลมหายใจเป็นต้นจนบรรลุอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิ ถ้าโอกาสไม่อำนวยให้เจริญสมาธิได้ ผู้ปฏิบัติธรรมอาจเจริญวิปัสสนาโดยตรงด้วยการกำหนดรู้ธาตุทั้ง ๔ เพื่อให้เกิดขณิกสมาธิซึ่งมีกำลังเทียบเท่ากับอุปจารสมาธิ อันสามารถขจัดนิวรณ์และชำระจิตให้บริสุทธิ์ บรรลุถึงความเป็นจิตตวิสุทธิได้

การอบรมวิปัสสนามรรค

หลังจากได้เจริญมูลมรรคจนสมบูรณ์แล้ว ผู้ปฏิบัติธรรมต้องกำหนดรู้ทุกขสัจ คือ อุปาทานขันธ์ ๕ โดยการกำหนดรู้สภาวธรรมรูปนามที่ปรากฏชัดในขณะเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส กระทบสัมผัส และคิดนึก ถ้าบุคคลนั้นขาดสติมิได้กำหนดรู้ตามความเป็นจริง ก็จะเกิดความเข้าใจผิดและยึดมั่นว่าเที่ยง เป็นสุข มีตัวตน ดังที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ ๓ และที่ ๔

เมื่อสมาธิมีความตั้งมั่นมากขึ้นแล้ว ผู้ปฏิบัติธรรมก็จะหยั่งเห็นสภาวะที่ไม่เที่ยงในความเกิดดับของรูปนาม สภาวะเป็นทุกข์ และสภาวะที่บังคับบัญชาไม่ได้ เขาย่อมรู้เห็นว่าอากัปกิริยาต่างๆ เช่น พอง ยุบ นั่ง สัมผัส คู้ เหยียด ยก ย่าง เหยียบ เคลื่อน หยุด เป็นต้น เป็นคนละอย่างแยกกันกับจิตที่รู้อยู่ การรู้เห็นอย่างนี้เรียกว่า นาม-รูปปริจเฉทญาณ คือ ปัญญากำหนดรูปนาม ซึ่งเป็นวิปัสสนาญาณขั้นต้นที่หยั่งเห็นความแตกต่างระหว่างรูปกับนาม และเป็นวิปัสสนา

ขั้นพื้นฐานของวิปัสสนาญาณอื่นทั้งหมด พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบการรู้เห็นรูปนามดังกล่าวว่าเหมือนเส้นด้ายที่ร้อยอยู่ในแก้วไพฑูรย์ อุปมาในเรื่องนี้พบในสามัญญผลสูตร[๗] และมหาสกุลุทายิสูตร[๘]

---

[๗] เสยฺยถาปิ มหาราช มณิ เวฬุริโย สุโภ ชาติมา อฏฺฐํโส สุปริกมฺมกโต อจฺโฉ วิปฺปสนฺโน อนาวิโล สพฺพาการสมฺปนฺโน. ตตฺราสฺส สุตฺตํ อาวุตํ นีลํ วา ปีตํ วา โลหิตํ วา โอทาตํ วา ปณฺฑุสุตฺตํ วา. ตเมนํ จกฺขุมา ปุริโส หตฺเถ กริตฺวา ปจฺจเวกฺเขยฺย "อยํ โข มณิ เวฬุริโย สุโภ ชาติมา อฏฺฐํโส สุปริกมฺมกโต อจฺโฉ วิปฺปสนฺโน อนาวิโล สพฺพาการสมฺปนฺโน. ตตฺรีทํ สุตฺตํ อาวุตํ นีลํ วา ปีตํ วา โลหิตํ วา โอทาตํ วา ปณฺฑุสุตฺตํ วา"ติ. เอวเมว โข มหาราช ภิกฺขุ เอวํ สมาหิเต จิตฺเต ปริสุทฺเธ ปริโยทาเต อนงฺคเณ วิคตูปกฺกิเลเส มุทุภูเต กมฺมนิเย ฐิเต อาเนญฺชปฺปตฺเต ญาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินีหรติ อภินินฺนาเมติ. โส เอวํ ปชานาติ "อยํ โข เม กาโย รูปี จาตุมหาภูติโก มาตาเปตฺติกสมฺภโว โอทนกุมฺมาสูปจโย อนิจฺจุจฺฉาทน-ปริมทฺทนเภทนวิทฺธํสนธมฺโม. อิทญฺจ ปน เม วิญฺญาณํ เอตฺถ สิตํ เอตฺถ ปฏิพทฺธนฺ"ติ. (ที. สี. ๙.๒๓๕.๗๗)

"มหาบพิตร เปรียบเหมือนแก้วไพฑูรย์อันงาม เกิดเองอย่างบริสุทธิ์ แปดเหลี่ยม นายช่างเจียระไนดีแล้ว สุกใสแวววาว สมส่วนทุกอย่าง มีเส้นด้ายเขียวเหลืองแดงขาวหรือนวลร้อยอยู่ในนั้น บุรุษมีจักษุจะพึงหยิบแก้วไพฑูรย์นั้นวางไว้ในมือแล้วพิจารณาเห็นว่า แก้วไพฑูรย์นี้งาม เกิดขึ้นเองอย่างบริสุทธิ์ แปดเหลี่ยม นายช่างเจียระไนดีแล้ว สุกใสแวววาว สมส่วนทุกอย่าง มีเส้นด้ายเขียวเหลืองแดงขาวหรือนวลร้อยอยู่ในแก้วไพฑูรย์นั้น ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผ่องแผ้วไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อญาณทัสนะ เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่ากายของเรานี้มีรูปประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ เกิดจากน้ำอสุจิของบิดาและระดูของมารดาเติบโตขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมสด มีสภาพไม่เที่ยง ต้องอบ ต้องนวดฟั้น แตกสลายไป และวิญญาณของเรานี้ก็อาศัยอยู่ในกายนี้ เนื่องอยู่ในกายนี้"

๙ เสยฺยถาปิ อุทายิ มณิ เวฬุริโย สุโภ ชาติมา อฏฺฐํโส สุปริกมฺมกโต อจฺโฉ วิปฺปสนฺโน สพฺพาการสมฺปนฺโน. ตตฺริทํ สุตฺตํ อาวุตํ นีลํ วา ปีตํ วา โลหิตํ วา โอทาตํ วา ปณฺฑุสุตฺตํ วา. ตเมนํ จกฺขุมา ปุริโส หตฺเถ กริตฺวา ปจฺจเวกฺเขยฺย "อยํ โข มณิ เวฬุริโย สุโภ ชาติมา อฏฺฐํโส สุปริกมฺมกโต อจฺโฉ วิปฺปสนฺโน สพฺพาการสมฺปนฺโน. ตตฺริทํ สุตฺตํ อาวุตํ นีลํ วา ปีตํ วา โลหิตํ วา โอทาตํ วา ปณฺฑุสุตฺตํ วา"ติ. เอวเมว โข อุทายิ อกฺขาตา มยา สาวกานํ ปฏิปทา, ยถาปฏิปนฺนา เม สาวกา เอวํ ปชานนฺติ "อยํ โข เม กาโย รูปี จาตุมหาภูติโก มาตาเปตฺติกสมฺภโว โอทนกุมฺมาสูปจโย อนิจฺจุจฺฉาทนปริมทฺทนเภทนวิทฺธํสนธมฺโม. อิทญฺจ ปน เม วิญฺญาณํ เอตฺถ สิตํ เอตฺถ ปฏิพทฺธนฺ"ติ. (ม. ม. ๑๓.๒๕๒.๒๒๙)

"ดูกรอุทายี เปรียบเหมือนแก้วไพฑูรย์อันงาม เกิดเองอย่างบริสุทธิ์ แปดเหลี่ยม นายช่างเจียระไนดีแล้ว สุกใสแวววาว สมส่วนทุกอย่าง มีเส้นด้ายเขียวเหลืองแดงขาวหรือนวลร้อยอยู่ในนั้น บุรุษมีจักษุจะพึงหยิบแก้วไพฑูรย์นั้นวางไว้ในมือแล้วพิจารณาเห็นว่า แก้วไพฑูรย์นี้งาม เกิดเองอย่างบริสุทธิ์ แปดเหลี่ยม นายช่างเจียระไนดีแล้ว สุกใสแวววาว สมส่วนทุกอย่าง มีเส้นด้ายเขียวเหลืองแดงขาวหรือนวลร้อยอยู่ในแก้วไพฑูรย์นั้น ฉันใด เราได้บอกปฏิปทาแก่เหล่าสาวกฉันนั้น ซึ่งสาวกของเราผู้ปฏิบัติตามย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า กายของเรานี้มีรูป ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ เกิดจากน้ำอสุจิของบิดาและระดูของมารดา เติบโตขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมสด มีสภาพไม่เที่ยง ต้องอบ ต้องนวดฟั้น แตกสลายไป และวิญญาณของเรานี้ก็อาศัยอยู่ในกายนี้ เนื่องอยู่ในกายนี้"

ในพระสูตรข้างต้นตรัสว่า บุรุษผู้มีจักษุคนหนึ่งวางแก้วไพฑูรย์ที่ภายในร้อยไว้ด้วยเส้นด้ายสีเขียว เหลือง แดง ขาว หรือเหลืองอ่อนไว้ในมือ เขาย่อมเห็นความแตกต่างระหว่างแก้วไพฑูรย์ กับเส้นด้ายสีต่าง ๆ และรู้ว่าเส้นด้ายร้อยอยู่ภายในแก้วไพฑูรย์ ในทำนองเดียวกัน ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้เห็นความแตกต่างระหว่างจิตที่รู้กับรูปที่ถูกรู้ และยังรู้ด้วยว่าจิตเป็นธรรมชาติที่น้อมไปหาอารมณ์ ในตัวอย่างนี้ รูปคือร่างกายเปรียบเหมือนแก้วไพฑูรย์ ส่วนจิตรู้ที่น้อมเข้าไปหาอารมณ์เปรียบเหมือนเส้นด้ายที่ร้อยอยู่ภายใน อย่างไรก็ตาม ในตัวอย่างข้างต้นกล่าวถึงความแตกต่างระหว่างนามกับรูปเท่านั้น มิได้แยกแยะจำนวนของรูปและจำนวนของนาม ได้แก่ จิตและเจตสิก

แม้คัมภีร์วิสุทธิมรรคก็มิได้กล่าวถึงรายละเอียดว่ารูปและนามแบ่งออกเป็นกี่ประเภท เพียงกล่าวว่านามรับเอารูปเป็นอารมณ์ และกล่าวว่ารูปกับนามเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน ดังข้อความว่า

“โดยแท้จริงแล้ว นามที่มีรูปนั้นเป็นอารมณ์ย่อมปรากฏเอง เมื่อรูปได้ประจักษ์ชัดเจนสะอาดบริสุทธิ์ดีแก่เธอแล้ว”[๙]

---

[๙] ยถา ยถา หิสฺส รูปํ สุวิกฺขาลิตํ โหติ นิชฺชฏํ สุปริสุทฺธํ, ตถา ตถา ตทารมฺมณา อรูปธมฺมา สยเมว ปากฏา โหนฺติ. (วิสุทฺธิ. ๒.๒๕๔)

"ที่จริงแล้ว รูปย่อมดำเนินไปโดยอาศัยนาม และนามก็ดำเนินไปโดยอาศัยรูป เมื่อนามมีความต้องการจะเคี้ยว ดื่ม พูด และทำอิริยาบถ รูปจึงเคี้ยว ดื่ม พูด และทำอิริยาบถได้"[๑๐]

ด้วยเหตุนั้น การนับจำนวนรูปนามตามหลักของพระอภิธรรมจึงไม่ใช่นามรูปปริจเฉทญาณ การบรรลุญาณขั้นนี้ได้ต้องเกิดจากการรู้เห็นสภาวะของรูปนาม ตลอดจนความต่างกันระหว่างรูปกับนามเท่านั้น

ตามคำอธิบายข้างต้นนี้ ปัญญาที่แยกแยะความแตกต่างกันระหว่างรูปกับนามจึงจัดเป็นสัมมาทิฏฐิ ผู้ปฏิบัติธรรมอาจศึกษาได้จากตำราก่อนการปฏิบัติ แต่การรู้เห็นจากประสบการณ์ในการปฏิบัติเป็นการเห็นโดยประจักษ์ในขณะบรรลุนามรูปปริจเฉทญาณ เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้จิตที่คิดหรือทุกขเวทนาในขณะที่ปรากฏ เขาจะรู้เห็นว่าจิตที่รู้การคิดเป็นคนละอย่างกับรูปที่ถูกคิด หรือจิตที่รู้ทุกขเวทนาเป็นคนละอย่างกับรูปอันเป็นที่ตั้งของเวทนา การเห็นความแตกต่างระหว่างรูปกับนามนี้เป็นสัมมาทิฏฐิ ผู้ที่รู้เห็นอย่างนี้ ย่อมเข้าใจว่ามีแต่รูปกับนามเท่านั้นที่เกิดขึ้น ไม่มีสัตว์หรือบุคคลอยู่ในรูปนาม ความเข้าใจเช่นนี้เป็นสัมมาทิฏฐิ

---

[๑๐] อถ โข นามํ นิสฺสาย รูปํ ปวตฺตติ. รูปํ นิสฺสาย นามํ ปวตฺตติ. นามสฺส ขาทิตุกามตาย ปิวิตุกามตาย พฺยาหริตุกามตาย อิริยาปถํ กปฺเปตุกามตาย สติ รูปํ ขาทติ ปิวติ พฺยาหรติ อิริยาปถํ กปฺเปติ. (วิสุทฺธิ. ๒.๒๖๑)

เมื่อสมาธิมีพลังแก่กล้าขึ้นอีก ในขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้สภาวะพอง ยุบ นั่ง หรือกระทบสัมผัสอยู่นั้น จะรู้เห็นว่าการสัมผัสเกิดขึ้นเพราะมีรูปที่ถูกสัมผัส การเห็นเกิดขึ้นได้เพราะมีตาและรูป การได้ยินเกิดขึ้นเพราะมีหูและเสียง การคู้เกิดขึ้นก็เพราะมีความต้องการจะคู้ และผู้ปฏิบัติธรรมยังรู้ต่อไปอีกว่า การไม่รู้เท่าทันตามความเป็นจริงเกิดขึ้นเพราะมิได้กำหนดรู้ ความชอบใจเกิดขึ้นเพราะการไม่รู้เท่าทัน ความยึดมั่นเกิดขึ้นเพราะความชอบใจ เมื่อมีความยึดมั่นก็มีการทำกรรมต่างๆ เมื่อมีการทำกรรมก็เกิดผลของกรรมตามมา กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว นี้เป็นปัญญาที่รู้เห็นความเป็นเหตุเป็นผลของสภาวธรรม จัดเป็นสัมมาทิฏฐิ

เมื่อสมาธิแก่กล้าขึ้นอีก ผู้ปฏิบัติธรรมจะรู้เห็นความเกิดดับของสภาวธรรมที่กำหนดรู้เท่าทันในปัจจุบันขณะ จึงเข้าใจว่าสภาวธรรมทั้งหลายไม่เที่ยงเพราะเกิดขึ้นแล้วดับไป เป็นทุกข์เพราะเป็นสภาพน่ากลัว และไม่ใช่ตัวตนเพราะบังคับบัญชาไม่ได้ ปัญญาที่รู้เห็นอย่างนี้ จัดเป็นสัมมาทิฏฐิ

เมื่อปฏิบัติต่อไปจนสมาธิมีกำลังมากกว่าเดิม ผู้ปฏิบัติธรรมจะไม่รับรู้รูปร่างสัณฐานของร่างกายทั้งหมดหรือบางส่วน แต่จะรับรู้เฉพาะความดับไปอย่างรวดเร็วของรูปนาม ทำให้มีความเข้าใจชัดเจนกว่าเดิมว่า สภาวธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน บุคคลนั้นย่อมรู้เห็นว่า สภาวธรรมที่ถูกกำหนดรู้นั้นดับไปอย่างรวดเร็วในทันทีที่เกิดขึ้น ไม่มีอะไรที่ควรยึดถือว่าเป็นเราหรือของเรา แม้จิตที่รู้ก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ยึดถือว่าเป็นตัวตนไม่ได้เช่นเดียวกัน ปัญญาที่รู้เห็นไตรลักษณ์ในขณะหยั่งเห็นความดับไปของรูปนามนี้ จัดเป็นสัมมาทิฏฐิ

จะเห็นได้ว่าตั้งแต่ขณะที่เกิดนามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้นมา ปัญญาได้รับการพัฒนาขึ้นโดยลำดับ การรู้เห็นตามความเป็นจริงนี้เป็นสัมมาทิฏฐิ การน้อมใจไปในการรับรู้สภาวธรรมที่เป็นปัจจุบัน เป็นสัมมาสังกัปปะ ความพยายามตั้งจิตให้รู้เท่าทันสภาวธรรมตลอดเวลาที่กำลังปฏิบัติอยู่ เป็นสัมมาวายามะ การตามระลึกรู้กองรูป เวทนา จิต หรือสภาวธรรม เป็นสัมมาสติ และความตั้งมั่นของจิตในอารมณ์ที่กำหนดรู้ เป็นสัมมาสมาธิ

ทุกขณะที่ปฏิบัติ ผู้ปรารภความเพียรจะต้องประกอบด้วยองค์มรรค ๕ ประการ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ในหมวดสมาธิ และสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ในหมวดปัญญา เพราะเหตุนั้นในคัมภีร์อรรถกถาจึงเรียกองค์มรรคทั้ง ๕ ประการนี้ว่า การกมรรค เป็นมรรคที่ทำการงาน ส่วนองค์มรรคอีก ๓ ประการที่เหลือซึ่งได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาวายามะ จัดอยู่ในหมวดศีลซึ่งผู้ปฏิบัติธรรมจำต้องรักษาให้บริสุทธิ์ก่อนเริ่มปฏิบัติและในขณะปฏิบัติ ทั้งนี้เพราะการปฏิบัติธรรมยังมีส่วนช่วยพัฒนาให้ศีลบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น กล่าวคือ เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมหยั่งเห็นไตรลักษณ์ของรูปนามตามความเป็นจริง ความชอบหรือไม่ชอบในสภาวธรรมนั้นย่อมไม่เกิดขึ้น ความต้องการจะกล่าวเท็จด้วยความชอบหรือไม่ชอบสภาวธรรมนั้นย่อมไม่มี ในทำนองเดียวกัน ความต้องการที่จะพูดส่อเสียดหรือเพ้อเจ้อก็ไม่มีเช่นกัน ดังนั้น การล่วงละเมิดมิจฉาวาจาจึงไม่เกิดขึ้น ส่วนการละเมิดศีลข้ออื่นๆ เช่น การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และทำผิดประเวณี หรือประกอบอาชีพทุจริต ก็ไม่อาจเกิดขึ้นเช่นเดียวกัน ดังนั้น ตลอดเวลาที่ผู้ปฏิบัติธรรมเจริญสติระลึกรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ย่อมพัฒนาไปพร้อมกันกับสัมมาทิฏฐิจึงกล่าวได้ว่าในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้สภาวะพองยุบ นั่ง กระทบสัมผัส คิด ปวด เมื่อย ร้อน เห็น ได้ยิน ฯลฯ เขาย่อมพัฒนาองค์มรรคทั้ง ๘ ไปพร้อมๆ กัน

ดังนั้น ในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้สภาวธรรมที่กำลังปรากฏอยู่ นับว่าเป็นการพัฒนาองค์มรรคทั้ง ๘ ให้เจริญ ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ มหาสฬายตนิกสูตร ได้อธิบายถึงการพัฒนาองค์มรรคไว้ว่า เมื่อภิกษุรู้เห็นจักขุ รูปารมณ์ จักขุสัมผัส และเวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัสตามความเป็นจริง ความพอใจในจักขุ รูปารมณ์ จักขุสัมผัส และเวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัสนั้นย่อมไม่เกิดขึ้น ความยึดมั่นถือมั่นในจักขุ ฯลฯ ย่อมไม่มี มีแต่ความเบื่อหน่าย ดังนั้น อุปาทานขันธ์ย่อมไม่มีโอกาสเกิดขึ้นได้ ตัณหาในสิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นอันถูกละไป

ครั้นแล้วพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงการเกิดขึ้นขององค์มรรคทั้ง ๘ อย่างบริบูรณ์ว่า

"ความเห็นอย่างนั้นของเขาเป็นสัมมาทิฏฐิ ความดำริอย่างนั้นเป็นสัมมาสังกัปปะ ความเพียรอย่างนั้นเป็นสัมมาวายามะ ความระลึกอย่างนั้น เป็นสัมมาสติ ความตั้งมั่นอย่างนั้น เป็นสัมมาสมาธิ อนึ่ง กายกรรม วจีกรรม และการเลี้ยงชีพของเขา ย่อมหมดจดอย่างยิ่งก่อนโดยแท้ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ย่อมถึงความบริบูรณ์แห่งภาวนาด้วยประการฉะนี้"[๑๑]

---

[๑๑] ยา ตถารูปสฺส ทิฏฺฐิ, สาสฺส โหติ สมฺมาทิฏฺฐิ. โย ตถาภูตสฺส สงฺกปฺโป, สาสฺส โหติ สมฺมาสงฺกปฺโป. โย ตถาภูตสฺส วายาโม, สาสฺส โหติ สมฺมาวายาโม. ยา ตถาภูตสฺส สติ, สาสฺส โหติ สมฺมาสติ. โย ตถาภูตสฺส สมาธิ, สาสฺส โหติ สมฺมาสมาธิ. ปุพฺเพว โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว สุปริสุทฺโธ โหติ. เอวมสฺสายํ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉติ. (ม. อุ. ๑๔.๔๓๑.๓๗๖)

พระสูตรที่ยกมาข้างต้นนี้เป็นคำอธิบายวิธีพัฒนาอริยมรรคมีองค์ ๘ โดยย่อ ผู้ที่สนใจคำอธิบายโดยพิสดารควรศึกษาจากมหาสฬายตนิกสูตรข้างต้น

ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เกิดขึ้นอย่างบริบูรณ์ในขณะบรรลุโลกุตตรมรรค การอธิบายความในลักษณะนี้เป็นสำนวนทางภาษาที่เรียกว่า อุกกัฏฐนัย ก็คือ สำนวนที่กล่าวถึงสิ่งที่สูงสุด อย่างไรก็ตาม อาจจะตีความเรื่องนี้ได้โดยโอมกนัย คือ สำนวนที่กล่าวถึงสิ่งที่ต่ำสุด จึงหมายถึงการเกิดขึ้นขององค์มรรค ๘ ในขณะเจริญวิปัสสนา เมื่อถือเอาดังนี้ก็จะสอดคล้องกับข้อความในพระบาลีที่กล่าวถึงการรู้เห็นจักขุ รูปารมณ์ และจักขุสัมผัส เป็นต้น ตามความเป็นจริง เพราะปัญญาที่รู้เห็นดังกล่าวเกิดจากวิปัสสนา แต่โลกุตตรมรรคมิได้รับเอาจักขุเป็นต้นเป็นอารมณ์ เพียงแต่ทำหน้าที่แทงตลอดเท่านั้น และเมื่อวิปัสสนามรรค หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ในขณะเจริญวิปัสสนาได้พัฒนาจนถึงระดับสูงสุดแล้ว ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมบรรลุถึงโลกุตตรมรรคอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของการปฏิบัติ

ข้อความที่กล่าวมานี้จัดเป็นแนวทางในการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ในขณะเห็น ส่วนแนวการปฏิบัติในขณะได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส กระทบสัมผัส และนึกคิดเรื่องราวต่างๆ พอเป็นที่เข้าใจได้ตามนัยที่กล่าวมาแล้ว

ในบรรดาอริยสัจ ๔ ทุกขสัจ คืออุปาทานขันธ์ ๕ ที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ เป็นสภาวะที่ควรกำหนดรู้ (ปริญเญยยธรรม) การกำหนดรู้ทุกขสัจตามความเป็นจริงนั้น มีได้ด้วยการระลึกรู้เท่าทันสภาวธรรมปัจจุบันที่ปรากฏในขณะเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส กระทบสัมผัส และคิดนึก ในการกำหนดรู้ทุกขสัจตามวิธีที่กล่าวมานี้ อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นธรรมที่ควรเจริญ (ภาเวตัพพธรรม) ก็ได้รับการพัฒนาให้เจริญงอกงามขึ้น

ทุกขสัจที่ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้ ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนา ชื่อว่า อารัมมณะ คือ อารมณ์ที่ถูกรู้ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ว่าตกอยู่ในไตรลักษณ์ ส่วนมรรคสัจซึ่งเป็นปัญญาที่เข้าใจทุกขสัจ ชื่อว่า อารัมมณิกะ คือ สภาวะหยั่งรู้ เป็นธรรมที่ควรพัฒนา อริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมพัฒนาได้ด้วยการกำหนดรู้ทุกขสัจ และเมื่ออริยมรรคได้รับการพัฒนาเต็มที่แล้ว จึงจะรู้แจ้งพระนิพพานซึ่งเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง (สัจฉิกาตัพพธรรม) ส่วนตัณหาจัดเป็นธรรมที่ควรละ (ปหาตัพพธรรม)

ขอย้ำว่าทุกขสัจเป็นสภาวะที่ถูกรู้ (อารัมมณะ) และมรรคสัจเป็นปัญญาหยั่งรู้ (อารัมมณิกะ) ทั้งนี้มีบางคนอ้างว่า การกำหนดรู้รูปนามที่เป็นทุกขสัจ ย่อมส่งผลให้เห็นทุกข์เพียงอย่างเดียว จึงควรกำหนดรู้พระนิพพานเพื่อให้เกิดความสงบสุข การกล่าวอ้างในลักษณะเช่นนี้นับเป็นการกล่าวตู่พระพุทธพจน์ และทำลายความเจริญรุ่งเรืองของพระศาสนา

การรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ด้วยวิปัสสนาญาณ

การกำหนดรู้สภาวธรรมที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน คือความเข้าใจทุกขสัจอย่างถูกต้อง ดังนั้น ทุกขณะที่มีการกำหนดรู้เช่นนี้ จัดเป็นปริญญาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการกำหนดรู้ และเนื่องจากตัณหาที่พอใจในอารมณ์ไม่อาจเกิดขึ้นได้ จึงนับว่าเหตุให้เกิดทุกข์ถูกดับไปชั่วคราวในขณะนั้น จัดเป็นปหานปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการละ

เมื่อตัณหาถูกขจัดไป อุปาทาน กรรม สังขาร วิญญาณ และนามรูปที่ประกอบกันเป็นกิเลสวัฏ กรรมวัฏ และวิปากวัฏ ซึ่งมีตัณหาเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ โดยถูกขจัดไปเป็นตทังคปหาน บุคคลนั้นเรียกว่าเข้าถึงนิพพานได้ชั่วขณะ (ตทังคนิโรธ) ด้วยอำนาจวิปัสสนา จัดเป็นสัจฉิกิริยาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการรู้แจ้ง นอกจากนั้น ในขณะกำหนดรู้ทุกขสัจ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่นำหน้าโดยสัมมาทิฏฐิจะถูกอบรมให้เจริญขึ้นในจิตของตน จัดเป็นภาวนาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการอบรม

สรุปความว่า การกำหนดรู้อารมณ์ทางทวาร ๖ ทำให้เข้าใจทุกขสัจตามความเป็นจริง (ปริญญาปฏิเวธ) ซึ่งเป็นเหตุให้ละสมุทัยได้ชั่วคราว (ปหานปฏิเวธ) ทำให้เกิดความรู้แจ้ง (สัจฉิกิริยาปฏิเวธ) และพัฒนาวิปัสสนามรรคให้เจริญ (ภาวนาปฏิเวธ) ด้วยเหตุนี้ ในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้สภาวธรรมทางทวาร ๖ จึงเป็นการกระทำกิจเกี่ยวกับอริยสัจทั้ง ๔ อย่างไปพร้อมกัน คือ กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำนิโรธให้แจ้ง และเจริญมรรค

ด้วยการปฏิบัติธรรมเช่นนี้ วิปัสสนามรรคย่อมรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ และเมื่อวิปัสสนามรรคเจริญเต็มที่ โลกุตตรมรรคที่เห็นแจ้งพระนิพพานย่อมเกิดขึ้น ในขณะที่บรรลุมรรคนั้น โลกุตตรมรรคที่นำโดยสัมมาทิฏฐิได้ถูกพัฒนาจนสมบูรณ์เกิดขึ้น ๑ ขณะจิต ทำหน้าที่กำจัดตัณหา กำหนดรู้ทุกขสัจตามความเป็นจริง รู้แจ้งความดับรูปนามและทำมรรคให้เจริญ จึงกล่าวได้ว่า โลกุตตรมรรคได้แทงตลอดอริยสัจ ๔ ไปพร้อมกัน

การละตัณหาเกิดขึ้น ๔ ระดับ คือ โสดาปัตติมรรคละตัณหาอันส่งผลให้เกิดในทุคติภูมิ สกทาคามิมรรคละกามตัณหาอย่างหยาบและตัณหาที่ส่งผลให้เกิดในกามสุคติภูมิเกินหนึ่งชาติ อนาคามิมรรคละกามตัณหาอย่างละเอียด และอรหัตตมรรคละรูปราคะและอรูปราคะพร้อมทั้งกิเลสอื่นได้ทั้งหมด อนึ่ง ภวตัณหาของคนทั่วไปมักประกอบด้วยสัสสตทิฏฐิ (ความเชื่อว่าภพเที่ยง) แต่ภวตัณหาของพระอนาคามีนั้นไม่ประกอบด้วยทิฏฐิประเภทนี้

ตามคำอธิบายข้างต้นนั้น เมื่อมรรคปัญญารู้แจ้งนิโรธสัจโดยรับเอาเป็นอารมณ์อยู่ ย่อมกระทำกิจที่เกี่ยวกับสมุทยสัจ นิโรธสัจ และมรรคสัจ ให้สำเร็จไปพร้อมกันด้วยการกำหนดรู้ (ปริญญา) ด้วยการละ (ปหานะ) และด้วยการเจริญ (ภาวนา) ในทำนองเดียวกัน เมื่อวิปัสสนาปัญญากำหนดรู้ทุกขสัจ ก็เป็นอันทำกิจที่เกี่ยวกับสมุทยสัจ นิโรธสัจ และมรรคสัจให้สำเร็จไปพร้อมกัน และเมื่อวิปัสสนามรรคที่เกิดจากการกำหนดรู้ทุกขสัจเจริญมากขึ้น อริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมสำเร็จ จิตจะหยั่งลงสู่นิพพานอันเป็นสภาวะดับทุกข์คือการดับรูปนามทั้งหมด

ในขณะที่บรรลุมรรคนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมมิได้รับเอาการดับของตัณหาเป็นอารมณ์ แต่รับเอาการดับของรูปนามเป็นอารมณ์ เพราะนิพพานหรือนิโรธสัจคือสภาวะดับรูปนาม ดังคุณสมบัติของนิพพานที่ปรากฏในพระบาลี [๑๒] ว่า สพฺพสงฺขารสมโถ (ความสงบไปของสังขารทั้งหมด) การตรัสถึงนิโรธสัจว่าเป็นความดับสนิทของตัณหาเป็นเพียงสำนวนที่กล่าวถึงการดับของตัณหาซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะเมื่อตัณหาดับทุกข์ก็เป็นอันดับไปด้วย

[๑๒] ม. มู. ๑๒.๒๘๑.๒๔๕

โดยเหตุที่โลกุตตรมรรคนำไปสู่การดับทุกข์ทั้งมวล จึงได้ชื่อว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คือ อริยสัจที่เป็นทางปฏิบัติสู่ความดับทุกข์ แต่หากปราศจากวิปัสสนามรรคแล้วก็ไม่มีการบรรลุโลกุตตรมรรคและการทำพระนิพพานให้แจ้ง ผู้ที่ได้สั่งสมบารมีด้วยการเจริญวิปัสสนามาเป็นเวลานานเท่านั้นจึงจะมีพลังส่งให้วิปัสสนา-มรรคสำเร็จเป็นโลกุตตรมรรค ด้วยเหตุนี้ วิปัสสนามรรคจึงได้ชื่อว่าบุรพภาคมรรคที่นำไปสู่โลกุตตรมรรค ความจริงแล้ววิปัสสนามรรคและโลกุตตรมรรคจัดเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องกันจากจุดเริ่มต้นไปจนถึงจุดหมายปลายทาง ดังคัมภีร์สัมโมหวิโนทนีกล่าวถึงวิปัสสนาว่าเป็นพื้นฐานของโลกุตตรมรรคว่า

"อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เป็นโลกุตตระนี้ พร้อมทั้งโลกิยมรรค [คือ วิปัสสนา] ย่อมถึงการนับว่าเป็นหนทางปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์"[๑๓]

แม้มรรคสัจจะหมายถึงโลกุตตรมรรคโดยตรง แต่โลกุตตร-มรรคไม่สามารถเกิดขึ้นเองโดยปราศจากวิปัสสนามรรคเป็นพื้นฐาน เนื่องจากต้องเจริญวิปัสสนาจนกระทั่งบรรลุญาณทัศนะก่อน โลกุตตร-มรรคจึงจะเกิดตามมา ดังนั้น โลกุตตรมรรคและวิปัสสนามรรคจึงรวมเรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

[๑๓] เอส โลกุตฺตโร อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค โย สห โลกิเยน มคฺเคน ทุกฺข-นิโรธคามินี ปฏิปทาติ สงฺขํ คโต. (อภิ. อ. ๒.๑๓๐)

บทที่ ๘

ความเข้าใจเกี่ยวกับอริยสัจ ๔

ความเข้าใจเกี่ยวกับอริยสัจ ๔

ในพระสูตรนี้พระพุทธองค์ตรัสว่า ความรู้เกี่ยวกับอริยสัจ ๔ มี ๓ ขั้น

๑. สัจจญาณ ความเข้าใจในความจริงเกี่ยวกับอริยสัจ เช่น เข้าใจว่าอุปาทานขันธ์ ๕ คือทุกข์

๒. กิจจญาณ ความเข้าใจหน้าที่ซึ่งจะต้องปฏิบัติ เช่น เข้าใจว่าทุกขสัจเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้

๓. กตญาณ ความเข้าใจว่าหน้าที่นั้นได้ทำสำเร็จแล้ว เช่น เข้าใจว่าได้กำหนดรู้ทุกขสัจแล้ว

สัจจญาณในทุกขสัจ

สัจจญาณที่เกี่ยวกับทุกขสัจ มีข้อความดังนี้

อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

“ภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแล้ว ญาณได้เกิดแล้ว ปัญญาได้เกิดแล้ว วิชชาได้เกิดแล้ว แสงสว่างได้เกิดแล้ว แก่ตถาคต ในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนว่า อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ คืออริยสัจที่เป็นทุกข์”

คำว่า ทุกข์ ในพระสูตรนี้ หมายถึง ความเกิด ความแก่ ความตาย ตลอดไปจนถึงอุปาทานขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นที่ตั้งของความทุกข์ทั้งหลาย คนส่วนใหญ่มักรู้จักอุปาทานขันธ์ ๕ ตามคำอธิบายในหนังสือ แต่มีน้อยคนที่จะเห็นประจักษ์ด้วยประสบการณ์ของตนเอง เราจึงควรมาทำความเข้าใจกันอีกครั้งว่า การเรียนรู้ทุกข์จากประสบการณ์จริงนั้นทำอย่างไร

อุปาทานขันธ์ หมายถึง การเห็นรูป ได้ยินเสียง รู้กลิ่น ลิ้มรส กระทบสัมผัส หรือคิดนึก อารมณ์เหล่านี้เป็นทุกข์ตามความเข้าใจของพระอริยะ แต่ปุถุชนกลับเห็นว่าเป็นสุขที่น่าปรารถนารื่นรมย์ ประกอบด้วยรูปสวย เสียงเพราะ กลิ่นหอม อาหารอร่อย สัมผัสที่นุ่มนวล และจินตนาการที่น่าเพลิดเพลิน ทั้งหมดนี้เป็นอุปาทานขันธ์ หรือทุกขสัจ การเจริญวิปัสสนาเป็นการปฏิบัติเพื่อให้รู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริงว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน จึงเป็นทุกข์ที่น่ากลัวไม่ใช่สุขถาวร

เมื่อพระพุทธองค์ทรงบรรลุอรหัตตมรรค ได้หยั่งเห็นพระ-นิพพานคือความดับของรูปนามว่าเป็นสุขอย่างยิ่ง จึงทรงเห็นว่าอุปาทานขันธ์เป็นทุกข์ล้วนๆ การตรัสรู้ของพระพุทธองค์มิได้เกิดจากการสดับคำสอนของผู้อื่น หรือเป็นความรู้ที่เกิดจากวิธีปฏิบัติของอาฬารดาบสและอุททกดาบส แต่เป็นการตรัสรู้ด้วยพระปัญญาที่เกิดจากการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังนั้น จึงทรงประกาศว่าพระองค์เป็นสัมมาสัมพุทธะ ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง การที่ประกาศอย่างนี้เป็นเรื่องไม่ธรรมดา เพราะในสมัยนั้นลัทธิทรมานตนเองของพวกนิครนถ์มีผู้เลื่อมใสมาก แม้ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็เคยนิยมยกย่องการทรมานตน จึงจำเป็นที่พระพุทธองค์จะต้องประกาศการตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง มิใช่เป็นการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของบุคคลอื่นหรือตามตรรกะที่คิดค้นขึ้นเอง จนในที่สุดปัญจวัคคีย์ต้องยอมจำนนด้วยเหตุผล และเชื่อว่าทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณจริง

ผู้ที่สามารถตรัสรู้ธรรมได้ด้วยตนเองจะมีได้เฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าเท่านั้น ส่วนพระสาวกทั้งหลายนั้นเพียงแต่ตรัสรู้ตามด้วยการศึกษาและปฏิบัติตามคำแนะนำสั่งสอนของพระพุทธองค์ แม้ในปัจจุบันนี้ผู้ปฏิบัติก็อาจอบรมปัญญาได้ด้วยการปฏิบัติตามคำสอนในพระสูตรต่าง ๆ เช่น มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น ผู้ที่ปฏิบัติธรรมตามแนวทางที่กล่าวไว้ในพระสูตรย่อมสามารถรู้เห็นอุปาทานขันธ์ตามเป็นจริงว่าเป็นทุกข์โดยแท้

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสเรียกปัญญาอันสูงสุดนี้ว่า "จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง" คำทั้ง ๕ นี้มีความหมายเหมือนกัน หมายถึง ปัญญา ในคัมภีร์อรรถกถาของสังยุตตนิกาย[๑] กล่าวว่า

"บทว่า จกฺขุํ เป็นต้นเป็นคำไวพจน์ของปัญญา โดยแท้จริงแล้วปัญญานั่นแหละมีชื่อว่า

- จักษุ เพราะปัญญาเป็นสภาวะเห็น
- ญาณ เพราะเป็นสภาวะรู้
- ปัญญา เพราะเป็นสภาวะรู้โดยประการต่าง ๆ
- วิชชา เพราะเป็นสภาวะรู้แจ้งแทงตลอด
- แสงสว่าง เพราะเป็นสภาวะทำให้เกิดความสว่างแจ่มแจ้ง"

---

[๑] จกฺขุนฺติอาทีนิ ญาณเววจนาเนว. ญาณเมว เหตุถ ทสฺสนฏฺเฐน จกฺขุ, ญาตฏฺเฐน ญาณํ, ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา, ปฏิเวธนฏฺเฐน วิชฺชา, โอภาสนฏฺเฐน อาโลโกติ วุตฺตํ. (สํ. อ. ๒.๒๕)

ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค[๒] มีอธิบายไว้ในทำนองเดียวกัน และเพิ่มเติมว่า การใช้คำเรียกต่างๆ กันนั้น เพื่อความเข้าใจของผู้ฟังหลายระดับ เช่น การเปรียบปัญญาเหมือนจักษุ โดยยกตัวอย่างชายที่ตาบอดมาเป็นเวลานาน ครั้นรักษาตาให้หายดีแล้วก็จะเห็นสิ่งต่างๆ ได้ชัดเจน ผู้ปฏิบัติธรรมที่ยังไม่มีปัญญาก็เป็นเช่นคนตาบอด มักสำคัญว่าอุปาทานขันธ์เป็นสิ่งน่ารื่นรมย์ยินดี ต่อเมื่อได้กำหนดรู้รูปนามในขณะเห็น ได้ยิน ฯลฯ จนเกิดวิปัสสนาญาณประจักษ์ชัดว่าสภาวะเห็น ได้ยิน เป็นต้น ซึ่งรวมเรียกว่าอุปาทานขันธ์นั้น แท้ที่จริงแล้วเป็นทุกข์ที่น่ากลัว ก็เพราะมีความเกิดดับอยู่ตลอดเวลาเปรียบเหมือนคนตาบอดที่หายดีแล้ว เมื่อผู้ปฏิบัติได้อบรมปัญญาให้เจริญยิ่งขึ้นจนบรรลุโลกุตตรมรรคแล้ว ก็จะรู้เห็นสภาวธรรมที่เป็นทุกข์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนั้นจึงเรียกปัญญาที่ทำให้เห็นได้ชัดเจนว่า จักษุ

---

[๒] จกฺขุํ ธมฺโม, ทสฺสนฏฺโฐ อตฺโถ. ญาณํ ธมฺโม, ญาตฏฺโฐ อตฺโถ. ปญฺญา ธมฺโม, ปชานนฏฺโฐ อตฺโถ. วิชฺชา ธมฺโม, ปฏิเวธฏฺโฐ อตฺโถ. อาโลโก ธมฺโม, โอภาสฏฺโฐ อตฺโถ. (ขุ. ปฏิ. ๓๑.๓๙.๓๗๒-๗๓)

"จักษุเป็นศัพท์ สภาวะเห็นเป็นความหมาย ญาณเป็นศัพท์ สภาวะรู้เป็นความหมาย ปัญญาเป็นศัพท์ สภาวะรู้โดยประการต่างๆ เป็นความหมาย วิชชาเป็นศัพท์ สภาวะรู้แจ้งแทงตลอดเป็นความหมาย แสงสว่างเป็นศัพท์ สภาวะทำให้เกิดความสว่างแจ่มแจ้งเป็นความหมาย"

คำว่า ญาณ นั้นหมายถึง สภาวะรู้ คือ เข้าใจมากขึ้นกว่าเดิมที่ไม่เคยเข้าใจมาก่อน ส่วนคำว่า ปัญญา ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค อธิบายว่าเป็นความรู้โดยประการต่างๆ คือ สามารถแยกแยะได้อย่างชัดเจนว่า

- สภาวะพองยุบกับจิตที่รู้สภาวะเป็นคนละส่วนกัน

- ความแตกต่างของเหตุและผล

- รูปนามเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ส่งผลให้พิจารณารู้ว่ารูปนามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ที่น่ากลัว และเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่อยู่ในบังคับบัญชาของผู้ใด

- รูปนามเกิดดับอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้เข้าใจโดยประจักษ์ว่ารูปนามไม่เที่ยง ฯลฯ

- รูปนามดับไป ส่งผลให้เข้าใจโดยประจักษ์ว่ารูปนามไม่เที่ยง ฯลฯ

ความรู้โดยแยกแยะสภาวธรรมที่กล่าวไว้ข้างต้นนี้ เป็นการรู้เห็นอย่างแจ่มแจ้งเหมือนมาปรากฏอยู่ต่อหน้า จึงเรียกความรู้นี้ว่า ปัญญา

วิชชา หมายถึง ความรู้แจ้งแทงตลอด (ไม่ควรสับสนคำนี้กับคำว่า วิชชา ใน วิชชาธร หรือวิทยาธร คือ ผู้มีเวทมนต์ซึ่งเหาะเหินเดินอากาศได้) วิชชาในที่นี้หมายถึง ปัญญาที่สามารถมองทะลุสิ่งที่ปิดบังไว้ได้ เมื่อหลายสิบปีมาแล้วใน พ.ศ. ๒๔๘๑ อาตมาได้มีโอกาสสนทนากับท่านเจ้าอาวาสในวัดหมู่บ้านเกิด ในระหว่างสนทนาอาตมาได้พูดถึงปัญญาว่าเกิดขึ้นในขณะกำหนดรู้รูปนามในปัจจุบัน-ขณะ ท่านไม่เห็นด้วยและกล่าวว่าปัญญาจะต้องเป็นความรู้แจ้งแทงตลอดเท่านั้น เมื่ออาตมาถามว่าปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอดนั้น ต้องแทงตลอดอย่างไร ท่านคิดอยู่สักครู่แล้วตอบอย่างหนักแน่นว่า “ปัญญาที่แทงตลอด ก็คือปัญญาที่แทงตลอด”

ปัญญาที่แทงตลอดนั้นมาจากคำบาลีว่า ปฏิเวธ ซึ่งใกล้เคียงกับคำว่า สมฺโพธาย ที่อธิบายไว้แล้วในบทที่ ๒ เหมือนกับการเปิดผ้าม่านออกทำให้เห็นสิ่งที่อยู่หลังม่านได้ ปัญญานี้ก็สามารถมองทะลุม่านของโมหะได้ ในตอนแรกคนทั่วไปมักเข้าใจว่าสภาวะเห็น ได้ยิน ฯลฯ เป็นสิ่งเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน เพราะถูกม่านโมหะปิดบังไว้ ต่อเมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้น ลักษณะที่แท้จริงของไตรลักษณ์ก็จะปรากฏชัดเจนเหมือนเปิดม่านของความหลงผิดออก

คำว่า อาโลโก (แสงสว่าง) มีอธิบายไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ว่าเป็นสภาวะทำให้เกิดความสว่างแจ่มแจ้ง แสงสว่างในที่นี้มิได้หมายถึงแสงสว่างทั่วไปที่เห็นได้ทางตา แต่เป็นแสงสว่างที่ส่องให้เห็นสภาวธรรมที่ไม่เคยเห็นมาก่อนได้อย่างแจ่มแจ้ง ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตนที่เคยอยู่ในเงามืดจะถูกแสงสว่างแห่งวิปัสสนาปัญญาและมรรคปัญญาส่องให้เห็นได้ชัดเจน

การอธิบายถึงปัญญาอันยิ่งด้วยศัพท์ต่างกันถึง ๕ คำดังนี้ มีประโยชน์เพื่อให้ผู้ฟังที่มีอัธยาศัยต่างกันเข้าใจได้ง่าย แม้อาตมาเองก็มักจะใช้คำที่มีความหมายคล้ายกันแทนที่จะใช้คำๆ เดียว เพื่อให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจความหมายที่ต้องการจะสื่อได้

คำบาลีที่นำมาอธิบายข้างต้นนี้เกี่ยวกับสัจจญาณในทุกขสัจ ต่อไปจะอธิบายเกี่ยวกับกิจจญาณ คือ ความเข้าใจหน้าที่ซึ่งจะต้องปฏิบัติในทุกขสัจ

กิจจญาณในทุกขสัจ

กิจจญาณที่เกี่ยวกับทุกขสัจ มีข้อความดังนี้

ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปริญฺเญยฺยนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

"ภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแล้ว ญาณได้เกิดแล้ว ปัญญาได้เกิดแล้ว วิชชาได้เกิดแล้ว แสงสว่างได้เกิดแล้ว แก่ตถาคต ในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนว่า อริยสัจคือทุกข์นั้นเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้"

พระพุทธองค์ตรัสว่า ทุกขสัจเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ และกิจจญาณเกี่ยวกับทุกขสัจ ก็คือการเข้าใจความจริงเกี่ยวกับทุกข์อย่างถูกต้อง ดังนั้น ผู้ที่ปรารถนาจะบรรลุมรรคผลจำเป็นจะต้องกำหนดรู้ทุกขสัจมีชาติทุกข์เป็นต้นไปจนถึงอุปาทานขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นตัวทุกข์ที่สำคัญที่สุด ที่จริงแล้วทุกขสัจรวมลงในอุปาทานขันธ์ ๕ การกำหนดรู้อุปาทานขันธ์ตามความเป็นจริง จึงเป็นการกำหนดรู้ทุกขสัจนั่นแหละ ดังพระพุทธวจนะว่า

"ภิกษุทั้งหลาย อะไรคืออริยสัจที่เป็นทุกข์ พึงกล่าวว่าเป็นอุปาทานขันธ์ ๕"[๓]

[๓] กตมญฺจ ภิกฺขเว ทุกฺขํ อริยสจฺจํ. ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาติสฺส วจนียํ. (สํ. มหา. ๑๙.๑๐๘๓.๓๗๑)

ในบทที่ ๔ ได้อธิบายเรื่องอุปาทานขันธ์ ๕ อย่างละเอียดมาแล้ว กล่าวโดยสรุปว่า อารมณ์ที่ปรากฏทางทวาร ๖ ในขณะเห็น ได้ยินเป็นต้น เป็นส่วนหนึ่งของอุปาทานขันธ์ ๕ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงควรกำหนดรู้สภาวธรรมที่เกิดขึ้นทางทวารทั้ง ๖ จนประจักษ์ชัดในสภาวะของปฐวีธาตุที่มีลักษณะแข็ง-อ่อน อาโปธาตุที่มีลักษณะไหล-เกาะกุม เตโชธาตุที่มีลักษณะเย็น-ร้อน วาโยธาตุที่มีลักษณะหย่อน-ตึง สภาวะของธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องกำหนดรู้ตามความเป็นจริงจากประสบการณ์ในการปฏิบัติ โดยรู้เห็นว่ามีเพียงสภาวะของธาตุล้วนๆ ไม่มีรูปร่างสัณฐานของร่างกายส่วนหนึ่ง หรือทั้งหมด เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้สภาวธรรมที่ปรากฏทางทวาร ๖ ในปัจจุบันขณะ สภาวะของธาตุแต่ละอย่างย่อมปรากฏชัดตามสมควร

หลังจากผู้ปฏิบัติธรรมได้รู้เห็นสภาวะของธาตุทั้ง ๔ อันเป็นรูปหยาบแล้ว ต่อมารูปละเอียดอื่นๆ ก็จะปรากฏ คือ ในขณะกำหนดว่า “เห็นหนอ” “ได้ยินหนอ” รูปอันเป็นที่ตั้งของการเห็นหรือการได้ยินและอารมณ์ที่ถูกรู้คือสีและเสียง ย่อมมาปรากฏ อีกทั้งนามขันธ์อันได้แก่ จิต และเจตสิกก็จะปรากฏเช่นกัน หลังจากนั้น เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรู้สภาวะพอง ยุบ นั่ง เป็นต้น ก็จะรู้เห็นสภาวะเกิดดับของอารมณ์ที่ถูกรู้และจิตที่รับรู้ ผู้ปฏิบัตินั้นย่อมเข้าใจชัดในความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ของรูปนามที่มีความเกิดดับอยู่เป็นธรรมดา และเป็นไปตามเหตุปัจจัย การเห็นประจักษ์ความเกิดดับของสภาวธรรมจนเข้าใจความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนนี้เอง คือการรู้จักทุกขสัจที่เรียกว่า ปริญเญยยะ อย่างถ่องแท้

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เองว่า ทุกขสัจ คือ อุปาทานขันธ์ ๕ ควรกำหนดรู้โดยลักษณะที่ไม่เที่ยงเป็นต้น จึงตรัสไว้ในพระสูตรนี้ว่า ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแล้ว...แก่ตถาคตในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน (ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ) ส่วนพระโกณฑัญญะและพระสาวกองค์อื่นๆ นั้น เพียงแต่ตรัสรู้ตามคำสั่งสอนจากพระพุทธองค์ หรือจากสาวกองค์อื่นๆ ท่านเหล่านั้นจึงจัดเป็นอนุพุทธะ คือ ผู้รู้ตาม ไม่ใช่สัมมาสัมพุทธะผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง

แม้ในพระสูตรจะกล่าวไว้อย่างชัดเจนแล้วว่าทุกขสัจเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ แต่มีบางคนในปัจจุบันกล่าวว่าไม่จำเป็นต้องกำหนดรู้ทุกขสัจ เพราะเห็นว่าการเรียนเกี่ยวกับรูปนาม อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาจากหนังสือหรือคำอธิบายของครูอาจารย์ ก็เป็นการเพียงพอแล้ว ความเห็นอย่างนี้เป็นความเห็นผิดที่ทำให้พลาดโอกาสบรรลุธรรมอย่างน่าเสียดาย

สรุปความว่ากิจจญาณคือการเข้าใจในทุกขสัจ (ได้แก่อุปาทานขันธ์ ๕) อย่างถ่องแท้จากประสบการณ์ในการปฏิบัติด้วยการกำหนดรู้สภาวธรรมปัจจุบันที่มาปรากฏทางทวาร ๖ เพื่อให้รู้ธรรมชาติที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตนของขันธ์ ๕ ผู้ปฏิบัติธรรมควรเรียนรู้วิธีการปฏิบัติจากการแนะนำของวิปัสสนาจารย์ว่า เมื่ออารมณ์ใดปรากฏชัดก็ให้กำหนดอารมณ์นั้น ในขณะเริ่มปฏิบัติอาจไม่แน่ใจว่าควรจะเลือกกำหนดอารมณ์ไหน แต่เมื่อความชำนาญเพิ่มขึ้นก็จะค่อยๆ เข้าใจได้เอง และรู้ว่าควรปฏิบัติอย่างไรเพื่อให้กำหนดรู้เท่าทันทุกขสัจ ความเข้าใจว่าทุกขสัจเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้นี้เป็นกิจจญาณจัดเป็นญาณที่เกิดก่อนการบรรลุโลกุตตรมรรค

กตญาณในทุกขสัจ

กตญาณที่เกี่ยวกับทุกขสัจ มีข้อความดังนี้

ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปริญฺญาตนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

“ภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแล้ว ญาณได้เกิดแล้ว ปัญญาได้เกิดแล้ว วิชชาได้เกิดแล้ว แสงสว่างได้เกิดแล้ว แก่ตถาคต ในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนว่า เราได้กำหนดรู้อริยสัจคือทุกข์นั้นแล้ว”

การกำหนดรู้ทุกขสัจด้วยการเฝ้าดูสภาวธรรมที่มาปรากฏทางทวาร ๖ และรู้เห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนของขันธ์ ๕ จัดเป็นวิปัสสนาปัญญา แต่วิปัสสนาเพียงอย่างเดียวไม่สามารถสำเร็จกิจของการกำหนดรู้ทุกขสัจอย่างสมบูรณ์ได้ (ปริญญา) เพราะเมื่อใดก็ตามที่ผู้ปฏิบัติธรรมขาดสติกำหนดรู้ ก็อาจเข้าใจผิดว่าอารมณ์ที่พบเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ เป็นสุขที่น่าปรารถนา และเป็นตัวตน วิปัสสนา-ปัญญาจะต้องมีการพัฒนาจนกระทั่งบรรลุโลกุตตรมรรคที่รับเอานิพพานซึ่งมีสภาพดับรูปนามเป็นอารมณ์จึงจะเป็นปัญญาที่พัฒนาขึ้นจนสมบูรณ์

แม้กระนั้นก็ตาม ปัญญาในขั้นโสดาปัตติมรรคก็ยังไม่เพียงพอ ปัญญาที่จะทำหน้าที่กตญาณอย่างสมบูรณ์ได้นั้นจะต้องเป็นปัญญาขั้นอรหัตตมรรค จึงจะกำหนดรู้ทุกขสัจอย่างถ่องแท้ พระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จกตญาณเกี่ยวกับทุกขสัจเมื่อทรงบรรลุอรหัตตมรรค พระองค์จึงทรงประกาศว่าทรงเข้าใจทุกขสัจอย่างสมบูรณ์ กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำในเรื่องนี้ไม่มี ผู้ปฏิบัติธรรมทุกคนล้วนมีจุดมุ่งหมายจะเข้าใจทุกขสัจอย่างถูกต้องเพื่อบรรลุอรหัตตผลในที่สุด

กล่าวโดยสรุป ญาณ ๓ ที่เกี่ยวกับทุกขสัจ คือ

๑. สัจจญาณ การรู้เห็นรูปนามทั้งหมดที่เกิดดับอย่างต่อเนื่องทางทวาร ๖ ว่าเป็นทุกข์ที่ไร้แก่นสาร

๒. กิจจญาณ การรู้ว่าทุกขสัจเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้

๓. กตญาณ การพิจารณารู้ว่าได้กำหนดรู้ทุกขสัจอย่างสมบูรณ์แล้ว

ในญาณทั้ง ๓ นี้ สัจจญาณเกิดในขณะเจริญวิปัสสนาที่รู้เห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ของสภาวธรรมที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ เป็นญาณที่เกิดก่อนการบรรลุโลกุตตรมรรค แม้ในขณะบรรลุโลกุตตรมรรคซึ่งหยั่งเห็นความสงบแห่งพระนิพพาน ก็ทำให้เข้าใจว่าสภาวธรรมที่เกิดดับทุกอย่างล้วนเป็นทุกข์ และหลังจากการบรรลุโลกุตตรมรรคแล้ว สัจจญาณก็เกิดขึ้นในขณะทบทวนด้วยปัจจเวกขณญาณ ดังนั้น สัจจญาณจึงเป็นปัญญาที่รู้เห็นอริยสัจ ๔ ทั้งก่อนหลัง และขณะกำลังบรรลุโลกุตตรมรรค กล่าวคือ ในขณะที่เข้าถึงนิโรธสัจ กิจที่กำหนดรู้ว่ารูปนามเป็นทุกขสัจก็เป็นอันสำเร็จ ดังนั้น

เมื่อพระอริยบุคคลทั้งหลาย (โดยเฉพาะพระอรหันต์) บรรลุมรรคผลแล้วย่อมพิจารณารู้ด้วยปัจจเวกขณญาณว่ารูปนามเป็นทุกข์ จึงเรียกได้ว่าหน้าที่ของปฏิเวธที่รู้ธรรมชาติของทุกข์อย่างถูกต้อง ก็เป็นอันสำเร็จในขณะบรรลุมรรค และในขณะเจริญวิปัสสนา ปัญญาที่กำหนดรู้ทุกข์ซึ่งเกิดขึ้นในขณะรู้เท่าทันความเกิดดับของรูปนาม ทั้งหมดนี้เป็นการเข้าใจทุกขสัจอย่างถูกต้อง (ปริญญาปฏิเวธ)

ความจริงแล้วนิโรธสัจเป็นสัจจะอย่างเดียวที่สำเร็จโดยเป็นอารมณ์ของโลกุตตรมรรค ส่วนสัจจะอื่นไม่ใช่สิ่งที่มรรครับรู้โดยตรงเหมือนนิโรธสัจ แต่สำเร็จได้โดยปริญญาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการกำหนดรู้ (หมายถึงทุกขสัจ) ปหานปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการละ (หมายถึงสมุทยสัจ) และภาวนาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการอบรม (หมายถึงมรรคสัจ)

กิจจญาณคือปัญญาที่รู้ว่าควรปฏิบัติอย่างไรเพื่อที่จะให้เข้าใจทุกขสัจอย่างถูกต้องนั้นก็จะต้องมีมาก่อนการบรรลุโลกุตตรมรรคด้วย เพราะการปฏิบัติที่ถูกต้องนั้นจะทำไม่ได้โดยที่มิได้เรียนวิธีปฏิบัติมาก่อน หมายความว่า ผู้ปฏิบัติธรรมต้องเข้าใจก่อนว่า ต้องกำหนดรู้สภาวธรรมรูปนามที่ปรากฏในแต่ละขณะซึ่งมีสภาวะเห็น เป็นต้น เพื่อให้รู้เห็นสภาวะไม่เที่ยงเป็นต้น เมื่อปฏิบัติไปอย่างนี้ วิปัสสนาก็จะค่อยๆ พัฒนาเต็มที่จนกระทั่งบรรลุโลกุตตรมรรค ส่วนสมุทยสัจ นิโรธสัจ และมรรคสัจนั้น ผู้ปฏิบัติก็จำเป็นต้องรู้หน้าที่ซึ่งจะต้องทำเกี่ยวกับสัจจะแต่ละอย่างเช่นเดียวกัน มิฉะนั้นจะไม่สามารถพัฒนามรรคให้เจริญได้ ดังนั้น ความรู้เกี่ยวกับกิจที่ควรทำในอริยสัจ ๔ ก่อนการบรรลุมรรคนั้นก็คือ ผู้ปฏิบัติต้องเข้าใจว่าควรกำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำนิโรธให้แจ้ง และทำมรรคให้เจริญ เหล่านี้คือกิจจญาณที่เกี่ยวกับอริยสัจ ๔

ปัญญาที่รู้ว่ากิจที่ควรทำในอริยสัจ ๔ ได้กระทำสำเร็จแล้วจะเกิดขึ้นหลังจากการบรรลุอรหัตตผล เมื่อปัจจเวกขณญาณพิจารณาทบทวนว่าอยู่จบพรหมจรรย์คือโลกุตตรมรรคแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำแล้ว ไม่ต้องทำกิจอื่นเพื่อกำจัดกิเลสอีก จึงเป็นกตญาณ คือ ญาณที่รู้ว่าสิ่งที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว ความจริงแล้วในขณะบรรลุอรหัตผลนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมรับเอานิโรธสัจเป็นอารมณ์ด้วยอรหัตตมรรคโดยตรง อีกทั้งนับว่าได้ทำกิจ ๓ อย่างที่เหลือ คือ การกำหนดรู้ทุกข์ การละสมุทัย และการอบรมมรรค ดังข้อความที่กล่าวถึงการพิจารณาทบทวนของพระอรหันต์ในพระสูตรต่างๆ ว่า

"เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ปัญญารู้เห็นว่าได้หลุดพ้นแล้วย่อมเกิดขึ้น เธอรู้แจ้งว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรกระทำแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นเช่นนี้[คือการกำจัดกิเลส]"[๔]

---

[๔] วิมุตฺตสฺมึ วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหติ. ขีณา ชาติ, วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ปชานาติ. (ที. สี. ๙.๒๔๙.๘๕)

คำอธิบายข้างต้นเป็นสัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณที่เกี่ยวกับทุกขสัจ ต่อไปจะกล่าวถึงญาณ ๓ ที่เกี่ยวกับสมุทยสัจ

ญาณ ๓ ในสมุทยสัจ

สัจจญาณที่เกี่ยวกับสมุทยสัจ มีข้อความดังนี้

อิทํ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

“ภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแล้ว ญาณได้เกิดแล้ว ปัญญาได้เกิดแล้ว วิชชาได้เกิดแล้ว แสงสว่างได้เกิดแล้ว แก่ตถาคตในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนว่า ตัณหานี้คืออริยสัจที่เป็นเหตุแห่งทุกข์”

สมุทยสัจ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหาที่ได้อธิบายไว้แล้วในบทก่อน ตัณหานั้นก่อให้เกิดทุกข์ เพราะตัณหาเพลินเพลินในกามคุณที่น่าพอใจ จึงพยายามทำกรรมดีและกรรมชั่วเพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการ บางคนก็ต้องพบกับความทุกข์ทรมานหรือต้องเอาชีวิตเข้าแลกในขณะแสวงหาเพื่อให้ได้สิ่งที่ปรารถนา การแสวงหาสิ่งที่ได้มาโดยยากก็เป็นทุกข์ การดูแลรักษาสิ่งที่ได้มาแล้วก็เป็นทุกข์ แม้ความพยายามที่จะระงับความอยากก็ก่อให้เกิดความทุกข์ใจ คนที่ติดบุหรี่หรือสุราจะรู้สึกเป็นทุกข์เมื่อไม่ได้สิ่งเหล่านี้มาสนองความต้องการ

คนหนุ่มที่ยังโสดเป็นสุขเพราะไม่มีห่วงผูกคอ แต่พออายุมากขึ้นก็รู้สึกว้าเหว่อยากมีคู่ครอง ถ้าหาคนที่พอใจไม่ได้ก็เป็นทุกข์ แม้จะได้คนที่ถูกใจมาเป็นภรรยา เมื่ออยู่กันไปนานเข้าก็อาจเกิดเรื่องระหองระแหงกัน หรือฝ่ายหนึ่งอาจเจ็บไข้ได้ป่วย การพยาบาลดูแลคนป่วยก็เป็นความทุกข์ยากลำบาก ในที่สุดเมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งตายจากไป ผู้อยู่ข้างหลังก็เศร้าโศกอาลัยอาวรณ์ จะเห็นได้ว่าความทุกข์เหล่านี้เกิดเพราะตัณหาทั้งสิ้น

คนส่วนมากมักหลงผิดว่าตัณหาทำให้เป็นสุข จึงเห็นว่าการได้รับอารมณ์ที่น่าเพลิดเพลินเป็นความสุข เมื่อไม่มีสิ่งที่มากระตุ้นให้เกิดตัณหาก็จะรู้สึกว่าชีวิตจืดชืดไม่มีรสชาติ การเข้าวัดฟังธรรมเป็นสิ่งที่น่าเบื่อ การปฏิบัติธรรมยิ่งเป็นเรื่องน่าเบื่อที่สุด แต่การไปเที่ยวดูหนังหรือดูละครเป็นความบันเทิงใจ คนทั่วไปจึงขวนขวายเพื่อบำรุงบำเรอตัณหาที่เข้าใจว่านำสุขมาให้ ความเข้าใจอย่างนี้เกิดจากอวิชชาปิดบังความจริงไว้โดยทำให้หลงผิดว่าเป็นสุข

ที่จริงแล้วสิ่งที่คนทั่วไปเห็นว่าเป็นความสุข เป็นสิ่งที่น่ากลัวยิ่งนัก เพราะความสุขเช่นนั้นไม่ยั่งยืน เมื่อได้สิ่งที่ต้องการมาแล้วชื่นชมอยู่ได้ไม่นานก็ชินชา อยากได้อย่างอื่นต่อไปอีก ทุกคนจึงมักดิ้นรนแสวงหาวัตถุกามมาบำรุงบำเรอความสุขอยู่เรื่อยไป หากเมื่อใดสิ่งเหล่านี้หมดไปก็จะเกิดความหงุดหงิดกระวนกระวาย ทุกข์เหล่านี้เกิดจากตัณหาทั้งสิ้น

ทุกข์ที่เกิดจากตัณหาอย่างแท้จริง คือ การก่อให้เกิดภพใหม่อยู่เรื่อยไป เพราะตัณหาทำให้พอใจในรูปและเสียงเป็นต้น จึงเกิดความยึดมั่นในอารมณ์ที่น่าพอใจนั้น และเพราะความยึดมั่น จึงทำให้บุคคลทำกรรมต่างๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งอารมณ์ที่ต้องการ นี้เป็นการก่อสังขารและกรรมภพ นอกจากนั้น ชวนจิตในเวลาใกล้เสียชีวิตที่เรียกว่าอภิสังขารวิญญาณ ซึ่งถูกตัณหาปรุงแต่งและมีกรรมที่ทำไว้ด้วยตัณหาจึงเป็นปัจจัยให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณ ต่อจากจุติจิตในทันทีและเมื่อเกิดปฏิสนธิวิญญาณในภพใหม่ ความทุกข์ทั้งหลายที่เป็นผลพวงจากการเกิดใหม่ก็เริ่มต้นทันที ทั้งหมดนี้มีสาเหตุมาจากตัณหาเท่านั้น พระอรหันต์ผู้ละกิเลสได้หมดแล้วจะไม่ต้องพบกับความทุกข์ในภพใหม่อีก เพราะท่านกำจัดเหตุที่ทำให้เกิดใหม่ได้

บางคนที่ปรารถนารูปภูมิและอรูปภูมิ ด้วยการเจริญรูปฌาน และอรูปฌาน จะได้ไปเกิดใหม่ในรูปพรหมและอรูปพรหม หลุดพ้นจากความทุกข์กายทุกข์ใจ และมีชีวิตยืนยาวหลายกัป ชาวโลกทั่วไปอาจเห็นว่าพรหมมีชีวิตที่เป็นสุข แต่ในที่สุดพรหมก็ต้องจุติมาเกิดใหม่ในภพที่มีความทุกข์รออยู่ ดังนั้น ความพอใจโดยเห็นว่าภพเที่ยง (ภวตัณหา) ก็เป็นเหตุของทุกข์ด้วย

ความพอใจโดยเห็นว่าภพขาดสูญ (วิภวตัณหา) ก็เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะเป็นเหตุให้คนทำความชั่ว ผู้ที่เชื่อในอุจเฉททิฏฐิมักไม่กลัวบาป เพราะคิดว่าภพขาดสูญ จึงทำทุกวิถีทางที่จะหาความสุขในชาตินี้ ดังนั้น กรรมชั่วที่ทำไว้จะนำให้ไปเกิดในทุคติภูมิ วิภวตัณหาจึงเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ตัณหาทั้ง ๓ ประเภทเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ปัญญาที่รู้ว่าตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ปัญญาที่ทำหน้าที่รู้สมุทัย ชื่อว่า สัจจญาณ ย่อมเกิดขึ้นทั้งในขณะก่อนและหลังบรรลุโลกุตตรมรรค ส่วนในขณะบรรลุมรรค สัจจญาณทำหน้าที่รู้สมุทัยโดยการสละ ปล่อยวาง และไม่พัวพัน ซึ่งเรียกว่า ปหานปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการละ

กิจจญาณที่เกี่ยวกับสมุทยสัจ มีข้อความดังนี้

ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ ปหาตพฺพนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

“ภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแล้ว ญาณได้เกิดแล้ว ปัญญาได้เกิดแล้ว วิชชาได้เกิดแล้ว แสงสว่างได้เกิดแล้ว แก่ตถาคต ในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนว่า อริยสัจคือทุกขสมุทัยนั้นเป็นธรรมที่ควรละ”

ปัญญาที่รู้ว่าสมุทัยเป็นธรรมที่ควรละ เรียกว่า กิจจญาณ จะต้องมีมาก่อนการบรรลุโลกุตตรมรรค เพราะกิจจญาณเป็นความรู้เบื้องต้นว่าธรรมใดควรรู้ ธรรมใดควรละ ธรรมใดควรทำให้แจ้ง และธรรมใดควรทำให้เจริญ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ที่ต้องการจะพ้นไปจากความทุกข์ ต้องละสมุทัยคือตัณหาก่อน เช่นเดียวกับการรักษาโรคที่ต้องกำจัดสมุฏฐานของโรคด้วยการให้ยาที่ตรงกับโรคนั้น สมุฏฐานของโรคตามวิธีรักษาของแพทย์แผนโบราณ คือ เลือด ลม น้ำดี เสมหะ อุณหภูมิ และอาหาร เป็นต้น ส่วนแพทย์ชาวตะวันตกวินิจฉัยโรคโดยตรวจหาเชื้อโรคที่ทำให้ป่วย เมื่อพบสมุฏฐานของโรคแล้วก็จะสามารถรักษาได้อย่างถูกต้อง ความทุกข์ที่เนื่องมาจากความเกิดก็เช่นเดียวกัน จะรักษาให้หายได้ด้วยการกำจัดที่ต้นเหตุ คือ ตัณหา ดังนั้น สมุทัยจึงเป็นธรรมที่ควรละ หรือปหาตัพพธรรม

ก่อนอื่นเราจะต้องรู้จักวิธีดับตัณหา ที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ทุกคนอาจอยากรักษาจิตให้ปลอดโปร่งไม่มีตัณหาเข้ามารบกวน แต่ทำอย่างนั้นไม่ได้ เพราะมักอยากจะรับประทานอาหารที่อร่อยๆ อยากร่ำรวยมีเงินทอง คนติดบุหรี่อยากจะสูบบุหรี่ คนมีครอบครัวก็รักครอบครัวของตน เป็นต้น ความอยากเหล่านี้เป็นสิ่งที่เราไม่สามารถสลัดทิ้งหรือเมินเฉยได้ง่ายๆ แต่ก็ควรพยายามกำจัดไปให้มากที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้

ตัณหาที่ควรกำจัดมี ๓ อย่าง

๑. ตัณหาที่เป็นเหตุให้ทำกรรมทางกายและวาจา

๒. ตัณหาที่เป็นความเพลิดเพลินทางใจ

๓. ตัณหาที่นอนเนื่องอยู่ในกระแสจิต รอเวลาและโอกาสอำนวยจึงจะปรากฏให้เห็น

ตัณหาอย่างที่ ๑ เรียกว่า วีติกกมกิเลส คือ กิเลสที่ล่วงละเมิดทางกายและวาจากำจัดได้ด้วยการรักษาศีล บุคคลที่มีศีลบริสุทธิ์ย่อมไม่ลักขโมยของคนอื่นแม้จะอยากได้ ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่กล่าวเท็จ ไม่ดื่มสุรา เป็นต้น การรักษาศีลจึงเป็นการกำจัดวีติกกม-กิเลส

ตัณหาอย่างที่ ๒ เรียกว่า ปริยุฏฐานกิเลส คือ กิเลสที่ฟูขึ้นมาในใจ กำจัดได้ด้วยสมาธิ ผู้ปฏิบัติธรรมที่มีจิตตั้งมั่นในอารมณ์กรรมฐาน เช่น ลมหายใจเข้าออก จะไม่ฟุ้งซ่านพอใจในกามคุณ แต่ถ้าจิตไม่ตั้งมั่นก็จะคิดไปในกามคุณและวิธีที่จะสนองความอยาก ที่จริงแล้วแม้ขณะที่กำลังเจริญสมาธิอยู่นั้น หากกำลังของสมาธิยังไม่แก่กล้า ตัณหาที่ต้องการกามคุณก็ยังแทรกเข้ามาได้ตลอดเวลา ปริยุฏฐานกิเลสนี้จะถูกข่มไว้ได้ชั่วคราวในขณะตั้งอยู่ในฌานเท่านั้น เป็นการละชั่วคราวด้วยสมาธิโดยวิกขัมภนปหาน คือ ละด้วยการข่มไว้ อนึ่ง บุคคลที่ได้ฌานบางคนยังไม่อาจละภวตัณหาและวิภวตัณหาได้ แม้กระทั่งพรหมบางตนก็ยังมีตัณหาทั้งสองอย่างนี้อยู่ ดังนั้น จึงเป็นไปไม่ได้เลยที่คนธรรมดาซึ่งมิได้บรรลุฌานจะพยายามละตัณหาสองอย่างนี้ เขาไม่รู้ด้วยซ้ำไปว่าตนมีความพอใจในอัตภาพและชีวิตของตน

ตัณหาอย่างที่ ๓ เรียกว่า อนุสัยกิเลส คือ กิเลสที่นอนเนื่อง เป็นกิเลสที่อาจเกิดขึ้นเมื่อได้เหตุปัจจัยที่เหมาะสม แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ อารัมมณานุสัย และสันตานานุสัย

อารัมมณานุสัย คือ อนุสัยที่นอนเนื่องอยู่ในอารมณ์ที่มิได้กำหนดรู้ เป็นกิเลสที่เกิดขึ้นเมื่อไม่มีการกำหนดรู้อารมณ์ที่ปรากฏทางทวาร ๖ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน โดยเป็นกิเลสที่หวนคิดถึงอารมณ์เหล่านั้นในภายหลัง ถูกกำจัดได้ด้วยวิปัสสนาปัญญา โดยละอนุสัยที่อาจเกิดขึ้นในอารมณ์ที่กำหนดรู้เท่าทัน แต่อนุสัยในอารมณ์ที่ไม่ได้กำหนดรู้จะยังไม่ถูกกำจัดไป

สันตานานุสัย คือ อนุสัยที่นอนเนื่องอยู่ในกระแสจิต เป็นกิเลสที่คอยโอกาสจะผุดขึ้นมาเมื่อมีเหตุปัจจัยที่เหมาะสม สามารถละได้ด้วยโลกุตตรมรรคเท่านั้น เราจึงจำเป็นต้องเจริญวิปัสสนาเพื่อให้บรรลุมรรคอันจะส่งผลให้ละอนุสัยกิเลสประเภทนี้ได้

แม้เรื่องอนุสัยกิเลสจะพบโดยตรงในพระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก[๕] บางคนยังกล่าวว่า "กิเลสไม่ใช่สิ่งที่นอนเนื่องอยู่ในกระแสจิต แต่เกิดจากความยึดมั่น" การกล่าวเช่นนี้ไม่ถูกต้อง

---

[๕] กตเม สตฺต ธมฺมา ปหาตพฺพา. สตฺตานุสยา. กามราคานุสโย, ปฏิฆานุสโย, ทิฏฺฐานุสโย, วิจิกิจฺฉานุสโย, มานานุสโย, ภวราคานุสโย อวิชฺชานุสโย. อิเม สตฺต ธมฺมา ปหาตพฺพา. (ที. ปา. ๑๑.๓๕๗.๒๕๙)

"ธรรม ๗ ที่ควรละคืออะไร คือ อนุสัย ๗ อันได้แก่ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย มานานุสัย ภวราคานุสัย และอวิชชานุสัย ธรรม ๗ เหล่านี้ควรละ"

สตฺติเม ภิกฺขเว อนุสยา. กตเม สตฺต. กามราคานุสโย, ปฏิฆานุสโย, ทิฏฺฐานุสโย วิจิกิจฺฉานุสโย, มานานุสโย, ภวราคานุสโย, อวิชฺชานุสโย. อิเม โข ภิกฺขเว สตฺตานุสยา. (สํ. มหา. ๑๙.๑๗๖.๕๕-๕๖, องฺ. สตฺตก. ๒๓.๑๑.๘)

"ภิกษุทั้งหลาย อนุสัยมี ๗ อย่างเหล่านี้ ๗ อย่างคืออะไร คือ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย มานานุสัย ภวราคานุสัย และอวิชชานุสัย ภิกษุทั้งหลาย อนุสัยมี ๗ อย่างเหล่านี้"

สตฺตานุสยา. กามราคานุสโย, ปฏิฆานุสโย, มานานุสโย, ทิฏฺฐานุสโย, วิจิกิจฺฉานุสโย, ภวราคานุสโย, อวิชฺชานุสโย. (อภิ. วิ. ๓๕.๘๑๖.๓๐๘, อภิ. ย. ๓๙.๑.๘๑)

"อนุสัย ๗ คือ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย มานานุสัย ภวราคานุสัย และอวิชชานุสัย"

ตัวอย่างเช่น เด็กทารกที่ร่างกายยังไม่เจริญเต็มที่ ยังไม่มีความต้องการทางเพศ มิใช่เพราะไม่มีกิเลส แต่เป็นเพราะเวลาและเหตุปัจจัยยังไม่พร้อม ต่อเมื่อเจริญวัยเป็นหนุ่มสาวแล้ว เพียงได้ยินเสียงหรือเห็นเพศตรงข้าม ก็อาจเกิดความต้องการทางเพศตามธรรมชาติ มิใช่เพราะความยึดมั่นจากการเห็นหรือได้ยิน แต่เป็นเพราะร่างกายที่เจริญเติบโตขึ้นเป็นปัจจัยที่เหมาะสมให้กิเลสปรากฏออกมา

นอกจากนั้นแล้ว บางคนที่เคยมีศรัทธาอย่างแน่นแฟ้นในพระรัตนตรัย ต่อมาถูกผู้สอนศาสนาอื่นชักนำ ทำให้มีความสงสัยในพระรัตนตรัย บางคนอาจเป็นมิจฉาทิฏฐิเข้ารีตศาสนาอื่น เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าวิจิกิจฉาและทิฏฐิที่นอนเนื่องอยู่ในจิตยังมิได้ถูกมรรคกำจัดให้หมดสิ้นไป จึงมักปรากฏขึ้นเมื่อมีเหตุปัจจัยที่เหมาะสม ไม่ใช่เกิดจากยึดมั่นในปัจจุบัน

พระอริยบุคคลในสมัยพุทธกาล ได้ละทิฏฐิและวิจิกิจฉาอย่างเด็ดขาดแล้วด้วยโสดาปัตติมรรค จึงมีศรัทธาในพระรัตนตรัยอย่างไม่คลอนแคลน ท่านไม่ถูกเดียรถีย์ในลัทธิอื่นชักชวนให้เปลี่ยนใจ แม้เทวดาหรือมารก็ทำให้เปลี่ยนใจไม่ได้ ทั้งนี้เพราะสันตานานุสัยได้ถูกละด้วยโลกุตตรมรรคเป็นสมุจเฉทปหาน คือ ละได้โดยเด็ดขาด

ด้วยเหตุดังกล่าว จึงควรเข้าใจว่าอนุสัยเป็นกิเลสที่คอยโอกาสและปัจจัยที่เหมาะสมจึงจะปรากฏให้เห็น และตัณหาที่เป็นต้นเหตุที่แท้จริงของความทุกข์เป็นธรรมที่ควรกำจัดให้หมดไปด้วยโลกุตตรมรรคที่พัฒนามาจากการเจริญวิปัสสนา

กตญาณที่เกี่ยวกับสมุทยสัจ มีข้อความดังนี้

ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ ปหีนนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

"ภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแล้ว ญาณได้เกิดแล้ว ปัญญาได้เกิดแล้ว วิชชาได้เกิดแล้ว แสงสว่างได้เกิดแล้ว แก่ตถาคตในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนว่า เราได้ละอริยสัจคือทุกขสมุทัยนั้นแล้ว"

ข้อความนี้แสดงถึงการเกิดปัจจเวกขณญาณที่พิจารณาทบทวนว่าได้ละตัณหาทั้งหมดด้วยอรหัตตมรรค กล่าวคือ ในการบรรลุมรรคแต่ละครั้งนั้น ตัณหาจะถูกละไปตามลำดับ คือ โสดาปัตติมรรคละตัณหาที่ส่งผลให้ไปเกิดในทุคติ สกทาคามิมรรคละกามฉันทะอย่างหยาบ อนาคามิมรรคละกามฉันทะอย่างละเอียดทั้งหมด และอรหัตตมรรคละตัณหาที่เหลือทั้งหมด การละตัณหานี้จัดเป็นปหานปฏิเวธ คือการแทงตลอดด้วยการละ

กตญาณเป็นปัญญาที่รู้ว่าได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว เป็นสิ่งที่สำคัญเพราะจุดมุ่งหมายของการปฏิบัตินั้นเป็นไปเพื่อการละตัณหาและกิเลสอื่นทั้งหมด การละตัณหาและกิเลสอื่นทั้งหมดเป็นสิ่งที่บ่งชี้ว่าได้บรรลุธรรมและกระทำกิจในอริยสัจเสร็จสิ้นแล้ว ผู้ปฏิบัติธรรมจึงจำเป็นต้องพิจารณาตนเองว่าได้หลุดพ้นจากกิเลสตัณหาเพียงใด เช่น ผู้บรรลุเป็นพระโสดาบันจะต้องไม่มีความอยากที่หนุนนำให้ทำบาปอันจะส่งผลให้เกิดในทุคติภูมิ ไม่มีความอยากที่ทำให้ละเมิดศีล ๕ อีกทั้งไม่มีความอยากซึ่งประกอบด้วยสักกายทิฏฐิที่เห็นผิดว่ามีตัวตน หากพบว่ายังละตัณหาเหล่านั้นไม่ได้ก็ไม่ควรอ้างว่าได้บรรลุเป็นพระโสดาบันแล้ว

เนื้อหาที่บรรยายมาแล้วนี้ เป็นสัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณที่เกี่ยวกับสมุทยสัจ ต่อไปจะได้กล่าวถึงญาณ ๓ ที่เกี่ยวกับนิโรธสัจ

ญาณ ๓ ในนิโรธสัจ

สัจจญาณที่เกี่ยวกับนิโรธสัจ มีข้อความดังนี้

อิทํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

“ภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแล้ว ญาณได้เกิดแล้ว ปัญญาได้เกิดแล้ว วิชชาได้เกิดแล้ว แสงสว่างได้เกิดแล้ว แก่ตถาคต ในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนว่า นิพพานนี้คืออริยสัจที่เป็นความดับทุกข์”

นิโรธสัจ หมายถึง การดับสนิทของตัณหา ซึ่งจะเป็นเหตุให้สังขารทุกข์หมดสิ้นไปด้วย พระพุทธองค์ตรัสว่า สัจจญาณในนิโรธสัจ คือ ปัญญาที่รู้ว่าการดับตัณหานี้คือนิโรธ ซึ่งเป็นสภาวะดับรูปนามทั้งหมดด้วยการดับตัณหา

สัจจญาณนี้เกิดขึ้นทั้งในเวลาก่อน หลัง และในขณะบรรลุโลกุตตรมรรค กล่าวคือ พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้สัจจญาณนี้ด้วยพระองค์เองโดยพิจารณารู้ก่อนการบรรลุโสดาปัตติมรรค แต่พุทธสาวกจะต้องเรียนรู้นิโรธสัจจากบุคคลอื่น

การรู้เห็นสัจจญาณในขณะบรรลุโลกุตตรมรรคเริ่มจากขณะที่ได้บรรลุสังขารุเปกขาญาณแล้ว ปัญญาจะพัฒนาขึ้นมาตามลำดับ โดยหยั่งเห็นความเกิดดับอย่างรวดเร็วของรูปนามอย่างใดอย่างหนึ่ง จนในที่สุดรูปนามอันเป็นอารมณ์ที่บุคคลกำหนดรู้ และจิตที่รับรู้ได้เข้าสู่ภาวะที่ดับสนิท ในขณะนั้นบุคคลผู้ที่เห็นประจักษ์ความดับไปของรูปนามทั้งหมดก็ดับตัณหาในรูปนามได้ ดังนั้น จึงเรียกความดับของตัณหาว่านิโรธสัจ การทำให้แจ้งนิโรธสัจด้วยมรรคญาณนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัจฉิกิริยาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการกระทำให้แจ้ง แม้ในขณะที่เจริญวิปัสสนาก็มีการแทงตลอดอย่างนี้เกิดขึ้นได้ โดยการเจริญสติระลึกรู้สภาวะเห็น ได้ยิน เป็นต้น ขณะนั้นตัณหาที่เพลิดเพลินสิ่งที่เห็น ฯลฯ ย่อมดับไปไม่เกิดขึ้น

กิจจญาณที่รู้ว่าต้องรู้แจ้งนิโรธสัจ มีข้อความดังนี้

ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ สจฺฉิกาตพฺพนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

“ภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแล้ว ญาณได้เกิดแล้ว ปัญญาได้เกิดแล้ว วิชชาได้เกิดแล้ว แสงสว่างได้เกิดแล้ว แก่ตถาคตในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนว่า อริยสัจคือทุกขนิโรธนั้นเป็นธรรมที่ควรรู้แจ้ง”

พระพุทธองค์ทรงสำเร็จกตญาณในนิโรธสัจ โดยรับรู้ความดับรูปนามเป็นอารมณ์ด้วยปัญญาในอรหัตตมรรคและอรหัตตผล ณ โพธิบัลลังก์ หลังจากนั้นทรงพิจารณาทบทวนว่าได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว โดยตรัสว่า

ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ สจฺฉิกตนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

“ภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแล้ว ญาณได้เกิดแล้ว ปัญญาได้เกิดแล้ว วิชชาได้เกิดแล้ว แสงสว่างได้เกิดแล้ว แก่ตถาคตในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนว่า เราได้รู้แจ้งอริยสัจคือทุกขนิโรธนั้นแล้ว”

ญาณ ๓ ในมรรคสัจ

สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ ซึ่งเกี่ยวกับมรรคสัจ มีข้อความตามลำดับดังนี้

อิทํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

"ภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแล้ว ญาณได้เกิดแล้ว ปัญญาได้เกิดแล้ว วิชชาได้เกิดแล้ว แสงสว่างได้เกิดแล้ว แก่ตถาคตในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนว่า [อริยมรรค]นี้คืออริยสัจที่เป็นทางดับทุกข์"

ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ ภาเวตพฺพนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

"ภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแล้ว ญาณได้เกิดแล้ว ปัญญาได้เกิดแล้ว วิชชาได้เกิดแล้ว แสงสว่างได้เกิดแล้ว แก่ตถาคตในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนว่า อริยสัจคือมรรคนั้นเป็นธรรมที่ควรอบรม"

ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ ภาวิตนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิ.

“ภิกษุทั้งหลาย ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแล้ว ญาณได้เกิดแล้ว ปัญญาได้เกิดแล้ว วิชชาได้เกิดแล้ว แสงสว่างได้เกิดแล้ว แก่ตถาคต ในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนว่า เราได้อบรมอริยสัจคือมรรคนั้นแล้ว”

อริยสัจนี้มีชื่อเต็มว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์ ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคและอรรถกถาทั่วไปเรียกชื่อสั้นๆ ว่า มรรคสัจ[๖] ความเข้าใจในข้อปฏิบัตินี้เรียกว่า สัจจญาณ เกิดขึ้นก่อน หลัง และขณะบรรลุมรรค

---

[๖] มคฺคสจฺจสฺส อุปฺปาโท ปญฺญายติ. วโย ปญฺญายติ. จิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ. (ขุ. ปฏิ. ๓๑.๑๒.๓๒๒)

“การเกิดขึ้นของมรรคสัจปรากฏ การเสื่อมไปของมรรคสัจปรากฏ การแปรปรวนของมรรคสัจอันตั้งอยู่ปรากฏ”

นิยฺยานลกฺขณํ มคฺคสจฺจํ, กิเลสปฺปหานรสํ, วุฏฺฐานปจฺจุปฏฺฐานํ. (วิสุทฺธิ. ๒.๑๔๑)

“มรรคสัจ มีลักษณะนำออก[จากคุกสังสารวัฏ] มีหน้าที่ขจัดกิเลส มีการออกไป[จากนิมิตและปวัตติ]เป็นเครื่องปรากฏ”

ผู้ที่ยังไม่ได้บรรลุมรรคผลจะต้องเรียนรู้มรรคสัจด้วยการอ่านหรือการฟัง การเรียนรู้เกี่ยวกับมรรคสัจดังกล่าวจะทำให้น้อมจิตไปในการเจริญมรรค ดังในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า "มรรคสัจดีเลิศน่าปรารถนาพอใจ"[๗] ดังนั้น หน้าที่เบื้องต้นที่ควรทำก็คือการน้อมจิตไปในการปฏิบัติตามที่ได้เรียนรู้ก็ถือว่าได้ทำกิจคือการอบรมมรรคไว้ก่อนแล้ว แม้นิโรธสัจก็เป็นสิ่งที่ปุถุชนไม่สามารถรู้ได้โดยตรง เพราะเป็นสภาวะที่ยังไม่ได้เข้าถึง การเรียนรู้เกี่ยวกับนิโรธสัจโดยน้อมจิตไปว่านิโรธสัจดีเลิศน่าปรารถนาพอใจ ก็เป็นการทำกิจคือการรู้แจ้งนิโรธสัจไว้ก่อนเช่นเดียวกัน

การรู้ว่ามรรคสัจเป็นธรรมที่ควรเจริญให้มีขึ้นในตนเรียกว่ากิจจญาณ เป็นธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นครั้งแรก การอบรมมรรคเพื่อให้บรรลุพระนิพพาน เป็นกิจจญาณที่ผู้ปฏิบัติจะต้องพัฒนาด้วยการปฏิบัติของตนเอง เรียกว่าภาวนาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการอบรม การเจริญมรรคจึงเป็นการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ แต่เราจะพัฒนามรรคโดยตรงไม่ได้ เพราะว่าการพัฒนามรรคต้องเริ่มด้วยการเจริญวิปัสสนามรรคก่อน

---

[๗] มคฺคสจฺจํ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปํ. (ที. อ. ๒.๔๑๗)

การเจริญวิปัสสนามรรค คือ การกำหนดรู้ทุกขสัจ ซึ่งได้แก่อุปาทานขันธ์ ที่ได้อธิบายไว้แล้วโดยพิสดารในบทที่ ๔ ประกอบด้วยการกำหนดรู้อารมณ์ที่ปรากฏทางทวาร ๖ ซึ่งจะทำให้เกิดญาณทัศนะที่รู้เห็นสภาวะของรูปนามตามลักษณะรูปนามนั้นๆ ต่อมาจะรู้เห็นว่ารูปกับนามเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน เมื่อปฏิบัติธรรมต่อไปผู้ปฏิบัติธรรมก็จะรู้เห็นความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปของรูปนามทำให้อนุมานรู้ว่ารูปนามไม่เที่ยง หลังจากนั้นก็จะรู้เห็นความเกิดดับอย่างรวดเร็วของรูปนาม ส่งผลให้เห็นประจักษ์ว่ารูปนามนี้ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน การรู้เห็นสภาวธรรมตามที่เป็นจริงเช่นนี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ ในขณะเดียวกัน สัมมาสังกัปปะและองค์มรรคอื่นๆ ก็ได้รับการพัฒนาให้เจริญขึ้นด้วย

วิธีการปฏิบัติโดยสังเขปคือ ในขั้นต้นผู้ปฏิบัติธรรมควรจะกำหนดรู้สภาวะพองยุบของท้องเป็นหลักก่อน หากในขณะที่สังเกตสภาวะพองยุบอยู่นั้นความคิดฟุ้งซ่านได้เกิดแทรกเข้ามา ก็ควรกำหนดรู้ความคิดนั้น หากรู้สึกเจ็บ ปวด เมื่อย คัน หรือร้อน ก็ควรกำหนดรู้ความรู้สึกเหล่านั้นที่ปรากฏชัดเจน อีกทั้งควรกำหนดรู้อากัปกิริยาทางร่างกายในขณะทำอิริยาบถนั้นๆ ถ้าสภาวะเห็น ได้ยิน ฯลฯ ปรากฏชัดเจน ก็ควรกำหนดรู้สภาวะเหล่านั้นอีกด้วย ทุกขณะที่ผู้ปรารภความเพียรได้กำหนดรู้สภาวธรรมตามเป็นจริงอยู่อย่างนี้ เป็นการเจริญสัมมาทิฏฐิ และพัฒนาวิปัสสนามรรค เมื่อวิปัสสนา-มรรคแก่กล้าขึ้น ก็จะพัฒนาเป็นโลกุตตรมรรค ดังนั้น การกำหนดรู้อุปาทานขันธ์ตามความเป็นจริงจึงเป็นการพัฒนามรรคนั่นเอง

มีคนจำนวนมากที่เคยเข้าใจผิดว่า การเรียนรู้จากตำราว่าขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เท่านี้ก็เป็นการเพียงพอแล้ว ต่อมาเมื่อได้ปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ และรู้เห็นสภาวธรรมตามเป็นจริง จึงได้ทราบว่าความเข้าใจเดิมนั้นไม่ถูกต้อง คนเหล่านี้แม้จะเป็นผู้เชี่ยวชาญปริยัติ แต่หากมิได้ปฏิบัติด้วยการกำหนดรู้สภาวะเห็น ได้ยิน เป็นต้น ตามที่ปรากฏจนกระทั่งเข้าใจทุกขสัจตามความเป็นจริงแล้ว ก็ไม่อาจกล่าวว่าเขาทำกิจในการพัฒนามรรคให้สำเร็จได้

เราควรปฏิบัติตามคำสอนของพุทธองค์ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นธรรมที่ควรทำให้เจริญ ด้วยการกำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏชัดในปัจจุบันขณะ และควรจำไว้ว่ากิจจญาณอันเป็นการรู้หน้าที่ซึ่งควรทำเกี่ยวกับมรรคสัจ เป็นความรู้ที่จะต้องศึกษามาก่อน แล้วจึงเริ่มเจริญวิปัสสนาด้วยการกำหนดรู้อุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ ซึ่งเป็นทุกขสัจ และเมื่อวิปัสสนามรรคแก่กล้าขึ้น ก็จะพัฒนาเป็นโลกุตตรมรรคที่กระทำพระนิพพานให้แจ้ง

กตญาณซึ่งเป็นปัญญาที่รู้ว่าได้ทำกิจเกี่ยวกับมรรคเสร็จแล้วนั้น เกิดขึ้นจากการพิจารณาทบทวนด้วยปัจจเวกขณญาณ หลังจากทรงบรรลุอรหัตตมรรคและอรหัตตผลแล้ว

กล่าวโดยสรุป ญาณ ๓ ที่เกี่ยวกับอริยสัจ ๔ รวมทั้งหมด มี ๑๒ ประการ ดังนี้

๑. สัจจญาณ ปัญญาที่รู้เห็นอริยสัจ ๔ ก่อน หลัง และขณะบรรลุโลกุตตรมรรค กล่าวคือ

- ก่อนการบรรลุมรรค ความรู้ว่านี้คือทุกขสัจ สมุทยสัจ นิโรธสัจ มรรคสัจ จัดเป็นสัจจญาณที่ได้มาจากการศึกษาและการสดับตรับฟังสำหรับผู้ที่เป็นสาวก (สุตมยปัญญา)

- ในขณะบรรลุมรรค สัจจญาณในนิโรธสัจที่เกิดขึ้นเป็นการรู้แจ้งโดยประจักษ์ด้วยตนเอง ส่วนสัจจญาณในทุกขสัจ สมุทยสัจ และมรรคสัจ ก็แจ่มแจ้งในขณะบรรลุมรรค

- หลังจากการบรรลุมรรค เป็นสภาพที่ประจักษ์ชัดด้วยการพิจารณาทบทวน

๒. กิจจญาณ ปัญญาที่รู้ว่าธรรมใดควรกำหนดรู้ ธรรมใดควรละ ธรรมใดควรทำให้แจ่มแจ้ง ธรรมใดควรเจริญ การรู้กิจที่ควรทำในอริยสัจ ๔ นี้มีได้ก่อนการบรรลุมรรค กล่าวคือ ความรู้ว่าทุกข์เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นธรรมที่ควรละ นิโรธเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้งเป็นกิจจญาณที่เกิดขึ้นก่อนจะเจริญวิปัสสนาและในขณะเจริญวิปัสสนา

๓. กตญาณ ปัญญาที่รู้ว่ากิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว เช่นเดียวกับเวลาที่เราทำงานทางโลกเสร็จ และรู้ได้ว่างานนั้นเสร็จแล้ว ในการปฏิบัติธรรมก็เช่นเดียวกัน เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้ทำกิจที่ควรทำ คือการกำหนดรู้ การละ การทำให้แจ้ง และการทำให้เจริญจนสำเร็จ เขาก็จะรู้ได้ด้วยการพิจารณาทบทวน ซึ่งเรียกว่า กตญาณ

ญาณทัศนะทั้ง ๑๒ อย่างนี้ คือ สัจจญาณ ๔ กิจจญาณ ๔ และกตญาณ ๔ ที่ได้อธิบายมานี้ จำแนกตามประเภทของอริยสัจ คือ

๑. ทุกขสัจ เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ให้เข้าใจสภาวะของรูปนามจนกระทั่งรู้เห็นไตรลักษณ์อันเป็นความจริงของชีวิต ความเข้าใจทุกข์อย่างถูกต้องเรียกว่า ปริญญาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการกำหนดรู้

๒. สมุทยสัจ เป็นธรรมที่ควรละ การละสมุทัยเรียกว่า ปหานปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการละ

๓. นิโรธสัจ เป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง การทำให้แจ้งนิโรธสัจเรียกว่า สัจฉิกิริยาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการทำให้แจ้ง

๔. มรรคสัจ เป็นธรรมที่ควรเจริญ การทำมรรคให้เจริญนั้นเรียกว่า ภาวนาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการอบรม

การรู้เห็นอริยสัจ ๔ พร้อมกันในขณะบรรลุธรรม

ในขณะที่บรรลุโลกุตตรมรรค การรู้เห็นนิโรธสัจย่อมเป็นไปโดยการทำให้แจ้ง ส่วนสัจจะอีก ๓ อย่างนั้นเป็นการรู้โดยการทำกิจที่ควรทำให้สำเร็จด้วยการกำหนดรู้ การละ และการทำให้เจริญ ดังคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า "การแทงตลอดในสัจจะสามย่อมมีได้โดยหน้าที่ [คือการกำหนดรู้ การละ และการอบรม] ส่วนในนิโรธสัจมีการแทงตลอดโดยรับเอาเป็นอารมณ์"[๘]

[๘] อปรภาเค ตีสุ กิจฺจโต ปฏิเวโธ โหติ. นิโรเธ อารมฺมณปฏิเวโธ. (ที. อ. ๒.๔๑๗)

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมรู้เห็นสัจจะอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยโลกุตตรมรรค ปฏิเวธทั้ง ๔ ก็เป็นอันสำเร็จไปพร้อมกันตามที่กล่าวมาแล้วนี้ในทำนองเดียวกัน ในขณะที่ผู้ปฏิบัติกำลังเจริญวิปัสสนาโดยกำหนดรู้ทุกขสัจจอยู่นั้น กิจที่เกี่ยวกับสัจจะอย่างอื่นก็ถูกปฏิบัติไปพร้อมๆ กัน เพราะเมื่อมีการกำหนดรู้รูปนามและเข้าใจว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์และไม่ใช่ตัวตน อารมณ์นั้นจะไม่ก่อให้เกิดตัณหา ซึ่งเป็นผลจากความหลงผิดว่าเที่ยง เป็นสุข และเป็นตัวตน จึงเป็นการละสมุทัยและอวิชชาที่หลงผิดว่าเที่ยง เป็นสุข และเป็นตัวตน นี้จัดเป็นตทังคปหาน คือ การละได้ชั่วขณะ พร้อมกันนั้นเจตนาที่จะทำกรรม (สังขาร) และการรับรู้ (วิญญาณ) เป็นต้นก็ดับไปด้วย จึงเป็นการทำนิโรธให้แจ้งชั่วขณะ เรียกว่า ตทังคนิโรธ แม้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่หยั่งเห็นรูปนามว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ก็ถูกพัฒนาให้เจริญขึ้นในทุกขณะที่มีการกำหนดรู้ เรียกว่า ภาวนาปฏิเวธ ดังนั้นในขณะที่เจริญวิปัสสนากำหนดรู้ทุกขสัจจอยู่นั้น กิจในสัจจะอีก ๓ อย่างที่เหลือก็ถูกปฏิบัติไปด้วยในขณะเดียวกัน

บทที่ ๙

บทสรุป

บทสรุป

ในตอนท้ายของพระสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่า

ยาวกีวญฺจ เม ภิกฺขเว อิเมสุ จตูสุ อริยสจฺเจสุ เอวํ ติปริวฏฺฏํ ทฺวาทสาการํ ยถาภูตํ ญาณทสฺสนํ น สุวิสุทฺธํ อโหสิ. เนว ตาวาหํ ภิกฺขเว สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธิ อภิสมฺพุทฺโธติ ปจฺจญฺญาสึ.

“ภิกษุทั้งหลาย ตราบใดที่ปัญญาอันรู้เห็นตามที่เป็นจริงในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ของเรา ซึ่งมีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดแก่เรา ตราบนั้นเรายังไม่ประกาศตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก ที่มีเทวดา มาร และพรหม ในเหล่าสัตว์มีสมณะ พราหมณ์ พร้อมด้วยเทวดาและมนุษย์”

ปัญญาเครื่องตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ชื่อว่าสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งเป็นอรหัตตมรรคญาณของพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ กล่าวคือ การบรรลุอรหัตตมรรคญาณนี้เกิดขึ้นด้วยความพยายามของพระองค์เอง โดยไม่ได้รับคำแนะนำจากผู้อื่น เมื่ออรหัตตมรรคญาณนี้ปรากฏขึ้นแล้ว พระสัพพัญญุตญาณที่หยั่งรู้ธรรมทั้งปวงก็เกิดขึ้นตามมา ดังนั้น การตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้าจึงชื่อว่า สัมมาสัมโพธิ หมายถึง การตรัสรู้เองโดยชอบ ส่วนการตรัสรู้ของพระปัจเจกพุทธเจ้าเรียกว่า สัมโพธิ คือ การหยั่งรู้เอง เพราะพระปัจเจกพุทธเจ้าปราศจากปัญญาที่รู้แจ้งธรรมทั้งปวง และการตรัสรู้ของพระสาวกเรียกว่า โพธิ คือ การหยั่งรู้ เพราะรู้แจ้งตามคำแนะนำของผู้อื่น ดังนั้น สัมมาสัมโพธิญาณจึงเป็นปัญญาที่ทำให้พระพุทธองค์ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

ข้อความที่ยกมาข้างต้นแสดงว่าในตอนบำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่ พระโพธิสัตว์ยังไม่ประกาศพระองค์ว่าเป็นพระพุทธเจ้า แล้วพระองค์ทรงยับยั้งอยู่นานเพียงไรก่อนที่จะประกาศพระองค์ว่าเป็นพระพุทธเจ้า ในพระสูตรกล่าวไว้ว่า ตราบใดที่ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นจริงในอริยสัจ ๔ ซึ่งมีรอบ ๓ อันได้แก่ สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ ยังไม่ปรากฏชัดแก่พระองค์ ซึ่งหมายความว่า พระพุทธองค์ ไม่ทรงประกาศความเป็นพระพุทธเจ้าก่อนจะทรงบรรลุอรหัตตมรรค ในวันเพ็ญเดือน ๖ การที่ไม่ทรงประกาศพระองค์เป็นพระพุทธเจ้าก่อนหน้านี้ก็เพราะว่า การตรัสรู้ด้วยการบำเพ็ญทุกรกิริยานั้นเป็นไปไม่ได้เลย

คำว่า รอบ ๓ คือ สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ ส่วนอาการ ๑๒ คือ ญาณ ๓ คูณด้วย อริยสัจ ๔ อรหัตตมรรคญาณพร้อมกับปัญญา ๑๒ ประการที่เกิดก่อนและหลังการบรรลุธรรม เรียกว่า ยถาภูตญาณ คือ ปัญญารู้เห็นตามความเป็นจริง ตราบใดที่ความรู้เหล่านี้ยังไม่หมดจดแก่พระองค์ ตราบนั้นก็จะไม่ทรงประกาศว่าได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ

การที่พระพุทธองค์ไม่ทรงประกาศแก่ชาวโลกจนกว่าปัญญาที่รู้เห็นตามความเป็นจริงจะหมดจดแก่พระองค์นั้น เพราะเหตุว่าในโลกนี้มีเทวดาที่มีปัญญาหลักแหลม และมารที่เป็นปฏิปักษ์ต่อคำสอน อีกทั้งพรหมที่ฉลาดและมีอานุภาพกว่าเทวดาและมาร หากพระองค์ประกาศการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าก่อนที่จะทรงตรัสรู้อริยสัจ ๔ อย่างแจ่มแจ้งแล้ว ก็จะไม่อาจตอบคำถามของเทวดา มาร และพรหมได้ แม้ในหมู่มนุษย์ก็มีทั้งนักบวชที่ชื่อว่าสมณะในลัทธิต่างๆ ตลอดจนพราหมณ์ และกษัตริย์ที่มีปัญญา ในสมัยนั้นมีเจ้าลัทธิหลายคนมีปูรณกัสสปะเป็นต้น อ้างตนว่ารู้อดีต ปัจจุบันและอนาคต เมื่อถูกลองภูมิเข้าก็มักจนปัญญา ไม่สามารถพิสูจน์ข้ออ้างของตนได้ หากพระพุทธองค์ทรงประกาศการตรัสรู้ก่อนที่จะบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ก็อาจตกที่นั่งลำบากเช่นเดียวกับเจ้าลัทธิเหล่านั้น

ครั้งหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า "ในเมื่อเจ้าลัทธิที่มีอายุและประสบการณ์มากกว่าพระองค์ยังไม่กล้าประกาศตนเป็นพระพุทธเจ้า เหตุใดพระองค์ที่มีอายุและประสบการณ์น้อยกว่าจึงกล้าประกาศพระองค์เช่นนั้น"[๑] แล้วทูลถามข้อข้องใจบางอย่าง พระพุทธองค์ทรงตอบข้อข้องใจของพระเจ้าปเสนทิโกศลได้อย่างแจ่มแจ้ง จนพระเจ้าปเสนทิโกศลถึงกับประกาศตนรับพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ จะเห็นได้ว่าเจ้าลัทธิทั้งหลายมักประกาศตนว่าเป็นพระพุทธเจ้าต่อหน้าสามัญชน แต่ไม่กล้าประกาศตนเช่นนั้นแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลเพราะเกรงราชภัย

---

[๑] เยปิ เต โภ โคตม สมณพฺราหฺมณา สงฺฆิโน คณิโน คณาจริยา ญาตา ยสสฺสิโน ติตฺถกรา สาธุสมฺมตา พหุชนสฺส. เสยฺยถิทํ. ปูรโณ กสฺสโป, มกฺขลิ โคสาโล, นิคณฺโฐ นาฏปุตฺโต, สญฺจโย เพลฏฺฐปุตฺโต, ปกุโธ กจฺจายโน, อชิโต เกสกมฺพโล. เตปิ มยา อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธติ ปฏิชานาถาติ ปุฏฺฐา สมานา อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธติ น ปฏิชานนฺติ. กึ ปน ภวํ โคตโม ทหโร เจว ชาติยา นโว จ ปพฺพชฺชายาติ. (สํ. ส. ๑๕.๑๑๒.๘๒)

"พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ แม้สมณะพราหมณ์บางคน เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนส่วนมากยกย่องว่าดีเลิศ คือ ปูรณะกัสสป มักขลิโคสาล นิครนถ์นาฏบุตร สัญชัยเพลัฏฐบุตร ปกุธ-กัจจายนะ และอชิตะเกสกัมพล ฯ

เมื่อสมณะพราหมณ์เหล่านั้นถูกหม่อมฉันถามว่า ท่านทั้งหลายปฏิญาณได้หรือว่า เราได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ก็ยังไม่ปฏิญาณตนว่าได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ส่วนพระโคดมผู้เจริญยังทรงเป็นหนุ่มโดยกำเนิดและยังทรงเป็นผู้ใหม่โดยบรรพชา ไฉนจึงปฏิญาณได้เล่า"

การประกาศพระองค์เป็นพระพุทธเจ้า

ตามข้อความในพระสูตร พระพุทธองค์ตรัสต่อไปว่า

ยโต จ โข เม ภิกฺขเว อิเมสุ จตูสุ อริยสจฺเจสุ เอวํ ติปริวฏฺฏํ ทฺวาทสาการํ ยถาภูตํ ญาณทสฺสนํ สุวิสุทฺธํ อโหสิ. อถาหํ ภิกฺขเว สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธติ ปจฺจญฺญาสึ.

"ภิกษุทั้งหลาย แต่เมื่อใดปัญญาอันรู้เห็นตามที่เป็นจริงในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ของเรา ซึ่งมีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ หมดจดแก่เราดีแล้ว เมื่อนั้นเราจึงประกาศตนว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก ที่มีเทวดา มาร และพรหม ในเหล่าสัตว์มีสมณะพราหมณ์ พร้อมด้วยเทวดาและมนุษย์"

ข้อความที่ทรงประกาศนี้เป็นเหมือนคำเชื้อเชิญให้เทวดา มาร พรหม สมณะ พราหมณ์ และคนทั่วไปให้มาทดสอบคำกล่าวอ้างนี้ และเป็นการรับประกันว่าจะทรงตอบข้อซักถามได้จนเป็นที่พอใจของทุกฝ่าย เป็นการประกาศด้วยความมั่นใจ ไม่ได้ประกาศอย่างผลีผลามไปตามความอยาก แต่พระพุทธองค์ได้ทรงประกาศหลังจากพิจารณาทบทวนด้วยปัจจเวกขณญาณแล้วว่า เป็นผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองอย่างแน่นอน

คำลงท้าย

ก่อนจะจบพระธรรมเทศนา พระพุทธองค์ตรัสคำลงท้ายว่า

ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาทิ. อกุปฺปา เม วิมุตฺติ. อยมนฺติมา ชาติ. นตฺถิทานิ ปุนพฺภโวติ.

“ปัญญารู้เห็นได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่วิบัติแล้ว ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ไม่มีการเกิดอีกต่อไป”

ข้อความว่า “ความหลุดพ้นของเราไม่วิบัติแล้ว” หมายความว่า ความหลุดพ้นนี้ไม่ได้เกิดจากรูปฌานหรืออรูปฌาน ซึ่งยังมีการเสื่อมได้ เมื่อฌานเสื่อมกิเลสตัณหาก็กลับกำเริบอีก การข่มกิเลสได้ชั่วขณะด้วยรูปฌานและอรูปฌานนั้นเรียกว่า วิกขัมภนวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นด้วยการข่มไว้ เหมือนใช้หินทับหญ้าจนหญ้าตายไปชั่วขณะ แต่ถ้ายกหินออกหญ้าก็งอกงามขึ้นใหม่ ดังนั้น ความหลุดพ้นของพระพุทธองค์จึงเป็นสมุจเฉทวิมุตติ คือ การดับกิเลสอย่างเด็ดขาดและเป็นปฏิปัสสัทธิ-วิมุตติ คือ ความสงบระงับกิเลสอีกครั้งหนึ่ง สมุจเฉทวิมุตติเป็นความหลุดพ้นด้วยอรหัตตมรรค และปฏิปัสสัทธิวิมุตติเป็นความหลุดพ้นด้วยอรหัตตผล เหตุนั้นความหลุดพ้นของพระพุทธองค์จึงเป็นการหลุดพ้นที่แน่นอน ดับสิ้นกิเลสทั้งหมดโดยไม่กลับกำเริบอีก

เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงละตัณหาที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ด้วยการบรรลุอรหัตตมรรคและอรหัตตผล จึงทรงหลุดพ้นจากการเกิดใหม่ ผู้ที่ยังมีกิเลสตัณหาอยู่นั้น เมื่อจุติจากภพหนึ่งแล้วจะต้องเกิดในภพต่อไป เพราะมีความยึดมั่นในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓ อย่าง คือ กรรม กรรมนิมิต และคตินิมิต ซึ่งปรากฏให้เห็นในขณะใกล้ตาย ตราบใดที่ตัณหายังไม่สิ้นไป ก็ยังมีการเกิดใหม่อยู่ตราบนั้น

ในขณะที่พระพุทธองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ต้องเวียนว่ายตายเกิดมานับครั้งไม่ถ้วน ได้ทรงพิจารณาทบทวนเป็นครั้งแรกหลังจากทรงตรัสรู้ว่า "เราได้แสวงหานายช่างปลูกเรือนคือตัณหาผู้สร้างภพอยู่มากมาย บัดนี้เราได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณแล้ว ท่านจะสร้างเรือนให้เราไม่ได้อีกต่อไป"[๒] พระพุทธองค์จึงตรัสไว้ในพระสูตรนี้ว่า "ปัญญารู้เห็นได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่วิบัติแล้ว" เพื่อแสดงถึงการพิจารณาทบทวนดังกล่าว นอกจากนี้ แม้พระองค์จะทรงหลุดพ้นจากตัณหาที่สร้างภพใหม่แล้ว แต่ยังต้องทรงพระชนม์ชีพในภพปัจจุบันที่เป็นผลของตัณหาในอดีตชาติอยู่ ดังนั้น จึงตรัสในตอนจบของพระสูตรว่า "ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ไม่มีการเกิดใหม่อีก"

---

๒ อเนกชาติสํสารํ สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ
คหการํ คเวสนฺโต ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนํ. (ขุ. ธ. ๒๕.๑๕๓.๔๔)

"เมื่อไม่พบนายช่างผู้สร้างเรือน เราเวียนว่ายตายเกิดในสงสารนับชาติไม่ถ้วน การเกิดแล้วเกิดอีกเป็นทุกข์"

คหการก ทิฏฺโฐสิ ปุน เคหํ น กาหสิ
สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา คหกูฏํ วิสงฺขตํ
วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา. (ขุ. ธ. ๒๕.๑๕๔.๔๔)

"นายช่างเอย บัดนี้เราพบท่านแล้ว ท่านจะสร้างเรือนอีกไม่ได้ จันทันอกไก่ เราทำลายหมดแล้ว จิตของเราบรรลุนิพพาน หมดความทะยานอยากแล้ว"

การบรรลุธรรมของผู้ฟัง

หลังจากศึกษาพระสูตรนี้อย่างละเอียดตั้งแต่ต้นจนจบ จะพบว่าในพระสูตรนี้ทรงกล่าวถึงทางปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ และความจริงที่ทรงค้นพบ ส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับแนวทางปฏิบัตินั้นไม่มีปรากฏโดยตรง พบเพียงข้อความที่ทรงแสดงไว้ในตอนต้นว่า "การปฏิบัติที่สุดโต่ง ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่ควรข้องเกี่ยว" เราจึงควรพิจารณาว่าผู้ฟังธรรมได้บรรลุมรรคผลในขณะฟังได้อย่างไร

แม้ในพระสูตรจะมิได้ทรงแสดงวิธีปฏิบัติไว้โดยตรง แต่ก็เป็นการแสดงโดยปริยายด้วยการชักชวน (อาณัตติ) ตามหลักการของเนตติปกรณ์ โดยชักชวนว่าจงหลีกเลี่ยงจากการปฏิบัติที่สุดโต่ง ๒ อย่าง และจงปฏิบัติตามทางสายกลาง การชักชวนนี้เป็นการแนะนำให้ละเว้นความชั่วและกระทำความดี ดังตัวอย่างว่า สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ (เธอจงเห็นโลกว่าว่างเปล่า) ดังนั้น โบราณาจารย์ชาวพม่า จึงกล่าวว่า "พระพุทธพจน์ทั้งหมดมีการชักชวนอยู่ด้วย" เช่น ในมงคลสูตรมีคาถาที่กล่าวถึงมงคล ๓ ประการแรกว่า "การไม่คบคนพาล การคบแต่บัณฑิต และการบูชาผู้ที่ควรบูชา นี้เป็นมงคลอันสูงสุด"[๓] แม้จะไม่มีการชักชวนโดยตรงก็ควรเข้าใจว่าทรงชักชวนว่า "ไม่ควรคบคนพาล ควรคบบัณฑิต และควรบูชาผู้ที่ควรบูชา" ในทำนองเดียวกัน แม้จะไม่มีการชักชวนโดยตรงในพระสูตรนี้ เพราะเพียงตรัสว่า "ตถาคตได้ตรัสรู้ทางสายกลางโดยไม่เข้าถึงการปฏิบัติที่สุดโต่ง ๒ อย่างนั้น"

---

[๓] อเสวนา จ พาลานํ ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา
ปูชา จ ปูชนียานํ เอตํ มงฺคลมุตฺตมํ. (ขุ. ขุ. ๒๕.๓.๔)

ก็ควรเข้าใจว่า ทรงหมายถึงการชักชวนว่า พวกเธอจงหลีกเลี่ยงการปฏิบัติที่สุดโต่ง ๒ อย่าง และปฏิบัติตามทางสายกลาง เหมือนที่เราได้ปฏิบัติมาแล้ว

แม้พระดำรัสอื่นในพระสูตรนี้ก็แสดงถึงการชักชวนเช่นเดียวกัน เช่น ข้อความว่า "ทางสายกลาง อันทำให้เกิดจักษุ ทำให้เกิดปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้แจ้ง และเพื่อความดับทุกข์" ก็หมายถึงการชักชวนว่า ถ้าเธอปฏิบัติตามทางสายกลาง ปัญญาจักษุจะเกิดแก่เธอตามลำดับจนบรรลุถึงพระนิพพานในที่สุด และเมื่อทรงกล่าวถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็ควรเข้าใจว่าเป็นการชักชวนให้เราพัฒนาองค์มรรคที่เป็นศีล สมาธิ และปัญญา

แม้คำอธิบายทุกขสัจก็เป็นการชักชวนให้พยายามเข้าใจทุกข์ได้อย่างถูกต้อง คำอธิบายสมุทยสัจจัดเป็นการชักชวนให้ละสมุทัย คำอธิบายนิโรธสัจและมรรคสัจก็เป็นการชักชวนให้ทำนิโรธให้แจ้ง และเจริญมรรคตามลำดับ นอกจากนี้แล้ว คำสอนเกี่ยวกับสัจจญาณจัดเป็นการชักชวนให้ปฏิบัติเพื่อความเข้าใจสัจจะ ๔ โดยพ้นไปจากสมมุติบัญญัติที่ปิดบังความจริงของสรรพชีวิต

ในเรื่องกิจจญาณนั้น ข้อความว่า "ทุกขสัจเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้" เป็นการชักชวนให้กำหนดรู้ทุกขสัจคืออุปาทานขันธ์ ๕ ว่าเป็นไตรลักษณ์ในขณะที่มีอารมณ์มากระทบทวารทั้ง ๖ ข้อความว่า "มรรคสัจเป็นธรรมที่ควรเจริญ" เป็นการชักชวนให้พัฒนาอริยมรรคมีองค์ ๘ เมื่อกำหนดรู้ทุกขสัจอยู่ ข้อความว่า "สมุทยสัจเป็นธรรมที่ควรละ" เป็นการชักชวนให้ละความเพลิดเพลินในทุกขสัจที่กำหนด

รู้อยู่ ข้อความว่า "นิโรธสัจเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง" หมายความว่า เมื่อเข้าใจทุกขสัจอย่างถูกต้องและพัฒนาวิปัสสนามรรคให้เจริญแล้ว ก็จะทำนิโรธให้แจ้งได้ในที่สุด

เมื่อพระพุทธองค์ได้ตรัสบอกการตรัสรู้ธรรมด้วยการเจริญมัชฌิมาปฏิปทา ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็เข้าใจว่าพวกเขาก็ควรปฏิบัติเช่นเดียวกัน เปรียบเหมือนคนที่หายจากโรคร้ายด้วยการกินยาขนานหนึ่งแล้ว เล่าให้ผู้เป็นโรคเดียวกันได้ทราบ ผู้ฟังก็จะเข้าใจได้ว่าควรกินยาขนานนั้นเหมือนกัน

เนื่องจากภิกษุปัญจวัคคีย์ที่ฟังธรรมอยู่ในขณะนั้น เป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมที่จะบรรลุธรรมเป็นครั้งแรกก่อนบุคคลอื่น จึงเข้าใจคำสอนของพระพุทธองค์ตามที่ได้อธิบายมานี้ พวกท่านได้กำหนดรู้ทุกขสัจที่ปรากฏในขณะนั้น และพัฒนาวิปัสสนาปัญญาให้เจริญขึ้นตามลำดับ จนสามารถทำพระนิพพานให้แจ้งด้วยมรรคญาณทั้ง ๔ การแทงตลอดอริยสัจ ๔ ด้วยการกำหนดรู้รูปนามในปัจจุบันขณะจนบรรลุมรรคผลในขณะฟังธรรมจึงมีได้แน่นอน

เมื่อพระโกณฑัญญะปฏิบัติตามคำสั่งสอนในพระสูตรโดยการกำหนดรู้สภาวธรรมในปัจจุบันขณะ เช่น สภาวะเห็น สภาวะได้ยิน ความเข้าใจ ความเลื่อมใส ความปีติยินดี หรือการกระทบสัมผัส เป็นต้น ก็ได้ดวงตาเห็นธรรม บรรลุเป็นพระโสดาบันเมื่อจบพระธรรมเทศนา แม้พรหม ๑๘ โกฏิที่ได้ฟังพระสูตรนี้ก็บรรลุธรรมด้วยวิธีเดียวกัน อีกทั้งเทวดาจำนวนนับไม่ถ้วนก็ได้ดวงตาเห็นธรรมในครั้งนั้นเช่นกัน

พระธรรมสังคาหกาจารย์ได้กล่าวถึงความปีติโสมนัสของภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า

อิทมโวจ ภควา. อตฺตมนา ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขู ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทุนฺติ.

"พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมจักรนี้แล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์ปลาบปลื้มภาษิตของพระองค์ ดังนี้แล"

เหล่าภิกษุปัญจวัคคีย์มีความปีติโสมนัสจากการฟังพระธรรมเทศนานี้ จึงเปล่งวาจากล่าวสาธุการ ๓ หนเพื่อแสดงความปลาบปลื้มของตน การเปล่งสาธุการ ๓ หนนี้เป็นคำอุทานที่กลั้นไว้ในใจไม่ได้จนต้องเปล่งเสียงออกมาทางวาจา เหมือนดั่งน้ำเอ่ยล้นทำนบกั้นแล้วไหลล้นออกมาภายนอก

การบรรลุธรรมของพระโกณฑัญญะ

ต่อมาท่านได้กล่าวถึงการบรรลุธรรมของพระโกณฑัญญะว่า

อิมสฺมิญฺจ ปน เวยฺยากรณสฺมึ ภญฺญมาเน อายสฺมโต โกณฺฑญฺญสฺส วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิ “ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺมนฺ”ติ.

“เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระธรรมเทศนานี้อยู่ ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้บังเกิดแก่ท่านโกณฑัญญะว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งมวลนั้นมีความดับเป็นธรรมดา”

ข้อความข้างต้นกล่าวว่าท่านโกณฑัญญะบรรลุธรรมในขณะฟังธรรมอยู่ เพราะประกอบใช้คำแสดงปัจจุบันกาลว่า ภญฺญมาเน (ตรัสอยู่) นั่นหมายความว่าก่อนที่พระพุทธองค์จะแสดงพระสูตรจบ ท่านโกณฑัญญะก็ได้บรรลุธรรมแล้ว ความเห็นนี้พบในคัมภีร์สารัตถทีปนี[๔] ที่กล่าวตามหลักภาษาทั่วไปโดย มาน ปัจจัยใน ภญฺญมาเน

---

[๔] ภญฺญมาเนติ ภณิยมาเน. เทสิยมาเนติ อตฺโถ. (สารตฺถ. ๓.๒๒๐)
“พระดำรัสว่า ภญฺญมาเน แปลว่า ตรัสอยู่ ความหมายคือ แสดงอยู่”

ลงในปัจจุบันกาล แต่ในคัมภีร์อรรถกถาของปฏิสัมภิทามรรคกล่าวว่า มาน ปัจจัยลงในอดีตกาลที่ใกล้ปัจจุบันกาล ซึ่งมีความหมายเท่ากับคำว่า ภณิเต จึงแปล ภณฺณมาเน ว่า “ตรัสแล้ว” ตามความเห็นนี้ ท่านโกณฑัญญะได้บรรลุธรรมเมื่อตอนเริ่มจบพระธรรม-เทศนา[๕]

อาจเป็นไปได้ว่าท่านโกณฑัญญะสามารถพัฒนาอริยมรรคมีองค์ ๘ จนบรรลุมรรคผล ในขณะที่ได้ฟังคำอธิบายเกี่ยวกับทางสายกลางที่อยู่ในตอนต้นของพระสูตรนี้ หรือกำหนดรู้ตามที่เข้าใจจนบรรลุธรรมในเวลาฟังคำอธิบายเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อท่านฟังข้อความว่าทุกขสัจเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ และมรรคสัจเป็นธรรมที่ควรอบรม ก็กำหนดรู้อุปาทานขันธ์และเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ไปด้วยพร้อมกันจนบรรลุธรรม การปฏิบัติตามนัยนี้น่าจะใกล้เคียงกับความจริงมากที่สุด

---

[๕] ภณฺณมาเนติ กถิยมาเน. วตฺตมานสมีเป วตฺตมานวจนํ กตํ. ภณิเตติ อตฺโถ. (ปฏิสํ. อ. ๒.๒๕๓)

“พระดำรัสว่า ภณฺณมาเน แปลว่า ตรัสอยู่ พระพุทธองค์ทรงกระทำศัพท์ที่แสดงปัจจุบันในอดีตที่ใกล้ปัจจุบัน ความหมายคือ แสดงอยู่”

ในการกำหนดรู้ทุกขสัจนั้น ท่านอาจกำหนดรู้สภาวะได้ยินในขณะฟังธรรมจนรู้เห็นสภาวะที่ไม่เที่ยงคือความเกิดดับ ความเป็นทุกข์และความไม่ใช่ตัวตนในสภาวะได้ยินนั้น และการพัฒนาอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้เจริญ หรืออาจกำหนดรู้สภาวะกระทบสัมผัสที่ปรากฏในร่างกาย เวทนาคือความรู้สึกเป็นสุขหรือทุกข์ อีกทั้งสภาวะเห็นพระพุทธเจ้าที่แสดงธรรมอยู่ แต่สิ่งที่ใกล้เคียงกับความจริงมากกว่าก็คือการกำหนดรู้ศรัทธาที่เกิดจากการฟังธรรมอันน่าเลื่อมใสด้วยพระ-สุรเสียงอันไพเราะ เมื่อเกิดศรัทธาแล้วก็มักเกิดความปีติปราโมทย์ติดตามมา ท่านจึงอาจกำหนดรู้ความปีติปราโมทย์นั้น การกำหนดรู้ปีติปราโมทย์แล้วได้บรรลุธรรมนี้ ส่งผลให้บรรลุธรรมได้ง่ายกว่าการกำหนดรู้สภาวธรรมอย่างอื่นในขณะฟัง เพราะมีกล่าวไว้ในพระบาลีว่าคนจำนวนมากบรรลุธรรมในขณะฟังเทศน์ที่เกี่ยวกับอริยสัจ ๔ เมื่อจิตคล่องแคล่ว อ่อนโยน ปราศจากนิวรณ์ ปราโมทย์และผ่องใส[๖]

---

[๖] ยทา ภควา อญฺญาสิ พฺราหฺมณํ โปกฺขรสาตึ กลฺลจิตฺตํ มุทุจิตฺตํ วินีวรณ-จิตฺตํ อุทคฺคจิตฺตํ ปสนฺนจิตฺตํ, อถ ยา พุทฺธานํ สามุกฺกํสิกา ธมฺมเทสนา, ตํ ปกาเสสิ ทุกฺขํ สมุทยํ นิโรธํ มคฺคํ. เสยฺยถาปิ นาม สุทฺธํ วตฺถํ อปคตกาฬกํ สมฺมเทว รชนํ ปฏิคฺคณฺเหยฺย, เอวเมว พฺราหฺมณสฺส โปกฺขรสาติสฺส ตสฺมิญฺเญว อาสเน วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิ "ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺมนฺ"ติ. (ที. สี. ๙.๒๙๘.๑๐๘)

"เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า พราหมณ์โปกขรสาติ มีจิตคล่องแคล่ว อ่อนโยน ปราศจากนิวรณ์ ปราโมทย์ และผ่องใส จึงทรงประกาศพระธรรมเทศนา ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เองคือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ดวงตาเห็นธรรม อันปราศจากธุลีมลทินได้เกิดขึ้นแก่พราหมณ์โปกขรสาติ ณ ที่นั่งนั้นแหละว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งหมดนั้นมีความดับไปเป็นธรรมดา เหมือนผ้าสะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมด้วยดี ฉะนั้น"

การรับรู้รูปนามในปัจจุบันขณะ มิใช่เพียงการรู้สมมุติบัญญัติ คือชื่อของรูปนามทีละอย่าง แต่เป็นการรับรู้ความจริงในขั้นปรมัตถ์ ในขณะที่ปรากฏจริง อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นปรมัตถสัจจะ ทุกขสัจก็เป็นปรมัตถสัจจะ เมื่อสภาวธรรมถูกกำหนดรู้จนปรากฏลักษณะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน จึงเป็นการกำหนดรู้ทุกข์อย่างถูกต้อง ตรงตามคำสอนของพระพุทธองค์ เพราะการกำหนดรู้อย่างนี้ทำให้ตัณหาถูกละได้ชั่วคราว (ตทังคปหาน)

เมื่อตัณหาถูกละไป กิเลสอื่นเริ่มตั้งแต่อวิชชาที่หลงผิดว่าเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน ตลอดจนกรรมและวิบากก็จะดับไปด้วยในขณะที่มีการกำหนดรู้อย่างถูกต้อง นี่คือการดับชั่วขณะด้วยการกำหนดรู้ (ตทังคนิโรธ) พร้อมกันนั้นอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ประกอบด้วยวิปัสสนาก็ได้รับการพัฒนาให้เจริญขึ้นด้วย ตามนัยนี้ ท่านโกณฑัญญะได้พัฒนาวิปัสสนาด้วยการกำหนดรู้สภาวธรรมปัจจุบันที่ปรากฏชัดตามความเป็นจริงจนบรรลุเป็นพระโสดาบันในขณะฟังธรรมอยู่หรือเมื่อฟังจบแล้ว

ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลีและมลทิน

ตามข้อความที่พระสูตรได้กล่าวถึงดวงตาเห็นธรรมของท่านโกณฑัญญะว่าเป็นดวงตาอันปราศจากธุลีและมลทิน ในคัมภีร์สารัตถทีปนี[๗] อธิบายว่า ข้อความว่า "ปราศจากธุลี" หมายถึง ปราศจากราคะเป็นต้นที่ทำให้ไปเกิดในอบายภูมิ ข้อความว่า "ปราศจากมลทิน" หมายถึง ปราศจากทิฏฐิและวิจิกิจฉา ตามนัยนี้ธุลีและมลทินจึงเป็นกิเลสที่ถูกโสดาปัตติมรรคขจัดได้โดยเด็ดขาด ส่วนคัมภีร์อรรถกถาของปฏิสัมภิทามรรค[๘] กล่าวว่า กิเลสมีราคะเป็นต้นเป็นทั้งธุลีและมลทิน เพราะมีสภาพครอบงำจิตของเหล่าสัตว์จึงได้ชื่อว่า ธุลี และเพราะทำลายให้ย่อยยับจึงได้ชื่อว่า มลทิน

---

[๗] วิรชนฺติ อปายคมนียราครชาทีนํ วิคเมน วิรชํ. วีตมลนฺติ อนวเสสทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉามลาปคเมน วีตมลํ. (สารตฺถ. ๓.๒๒๐)

"คำว่า วิรชํ (ปราศจากธุลี) หมายความว่า ปราศจากธุลีโดยปราศจากธุลีคือราคะที่พาไปสู่อบายเป็นต้น

คำว่า วีตมลํ (ปราศจากมลทิน) หมายความว่า ปราศจากมลทินโดยปราศจากมลทินคือทิฏฐิและวิจิกิจฉาโดยสิ้นเชิง"

[๘] วิรชนฺติ วิคตราคาทิรชํ. วีตมลนฺติ วิคตราคาทิมลํ. ราคาทโย หิ อชฺโฌตฺถรณฏฺเฐน รโช นาม, ทูสนฏฺเฐน มลํ นาม. (ปฏิสํ. อ. ๒.๒๕๓)

"คำว่า วิรชํ (ปราศจากธุลี) หมายความว่า มีธุลีคือราคะเป็นต้นปราศจากไป

คำว่า วีตมลํ (ปราศจากมลทิน) หมายความว่า มีมลทินคือราคะเป็นต้นปราศจากไป

โดยแท้จริงแล้ว ราคะเป็นต้นชื่อว่า ธุลี เพราะเป็นสภาพครอบงำ และชื่อว่า มลทิน เพราะเป็นสภาพทำลาย"

ข้อความว่า “ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลีและมลทิน” นั้น อาจตีความได้สองอย่างคือ (ก) เป็นดวงตาเห็นธรรมคือมรรคญาณอันไม่ประกอบด้วยธุลีและมลทินคือกิเลส และ (ข) ดวงตาเห็นธรรมอันมิได้ถูกปิดบังไว้ด้วยธุลีและมลทินคือกิเลส ความหมายที่ถูกคือข้อ (ข) เพราะมรรคญาณไม่ใช่สภาวะที่ประกอบด้วยกิเลสตามปกติอยู่แล้ว แต่การบรรลุมรรคญาณมีได้โดยไม่มีกิเลสเป็นอุปสรรคขวางกั้น จึงหมายถึงข้อ (ข) อย่างเดียว

การขจัดกิเลสด้วยมรรคญาณนั้นหมายความว่า ตราบใดที่กิเลส คือ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา และราคะที่ทำให้ไปเกิดในอบายภูมิ ยังมีกำลังอยู่ แม้ผู้ปฏิบัติธรรมจะเพียรเจริญวิปัสสนาก็ไม่อาจหยั่งเห็นพระนิพพานได้ เพราะกิเลสเป็นสิ่งที่ขัดขวางไม่ให้รู้เห็นธรรม เปรียบเหมือนต้อกระจกที่ทำให้ดวงตามืดมัว แต่เมื่อวิปัสสนาปัญญาได้รับการพัฒนาให้แก่กล้า กิเลสเหล่านั้นก็จะเบาบางและอ่อนแอจนปิดบังพระนิพพานไม่ได้ เหมือนต้อกระจกถูกลอกออกให้บางจนสามารถมองทะลุไปได้ หลังจากนั้นโสดาปัตติมรรคก็จะสามารถเห็นแจ้งแทงตลอดพระนิพพานได้ ความสามารถที่มองทะลุธุลีไปเห็นนิพพานจึงเรียกว่า ปราศจากธุลี (วิรชะ) และปราศจากมลทิน (วีตมละ) การบรรลุมรรคจึงทำลายธุลีส่วนที่วิปัสสนาได้ทำให้เบาบางลงจนเกือบหมดแล้วนั่นเอง

คำอธิบายข้างต้นสอดคล้องกับข้อความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคและมหาฎีกาซึ่งกล่าวว่า การบรรลุมรรคญาณได้ขจัดกิเลสที่เหลือหลังจากวิปัสสนามรรคได้ทำให้เบาบางลงแล้ว[๙]

ควรทราบว่าการบรรลุอริยมรรคนั้นไม่ได้เกิดขึ้นเองจากศูนย์ เช่นเดียวกับจิตดวงใหม่ย่อมเกิดต่อจากจิตดวงก่อน จึงอาจกล่าวได้ว่ามรรคปัญญาเกิดต่อจากวิปัสสนาปัญญา ดังนั้น กิเลสคือทิฏฐิ วิจิกิจฉา และราคะที่ถูกบั่นทอนกำลังลงด้วยวิปัสสนาจึงไม่อาจบดบังการเห็นพระนิพพานของมรรคได้ ข้อความว่า "ปราศจากธุลีและมลทิน" จึงหมายความว่า กิเลสไม่สามารถปิดบังพระนิพพานได้

---

๙ ตสฺส ตํ อุปฺปนฺนภาวํ วินาสยมานํ ยสฺมา ตํ ตํ โลกิยโลกุตฺตรญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา ตํ สพฺพมฺปิ ปหาตพฺพํ โหตีติ. (วิสุทฺธิ. ๒.๓๗๔)

"ปัญญาฝ่ายโลกิยะและโลกุตตระนั้นๆ ย่อมเกิดขึ้นทำลายความเกิดขึ้นนั้นของธรรมที่เป็นปัจจุบันนั้น ดังนั้น ธรรมที่เป็นปัจจุบันทั้งหมดนั้นจึงเป็นสิ่งที่ควรละ"

ปฐมํ โลกิยญาเณน ยถาพลํ ปหีนเมว โลกุตฺตรญาณํ ปชหตีติ โลกิยคฺคหณํ กตํ. (วิสุทฺธิ. ฏี. ๒.๕๕๖)

"ปัญญาฝ่ายโลกุตตระ ย่อมละกิเลสที่ถูกปัญญาฝ่ายโลกิยะละได้ตามกำลังก่อน ดังนั้น จึงกระทำการถือเอาศัพท์ว่า โลกิย (ฝ่ายโลกิยะ)

ในคัมภีร์อรรถกถาของพรหมายุสูตร[๑๐] กล่าวว่า "มรรคญาณ ๓ ขั้นแรก เป็นธรรมจักษุหรือดวงตาเห็นธรรม" แต่ในคัมภีร์อรรถกถาของจูฬราหุโลวาทสูตร[๑๑] กล่าวว่า "มรรคญาณและผลญาณทั้ง ๔ เป็นดวงตาเห็นธรรม" ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงมรรคญาณขั้นสูงที่ปราศจากธุลีและมลทิน จึงหมายความว่า ราคะและโทสะเป็นต้น ถูกทำให้เบาบางลงด้วยวิปัสสนา จนกระทั่งไม่สามารถปิดบังพระนิพพานได้ คำที่ได้อธิบายมาทั้งหมดนี้แสดงว่าโลกุตตรมรรคไม่ได้เกิดขึ้นใหม่จากศูนย์ แต่พัฒนามาจากวิปัสสนาโดยความเป็นปกตูปนิสสยปัจจัย คือ ปัจจัยเป็นที่อาศัยซึ่งมีกำลัง

---

[๑๐] กตฺถจิ ธมฺมจกฺขุมฺหิ "วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาที"ติ หิ เอตฺถ อริยมคฺคตฺตยปญฺญา. (ที. อ. ๑.๑๖๕)

"ในบางที่ ปัญญาในโลกุตตรมรรคอันประเสริฐ ๓ ขั้นเป็นธรรมจักษุในพระบาลีนี้ว่า วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิ (ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลีมลทิน)"

[๑๑] ธมฺมจกฺขุนฺติ อิมสฺมึ สุตฺเต จตฺตาโร จ มคฺคา จตฺตาริ จ ผลานิ ธมฺมจกฺขุนฺติ เวทิตพฺพานิ. ตตฺถ หิ กาจิ เทวตา โสตาปนฺนา อเหสุํ, กาจิ สกทาคามี, อนาคามี, ขีณาสวา. ตาสญฺจ ปน เทวตานํ เอตฺตกาติ คณนวเสน ปริจฺเฉโท นตฺถิ. (สํ. อ. ๓.๔๓)

"ในคำว่า ธมฺมจกฺขุํ (ธรรมจักษุ) มรรค ๔ และผล ๔ พึงทราบว่าเป็นธรรมจักษุในพระสูตรนี้ เพราะในที่แสดงพระสูตรนั้นมีเทวดาบางตนเป็นพระโสดาบันบ้าง บางตนเป็นพระสกทาคามีบ้าง พระอนาคามีบ้าง พระอรหันต์บ้าง และไม่มีกำหนดจำนวนว่าเทวดาเหล่านั้นมีเพียงเท่านี้"

หากจะถามว่า ดวงตาเห็นธรรมที่เป็นโสดาปัตติมรรคญาณเกิดขึ้นได้อย่างไร ก็ตอบได้ว่า เกิดขึ้นด้วยการหยั่งเห็นว่าทุกสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดานั้น ย่อมมีความดับเป็นธรรมดา (ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺมํ) การเห็นอย่างนี้อาจเกิดขึ้นได้ ๒ ระยะ คือ ในขณะที่บรรลุอุทยัพพยญาณที่รู้เห็นความเกิดดับอย่างรวดเร็วของสภาวธรรมที่กำหนดรู้อยู่ การรู้เห็นในลักษณะนี้เกิดจากวิปัสสนา หรือในขณะที่สังขารุเปกขาญาณแก่กล้าแล้วได้บรรลุความดับของกระแสรูปนามทั้งหมด การรู้เห็นอย่างนี้จัดเป็นการหยั่งเห็นพระนิพพานด้วยโลกุตตรมรรคว่า สภาวธรรมที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดานั้นย่อมเข้าสู่ความดับสนิทไม่มีเหลือ

ดวงตาเห็นธรรมของพระโสดาบันนั้น เกิดขึ้นด้วยการรู้เห็นความดับของรูปนามทั้งหมดด้วยโสดาปัตติมรรค แม้ดวงตาเห็นธรรมของพระอริยบุคคลชั้นสูงขึ้นไปก็มีลักษณะนี้เช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนั้นในจูฬราหุโลวาทสูตรจึงกล่าวถึงการบรรลุมรรคญาณทั้ง ๔ ว่า เป็นการเห็นธรรมด้วยดวงตาอันปราศจากธุลีและมลทินว่า ทุกสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดาย่อมดับไปเป็นธรรมดา[๑๒]

---

๑๒ สํ. สฬา. ๑๘.๑๒๑.๑๐๔

มรรคญาณรับเอาความดับรูปนามทั้งหมดเป็นอารมณ์

บางคนอ้างข้อความที่มาจากคัมภีร์อรรถกถาของจูฬนิเทศว่า "โสดาปัตติมรรคละจิตที่เป็นทิฏฐิคตสัมปยุตต์ ๔ ดวง และจิตที่ประกอบกับวิจิกิจฉา ๑ ดวง"[๑๓] แล้วกล่าวว่า ในขณะบรรลุโสดา-ปัตติมรรคและโสดาปัตติผล สังขารคือรูปนามไม่ได้ดับลงทั้งหมด แต่มีเพียงการดับของอกุศลจิต ๕ ดวงเป็นอารมณ์เท่านั้น ความเห็นข้างต้นไม่ถูกต้อง เพราะนิพพานไม่ใช่ความดับของสังขารเพียงบางส่วน แต่เป็นการดับอย่างสิ้นเชิงของวัฏฏะทั้ง ๓ คือ กิเลสวัฏ กรรมวัฏ และวิปากวัฏ อีกทั้งเป็นการดับของรูปนามสังขารทั้งหมด ดังนั้น หากจะถามว่าโลกุตตรมรรคมีอะไรเป็นอารมณ์ คำตอบก็คือ โลกุตตรมรรคนี้มีพระนิพพานซึ่งเป็นความดับของรูปนามทั้งหมดเป็นอารมณ์

---

[๑๓] โสตาปตฺติมคฺเคน หิ จตฺตาริ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตานิ วิจิกิจฺฉาสหคตนฺติ ปญฺจ จิตฺตานิ นิรุชฺฌนฺติ. (จูฬนิ. อ. หน้า ๔)

"โดยแท้จริงแล้ว จิต ๕ ดวง คือ จิตที่ประกอบกับทิฏฐิ ๔ ดวง และจิตที่เกิดร่วมกับวิจิกิจฉา ย่อมดับไปด้วยโสดาปัตติมรรค"

เมื่อตรวจดูข้อความในคัมภีร์จูฬนิเทศ ปารายนวรรค อชิตสูตร แล้วก็พบว่ามีการกล่าวถึงความดับของรูปนามทั้งหมดว่าเป็นนิพพาน ด้วยพระดำรัสว่า วิญฺญาณสฺส นิโรเธน เอตฺเถตํ อุปรุชฺฌติ (รูปนามนั้นย่อมดับไป ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณ) และหากโสดาปัตติมรรคมีการดับไปของอกุศลจิต ๕ ดวงเป็นอารมณ์แล้ว นิพพานที่เป็นอารมณ์ของมรรคแต่ละขั้นจะต้องมีการดับไปของอกุศลจิตแต่ละอย่างเป็นอารมณ์ เมื่อเป็นเช่นนี้นิพพานของมรรคญาณแต่ละขั้นก็ต้องต่างกัน แต่มิได้เป็นเช่นนั้น เพราะมรรคญาณทั้ง ๔ นี้มีนิพพานอย่างเดียวกันเป็นอารมณ์ จะเห็นได้ว่าแม้ในพระสูตรนี้ก็กล่าวถึงการดับรูปนามทั้งหมดว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งมวลนั้นมีความดับเป็นธรรมดา (ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺมํ)

อนึ่ง ในพระสูตรนี้กล่าวถึงการฟังธรรมของท่านโกณฑัญญะแล้วบรรลุธรรม มิได้กล่าวถึงการเจริญวิปัสสนาในขณะฟังธรรม อาจทำให้เข้าใจผิดว่าการฟังธรรมอย่างเดียวทำให้บรรลุธรรมได้โดยไม่ต้องเจริญวิปัสสนา ความจริงแล้วการเจริญวิปัสสนาเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการบรรลุธรรม และสอดคล้องกับคำสอนในพระสูตรนี้ที่กล่าวไว้ชัดเจนว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสิ่งควรเจริญ นอกจากนั้นในคัมภีร์อรรถกถาก็กล่าวว่า ทุกขสัจและสมุทยสัจเป็นธรรมที่ควรเข้าใจด้วยการกำหนดรู้และการละ อีกทั้งกล่าวถึงการพัฒนาโลกุตตรมรรคเมื่อวิปัสสนาปัญญาเจริญถึงที่สุด นอกจากนี้ ในคัมภีร์อรรถกถายังกล่าวไว้ชัดเจนว่า วิปัสสนาญาณและมรรคญาณจะเกิดขึ้นไม่ได้หากไม่มีการกำหนดรู้สภาวธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔ อย่าง คือ กองรูป เวทนา จิตและสภาวธรรม ซึ่งข้อความนี้สอดคล้องกับการเกิดขึ้นของสัมมาสติจากการเจริญสติปัฏฐาน ๔

สรุปความว่าโลกุตตรมรรคจะเกิดขึ้นไม่ได้หากไม่มีการเจริญวิปัสสนามาก่อน ดังนั้น จึงสันนิษฐานได้ว่าท่านโกณฑัญญะได้เจริญวิปัสสนาในขณะฟังพระสูตรจนบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน

เทวดาและพรหมบันลือเสียง

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงยังกงล้อแห่งธรรมให้เคลื่อนไปด้วยการแสดงพระสูตรนี้ ภุมเทวดาได้ป่าวประกาศว่า "พระธรรมจักรอันไม่มีจักรอื่นเทียบได้ ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงหมุนให้เคลื่อนไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตเมืองพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลกยังให้หมุนกลับไม่ได้" เทวดาในชั้นสูงๆ ขึ้นไปก็บันลือเสียงต่อๆ กันไปจนถึงพรหมโลก ทั้งหมื่นโลกธาตุก็หวั่นไหวสะเทือนเลื่อนลั่นไป แสงสว่างอันยิ่งไม่มีประมาณได้ปรากฏแล้วในโลกด้วยอานุภาพแห่งพระสูตรอันยิ่งใหญ่นี้ ล่วงพ้นเทวานุภาพทั้งปวง ดังข้อความว่า

ปวตฺติเต จ ปน ภควตา ธมฺมจกฺเก ภุมฺมา เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสุํ "เอตํ ภควตา พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ อปฺปฏิวตฺติยํ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมินฺ"ติ.

"เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงหมุนกงล้อแห่งธรรมแล้ว ภุมเทวดาได้ป่าวประกาศว่า พระผู้มีพระภาคทรงหมุนกงล้อแห่งธรรมอันยอดเยี่ยม ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ที่สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ไม่สามารถเหนี่ยวรั้งให้หมุนกลับได้"

ภุมฺมานํ เทวานํ สทฺทํ สุตฺวา จาตุมหาราชิกา เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสุํ "เอตํ ภควตา พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ อปฺปฏิวตฺติยํ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมินฺ"ติ.

"เทวดาชั้นจาตุมหาราชได้ยินเสียงของภุมเทวดาแล้ว ได้ป่าวประกาศว่า พระผู้มีพระภาคทรงหมุนกงล้อแห่งธรรมอันยอดเยี่ยม ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ที่สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ไม่สามารถเหนี่ยวรั้งให้หมุนกลับได้"

จาตุมหาราชิกานํ เทวานํ สทฺทํ สุตฺวา ตาวตึสา เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสุํ "เอตํ ภควตา พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ อปฺปฏิวตฺติยํ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมินฺ"ติ.

"เทวดาชั้นดาวดึงส์ได้ยินเสียงของเทวดาชั้นจาตุมหาราชแล้ว ได้ป่าวประกาศว่า พระผู้มีพระภาคทรงหมุนกงล้อแห่งธรรมอันยอดเยี่ยม ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ที่สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ไม่สามารถเหนี่ยวรั้งให้หมุนกลับได้"

ตาวตึสานํ เทวานํ สทฺทํ สุตฺวา ยามา เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสุํ "เอตํ ภควตา พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ อปฺปฏิวตฺติยํ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมินฺ"ติ.

"เทวดาชั้นยามาได้ยินเสียงของเทวดาชั้นดาวดึงส์แล้ว ได้ป่าวประกาศว่า พระผู้มีพระภาคทรงหมุนกงล้อแห่งธรรมอันยอดเยี่ยม ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ที่สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ไม่สามารถเหนี่ยวรั้งให้หมุนกลับได้"

ยามานํ เทวานํ สทฺทํ สุตฺวา ตุสิตา เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสุํ "เอตํ ภควตา พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ อปฺปฏิวตฺติยํ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมินฺ"ติ.

"เทวดาชั้นดุสิตได้ยินเสียงของเทวดาชั้นยามาแล้ว ได้ป่าวประกาศว่า พระผู้มีพระภาคทรงหมุนกงล้อแห่งธรรมอันยอดเยี่ยม ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ที่สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ไม่สามารถเหนี่ยวรั้งให้หมุนกลับได้"

ตุสิตานํ เทวานํ สทฺทํ สุตฺวา นิมฺมานรตี เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสุํ "เอตํ ภควตา พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ อปฺปฏิวตฺติยํ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมินฺ"ติ.

"เทวดาชั้นนิมมานรดีได้ยินเสียงของเทวดาชั้นดุสิตแล้ว ได้ป่าวประกาศว่า พระผู้มีพระภาคทรงหมุนกงล้อแห่งธรรมอันยอดเยี่ยม ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ที่สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ไม่สามารถเหนี่ยวรั้งให้หมุนกลับได้"

นิมฺมานรตีนํ เทวานํ สทฺทํ สุตฺวา ปรนิมฺมิตวสวตฺตี เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสุํ "เอตํ ภควตา พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ อปฺปฏิวตฺติยํ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมินฺ"ติ.

"เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวดีได้ยินเสียงของเทวดาชั้นนิมมานรดีแล้ว ได้ป่าวประกาศว่า พระผู้มีพระภาคทรงหมุนกงล้อแห่งธรรมอันยอดเยี่ยม ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ที่สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ไม่สามารถเหนี่ยวรั้งให้หมุนกลับได้"

ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนํ เทวานํ สทฺทํ สุตฺวา พฺรหฺมกายิกา เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสุํ "เอตํ ภควตา พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ อปฺปฏิวตฺติยํ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมินฺ"ติ.

"เทพที่นับเนื่องในหมู่พรหมได้ยินเสียงของเทวดาชั้นปรนิมมิต-วสวดีแล้ว ได้ป่าวประกาศว่า พระผู้มีพระภาคทรงหมุนกงล้อแห่งธรรมอันยอดเยี่ยม ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ที่สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ไม่สามารถเหนี่ยวรั้งให้หมุนกลับได้"

[ในพระสูตรพบข้อความที่กล่าวถึงพรหมว่าเทพที่นับเนื่องในหมู่พรหม (พฺรหฺมกายิกา เทวา) แต่ในบทสวดมนต์ของไทยบางฉบับพบข้อความที่กล่าวถึงพรหมโดยละเอียดจำแนกเป็นพรหมชั้นปาริสัชชา พรหมชั้นปุโรหิตา และพรหมชั้นมหาพรหม เป็นต้น ข้อความดังกล่าวไม่พบโดยตรงในพระสูตร จึงเป็นข้อความเพิ่มเติมขึ้นมาในภายหลัง]

อิติห เตน ขเณน เตน มุหุตฺเตน ยาว พฺรหฺมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉิ.

"เสียงป่าวประกาศในโลกนี้ได้แพร่สะพัดถึงพรหมโลก โดยชั่วขณะนั้น โดยชั่วครู่นั้น ด้วยประการฉะนี้"

ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกากล่าวถึงระยะกาลไว้ ๓ อย่าง[๑๔]

๑. ขณะ เทียบกับเวลาดีดนิ้วมือ ๑๐ ครั้ง

๒. ลยะ เป็นเวลา ๑๐ ขณะ

๓. ขณลยะ เป็นเวลา ๑๐ ลยะ เทียบกับเวลา ๑๐๐ ขณะ

๓. มุหุตตะ เป็นเวลา ๑๐ ขณลยะ เทียบกับเวลา ๑,๐๐๐ ขณะ

---

[๑๔] กาโลทฺธา สมโย เวลา ตพฺพิเสสา ขณาทโย
ขโณ ทสจฺฉรากาโล ขณา ทส ลโย ภเว.
ลยา ทส ขณลโย มุหุตฺโต เต สิยา ทส
ทส ขณมุหุตฺโต เต ทิวโส ตุ อหํ ทินํ.
(อภิธานปฺปทีปิกา. คาถา ๖๖-๖๗)

"เวลา = กาล, อทฺธ, สมย, เวลา และ ขณ เป็นต้นเป็นเวลาโดยพิเศษนั้น
เวลาดีดนิ้วมือ ๑๐ ครั้ง ชื่อว่า ขณะ
๑๐ ขณะ ชื่อว่า ลยะ
๑๐ ลยะ ชื่อว่า ขณลยะ
๑๐ ขณลยะ ชื่อว่า มุหุตตะ
๑๐ มุหุตตะ ชื่อว่า ขณมุหุตตะ
วัน = ทิวส, อห, ทิน"

อย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์อรรถกถาของปฏิสัมภิทามรรคกล่าวว่า "พระธรรมสังคาหกาจารย์กล่าวคำว่า เตน ขเณน โดยกระทำเป็นพิเศษว่า เตน มุหุตฺเตน ความหมายก็คือ โดยชั่วขณะที่เรียกว่ามุหุตตะ ไม่ใช่โดยขณะจิตอันเป็นปรมัตถ์"[๑๕] ดังนั้น คำว่า ขเณน จึงไม่ใช่เวลาดีดนิ้วมือ ๑๐ ครั้ง และ มุหุตฺต ก็ไม่ใช่เวลาดีดนิ้วมือ ๑,๐๐๐ ครั้ง แต่เป็นเวลาชั่วขณะตามปกติ นอกจากนั้น ฉบับพม่ามีรูปว่า เตน ขเณน เตน ลเยน เตน มุหุตฺเตน แต่ในที่นี้ใช้ตามคัมภีร์อรรถกถาของปฏิสัมภิทามรรคที่ไม่มี เตน ลเยน อีกทั้งยังสอดคล้องกับฉบับสิงหล ฉบับไทย และฉบับเขมรอีกด้วย

ต่อมาพระธรรมสังคาหกาจารย์ได้กล่าวถึงการเกิดแผ่นดินไหวและโอภาสอันแสดงถึงอานุภาพของพระสูตรนี้ว่า

อยญฺจ ทสสหสฺสิโลกธาตุ สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิ. อปฺปมาโณ จ อุฬาโร โอภาโส โลเก ปาตุรโหสิ อติกฺกมฺม เทวานํ เทวานุภาวํ.[๑๖]

"และหมื่นโลกธาตุนี้ได้สั่นสะเทือนหวั่นไหว และเกิดโอภาสอันใหญ่หลวงหาประมาณมิได้ในโลก ยิ่งกว่าเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย"

---

[๑๕] เตน ขเณนาติ วจนํ วิเสเสตฺวา เตน มุหุตฺเตนาติ วุตฺตํ. มุหุตฺตสงฺขาเตน ขเณน, น ปรมตฺถขเณนาติ วุตฺตํ โหติ. (ปฏิสํ. อ. ๒.๒๕๕)

[๑๖] ในคำว่า เทวานํ เทวานุภาวํ (เทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย) นี้ ความจริงคำว่า เทวานุภาว มีความหมายตามศัพท์ว่า "เทวานุภาพ, อานุภาพของเทวดา" แต่การกล่าวซ้ำว่า เทวานํ เทวานุภาวํ เป็นสำนวนทางภาษาอย่างหนึ่ง ซึ่งบทสมาสคือ เทวานุภาว ได้กลายเป็นศัพท์ที่มี

ความหมายโดยสามัญทั่วไปว่า “อานุภาพ” จึงต้องเพิ่มคำว่า เทวานํ (ของเทวดาทั้งหลาย) เพื่อเป็นคำขยายของอานุภาพ ดังคำว่า สุคตสฺส สุคตจีวรปฺปมาณํ (ขนาดจีวรของพระสุคต), เตลํ (น้ำมัน) กล่าวคือ บทสมาสว่า สุคตจีวร แม้ควรมีความหมายตามศัพท์ว่า “จีวรของพระสุคต” ก็มีความหมายโดยสามัญว่า “จีวร” จึงต้องเพิ่มคำว่า สุคตสฺส เพื่อระบุว่าเป็นจีวรของพระสุคต ส่วนคำว่า เตลํ แม้ควรมีความหมายตามศัพท์ว่า “น้ำมันงา” ตามรูปวิเคราะห์ว่า ติลสฺส อิทํ เตลํ (เตละ คือ น้ำมันของงา) ก็มีความหมายโดย สามัญว่า “น้ำมัน” จึงต้องเพิ่มคำว่า ติล (งา) ใน ติลเตลํ (น้ำมันงา) เพื่อให้หมายถึงน้ำมันงา ดังคัมภีร์มณิสารมัญชูสากล่าวว่า

ตทฺธิโต จ สมาโส จ วากฺยตฺเถสุ วิเสสกา
ปสิทฺธิยนฺตุ สามญฺญํ เตลํ สุคตจีวรํ. (มณิมญฺชูสา. ๑.๖๖)

“บทตัทธิตและสมาส เป็นศัพท์มีความหมายพิเศษในรูปวิเคราะห์ แต่ในบทสำเร็จมีความหมายโดยสามัญทั่วไป ดังคำว่า เตลํ (น้ำมัน) สุคตจีวรํ (จีวร)”

อย่างไรก็ตาม การใช้คำในลักษณะนี้เป็นสำนวนที่ใช้เฉพาะศัพท์เท่านั้น ไม่พบในบทตัทธิตและสมาสโดยทั่วไป ในกรณีตรงกันข้าม บทตัทธิตและสมาสมักแสดงความหมายพิเศษที่ยิ่งกว่าความหมายปกติ ดังบทสมาสว่า สธโน ปุริโส (บุรุษผู้มีทรัพย์) และบทตัทธิตว่า ธนวา ปุริโส (บุรุษผู้มีทรัพย์) มีข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ในคัมภีร์อนุทีปนีว่า

สธโน ปุริโส, ธนวา ปุริโสติอาทโย สมาสตทฺธิตสทฺทา เยภุยฺเยน อติสฺสยตฺถทีปกา โหนฺติ. น หิ อปฺปเกน ธเนน ตถา โวหรนฺติ. (อนุทีปนี. หน้า ๒๐)

“บทสมาสและตัทธิตเป็นต้นว่า สธโน ปุริโส (บุรุษผู้มีทรัพย์), ธนวา ปุริโส (บุรุษผู้มีทรัพย์) มักแสดงอรรถที่ยิ่งกว่าสามัญ เพราะไม่ควรเรียกอย่างนั้นด้วยทรัพย์เล็กน้อย”

พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทาน

เมื่อจบพระธรรมเทศนา ท่านโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานว่า “โกณฑัญญะรู้แล้วหนอ โกณฑัญญะรู้แล้วหนอ” พระโกณฑัญญะจึงได้ชื่อว่า พระอัญญาโกณฑัญญะ เพราะคำอุทานนี้ตั้งแต่นั้นมา ดังข้อความว่า

อถ โข ภควา อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ “อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑญฺโญ, อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑญฺโญ”ติ. อิติ หิทํ อายสฺมโต โกณฺฑญฺญสฺส อญฺญาโกณฺฑญฺโญเตฺวว นามํ อโหสิ.

"ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานว่า ท่านทั้งหลาย โกณฑัญญะรู้แล้วหนอ ท่านทั้งหลาย โกณฑัญญะรู้แล้วหนอ ฉะนั้น ท่านโกณฑัญญะจึงปรากฏสมญานามนี้ว่า พระอัญญาโกณฑัญญะ[๑๗] (พระโกณฑัญญะผู้รู้แล้ว)"

---

[๑๗] ฉบับฉัฏฐสังคีติมีรูปว่า อญฺญาสิโกณฺฑญฺญ ในที่นี้ใช้ตามฉบับไทยซึ่งมีรูปว่า อญฺญาโกณฺฑญฺญ และสอดคล้องกับสัททนีติปกรณ์ที่แต่งในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ คำว่า อญฺญาโกณฺฑญฺญ มาจาก อญฺญาสิ (รู้แล้ว) + โกณฺฑญฺญ (พระโกณฑัญญะ) บทอาขยาตว่า อญฺญาสิ ได้กลายเป็นบทนามไปเมื่อกล่าวถึงชื่อ ดังสัททนีติปกรณ์ (สุตตมาลา สูตร ๙๙๐) กล่าวว่า สญฺญิจฺฉายมาขฺยาตํ ภวติ นามิกํ (เมื่อต้องการกล่าวชื่อ บทอาขยาตก็เป็นบทนามได้) คำดังกล่าวมีรูปวิเคราะห์ว่า อญฺญาสิ จ โส โกณฺฑญฺโญ จาติ อญฺญาโกณฺฑญฺโญ (อัญญาโกณฑัญญะ คือ โกณฑัญญะผู้รู้แล้ว) และลบ สิ เพื่อย่อคำ

อุทาหรณ์ในเรื่องนี้ เช่นคำว่า มกฺขลิโคสาล ซึ่งสำเร็จรูปมาจาก มกฺขลิ ศัพท์ + โคสาล ศัพท์ คำว่า โคสาล (คอกวัว) เป็นชื่อตัวเพราะเขาเกิดในคอกวัว คำว่า มกฺขลิ เป็นบทอาขยาตที่แปลว่า "อย่าลื่น" มาจาก มา + ขลิ (ขล ธาตุ + อี วิภัตติ) มีเรื่องเล่าว่า วันหนึ่งนายโคสาลถือหม้อน้ำมันเดินไปบนพื้นโคลน เจ้านายบอกว่าอย่าลื่นล้มแต่เขาลื่นล้มทำให้หม้อน้ำมันตกแตก จึงหนีออกจากเรือนไป ต่อมาเมื่อตั้งตนเป็นคณาจารย์ จึงชื่อว่า มักขลิโคสาล คำว่า มกฺขลิ (อย่าลื่น) เป็นบทอาขยาตที่ใช้เป็นบทนามแสดงชื่อ จึงเข้าสมาสกับคำหลังว่า โคสาล เป็นรูปว่า มกฺขลิโคสาล (นายโคสาลที่เจ้านายพูดว่าอย่าลื่น)

ท่านโกณฑัญญะทูลขอบรรพชาอุปสมบท

ข้อความในพระสูตรตามที่ปรากฏในสังยุตตนิกาย จบลงเพียงเท่านี้ แต่ในวินัยปิฎกยังกล่าวถึงการอุปสมบทของท่านโกณฑัญญะและการปรากฏขึ้นของภิกษุสงฆ์ต่อไปว่า

อถ โข อายสฺมา อญฺญาโกณฺฑญฺโญ ทิฏฺฐธมฺโม ปตฺตธมฺโม วิทิตธมฺโม ปริโยคาฬฺหธมฺโม ติณฺณวิจิกิจฺโฉ วิคตกถํกโถ เวสารชฺชปฺปตฺโต อปรปฺปจฺจโย สตฺถุสาสเน ภควนฺตํ เอตทโวจ “ลเภยฺยาหํ ภนฺเต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลเภยฺยํ อุปสมฺปทนฺ”ติ.

“ครั้งนั้น ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ ได้เห็นธรรมแล้ว ได้บรรลุธรรมแล้ว ได้รู้ธรรมแจ่มแจ้งแล้ว มีธรรมอันหยั่งลงแล้ว ข้ามความสงสัยได้แล้ว ปราศจากความสงสัย ถึงความเป็นผู้แกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา ได้ทูลคำนี้ต่อพระผู้มีพระภาคว่า ขอข้าพระองค์พึงได้บรรพชา พึงได้อุปสมบท ในสำนักพระผู้มีพระภาคพระพุทธเจ้าข้า”

ในครั้งนั้น ท่านอัญญาโกณฑัญญะเพียงคนเดียวทูลขอบรรพชา ส่วนปัญจวัคคีย์ที่เหลืออีก ๔ คน คือ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ มิได้ตัดสินใจจะบวช อาจเป็นเพราะทั้ง ๔ คนยังมิได้บรรลุธรรมเหมือนกับท่านอัญญาโกณฑัญญะ เดิมทีเดียวท่านคงเป็นนักบวชลัทธิอื่นมาก่อน การละทิ้งความเชื่อเดิมมาขอบวชในพระพุทธศาสนาจะต้องมีศรัทธาอย่างแรงกล้า เพราะการเปลี่ยนไปนับถือศาสนาอื่นนับว่าเป็นของยาก และการรับเอาพระรัตนตรัยเป็นสรณะ การรักษาศีลเจริญภาวนา ครองผ้ากาสาวพัสตร์ เป็นสมณะในพระพุทธศาสนา ก็เป็นการยากสำหรับคนบางคน เช่นกับปัญจวัคคีย์อีก ๔ คนซึ่งมิได้ตัดสินใจขอบวช

ท่านโกณฑัญญะตัดสินใจขอบวชเป็นภิกษุในพระศาสนา เพราะได้ดวงตาเห็นธรรม เข้าถึงพระนิพพานที่หยั่งเห็นการเกิดดับของรูปนามทั้งหมด จึงเข้าใจว่ารูปนามเป็นทุกข์ที่น่ากลัว ท่านรู้เห็นว่าตัณหาที่ยินดีในรูปนามเป็นต้นเหตุแท้จริงของทุกข์ และเข้าใจว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางดำเนินที่ถูกต้องอันนำไปสู่สันติสุขแห่งโมกษะ การรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ข้างต้นทำให้ท่านโกณฑัญญะเกิดความเชื่อมั่นในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธองค์ เรียกว่า อเวจจปสาทะ คือ ศรัทธาที่มั่นคงซึ่งเกิดจากปัญญาเห็นประจักษ์ เหมือนกับคนไข้ที่เชื่อมั่นในความสามารถของแพทย์ที่รักษาโรคของตนจนหายขาด ท่านจึงขอบวชเพราะรู้เห็นอริยสัจ ๔ ดังข้อความในพระสูตรนี้ว่า ได้เห็นธรรมแล้ว (ทิฏฺฐธมฺโม) คือ ได้รู้เห็นอริยสัจ ๔ แล้ว

คำว่า ทิฏฺฐธมฺโม หมายถึง การเห็นด้วยปัญญาจักษุ ซึ่งต่างจากตาเนื้อ เพราะมีลักษณะเป็นผู้ที่ได้บรรลุธรรมแล้ว (ปตฺตธมฺโม) คือ ได้บรรลุหรือเข้าถึงด้วยปัญญา และมีลักษณะเป็นผู้ที่ได้รู้ธรรมแจ่มแจ้งแล้ว (วิทิตธมฺโม) คือ รู้อย่างแจ่มแจ้งบริบูรณ์ อีกทั้งยังเป็นผู้มีธรรมอันหยั่งลงแล้ว (ปริโยคาฬฺหธมฺโม) คือ รู้แจ้งแทงตลอดธรรมะทุกแง่ทุกมุม คำศัพท์เหล่านี้แสดงให้เห็นความหลากหลายของภาษาบาลีในสมัยนั้น

การรู้เห็นอริยสัจ ๔ โดยประจักษ์ชัดด้วยตนเองเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเพียงการมีศรัทธารับเอาพระรัตนตรัยเป็นสรณะเท่านั้น ยังไม่อาจทำลายความสงสัยในพระรัตนตรัยให้หมดไปอย่างสิ้นเชิง เมื่อมีเหตุปัจจัยที่เหมาะสมเข้ามากระตุ้น ก็อาจทำให้เกิดความเคลือบแคลงลังเลใจ แต่ผู้ที่ได้เห็นความจริงคืออริยสัจ ๔ ด้วยตนเองจะหมดความสงสัยไปได้

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้รูปนามปัจจุบันในทุกขณะที่เห็น ได้ยิน ฯลฯ พลังสมาธิและปัญญาจะพัฒนาขึ้นตามลำดับ เขาจะรู้เห็นสิ่งที่ถูกรับรู้ว่าเป็นรูป จิตที่รู้ว่าเป็นนาม และรู้เห็นเหตุปัจจัยของรูปนามว่าการเห็นเกิดขึ้นเพราะมีรูปและตา ส่วนอิริยาบถเดินนั้นเกิดจากความต้องการจะเดิน ถ้าหากเขาลืมกำหนดรู้อารมณ์ที่มาปรากฏก็อาจยึดถืออารมณ์นั้นว่าน่าพอใจ เมื่อเห็นว่าเป็นสิ่งที่น่าพอใจ ก็จะเกิดความเพลิดเพลินยินดีในอารมณ์นั้น เมื่อเพลิดเพลินยินดีก็เกิดความยึดมั่น เมื่อมีความยึดมั่นก็พยายามทำกรรมต่างๆ เพื่อสนองความยึดมั่นนั้น สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติธรรมจะรู้ได้จากประสบการณ์ของตน อีกทั้งยังรู้เห็นว่าความทุกข์ที่เขาต้องประสบเป็นผลของบาปในอดีต และความสุขในปัจจุบันก็เป็นผลของบุญในอดีต เมื่อเขารู้เห็นอย่างนี้ก็จะขจัดความเชื่อว่ามีอัตตา หรือวิญญาณที่เป็นอมตะ หรือแม้กระทั่งพระเจ้าที่เป็นผู้ลิขิตโชคชะตา เพราะเข้าใจว่ารูปนามทุกอย่างเกิดจากเหตุปัจจัยตามสมควร

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้ต่อไป เขาจะรู้เห็นการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ต่อมาก็จะรู้เห็นการเกิดดับของรูปนามอย่างรวดเร็ว จนเกิดปัญญาหยั่งเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนของสภาวธรรมรูปนาม ทำให้เพิ่มความเชื่อมั่นในพระปัญญาว่าพระผู้มีพระภาคทรงหยั่งเห็นอริยสัจด้วยพระองค์เอง จึงทรงแสดงพระสูตรนี้ พระองค์ต้องเป็นพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์เป็นความจริงแท้ และแม้พระสงฆ์ผู้ประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ก็เป็นพระอริยเจ้าที่มีปฏิปทาอันดีงาม

ต่อจากนั้นผู้ปฏิบัติจะบรรลุถึงความดับของรูปนาม เห็นแจ้งพระนิพพานอันสงบ แทงตลอดนิโรธสัจโดยรับเอาเป็นอารมณ์ และอริยสัจอีก ๓ อย่างที่เหลือก็สำเร็จไปพร้อมกันด้วยการกำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย และพัฒนามรรคให้เจริญขึ้น เมื่อเข้าใจอริยสัจ ๔ อย่างถูกต้องตามที่ควรเข้าใจอย่างนี้แล้ว ศรัทธาของเขาในพระรัตนตรัยจะหยั่งรากลงอย่างแน่นแฟ้นไม่คลอนแคลน อีกทั้งศรัทธาเกี่ยวกับการบำเพ็ญไตรสิกขาคือศีล สมาธิ และปัญญา ก็ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ความลังเลสงสัยหรือวิจิกิจฉาจะหมดสิ้นไป ท่านโกณฑัญญะหยั่งเห็นอริยสัจ ๔ ด้วยประสบการณ์ของตนเอง จนไม่มีความสงสัยอีกต่อไป จึงเป็นผู้ข้ามความสงสัยได้แล้ว (ติณฺณวิจิกิจฺโฉ) ท่านได้ทูลขอบวชต่อพระพุทธองค์อย่างไม่มีความลังเล เรียกตามศัพท์บาลีว่า วิคตกถํกโถ คือ ผู้ปราศจากความสงสัย ซึ่งมีความหมายหมือนกับ ติณฺณวิจิกิจฺโฉ และท่านก็มีความแกล้วกล้าอันเกิดจากปัญญาหยั่งเห็นตามความเป็นจริงไม่ขึ้นกับบุคคลอื่น เพราะได้บรรลุธรรมด้วยการปฏิบัติของตนเอง จึงเป็นผู้ถึงความเป็นผู้แกล้วกล้า (เวสารชฺชปตฺโต) และไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา (อปรปฺปจฺจโย สตฺถุสาสเน)

ผู้ที่นับถือศาสนาอื่นในโลกนี้ส่วนใหญ่แล้วมักจะต้องอาศัยฟังคำสอนจากผู้อื่น บางพวกบูชาเทพที่สิงสถิตตามต้นไม้ใหญ่หรือป่าเขาเพราะเป็นสิ่งที่ปฏิบัติตามกันมาแต่โบราณ ทั้งๆ ที่พวกเขาไม่เคยได้พบเห็นเทพเหล่านั้นด้วยตนเอง บางพวกบูชาพระพรหมหรือเทพเจ้าบนสวรรค์ โดยที่พวกเขาไม่เคยเห็นพระพรหมหรือเทพเจ้าด้วยตนเองเลย คนพวกนี้เพียงแต่เชื่อตามกันมาเท่านั้น สำหรับชาวพุทธที่ยังไม่เคยปฏิบัติธรรมก็ต้องเชื่อตามคำสั่งสอนของบิดามารดาหรือครูบาอาจารย์ก่อน ต่อเมื่อได้เจริญสมถะหรือวิปัสสนาจนเกิดปัญญาหยั่งเห็นด้วยตนเอง จึงจะมีความมั่นใจในหลักธรรมคำสอนมากขึ้น และหากได้บรรลุฌานและมรรคผล ก็จะเกิดความรู้ความเข้าใจด้วยตนเองโดยไม่ต้องคอยอาศัยความรู้ของผู้อื่นอีกต่อไป

จิตตคหบดีกับนิครนถ์นาฏบุตร

ในครั้งพุทธกาล มีคหบดีคนหนึ่งชื่อจิตตะ ได้บรรลุธรรมเป็นพระอนาคามี วันหนึ่งท่านไปหานิครนถ์นาฏบุตร หรือมหาวีระผู้นำลัทธิเชนที่มีชื่อเสียงเลื่องลือมาก่อนที่พระพุทธเจ้าจะประกาศพระศาสนา นิครนถ์นาฏบุตรถามคหบดีว่า "ได้ยินว่าศาสดาของท่านสอนว่าฌาน-สมาธิที่ปราศจากวิตกและวิจารนั้นมีจริง ท่านเชื่อเรื่องนี้หรือไม่"

คหบดีตอบว่า "ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าฌานสมาธิที่ปราศจากวิตกและวิจารนั้นมีจริงด้วยศรัทธาในพระพุทธเจ้า"

[ข้อความว่า "ฌานสมาธิที่ปราศจากวิตกและวิจาร" คือ ฌานสมาธิตั้งแต่ทุติยฌานเป็นต้นไปที่ไม่มีวิตกและวิจารตามจตุกกนัย โดยทุติยฌานประกอบด้วยปีติ สุข และเอกัคคตา ตติยฌานประกอบด้วยสุข และเอกัคคตา ส่วนจตุตถฌานประกอบอุเบกขาและเอกัคคตา]

นิครนถ์นาฏบุตรเข้าใจผิดโดยคิดว่าคหบดีนั้นไม่มีศรัทธาในพระพุทธองค์ จึงพูดจาถากถางให้ศิษย์ของตนฟังว่าคหบดีเป็นสาวกของพระสมณโคดม แต่ไม่เชื่อคำสอน เพราะเป็นคนซื่อตรง

คหบดีจึงได้ถามนิครนถ์นาฏบุตรว่า "สิ่งไหนประเสริฐกว่ากันระหว่างความรู้กับความเชื่อ"

นิครนถ์นาฏบุตรตอบว่า "ความรู้ประเสริฐกว่าความเชื่อ"

คหบดีจึงชี้แจงว่า “ข้าพเจ้าสามารถเข้าฌานที่ ๑ อันมีวิตกและวิจาร เข้าฌานที่ ๒ อันปราศจากวิตกและวิจาร เข้าฌานที่ ๓ อันไม่มีปีติ และเข้าฌานที่ ๔ อันไม่มีสุขได้ตลอดเวลาตามที่ปรารถนา ข้าพเจ้าจึงไม่จำเป็นต้องเชื่อความรู้ของผู้อื่นว่าฌานที่ปราศจากวิตกและวิจารมีจริง เพราะข้าพเจ้ารู้ชัดด้วยตนเอง”

ตามเรื่องที่ยกมาเป็นสาธกนี้ ท่านคหบดีไม่ต้องอาศัยความรู้ของผู้อื่น เพราะสามารถเข้าฌานได้ด้วยตนเอง เช่นเดียวกับพระโกณฑัญญะที่เข้าใจคำสอนของพระพุทธองค์เกี่ยวกับอริยสัจ ๔ จึงไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดาที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญอริยมรรคมีองค์ ๘ และไตรสิกขา[๑๘]

เมื่อท่านโกณฑัญญะทูลขอบวชอย่างนี้แล้ว พระพุทธองค์ได้ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาให้ท่านเข้ามาเป็นพระภิกษุรูปแรก ในพระพุทธศาสนา ความจริงแล้วท่านออกบวชเป็นฤษีอยู่ก่อน แต่ยังไม่ใช่ภิกษุในพระศาสนาที่รับคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรง ท่านจึงทูลขอบวชเพื่อฝากตัวเป็นสาวกของพระพุทธองค์ ดังข้อความที่พระธรรมสังคาหกาจารย์บันทึกไว้ในคัมภีร์มหาวรรคว่า

[๑๘] สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค นิคัณฐนาฏปุตตสูตร (สํ. สฬา. ๑๘.๓๕๐.๒๗๓)

"เอหิ ภิกฺขู"ติ ภควา อโวจ "สฺวากฺขาโต ธมฺโม, จร พฺรหฺมจริยํ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา"ติ. สาว ตสฺส อายสฺมโต อุปสมฺปทา อโหสิ.

"พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด แล้วตรัสต่อไปว่า เรากล่าวธรรมดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด

พระวาจานั้นได้เป็นอุปสมบทของท่านผู้มีอายุนั้น"

ผู้ที่บรรลุธรรมเป็นครั้งแรก

ในขณะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงพระสูตรนี้อยู่ มีผู้ฟังที่เป็นมนุษย์คือปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ และครั้งนั้นท่านโกณฑัญญะเพียงผู้เดียวได้ดวงตาเห็นธรรม ในคัมภีร์มิลินทปัญหากล่าวว่า พรหม ๑๘ โกฏิ และเทวดาในกามาวจรภูมิอีกจำนวนนับไม่ถ้วนได้บรรลุธรรมหลังจากฟังพระสูตรนี้[๑๙]

หลังจากที่ท่านอัญญาโกณฑัญญะได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนาแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนปัญจวัคคีย์ ๔ ท่านที่เหลือ และต่อมาท่านวัปปะและท่านภัททิยะได้ดวงตาเห็นธรรมประจักษ์ว่า ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นธรรมดาย่อมดับไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งสองนั้นบรรลุโสดาปัตติผล และได้รับเอหิภิกขุอุปสัมปทาจากพระพุทธองค์ ดังข้อความในคัมภีร์มหาวรรคว่า

---

[๑๙] ปุน พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย ปฐเม ธมฺมเทสเน อฏฺฐารส พฺรหฺมโกฏิโย อปริมาณา จ เทวตาโย. (มิลินฺท. หน้า ๓๕๖)

"ต่อมาอีก พรหม ๑๘ โกฏิและเทวดานับไม่ถ้วนได้บรรลุธรรมในการแสดงธรรมครั้งแรก ณ ป่าอิสิปตนมฤตทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี"

อถ โข ภควา ตทวเสเส ภิกฺขู ธมฺมิยา กถาย โอวทิ อนุสาสิ. อถ โข อายสฺมโต จ วปฺปสฺส อายสฺมโต จ ภทฺทิยสฺส ภควตา ธมฺมิยา กถาย โอวทิยมานานํ อนุสาสิยมานานํ วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิ "ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺมนฺ"ติ.

"ครั้นต่อมา พระผู้มีพระภาคได้ประทานโอวาทสั่งสอนภิกษุทั้งหลายที่เหลือจากนั้นด้วยธรรมีกถา เมื่อพระผู้มีพระภาคประทานโอวาทสั่งสอนด้วยธรรมีกถาอยู่ ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลีปราศจากมลทิน ได้บังเกิดแก่ท่านพระวัปปะและท่านพระภัททิยะว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งมวลนั้นมีความดับเป็นธรรมดา"

เต ทิฏฺฐธมฺมา ปตฺตธมฺมา วิทิตธมฺมา ปริโยคาฬฺหธมฺมา ติณฺณวิจิกิจฺฉา วิคตกถํกถา เวสารชฺชปฺปตฺตา อปรปฺปจฺจยา สตฺถุสาสเน ภควนฺตํ เอตทโวจุํ "ลเภยฺยาม มยํ ภนฺเต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลเภยฺยาม อุปสมฺปทนฺ"ติ. "เอถ ภิกฺขโว"ติ ภควา อโวจ "สฺวากฺขาโต ธมฺโม, จรถ พฺรหฺมจริยํ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา"ติ. สาว เตสํ อายสฺมนฺตานํ อุปสมฺปทา อโหสิ.

"ท่านทั้งสองนั้นได้เห็นธรรมแล้ว ได้บรรลุธรรมแล้ว ได้รู้ธรรมแจ่มแจ้งแล้ว มีธรรมอันหยั่งลงแล้ว ข้ามความสงสัยได้แล้ว ปราศจากความสงสัย ถึงความเป็นผู้แกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา ได้ทูลคำนี้ต่อพระผู้มีพระภาคว่า ขอข้าพระองค์ทั้งสองพึงได้บรรพชา พึงได้อุปสมบท ในสำนักพระผู้มีพระภาค พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งสองจงเป็นภิกษุมาเถิด แล้วได้ตรัสต่อไปว่า เรากล่าวธรรมดีแล้ว เธอทั้งสองจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด

พระวาจานั้นได้เป็นอุปสมบทของท่านผู้มีอายุทั้งสองนั้น”

หลังจากท่านวัปปะและท่านภัททิยะอุปสมบทแล้ว พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนท่านมหานามะ และท่านอัสสชิ โดยที่มิได้เสด็จออกบิณฑบาต เพียงอาศัยบิณฑบาตที่พระอัญญาโกณฑัญญะ พระวัปปะและพระภัททิยะได้มาเท่านั้น ต่อมาท่านมหานามะและท่านอัสสชิได้ดวงตาเห็นธรรมบรรลุเป็นพระโสดาบัน และได้รับเอหิภิกขุอุปสัมปทาเช่นเดียวกัน ดังข้อความในคัมภีร์มหาวรรคว่า

อถ โข ภควา ตทวเสเส ภิกฺขู นีหารภตฺโต ธมฺมิยา กถาย โอวทิ อนุสาสิ. ยํ ตโย ภิกฺขู ปิณฺฑาย จริตฺวา อาหรนฺติ, เตน ฉพฺพคฺโค ยาเปติ. อถ โข อายสฺมโต จ มหานามสฺส อายสฺมโต จ อสฺสชิสฺส ภควตา ธมฺมิยา กถาย โอวทิยมานานํ อนุสาสิยมานานํ วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิ “ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺมนฺ”ติ.

“ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสวยพระกระยาหารที่ท่านทั้งสามนำมาถวาย ได้ประทานโอวาทสั่งสอนภิกษุที่เหลือจากนั้นด้วยธรรมีกถา ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตนำบิณฑบาตใดมา ทั้งหกรูปก็เลี้ยงชีพด้วยบิณฑบาตนั้น

ในวันต่อมา เมื่อพระผู้มีพระภาคประทานโอวาทสั่งสอนด้วยธรรมีกถาอยู่ ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้บังเกิดแก่ท่านพระมหานามะและท่านพระอัสสชิว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับเป็นธรรมดา”

เต ทิฏฺฐธมฺมา ปตฺตธมฺมา วิทิตธมฺมา ปริโยคาฬฺหธมฺมา ติณฺณ-วิจิกิจฺฉา วิคตกถํกถา เวสารชฺชปฺปตฺตา อปรปฺปจฺจยา สตฺถุสาสเน ภควนฺตํ เอตทโวจุํ “ลเภยฺยาม มยํ ภนฺเต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ, ลเภยฺยาม อุปสมฺปทนฺ”ติ. “เอถ ภิกฺขโว”ติ ภควา อโวจ “สฺวากฺขาโต ธมฺโม, จรถ พฺรหฺมจริยํ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยายา”ติ. สาว เตสํ อายสฺมนฺตานํ อุปสมฺปทา อโหสิ.

“ท่านทั้งสองนั้นได้เห็นธรรมแล้ว ได้บรรลุธรรมแล้ว ได้รู้ธรรมแจ่มแจ้งแล้ว มีธรรมอันหยั่งลงแล้ว ข้ามความสงสัยได้แล้ว ปราศจากความสงสัย ถึงความเป็นผู้แกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา ได้ทูลคำนี้ต่อพระผู้มีพระภาคว่า ขอข้าพระองค์ทั้งสองพึงได้บรรพชา พึงได้อุปสมบท ในสำนักพระผู้มีพระภาค พระ-พุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งสองจงเป็นภิกษุมาเถิด แล้วได้ตรัสต่อไปว่า เรากล่าวธรรมดีแล้ว เธอทั้งสองจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด

พระวาจานั้นได้เป็นอุปสมบทของท่านผู้มีอายุทั้งสองนั้น”

ในคัมภีร์อรรถกถาของพระวินัยปิฎกเล่าเหตุการณ์ต่างออกไป[๒๐] คือ ท่านวัปปะได้ดวงตาเห็นธรรมในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ท่านภัททิยะได้ในวันแรม ๒ ค่ำ ท่านมหานามะได้ในวันแรม ๓ ค่ำ และท่านอัสสชิได้ในวันแรม ๔ ค่ำ โดยพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในพระวิหาร มิได้เสด็จออกบิณฑบาตเพื่อคอยแนะนำภิกษุทั้ง ๔ หากมีปัญหาเกิดขึ้นในขณะปฏิบัติ และในวันแรม ๕ ค่ำ เดือนอาสาฬหะ พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์

---

[๒๐] อถ โข อายสฺมโต จ วปฺปสฺสาติ อาทิมฺหิ วปฺปตฺเถรสฺส ปาฏิปททิวเส ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิ, ภทฺทิยตฺเถรสฺส ทุติยทิวเส, มหานามตฺเถรสฺส ตติยทิวเส, อสฺสชิตฺเถรสฺส จตุตฺถิยนฺติ. อิเมสญฺจ ปน ภิกฺขูนํ กมฺมฏฺฐาเนสุ อุปฺปนฺนมลวิโสธนตฺถํ ภควา อนฺโตวิหาเรเยว อโหสิ. อุปฺปนฺเน อุปฺปนฺเน กมฺมฏฺฐานมเล อากาเสน คนฺตฺวา มลํ วิโนเทสิ. ปกฺขสฺส ปน ปญฺจมิยํ สพฺเพ เต เอกโต สนฺนิปาเตตฺวา อนตฺตสุตฺเตน โอวทิ. เตน วุตฺตํ “อถ โข ภควา ปญฺจวคฺคิเย”ติ-อาทิ. (วิ. อ. ๓.๑๘)

“ประโยคว่า อถ โข อายสฺมโต จ วปฺปสฺส เป็นต้น หมายความว่า ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดขึ้นแก่พระวัปปเถระในวันแรม ๑ ค่ำเป็นครั้งแรก พระภัททิยเถระในวันแรม ๒ ค่ำ พระมหานามเถระในวันแรม ๓ ค่ำ และพระอัสสชิเถระในวันแรม ๔ ค่ำ

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ภายในวิหารอย่างเดียวเพื่อขจัดมลทินที่เกิดขึ้นในกรรมฐานของภิกษุเหล่านี้ พระองค์เสด็จไปทางอากาศขจัดมลทิน ในมลทินของกรรมฐานที่เกิดขึ้นแล้วทุกอย่าง

ส่วนในวันแรม ๕ ค่ำของปักษ์ พระพุทธองค์รับสั่งให้ภิกษุทั้งหมดนั้นประชุมพร้อมกันแล้วทรงสั่งสอนด้วยอนัตตลักขณสูตร ดังนั้น พระธรรม-สังคาหกาจารย์จึงกล่าวว่า อถ โข ภควา ปญฺจวคฺคิเย (ลำดับนั้นพระผู้มี-พระภาคได้รับสั่งกับภิกษุปัญจวัคคีย์) เป็นต้น”

ในมัชฌิมนิกาย ปาสราสิสูตร[๒๑] พระพุทธองค์ตรัสว่ามีภิกษุ ๓ รูปออกบิณฑบาตในขณะที่ทรงสั่งสอนภิกษุ ๒ รูป และมีภิกษุ ๒ รูปออกบิณฑบาตต่อมาในขณะที่ทรงสั่งสอนภิกษุ ๓ รูป เมื่อภิกษุเหล่านั้นได้รับการสั่งสอนอย่างใกล้ชิดจากพระผู้มีพระภาค ก็เห็นภัยในการเกิดภพใหม่ และพยายามปฏิบัติธรรมเพื่อให้บรรลุพระนิพพานอันหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ในปาสราสิสูตรนี้[๒๒] ได้ตรัสรับรองการบรรลุอรหัตตผลของภิกษุปัญจวัคคีย์อีกด้วย

---

[๒๑] อสกฺขึ โข อหํ ภิกฺขเว ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขู สญฺญาเปตุํ. เทฺวปิ สุทํ ภิกฺขเว ภิกฺขู โอวทามิ. ตโย ภิกฺขู ปิณฺฑาย จรนฺติ. ยํ ตโย ภิกฺขู ปิณฺฑาย จริตฺวา อาหรนฺติ, เตน ฉพฺพคฺคิยา ยาเปม. ตโยปิ สุทํ ภิกฺขเว ภิกฺขู โอวทามิ. เทฺว ภิกฺขู ปิณฺฑาย จรนฺติ. ยํ เทฺว ภิกฺขู ปิณฺฑาย จริตฺวา อาหรนฺติ, เตน ฉพฺพคฺคิยา ยาเปม. (ม. มู. ๑๒.๒๘๖.๒๕๑)

“ภิกษุทั้งหลาย เราสามารถให้พวกภิกษุปัญจวัคคีย์ยอมเข้าใจตามแล้ว เรากล่าวสอนภิกษุ ๒ รูป ภิกษุ ๓ รูปก็เที่ยวไปบิณฑบาต เราทั้ง ๖ ฉันบิณฑบาตที่ภิกษุ ๓ รูปนำมา เรากล่าวสอน ภิกษุ ๓ รูป ภิกษุ ๒ รูปก็เที่ยวไปบิณฑบาต เราทั้ง ๖ ฉันบิณฑบาตที่ภิกษุ ๒ รูปนำมา”

[๒๒] ญาณญฺจ ปน เนสํ ทสฺสนํ อุทปาทิ “อกุปฺปา โน วิมุตฺติ. อยมนฺติมา ชาติ. นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว”ติ. (ม. มู. ๑๒.๒๘๖.๒๕๒)

“ปัญญารู้เห็นได้เกิดขึ้นแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้นว่า ความหลุดพ้นของพวกเราไม่วิบัติแล้ว ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ไม่มีการเกิดอีกต่อไป”

ในคัมภีร์อรรถกถาของพระสูตรข้างต้น[๒๓] กล่าวว่า พระพุทธองค์ประทับอยู่ในพระวิหารเพื่อคอยช่วยแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในระหว่างการปฏิบัติของปัญจวัคคีย์ โดยมิได้เสด็จออกบิณฑบาต จนกระทั่งพระวัปปะบรรลุโสดาปัตติผลในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ พระภัททิยะบรรลุในวันแรม ๒ ค่ำ พระมหานามะบรรลุในวันแรม ๓ ค่ำ และพระอัสสชิบรรลุในวันแรม ๔ ค่ำ ต่อมาในวันแรม ๕ ค่ำ ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้มาประชุมกันเพื่อฟังพระธรรมเทศนาเรื่องอนัตตลักขณสูตรและบรรลุอรหัตตผลในเวลาจบพระธรรมเทศนา

---

[๒๓] เทฺวปิ สุทํ ภิกฺขเว ภิกฺขู โอวทามีติอาทิ ปาฏิปททิวสโต ปฏฺฐาย ปิณฺฑปาตตฺถายปิ คามํ อปฺปวิสนทีปนตฺถํ วุตฺตํ. เตสญฺหิ ภิกฺขูนํ กมฺมฏฺฐาเนสุ อุปฺปนฺนมลวิโสธนตฺถํ ภควา อนฺโตวิหาเรเยว อโหสิ. อุปฺปนฺเน อุปฺปนฺเน กมฺมฏฺฐานมเล เตปิ ภิกฺขู ภควโต สนฺติกํ คนฺตฺวา ปุจฺฉนฺติ. ภควาปิ เตสํ นิสินฺนฏฺฐานํ คนฺตฺวา มลํ วิโนเทติ. อถ เนสํ ภควตา เอวํ นีหฏภตฺเตน โอวทิยมานานํ วปฺปตฺเถโร ปาฏิปททิวเส โสตาปนฺโน อโหสิ. ภทฺทิยตฺเถโร ทุติยายํ, มหานามตฺเถโร ตติยายํ, อสฺสชิตฺเถโร จตุตฺถิยํ. ปกฺขสฺส ปญฺจมิยํ สพฺเพว เต เอกโต สนฺนิปาเตตฺวา อนตฺตลกฺขณสุตฺตํ กเถสิ. สุตฺตปริโยสาเน สพฺเพปิ อรหตฺตผเล ปติฏฺฐหึสุ. (ม. อ. ๒.๑๐๐)

"ประโยคว่า เทฺวปิ สุทํ ภิกฺขเว ภิกฺขู โอวทามิ (เรากล่าวสอนภิกษุ ๒ รูป) เป็นต้น ตรัสไว้เพื่อแสดงว่าพระองค์มิได้เสด็จไปสู่หมู่บ้านเพื่อบิณฑบาตตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เพราะพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ภายในวิหารอย่างเดียวเพื่อขจัดมลทินที่เกิดขึ้นในกรรมฐานของภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่านั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามมลทินของกรรมฐานที่เกิดขึ้นแล้วทุกอย่างบ้าง แม้พระผู้มีพระภาคก็เสด็จไปที่พำนักของพวกท่านแล้วขจัดมลทินบ้างลำดับนั้น เมื่อพระองค์ทรงสั่งสอนพวกท่านด้วยภัตที่นำมาอย่างนี้ พระวัปปเถระบรรลุเป็นพระโสดาบันในวันแรม ๑ ค่ำ พระภัททิยเถระในวันแรม ๒ ค่ำ พระมหานามเถระในวันแรม ๓ ค่ำ และพระอัสสชิเถระในวันแรม ๔ ค่ำ ส่วนในวันแรม ๕ ค่ำของปักษ์ พระพุทธองค์รับสั่งให้ภิกษุทั้งหมดนั้นประชุมพร้อมกันแล้วตรัสอนัตตลักขณสูตร เมื่อจบพระสูตรภิกษุทั้งหมดดำรงอยู่ในอรหัตตผลแล้ว"

ตามข้อความที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก แสดงว่าภิกษุปัญจวัคคีย์บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันคราวละ ๒ รูป แต่ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวระบุโดยละเอียดว่าบรรลุธรรมวันละ ๑ รูป ประเด็นนี้เป็นความแตกต่างเพียงอย่างเดียว ส่วนประเด็นอื่นที่เกี่ยวกับการเพียรปฏิบัติแล้วได้บรรลุธรรม การตั้งใจปฏิบัติธรรมโดยไม่ออกบิณฑบาต และการที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระวิหารเพื่อสั่งสอนโดยไม่ออกบิณฑบาต มีความสอดคล้องกันทั้งหมด

จะเห็นได้ว่าท่านวัปปะเริ่มเจริญวิปัสสนาในตอนค่ำของวันเพ็ญเดือน ๘ และบรรลุโสดาปัตติผลในวันรุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันแรม ๑ ค่ำ หลังจากได้รับการแนะนำอย่างใกล้ชิดจากพระผู้มีพระภาคโดยมิใช่เพียงฟังพระสูตรนี้เท่านั้น ท่านภัททิยะบรรลุโสดาปัตติผลหลังจากบำเพ็ญเพียรอยู่ ๒ วัน ท่านมหานามะ ๓ วัน และท่านอัสสชิ ๔ วัน ภิกษุทั้ง ๔ รูปทำความเพียรอย่างบากบั่น โดยได้รับการดูแลจากพระผู้มีพระภาคโดยตรง มิใช่เพียงแต่ฟังธรรมอย่างเดียว

อันที่จริงภิกษุปัญจวัคคีย์ไม่ใช่ชาวบ้านทั่วไป แต่เคยเป็นถึงโหรหลวงหรือบุตรของโหรหลวงที่เคยทำนายอนาคตของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งประสูติ ท่านเหล่านี้ได้สละบ้านเรือนออกบวชเป็นฤษี เป็นผู้มีสติปัญญาที่ได้ฝึกฝนอบรมมาอย่างดี จึงสามารถเข้าใจพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ได้โดยง่าย หากการบรรลุเป็นพระโสดาบันนั้นสำเร็จได้ด้วยการฟังพระสูตรเพียงอย่างเดียว ท่านวัปปะเป็นต้นก็คงบรรลุเป็นพระโสดาบันโดยไม่ต้องบำเพ็ญเพียรอย่างหนักดังที่กล่าวมาแล้ว และพระพุทธองค์ก็คงจะแสดงธรรมซ้ำแล้วซ้ำเล่าเพื่อให้บรรลุธรรมโดยไม่สนับสนุนการปฏิบัติ แต่พระองค์ก็ทรงทราบด้วยพระ-ปัญญาว่าท่านวัปปะเป็นต้นนั้นเป็นเนยยบุคคลที่สามารถบรรลุธรรมได้ด้วยการปฏิบัติ จึงดูแลให้พวกท่านเจริญวิปัสสนาอย่างใกล้ชิด

ในปัจจุบันมีบางคนอ้างว่า “การเจริญสมถะและวิปัสสนาเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็น เพียงแต่มีศรัทธาและเรียนพระธรรมคำสอนให้เข้าใจก็เป็นการเพียงพอแล้ว” การกล่าวอ้างเช่นนี้ไม่ส่งเสริมให้คนเจริญสมาธิและปัญญาในไตรสิกขา อีกทั้งยังเป็นการสอนที่ทำลายปฏิบัติศาสนา ผู้ที่หลงเชื่อคำสอนที่ผิดอย่างนี้จะไม่อาจบรรลุพระนิพพานได้เลย

การบำเพ็ญเพียรของท่านวัปปะเป็นต้น

ท่านวัปปะเป็นต้นบำเพ็ญเพียรอย่างหนักในการพัฒนามรรคมีองค์ ๘ ตามคำสอนในพระสูตร ด้วยการกำหนดรู้สภาวธรรมปัจจุบันมีสภาวะเห็น ได้ยิน เป็นต้นที่ปรากฏชัดในแต่ละขณะเพื่อให้เข้าใจทุกขสัจคืออุปาทานขันธ์ ๕ อย่างถ่องแท้

ผู้ที่เจริญสติกำหนดรู้รูปนามอย่างต่อเนื่องมักถูกรบกวนด้วยความคิดฟุ้งซ่านมีกามวิตกเป็นต้น โดยเฉพาะผู้ที่ได้ศึกษามามากอาจมีความสงสัยในหลักธรรมในบางขณะ บางคนอาจประสบความเจ็บปวดตามร่างกายจนทนไม่ได้ บางครั้งเห็นนิมิตคือเทวดาหรือวิมานจนทำให้ฟุ้งซ่านเข้าใจผิดว่าตนเองเป็นผู้วิเศษ บางคราวก็ได้ยินเสียงกระซิบเหมือนมีเทวดามาพูดคุยด้วย บางขณะก็เกิดความง่วงเหงาหดหู่ท้อถอย บางขณะสมาธิและปัญญาไม่ก้าวหน้าเพราะไม่จดจ่อเท่าที่ควร นอกจากนั้น การปฏิบัติธรรมอาจไม่มีก้าวหน้าเพราะศรัทธากับปัญญาหรือสมาธิกับวิริยะไม่สมดุลกัน จึงต้องปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน มิฉะนั้นแล้วสมาธิจะไม่เกิดขึ้น เมื่อไม่เกิดสมาธิปัญญาก็บังเกิดขึ้นไม่ได้

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับอุทยัพพยญาณ อาจมีสภาวธรรมแปลกๆ เกิดขึ้น เรียกว่าอุปกิเลส เช่น แสงสว่าง ปีติ สุข สติที่แก่กล้า หรือปัญญาที่เข้าใจชัดเจน ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมเข้าใจผิดว่าตนบรรลุมรรคผลแล้ว เมื่อประสบเหตุการณ์เช่นนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับคำแนะนำที่ถูกต้องจากวิปัสสนาจารย์ เพื่อแนะนำให้เข้าใจอย่างถูกต้องว่าสภาวธรรมเหล่านั้นเป็นเพียงทางผ่านไม่ใช่จุดมุ่งหมายของการปฏิบัติ หากมิได้อยู่ใกล้ชิดกับครูอาจารย์ที่พอจะแนะนำได้ผู้ปฏิบัติธรรมอาจจะไม่ค่อยก้าวหน้าในการปฏิบัติเท่าที่ควร ข้อนี้เป็นเหตุผลที่พระพุทธองค์ทรงเห็นถึงความจำเป็นในการดูแลท่านวัปปะเป็นต้นจนมิได้เสด็จออกบิณฑบาต และการแนะนำอย่างใกล้ชิดของพระพุทธองค์นั้นส่งผลให้ทั้ง ๔ ท่านได้บรรลุโสดาปัตติผลตามลำดับ ต่อจากนั้นในวันแรม ๕ ค่ำ เมื่อทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้กำหนดรู้อุปาทานขันธ์ ๕ จนเกิดวิปัสสนาญาณตามลำดับได้บรรลุมรรคผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๕ รูป เมื่อจบพระธรรมเทศนาอนัตตลักขณสูตร ได้เกิดมีพระอรหันต์ขึ้นในโลก ๖ รูปรวมทั้งพระพุทธองค์ ดังข้อความในคัมภีร์มหาวรรคว่า

"ในสมัยนั้น พระอรหันต์มี ๖ รูปในโลก"[๒๔]

[๒๔] เตน โข ปน สมเยน ฉ โลเก อรหนฺโต โหนฺติ. (วิ. มหา. ๔.๒๔.๒๐)

ดังนั้น ในที่สุดของการบรรยายธัมมจักกัปปวัตนสูตรนี้ ขอให้พวกเราพร้อมใจกันน้อมถวายสักการะแด่พระอรหันต์ทั้ง ๖ องค์ด้วยคำสดุดี ดังต่อไปนี้

"ข้าพเจ้าทั้งหลายขอถวายอภิวาทแด่พระพุทธองค์ พร้อมทั้งพระปัญจวัคคีย์ผู้กำจัดกิเลสบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ในวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี"

อนุโมทนากถา

ด้วยบุญกุศลที่ท่านสาธุชนทั้งหลายได้ร่วมกันรับฟังพระธรรมเทศนานี้ด้วยความเคารพ จงส่งผลให้ท่านทั้งหลายหลีกเลี่ยงการปฏิบัติที่สุดโต่ง ๒ สาย ดำเนินอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทาคืออริยมรรคมีองค์ ๘ สามารถกำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำนิโรธให้แจ้ง และพัฒนามรรคให้เจริญ บรรลุถึงพระนิพพานอันดับกองทุกข์ทั้งสิ้นโดยพลัน

จบ ธัมมจักกัปปวัตนสูตร

บรรณานุกรม

กัจจายนะ, พระ. **กัจจายนพยากรณะ.** ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๓๐.

คิริศจันทรวิทยารัตนะ. "มุคธโพธสังเกฺษปฎีกา" ใน **มุคธโพธวยากรณะ.** กัลกัตตา: โรงพิมพ์คิริศวิทยารัตนะ, ๒๔๔๙.

จตุรังคพล, มหาอำมาตย์. **อภิธานัปปทีปิกาฎีกา.** ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๐๘.

ญาณธชะ, พระ. **นิรุตติทีปนี.** ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๑๓.

____________. **ปรมัตถทีปนี.** ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์อิจฉาสยปิฏกัต, ๒๕๐๐.

ตารานาถะ. **ศัพทัสโตมมหานิธิ.** พาราณสี: โรงพิมพ์เจาขัมภา, ๒๕๑๑.

ทุรคสิงหะ, "กาตันตรวฤตติ" ใน **กาตนฺตฺรวฺยากรณ.** โรงพิมพ์พาราณสี, ๒๕๔๐.

____________, "กาตันตรฎีกา" ใน **กาตนฺตฺรวฺยากรณ.** โรงพิมพ์วาราณสี, ๒๕๔๐.

นาเคศภัฏฏะ, **ปริภาเษนทุเสขระ.** พาราณสี: โรงพิมพ์วิชัย, ๒๔๔๒.

พระโสภณะ (มหาสี). ธรรมจักรเทศนา. พิมพ์ครั้งที่ ๔, ย่างกุ้ง: สมาคมพุทธศาสนานุเคราะห์, ๒๕๓๗.

พระอัคคธรรม. อภิธานนิสสัยเตต [อภิธานนิสสสัยใหม่]. มันดเลย์:

โรงพิมพ์มยะส่อ, ๒๕๑๓.

พระอัคควงศ์. สัททนีติปกรณ์, ๓ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๒๑-๒๕๒๓.

พุทธัปปิยะ, พระ. **ปทรูปสิทธิ**. กรุงเทพฯ: วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฏิ์ คณะ ๒๕, ๒๕๔๗.

โมคคัลลาน, พระ. **โมคคัลลานพยากรณะ.** ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๒๕.

____________. “อภิธานัปปทีปิกา” ใน **ปญฺจมูลคนฺถ**. กรุงเทพฯ: วัดมหาธาตุ, ๒๕๔๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘.

แสง มนวิทูร, ศาสตราจารย์ ร.ต.ท., **คัมภีร์ลลิตวิสตระ.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๙.

ดัชนีค้นคำ

อชฺเชว กิจฺจมาตปฺปํ โก ชญฺญา มรณํ สุเว
น หิ โน สงฺครํ เตน มหาเสเนน มจฺจุนา.
เอวํวิหารึ อาตาปึ อโหรตฺตมตนฺทิตํ
ตํ เว ภทฺเทกรตฺโตติ สนฺโต อาจิกฺขเต มุนิ.

ม. อุ. ๑๔.๒๗๒.๒๔๑

บุคคลควรเพียรเผากิเลสเสียแต่วันนี้ ใครจะรู้ถึงความตายในวันพรุ่ง เพราะพวกเราไม่อาจขอผ่อนผันจากมัจจุราชผู้มีกองทัพใหญ่นั้นได้ พระมุนีผู้สงบย่อมเรียกผู้เพียรเผากิเลสอยู่ตลอดทิวาราตรีอย่างนั้นว่า ผู้อยู่ราตรีเดียวอย่างมีประโยชน์

รายนามผู้จัดพิมพ์พระคัมภีร์

รายละ ๑๐๐,๐๐๐ บาท

มูลนิธิเพื่อการศึกษาและประชาสงเคราะห์

รายละ ๕๐,๐๐๐ บาท

พระเทพสิทธาจารย์ (วิ)

รายละ ๔๐,๐๐๐ บาท

คุณกุลเวช-คุณวินิตา-ด.ญ. พิณ-
ด.ญ. เพลิน เจนวัฒนวิทย์

รายละ ๓๔,๐๐๐ บาท

กลุ่มธรรมะสีขาว

รายละ ๓๐,๐๐๐ บาท

ดร. ประศาสน์-อ. เฉิดโฉม จันทราทิพย์

รายละ ๒๐,๐๐๐ บาท

คุณชาญวิทย์-คุณลักษมี มโนธีรวัฒน์
ผศ. มยุรี เจริญ

รายละ ๑๕,๐๐๐ บาท

คุณจุฑามาศ อัมพรพันธ์

รายละ ๑๓,๐๐๐ บาท

คุณวลีรัตน์ สุพรรณชาติ

รายละ ๑๐,๐๐๐ บาท

คุณจุฑามาศ อัมพรพันธ์
คุณชวนชื่น บุญเสรฐ
คุณฉกาจ จงจีรังทรัพย์
คุณช่อพิภพ โอสถานุเคราะห์
คุณนพดล วณิชวิศิษฏ์กุล
คุณเพ็ญ โพธิ์พันธุ์
คุณวิไลวรรณ วิรยศิริ
ดร. ศิราพร ณ ถลาง
คุณสุริยา วรรธนาวงศ์
คุณหญิง คำวงษา
คุณอมเรศ-คุณภัทรา ศิลาอ่อน
คุณทักษพล เจียมวิจิตร

รายละ ๘,๐๐๐ บาท

คุณภัทราฤดี-คุณพจน์

รายละ ๗,๒๕๐ บาท

คุณนภาพร อัจฉาราฤทธิ์

รายละ ๗,๐๐๐ บาท

คุณสุภาพร ศิลปเวทิน

รายละ ๖,๒๔๐ บาท

คุณวันวิสา ร่มจำปา

รายละ ๖,๐๐๐ บาท

คุณคำฝู นาโคช้าง
คุณชูลิต หัตถกิจโกวิท และครอบครัว
คุณอัมพร ชัชวาลย์สายสินธ์

รายละ ๕,๕๐๐ บาท

ทพ. กาลัญ กลั่นกลิ่น

รายละ ๕,๐๐๐ บาท

พญ. เชาวรี อัชนันท์

คุณณรงค์-คุณศุลีมาศ สุทธิสัมพัทธ์
คุณณัฐกฤตา รุ้งจรัสแสง
คุณทศพร-คุณสุภาพร ศิริกร
พันเอกพิเศษ นเรศรักษ์ ฐิตะฐาน
คุณพงษ์พันธ์ เสาวพุทธสุเวช
คุณมธุวศา-คุณวรานนท์ สมคิด
พญ. มันธนี ไพรัชเวทย์
ทพญ. รัตนาวดี บุปผาเจริญสุข
คุณวิทู-คุณธันยา รักษ์วณิชพงศ์
คุณศิริรัตน์-คุณภัทราพร ไชยแสงสุขกุล-
คุณริชฌาน ศิริสกุลงาม
คุณสงวน-คุณวิไลพร พิทักษ์สิทธิ์
คุณสิเรียม ภักดีดำรงฤทธิ์
ครอบครัวโรจนภาณุกร
บริษัทรอยัลมอเตอร์เวอร์ค จำกัด
คุณขวัญเมือง สิทธิเกษม

รายละ ๔,๙๐๐ บาท

คณะเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย

รายละ ๔,๕๐๐ บาท

คุณชัยฤทธิ์ ชามพูนท
คุณประโยค-คุณจวงจันทน์-
คุณสายาห์ เหมะรัชตะ
คุณพรพิมล เลิศปัญญาโรจน์

รายละ ๓,๕๕๑ บาท

คุณประเสริฐ ศุภพรตรีพิเพท-
คุณกฤษณะ บุญยะชัย และครอบครัว

รายละ ๓,๕๐๐ บาท

คุณพิชัย รัตตกุล
คุณศักดิ์สิทธิ์ สุนทเรกานนท์

รายละ ๓,๓๗๒ บาท

คุณสุจิตรา ไชยแสงสุขกุล

รายละ ๓,๒๕๐ บาท

คุณวิไลลักษณ์ เสริมสุขไพศาล

รายละ ๓,๐๐๐ บาท

ท่านเจ้าคุณวิบูลธรรมาภรณ์
คุณเฉลิมพร ชินาธิวร
คุณอริศรา ตันสุตะพานิช
คุณกมลา สังขะวัฒนะ
คุณกวี-คุณปรางค์มาศ นิติธรรม
คุณจารุณี อัศวกาญจน์
คุณอมรรัตน์ สุพรรณชาติ
ศ. ไชยยศ-รศ. ชลัยพร เหมะรัชตะ
คุณภัทรพล-คุณกัญญา สิรสุทธิ
คุณมณฑาทิพย์ คุณวัฒนา
พญ. มาคุ้มครอง โปษยะจินดา
คุณวิเชียร-คุณจุไรรักษ์ นิตยะกุล
คุณวิมาลา ทองโอฬาร-
คุณจันทราภา รุ่งวิวัฒนากุล
คุณสิริดา พดด้วง
คุณอรรคเดช ภมรบุตร
คุณอัจฉริยา มหาภิรมย์
คุณอุดมพร สิรสุทธิ
ครอบครัวพัฒนานารักษ์
และครอบครัวเรืองจินดา

รายละ ๒,๕๐๐ บาท

คุณดารัตน์ พิทักษ์สิทธิ์

คุณประวิสสร โหสกุล
คุณปิยวัฒน์-คุณแพรววไล-
ด.ช. สกณกฤสภัทร์-ด.ช. สิรวีร์-
ด.ช. สิรยุตม์ เตชะวรบท
คุณพงษ์ศักดิ์-คุณปิยวรรณ ปิยาภิชาติ
คุณพรกนก วิภูษณวรรณ
พร้อมครอบครัวและญาติมิตร
คุณศิริวรรณ กฤษณะสมิต
คุณอุดม-คุณกึง เตชะวรบท-
คุณช่วงโง้ว แซ่เตียว
และคุณกิมซก แซ่เล้า
ครอบครัวเคว่งหลี
บริษัทชาญรุ่งเรืองทรัพย์ จำกัด
โดยนายวิชาญ ฟื้นปูม
และแฟมิลี่ใต้สังกัดทุกๆ ท่าน

รายละ ๒,๑๐๐ บาท

คุณวิลาสินี ชัฎอนันต์

รายละ ๒,๐๐๐ บาท

คุณกิตติวัฒน์ ทวีเจริญ
คุณเกรียงไกร-คุณชนาภัทร์
วงศ์โรจนภรณ์ และครอบครัว
คุณครรชิต พิสุทธิชินวงศ์-
คุณถนอมนวล พิสุทธิชินวงศ์
คุณจารุณี อัศวกาญจน์
คุณจตุพร อัมพุนันท์
คุณจุฑาพร เจิมหรรษา
พญ. เจนจิรา ชัยชโลทรกุล
และครอบครัว

คุณชลัฐพร เจียรนิลกุลชัย
คุณดรุณี โตสมภาค
และคุณสมชาย เจริญสินค้า
คุณดีดี ตั้งสง่า
รศ. นงนารถ-คุณมนูญ เดชณรงค์
คุณนนทกานต์ ยศมหิทธิสทธิ์
คุณนภาพร อัจฉราฤทธิ์
คุณนวลศรี มณีงาม
คุณประวิทย์-คุณอรพิน คัมภีรภัทร
คุณปิยะนุช ผู้พัฒน์
คุณปุณฑรี สว่างวงศากุล
ทพญ. พรพรรณ อัศวานิชย์
คุณพาณี กระจ่างเวช
คุณพิสิฐ ทางธนกุล
คุณแม่ไพบูลย์ ชโลธร
คุณภัทรพล-คุณปัทมาวดี-คุณภูรินท-
คุณพริสร-คุณพริมโรส วรนิมมาน
คุณภาส์วริทธิ์ ภาสิทธิ์พล-
คุณจารุภา อภิภัทรกิตติ
นพ. มงคล อุยประเสริฐกุล
นพ. มานิส-รศ. พญ. วัชรินทร์ รัตนมาศ
คุณรพีพร บุญเกิด
คุณศลิษฎา คงปรีชา และญาติมิตร
คุณศุภกิจ-คุณสรินนา อรรถกิจโกศล
คุณศุภิกา ลิขิตเสถียร
คุณสมพิศ-คุณบุญรอด-คุณมณีรัตน์ เกิดมณี
ทพญ. สายสิน พิพิธสมบัติ
คุณสุกาญจนา ลิมปิสวัสดิ์

คุณสุนทรา สว่างวงศากุล
คุณสุนันทา จารุวัฒนชัย-คุณวราภรณ์ เอกวิริยกิจ-คุณมธุรส สาราณียธรรม-คุณธนวดี ลืออุติกุลวงศ์-คุณพนารัตน์ อุรานุกูล-คุณณัธสร รัตนอานุภาพ-คุณชูศักดิ์ จันทร์ชูเชิด-คุณพ่อแฉล้ม-คุณแม่อุบล ดอกพิกุล
คุณอนันต์ วิจิตต์ศิลป์
คุณอรอุมา สารสาส
รศ. อาภาพันธ์ ศรีสรินทร์

รายละ ๑,๗๐๐ บาท

คุณวันดี สุริวงศ์
คุณชูศักดิ์ ฮอดสุนทร

รายละ ๑,๙๐๐ บาท

คุณวันดี สุริวงศ์

รายละ ๑,๕๐๐ บาท

คุณชัยยศ ศิริรัตนบวร
คุณนิรินทรา กำปั่นทอง
คุณบุญเกียรติ สถาพรวัฒนกิจ
คุณศักดิ์ ประสาทฤทธา

รายละ ๑,๔๐๐ บาท

คุณไพโรจน์ ปัญจวรานนท์-คุณอักษรา ศิลป์สุข
คุณนงลักษณ์ สุไพบูลย์พิพัฒน์ และครอบครัว
คุณอารีรัตน์ ตัณฑวิเชียร

รายละ ๑,๒๐๐ บาท

คุณนวลปรางค์ นิ่มเกตุ
คุณพยงค์ อาภาวัชรุตม์
คุณสถาพร เอื้อหิรัญนันทร์ และครอบครัว

รายละ ๑,๑๐๐ บาท

คุณนนทวัชร-คุณธวริน ญาณสร้อย และครอบครัว

รายละ ๑,๐๐๐ บาท

คุณวิภาดา เกศวการุณย์
คุณวิไลพร พิทักษ์สิทธิ์
คุณวิมลรัตน์ สถาวรวงศ์
แม่ชีสุรธี ชลศิริวานิช
คุณวิลาวัณย์ สุบิน
คุณสมพร ลีลาคุณากร
คุณกฤชกมล พุทธบูชา
คุณพชรพล ปาณัฐโยธิน
คุณกษิรา เทียนส่องใจ
คุณกอบเดช อติชาตศรีสกุล
คุณกอบเดช-คุณกาญจนา เกสรมงคลกร
ดร. กันตธีร์-คุณโสภาวรรณ ศุภมงคล
คุณกัลยา สมรรถจิตต์
คุณกัลยาณี สิรสุทธิ
คุณกาญจนกันตี ชีวประวัติ
คุณกานดา เอนกลาภากิจ
คุณกิตติมา วนิชภานันท์
คุณกุลนา ชัยทัศวัฒนา

คุณจงศักดิ์-คุณอุษา เจตจรูญวิวัฒน์
คุณจงสุข จรุงวัฒน์
คุณจันทร์ฉาย วิวัฒนวรพันธุ์
คุณจิดาภา บรรทมสินธุ์
คุณจิตติมา ชัชวาลย์สายสินธ์
คุณจินตนา สินสวนแตง
คุณจุไรรัตน์ พันธุมโพธิ
คุณฉวีวรรณ รักชาติ
คุณฉวีวรรณ อักษรสวาสดิ์
คุณฉวีวรรณ อุดร
คุณชัชวาล อรรถกิจโกศล
คุณชาลี-คุณศิริพร ตั้งจีรวงษ์
คุณชำนะ ชูโต
คุณชุติมา ปัญจโภคากิจ
คุณชูชื่น อัศวะประภา
คุณไชยยันต์ ลิ้มกาญจนาพันธุ์
คุณฐิติพร อรรถกิจโกศล
นอ. ณหทัย จันทรสาขา ร. น.
คุณดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์
มล. ดวงกมล พานิช
คุณดารณี เลาหศรีวิจิตร
คุณณงลักษณ์-ด.ช. ทวิรุธ จารุวัฒน์
ดร. ทักษิณ-คุณรัตนาภรณ์ เทพชาตรี
คุณทินกฤต จิตต์วรวงศ์
คุณทิพาพร-คุณกษิดิศ อัชนันท์
คุณธนิสร แพทย์เจริญ
คุณธนู เศวตศรีถวัลย์
คุณธัญทิพย์ วิภาพงศ์ศานต์
คุณนงนุช กมลสาธิต
คุณนพดล-คุณวิภา แนบเนียร
รศ. นฤมล จียโชค
คุณนันทลี จารุรัตน์
คุณนิตยา ปิติเจริญพันธ์
คุณบุญรักษ์ นาครัตน์ และครอบครัว
คุณปนัดดา ชวลิตากุล
คุณประชิต เพชรไทย
ศ. นพ. ประดิษฐ์ เจริญไทยทวี
รศ. ประอรนุช ตุลยาทร
คุณปรัชญา
คุณปรีชา พรวิริยกุล
แม่ชีปาภาณกร โลหะนิมิต
มล. ปิยะทิพย์ โรซาพิทักษ์
คุณปิ่นพร ทาเทียนมาศ
คุณปุณญภา เธียรศิริพิพัฒน์
คุณเปรมจิตต์ วัฒนะประเสริฐ
คุณแป๊ะแซ แซ่ลิ้ม
คุณผาณิต เจตน์จิราวัฒน์
คุณผาสุข กฤษณะสมิต
คุณพงศ์เทพ ศิลปเวทิน
คุณพรชัย เลิศวีระศิริกุล
คุณพรภิเษก เลิศปัญญาโรจน์
คุณพรพรรณ ชัชวาลย์สายสินธ์
คุณพรรณพิลาส เลิศปัญญาโรจน์
คุณพฤทธิ์ โกวิทวรางกูร
คุณพิลาสพรรณ เลิศปัญญาโรจน์
ดร. พิจิตต รัตตกุล

คุณพิชัย-คุณมาลี-คุณฐานิดา-คุณพิสุทธิ์ จันทร์วัฒรังกูล
ดร. พิมพ์ใจ อาภาวัชรุตม์
คุณพิมพ์พันธ์ เนตรนพรัตน์
คุณพิมพัชร สิทธิประศาสน์
คุณพิรพร คล่องเวสสะ
คุณเพชรรัตน์ มัทวานนท์
คุณเพ็ญพรรณ วิสุทธิ ณ อยุธยา
พญ. แพรวพรรณ วงษ์วิศิษฐ์กุล
คุณภัทรนิษฐ์ อภิบุญมา
ทพญ. ภาณิชดา มหาพัฒนกุล
คุณภารณี ปัญวณิช
คุณภูริพรรธณ์ เลิศปัญญาโรจน์
อ. มยุรี ราชพัฒน์
คุณมัทนา รังคะรัตน
คุณยุพาวดี วัลยเพ็ชร
คุณยุพิน จิระไชยเขื่อนขันธ์
รศ. ยุพิน-พลเรือเอกพรต จันทรัคคะ
คุณรสริน สโรบล
ดร. รัตน์สุดา-คุณบรรจง เมี้ยนมนัส
คุณราเชนทร์-คุณมณฑชา-ด.ช. จิรายุ-ด.ญ. กวิสรา วันทรสมบัติ และครอบครัว
คุณเรืองระวี ตรีธรรมพินิจ
มล. ลดาทิพย์ สาราโมน
คุณวงศ์เทพ ศิลปเวทิน
คุณวนิดา เทพอยู่อำนวย-คุณสุพล-คุณพัชราภรณ์-คุณพริว-ด.ช. เพียร สุดอ่อน
คุณวรณี
คุณวรรณา ตีรกิตติ
คุณวรัญญา แสงพิทักษ์
คุณวราภรณ์ กุลสวัสดิ์ภักดี
คุณวัชรี อินต๊ะปาน
คุณวิจิตรา นิสากรสิทธิ์
คุณวิชัย-คุณธัญมน รุ่งเรืองพฤกษ์
คุณวิมล ประสิทธิ์จูตระกูล
คุณวีริยาพรรณ อรุณภักดีสกุล
คุณศรินทิพย์ จันทร์สวัสดิ์
คุณศักดิ์ ประสาทฤทธา
คุณศิลป์ชัย นิสากรสิทธิ์
คุณศุทธิดา ใจตรง
รศ. ดร. สมชาย สันติวัฒนกุล และ คุณวัชราพร
คุณสมพิศ โสภณดิเรกรัตน์
คุณสมภพ เลิศปัญญาโรจน์
คุณสมวงศ์ สุนทรัตนะ และครอบครัว
คุณสมศักดิ์ อนรรฆเสลา
คุณสมศรี กิตติเจริญฤกษ์
นพ. สรนาท เมืองสมบูรณ์
คุณสอางค์ มะลิกุล
คุณสินีรัตน์ ศรีประทุม
คุณสิริชัย ว่องสาทรกิจ
คุณสุจิรา แสงเจริญตระกูล
คุณสุชาดา ณ บางช้าง
ศ. นพ. สุชาย สุนทราภา
คุณสุนีย์ วิชิตตระกูล-คุณธนถนันต์-

คุณสันติ-ด.ญ. สุพรรณษา-
คุณจรวยพร อยู่ประดิษฐ์
พญ. สุปราณี-นพ. โธมัส พิลลาร์
คุณสุพรรณา ธรรมศรี
คุณสุพาณี สุพงศ์พัฒนกิจ
คุณสุภางค์ สงวนเศรษฐวุธ
คุณสุมาลี นิ่มกิตติกุล
แม่ชีสุรสี ชลศิริวานิช
คุณสุภาพร ฮาร่า และครอบครัว
คุณสุรเทพ ศิลปเวทิน
คุณสุรพล สัจจะรัตนะโชติ
คุณอนุกูล พิรุณนีรฤทธิ
คุณอนุวัตร ฝนอรุณ
คุณอรเพ็ญ พันธุ์เมธิศ
คุณอรกัญญา ประภากรพิพัฒน์
คุณอรสา ภิยะวงศ์
คุณอรุณศรี-คุณซกเตียง-คุณธรรมนา
คุณอัจฉรา ปิ่นปัณณะ
คุณอัญชลี เกาะพลับ
คุณอัญชลี จึงสกุล
คุณอานนท์ ขวัญมิตร-คุณณัฐนนท์
และคุณฐนนนท์ เหลืองบริบูรณ์
คุณอุดมลักษณ์ เงินวิจิตร
คุณเอกวัจน์ อมรวิวัฒน์
คุณเอกสิทธิ์ เข้มงวด
คุณหมอแอ็ด ดำรงศักดิ์
Ms. . Julian Merril
ครอบครัวคุณประมาณ-คุณศุภราวดี-
คุณเจติย-Mr. John-คุณวิไลวรรณ
Quinn วรรโชติผาเอร -
ครอบครัวคุณจิรัชยา จงประเสริฐ -
ครอบครัวคุณพิจจารี ประสูตรรุ่งเรือง
และครอบครัวสุรพงศ์พิสิฐ
เอกวัจน์ อมรวิวัฒน์

รายละ ๙๙๙ บาท

คุณปิยฉัตร รัตนสุวรรณ

รายละ ๙๐๐ บาท

คุณกิตติ ตันกิติบุตร และ
คุณโสมกัญญา นาคเพ็ชร
คุณทองสุข จิตรีพล

รายละ ๘๐๐ บาท

คุณธัญพร สิทธิเกตุชัย
คุณสุวัฒน์-คุณจงถนอม พิทักษ์วงศ์
คุณอิศรารัตน์ ณ ป้อมเพ็ชร

รายละ ๗๔๕ บาท

คุณกรพินธุ์ นาคศุภรังษี

รายละ ๗๑๐ บาท

กลุ่มนักศึกษาบ้านพุทธธรรมสวนหลวง

รายละ ๗๐๐ บาท

คุณภาษิณี จุลละศร และครอบครัว
คุณลัดดา ศุภวิทยา

รายละ ๖๐๐ บาท

คุณชัยวัฒน์ สุนทรวิกรานต์
คุณสอาด พิมพกันต์

รายละ ๕๗๐ บาท

ครอบครัวแจ้งรักษา

รายละ ๕๐๐ บาท

พระนิยมมุนี เนกฺขมฺมาภิรโต
พระสุรินทร์ ภูริปญฺโญ
พระอเนก ปุณฺณวุฑฺโฒ
คุณแสงเดือน สุริยะ
คุณเพ็ญศรี จันทรวัฒนะ
คุณสุชาดา สถาวรวงศ์
คุณอรนฤมล ศิริชนะ
คุณวีระยุทธ สุวรรณไตร
คุณกชเชิญ พึ่งคัมฤทธิ์
คุณกรกมล จิตร์อุดม
คุณกรรณิกา สว่างวารีสกุล
คุณกรรณิการ์ ขาวเงิน
คุณกริยา คเชนทร์ชัย-
คุณชิดชนก ทองสง่า
คุณกฤตธี เทพชาตรี
คุณกฤษณา ปทีปโชติวงศ์
คุณกวินทรา ลูกรักษ์
แผ่ส่วนกุศลให้คุณพ่อเที่ยง ลูกรักษ์
คุณกษิดิศ วัชนันท์
คุณกันยเลขา โพธิ
คุณกุลธิดา เอื้อเกษม
คุณโกสุณ
คุณคัคนางค์ ศรีเจริญพันธ์
คุณจริญญา จันทนภาพ
คุณจิตรา ศรีทัศนีย์
คุณจิรารัตน์ บุญชัย
คุณจุฑาพร อายุวรรณ
คุณจุฑามาศ นุตราวงศ์ ยามาดะ
คุณจุลดา สุริยะโยธิน
คุณใจปอง คุณประดิษฐ์
คุณชนกานต์ ดุลยบัณฑิต
คุณชลิต-คุณธนพร วิวัฒนรัตนบุตร
และครอบครัว
คุณชัยศักดิ์-คุณรัตนา ชูวุฒิเชาว์
และครอบครัว
คุณชาบ้วย แซ่ลิ้ม
คุณโชติเทพ-คุณจารุวรรณ พนาพรศิริกุล
คุณฐิตารีย์ ชัยเจริญไมตรี
คุณฐิราพร มากแผ่นทอง
คุณณัชชา เกษหอม
คุณณัฐตะวัน ลิ้มประสงค์
คุณณัฐรินทร์ หิรัญกวินกุล และครอบครัว
คุณณัทธร เทพชาตรี
คุณดวงใจ แซ่กัว และครอบครัว
คุณดวงใจ มีกังวาล และครอบครัว
คุณดุชนี ตังคุณากร-คุณเรืองชัย-
คุณณิชารีย์-คุณฐิตาภา ไตรพรกนกรัตน์
คุณทรรศณี แสงสุขโสภา
คุณธนภณ จินดามณฑณา
คุณธนา เศวตศรีถวัลย์
คุณธนากร รุ่งจินดากุล
คุณธวัช จงภิญโญ
คุณธวัชชัย ชัชวาลย์สายสินธ์
และครอบครัว
คุณนงคราญ พิทักษ์ศิริวรรณ

คุณน้อม ใหม่ยศ
อ. นันทวัตร-ด.ช. สรวีย์-
คุณลีลาวดี ไชยมงคล-
อ. นาคอนงค์ มูลประเสริฐ
คุณบุญชู สิริพิพัฒน์
คุณบุญสุข ธนาวิบูลย์เศรษฐ์
และครอบครัว
คุณบุษกร สิงคาลวนิช
คุณเบญจวรรณ วุฒิวรวงศ์
คุณปทุม วิเชียรสรรค์
คุณประเทียน จารุศุกร
คุณประพนธ์ ขำแท้
คุณปิยนาฏ ธรรมกรบัญญัติ
คุณผ่องฉวี ดวงคำสวัสดิ์
คุณพรทิพย์ โกกิฬา
คุณพรพิมล บุญศิริ
ทพ. พรเลิศ บุญสันติสุข
คุณพรรณรัตน ส่งพันธ์ธีกูร
คุณพศวีร์ ชุณหวุฒิยานนท์
นาวาโทหญิง พัฒน์ชนก จิตสุวรรณ
คุณพิชญา นิงสานนท์
คุณพิชาพร พิสุทธิชานนท์
คุณพิสมัย คุณประดิษฐ์
คุณพีระ อัชชะ
คุณเพียงเพ็ญ ซ่อนกลิ่น
คุณภคิน แก้วพิจิตร
คุณภาณุพงศ์ สุขนุช
คุณมัลลิกา เลิศเสรี
คุณมาลี เจนสมุทร
คุณยุพา สิงห์ชินสุข
คุณเยาวภา ตีรกิตติ
ทญ. รัชนี เหมะรัชตะ
คุณรัตนาภรณ์ พานิชกูล
คุณรุจน์ โกมุทพงศ์
คุณรุจิพร ผลาขจรศักดิ์
คุณละออง จันทร์แก้ว
ดร. ลัดดา กิติวิภาต
คุณลาวัลย์ พานิชเจริญ
คุณวรรณประภา กุณฑลบุตร
คุณวรรณา สุขเสมอ
คุณวรรธนี ชัยรัตน์
คุณวรินทร แซ่แต้ และครอบครัว
คุณวรินทร แซ่แต้
คุณวันดี ไชยทรัพย์
คุณวิจิตร ปวนวันประสม
คุณวิไล ธนวิวัฒน์
คุณวีนัส-คุณสงวน ฟื้นปูม
คุณศิริวรรณ สังขกุญชร
คุณศริญญา อินทร์บำรุง
รศ. พญ. ศรีธรรม ธนะภูมิ
คุณสมคิด ภู่สุด
คุณสมชัย-คุณสุดา-คุณนิศาลโล-
คุณวศิน คอวณิชกิจ
อ. สมพร ฉิมม่วง
คุณสมศรี-คุณรัตนา แนบเนียร
คุณสาธิตา แพทย์เจริญ
อ. สมัคร พิศาล
คุณสรรชัย ศรีพรสวรรค์

คุณสรวงสุดา ชัชวาลย์สายสินธ์
คุณสุชนนี จิตตานนท์
คุณสุเทพ จันทร์คำ
คุณสุธาดา คำนึงสกุลไทย
คุณสุธาทิพย์ แสงเดือนฉาย
คุณสุธิดา โลจนะศุภฤกษ์
คุณสุภา ศรีพันธุ์พงศ์
คุณสุภาพ แก้วประดิษฐ์
คุณสุภาพร เจริญเศรษฐ์ศิลป์
คุณสุมาลี วิวัฒน์วิชา
รศ. ดร. สุรางค์รัตน์ ศรีสุรภานนท์
คุณเสาวณีย์ รัตนไมตรีเกียรติ
และครอบครัว
คุณเสาวภา โขมสิริ
คุณโสภิดา เจตสมมา
คุณโสพส จิระศักดิ์ระวี
คุณแหวนดี อุทโท
คุณอรจิตร วิชชุวรรณ
คุณอรพร จินภาเวช
คุณอรพิมล ซูเตย์รันท์
คุณอรวรรณ สุมนวิวัฒน์
คุณอศัลยา-คุณตุลย์ บุษยวิทย์
คุณแม่อาโห ธีระพิทยานนท์
คุณอินทุวรรณ สโรบล
คุณอิภิมน วุฒิวรวงศ์
ทญ. อิศราวดี วิเศษศิริ
คุณอุบลรัตน์ ตรีคันธา
คุณพ่อโฮมิ้น แซ่หนำ
ครอบครัวหิรัญกวินกุล
ครอบครัวอัศวินชัยโชติ
บริษัทบุญชัยการยาง
ร้านวีระชัยฟองน้ำ
วีระยุทธ สุวรรณไตร

รายละ ๔๕๐ บาท

คุณกล้าณรงค์ กระจ่างเสิญสุข-
คุณจงกล เจริญสุข-
คุณปิยทรัพย์ เอี่ยมอุดม

รายละ ๔๐๐ บาท

คุณกอบกาญจน์ พรสถิตย์พงษ์
คุณคณพร คุณประดิษฐ์
ศ. จำรูญ-คุณดรุณวรรณ-คุณใหญ่-
คุณเก่ง ยาสมุทร
คุณทรงพล-คุณปิยชนิตร์-คุณชื่นชมบุญ-
คุณคณาบุญ สุขจันทร์
คุณธนกฤต เจริญธัญญากร
แม่ชีธันยพัฒน์ จีระวรวงศ์
คุณพิชามญชุ์ ปิยธีรวงศ์
คุณรัชนี อุทยานันท์
นพ. วรพล หัฏฐสกุล
คุณศศิวิมล บุณยสงวน

รายละ ๓๕๐ บาท

คุณเจนจบ คล่องรับ

รายละ ๓๐๐ บาท

คุณจันทร์เพ็ญ วุฒิวรวงศ์
คุณชุติพร-คุณจารุวุฒิ เจริญพัฒนา
คุณดาราพร ครุฑคำรพ
คุณนัดดา สุขพินิจ

คุณบ๊วยเน้ย อิงควรานุวัฒน์
คุณเบญญา ศุภนิทัศนาภร
คุณโมฬี ลรรพรัตน์
คุณประทานพร สิงหะ
คุณประภาช-คุณอมรรัตนา บุนนาค
คุณพรวิทยา วุฒิวรวงศ์
คุณพันธ์ทิพย์ แซ่อุ่ย
คุณพิลักษณ์
คุณมิตร ศิริอางค์
คุณวนิทิพ สถิตาภรณ์
คุณละเอียด มณีศรี
คุณสมใจ ชุณหวุฒิยานนท์
คุณสมร ถาวร
คุณสิทธชัย วุฒิวรวงศ์
คุณสิริ-คุณศิริพร-ด.ช. ธีรภัทร ศรีมโนรถ
ผู้ไม่ประสงค์จะออกนาม

รายละ ๒๕๐ บาท

คุณเครือนภา ขัดธิพงษ์
ด.ช. ณภัทร มะนะ

รายละ ๒๐๐ บาท

พระวีรโชค กูลเกื้อ
พระประถม ยี่ซ้าย
คุณกาญจนา พานิชเจริญ
คุณกิตติภณ ช่างวิโรจน์
คุณเกสร สุวิทยะศิริ
คุณขวัญใจ
คุณจงกลนี
คุณจักรกริศษ์ สุขสวัสดิ์
คุณจิตราการ จุลมณีโชติ
คุณจินห์จุฑา ต๊ะปินตา
คุณจิรวัส ฤทธาคณี
คุณจิรามา
คุณจุไรรัตน์ ณ ถลาง
คุณเจิดจันทร์ ณ ถลาง
คุณฉวี เกตุสังข์ และครอบครัว
คุณเฉลิมศักดิ์ เครือวิไล
ด.ญ. ชมาลักษณ์ โตสมภาค
คุณชื่นสุข อิ่มฤทัย
คุณชวิศ เลิศวรวณิช
คุณชุดาภา คำมี และครอบครัว
คุณชุติมา-คุณจารุวัฒน์ เจริญพัฒนา
คุณชุนเมี้ยน แซ่โซว-คุณเฮียง แซ่งั่น
คุณไชยยศ ณ ถลาง
คุณฐปนีย์ ภู่เกษมสมบัติ
คุณณภัทรสพล ชุมวงศ์
คุณณัฐชลัยย์ ยลรดีสุภัค
คุณดวงพร จรัสพาณิชย์กุล
คุณทวีจิต ทวีทรัพย์
คุณทิพวรรณ บรรณจิรกุล
ภญ. เทียมจันทร์ สุนทราชุน
คุณธรรมพลก์ ชัชวาลย์สายสินธ์
และครอบครัว
รศ. ธัญญรัตน์ ปาณะกุล
คุณธิรินทร์ ณ ถลาง
ด.ช. ธีรวัฒน์ ลี้กุล
คุณนรวรรณ ดังแคน (ณ ถลาง)
คุณนิภา เผ่าศรีเจริญ
คุณนิภา วราพันธ์

คุณนิรมล อิงควรานุวัฒน์
คุณแม่บ๊วย แซ่อิ้ง
คุณบัวเงิน อึ้งตระกูล
คุณบุญรัตน์ เหล่ามาลา และครอบครัว
คุณเบญจมาภรณ์ รอดเจริญ
คุณปณิตา พันธุ์จินดา
ด.ช. ปพน พันธุ์จินดา
คุณพรรณี แสนทวีสุข
คุณพลอยชมพู พญานรัตน์
คุณพันธุ์ทิพ ศรีสุรินทร์
คุณพูนสุข วิวัฒนวิจารณ์
คุณแม่เพลิน-คุณธนภัทร
และเพื่อนสหธรรมิก
คุณมนตรา บุญยืน และครอบครัว
คุณมาริฉัตร ศิริสวัสดิ์
คุณรัศมี อัจฉริยะกุลพร
คุณวรรณภา ชนาพรรณ
คุณวรัญญา โฆษิตกุลจร
คุณวันชัย หิรัญกวินกุล
คุณวิไลวรรณ วานิชย์สวัสดิ์
คุณวิฑูรย์ ภัทรประสิทธิ์ผล
และครอบครัว
คุณวิศนี
คุณวิศิษฐ์ ชูวงษ์
คุณศรชัย-คุณชุติมา ชยาภิวัฒน์
คุณศิวพล ศรีสนพันธุ์
คุณสมประสงค์
คุณสมปอง
คุณสมฤดี ยิ้มใหญ่
คุณสุกัลยา ตีรกิตติ
คุณสุดา วัชรประภาพงศ์
คุณสุรพงศ์ เทพสุธา
คุณสุวคนธ์ วงศ์ษาธรรมโชติ
คุณหนึ่งนุช แซ่แต้
คุณหวานเย็น ลูกรักษ์
คุณอัญชลี เปี่ยมพงศ์สานติ์
คุณเอกชัย-คุณรสสุคนธ์-ดร. มัชฌิมา
พิสุทธิชานนท์
คุณเอื้องฟ้า เสนีวงศ์
ผู้ไม่ประสงค์จะออกนาม

รายละ ๑๕๐ บาท

พระเกียรติศักดิ์ กิตฺติปาโล
คุณธนัญธร-คุณสมคิด ฉ่ำสูงเนิน
คุณภัทรินทร์ เอี่ยมเซียม
คุณลำพูน ไหวดี
คุณสุชาพร อภิชาติบุตร และครอบครัว

รายละ ๑๒๐ บาท

คุณจันทรา

รายละ ๑๐๐ บาท

คุณกนกวรรณ วัดตะขบ
คุณกนกณัฐ บุญตานนท์
คุณกรรณิการ์ ศิริวิบูลย์ไชยกุล
คุณกรัณย์ยศ โสภิษฐานนท์
คุณกัญญาภัค เกษเวชสุริยา
คุณกัลยา พุกกะจันทร์
คุณกาญจนาพุทธ วงษ์วันทนีย์
คุณกิ่งแก้ว รากะรินทร์

คุณกิติกานต์ ธนะอุดม
คุณกุญชร ภวจันทร์รัศมี
คุณโกเมศ เรืองพนิช
คุณคัชริน อายุรไชย
คุณจาริณี สาลี
คุณจารุวรรณ
นพ. จิตติศักดิ์ ทัพแจ้ง-
  พญ. นภัทร สิทธาโนมัย
คุณจิตติมาศ ไทยสมบูรณ์สุข
คุณจิตรลดา หลั่นแย้ม
คุณจุรี เพราะดีงาม
คุณเจริญรัตน์ ชัยเจริญธนพร
คุณเดือนแพ มูลดี
คุณเปมิกา อ้วนคำ
คุณเพชรรัตน์ ล้อประเสริฐ
  และครอบครัว
คุณเสาวณี เชี่ยวนาวิน
คุณชญานิศวร์ ปริยพิสิษฐ์ และครอบครัว
คุณชั้ว หิรัญกวินกุล-คุณหมวย แซ่ตั้ง
คุณชินภัสร ชิณกธรรม
คุณชีวารัตน์ นิษฐ์ถวัตพงศา
คุณชุดาภา คำมี
คุณเซียมจู้ แซ่ล้อ (เหลืองวีระ)
คุณฐานูรีส นิธิโรจน์เศวต
คุณณวีร์อร โชคช่วยอำนวย
คุณณัฐพร ไชยเจริญ
คุณณัฐสุดา โชคช่วยอำนวย
คุณดลชล เงินวิบูลย์
คุณดวงพร ลีลาแม้นเทพ
คุณดอกดิน พุ่มดี
คุณตั้งเฮงกี่
คุณทรงพล อาชาประดิษฐ์กุล
คุณทรรศณี แสนสุขโสภา
คุณทักษ์ดนัย นิโคลัส เอฟเต้
คุณธวัชชัย ชัยชนะ
คุณนภาพร โตจินดา
คุณนฤมล สิทธิ์บูรณะ
คุณนลินี กิจคุณากร
คุณนวลจันทร์ กาละสูญ
คุณนันทญา บุรณศิริ
คุณนันท์นภัส สาระกุล
คุณนุชจรี สันติเวส
คุณแน่งน้อย ฤทธิศักดิ์
คุณบรรเจิดลักษณ์
คุณบุญเรือง พรมบวร
คุณบุญชัย เจริญศิริวัฒน์
คุณบุญชัย-คุณกิมเฮียง เพราะดีงาม
  และครอบครัว
คุณบุญมาก คงประดิษฐ์
คุณบุญส่ง เหรียญทองวัฒน
คุณบุษบัน สุริยะมณี
คุณบุษยมาศ อิ่มโฉบ
คุณปนัดดา แสงเทียนชัย
คุณประทุมภรณ์ แซ่จึง
คุณประพัฒน์ คำมะวาปี
คุณปราณี ศิริมไหยสวรรย์
คุณปราณี หิรัญกวินกุล
คุณปรีชา

คุณปัทมา โพธิ์ทอง และครอบครัว
คุณปาณิสสร์นันท์ อภิภัทรกิตติ
คุณปิยพัชร์ แสนสุขโสภา
คุณปุ๊
คุณพรชัย-คุณมาลี พึ่งสละ
และครอบครัว
คุณพรนิชา ภัทรวรรธกุล
คุณพรภัค เรืองสุวรณ
คุณพันธ์วิรา โต๊ะวนิชรักษา
คุณพิณทิพย์ วิจิตรจามรี
คุณพิทักษ์ เวหาลอย
คุณไพลิน จารุสมบัติ
คุณภณิดา สุวภานาฎ
คุณภัสราภรณ์ แซ่อั้ง
คุณภาณุ ต๊ะปินตา
คุณภูรดา บริบูรณ์
คุณมัธณา เจนจรัสสกุล
สอ. มานพ เฮงบำรุง
คุณรัศมี พันธุ์พาณิชย์
คุณรุ่งวภา เพราะดีงาม
และคุณสุรสิทธิ์ วุฒิเดชาชัย
คุณลัดดา วรศรี
คุณวนิตา ลิมมะณีประเสริฐ
คุณวรรณี แสนสุขโสภา
คุณวรรณี จันทร์ผ่องศรี
คุณวราวุฒิ อันวยวนิชกัลยี
คุณวัชระ-คุณนวลลักษณ์ สิทธาโนมัย
คุณวันดี อาชาประดิษฐ์กุล
ด.ช. วันมงคล ตั้งเด่นชัย

คุณวัลลภา โชคช่วยอำนวย
คุณวารี-คุณประสิทธิ์ วิชามุข
คุณวารี-คุณประสิทธิ์ วิชามุข
คุณวิเชียร จรุงจิตเจริญ
คุณวิรัลพัชร ภาวีตวารุวิทย์
คุณวิไล เติมทอง
คุณวิไล สุทธินนท์
คุณวิไลรัตน์ อธิการิน
คุณวีรวรรณ กิจสกุล
คุณศรัญญา ใจยา
คุณศิขัณฑ์ โหสกุล
คุณศิริรัตน์ อังคุตโรธรรม
คุณสมคิด เพราะดีงาม
คุณสมจิตต์ บงกชปทุมพัฒน์
คุณสมไชย รากโพธิ
คุณสมนึก เพราะดีงาม และครอบครัว
คุณสมศักดิ์ แสนสุขโสภา
คุณสมศักดิ์-คุณสมจิตต์ ทัพแจ้ง
คุณสมสวาท โชติกเสถียร
คุณสันต์-คุณชัฎสรวง ธนาทรัพย์ไพบูลย์
และครอบครัว
คุณสาทิพย์ คูหาทอง
คุณสิริวรรณ งามล้วน
คุณสุทธิพงษ์ โชคช่วยอำนวย
คุณสุทิศา-ธงชัย กิจบำรุงศิลป์
คุณสุนทร
คุณสุภาพ
คุณสุวรรณี วัฒนสืบ
ด.ญ. แสนดี

คุณหนึ่งนุช แซ่แต้
คุณอนันต์ กมลสาธิต
คุณอภิพล-คุณชัชชลัย อภิชาติวิสุทธิ์
และครอบครัว
คุณอรทัย บุญบันดาล
คุณอรพรรณ ทรัพย์ไพบูลย์เลิศ
คุณอรพิมณฑ์ พงษ์ประเสริฐ
คุณอรรถยา โชติจันทร์ศิริสุข
คุณอาชัญ โนอาห์ เอฟเต้
คุณอารี
คุณเอกชัย เตยะกาญจนะ
ครอบครัวคุณวุฒิวานิช
ครอบครัวฟักประไพ

รายละ ๕๐ บาท

คุณกาญจนา งามวงศ์
ด.ช. โกญจนาฏ-คุณวายุภักศ์
จันทร์แสงสว่าง
คุณจตุพร ยมยิ่ง
คุณชาญชัย บุญส่ง
ด.ญ. ฐิติกานต์ บุญส่ง
คุณฐิติพร สักเหลา
คุณณัฐชยา บุญส่ง
คุณดาวิณีย์ อ่องลา
คุณตวงรักษ์ หวานใจ
คุณเตือนตา สุขขำ
คุณธนพร ภิรมย์ปิ่น
คุณนริศรา พร้อมทอง
คุณนิลศิรา พุ่ม
คุณนุสรา สถาพรชัยวัฒน์
ด.ญ. พรรณรดา บุญส่ง
และคุณภคพร แนวสูง
คุณศตพร บุญส่ง
คุณศศิธร บุตรอำคา
คุณสมลักษณ์ สมุทรสิน
คุณสังวาล บุญส่ง
ด.ช. สิทธิ์พร และคุณสิทธิพัฒน์
สุขประเสริฐ
คุณหฤทัย ทาอุปรงค์
คุณอัมพร บูระพัน
Mr. Yoshiteru Miuva
ครอบครัวชิบะตะ
ครอบครัวมีทองคำ

รายละ ๔๐ บาท

คุณพล วงศ์พฤกษ์

รายละ ๒๐ บาท

คุณศุภชัย สุขเด็จ
ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม

รวมยอดบริจาค ๑,๐๕๑,๙๘๗ บาท

ค่าพิมพ์จำนวน ๒๐,๐๐๐ เล่ม

ราคา ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท

ยอดที่เหลือจะนำไปพิมพ์หนังสือ
ปฏิจจสมุปบาท (ฉบับแปล)
ใน พ.ศ. ๒๕๕๒

รายนามผู้สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์

พล.ต.นรวีร์ - คุณเสริมสุข ปัทมสถาน	๔๘,๓๐๐	บาท
คุณณิชาภัทร อาร์ค	๑๐,๐๐๐	บาท
คุณเกศรา มัญชุศรี	๕,๐๐๐	บาท
นายบุญเลิศ-นางอุษณีย์ สว่างกุล	๕,๐๐๐	บาท
นายเศรษฐพุฒิ - นางวีรวรรณ สุทธิวาทนฤพุฒิ	๓,๐๐๐	บาท
คุณภูมิวัฒก์ นันทวณิชย์	๓,๐๐๐	บาท
คุณเอกภพ มงขุนทอง	๒,๐๐๐	บาท
Mr. Walter Besecker	๒,๐๐๐	บาท
นายเจนณรงค์ ภู่ภิรมย์	๒,๐๐๐	บาท
คุณเสาวณิต เหลืองอรุณรุ่ง	๒,๐๐๐	บาท
คุณอโณทัย อัศวโกวิทธำรง	๒,๐๐๐	บาท
คุณวัลภา อัศวกุล	๒,๐๐๐	บาท
คุณรัชดาวัลย์ รัชตะวิโรจน์	๑,๐๐๐	บาท
คุณโกมล เดชปกเกศ	๑,๐๐๐	บาท
คุณดารินทร์ อนุวัฒน์ศิริกุล	๑,๐๐๐	บาท
คุณชาตรี เตชะทัศนสุนทร	๑,๐๐๐	บาท
คุณสุพัณณดา สมส่วน	๑,๐๐๐	บาท
คุณชนัยชนม์ สุวรรณศิริกุล	๑,๐๐๐	บาท
คุณศรัณย์ ภู่พัฒน์	๑,๐๐๐	บาท

คุณธนิดา หวังวิวัฒน์ศิลป์	๑,๐๐๐	บาท
คุณกรพินธุ์ โอฬารเสถียรกุล	๑,๐๐๐	บาท
คุณอร่ามศรี ชูวงษ์	๑,๐๐๐	บาท
คุณสุขสม มโนมัยวงศ์	๕๐๐	บาท
คุณอาชวพล จับจิตใจดล	๕๐๐	บาท
คุณอุสรา วิไลพิชญ์	๕๐๐	บาท
คุณปรีชญา เสริฐศร	๓๐๐	บาท
คุณวิมพ์วิภา ภานุพรประพงศ์	๓๐๐	บาท
คุณสุธารี เลิศบัวสิน	๓๐๐	บาท
คุณชนิภา พชรกร	๓๐๐	บาท
คุณวรรณธิชา กาญจนอุทัย	๓๐๐	บาท
คุณวรุณี ไชยมงคลกิจ	๓๐๐	บาท
คุณจิรดา ณ สุวรรณ	๒๐๐	บาท
คุณปฐมาภรณ์ ตันคณิต	๑๐๐	บาท
คุณมณิศา มิตรไพบูลย์	๑๐๐	บาท
รวมจำนวนเงินทั้งสิ้น	**๑๐๐,๐๐๐**	**บาท**

ธัมมจักกัปปวัตนสูตร

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ)

พระพรหมโมลี

(สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.)

ตรวจชำระ

พระคันธสาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

[พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ)]

๓๗ วัดท่ามะโอ
อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ๕๒๐๐๐

ISBN: 978-974-603-868-3

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ธันวาคม ๒๕๕๑

จำนวนพิมพ์ ๒๐,๐๐๐ เล่ม

จัดรูปเล่ม โดย อาจารย์นิมิตร โพธิพัฒน์

จัดพิมพ์โดย
ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์
๖๔/๕๕ หมู่ ๔ ถ.ช่างอากาศอุทิศ แขวงสีกัน
เขตดอนเมือง กรุงเทพมหานคร

บันทึกท้ายเล่ม

บันทึกท้ายเล่ม

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....